

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

і БЕЗПЕКА

Науковий журнал

№ 2 (97) 2025

DOI: 10.32631/pb.2025.2

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Харків 2025

Журнал належить до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України (дод. 1 наказу МОН України від 17.03.2020 № 409) і є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 14 від 25.06.2025

Головний редактор: *В. В. Сокурєнко*, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ, *Україна*)
Заступник головного редактора: *Л. В. Могілевський*, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
Відповідальний секретар редколегії: *С. Є. Абламський*, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, *Україна*)

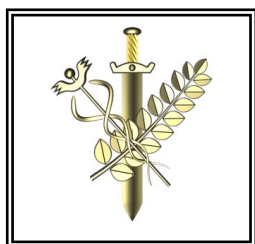
Редакційна колегія журналу:

Д. Б. Базарова, кандидат юридичних наук, доцент (Ташкентський державний юридичний університет, *Республіка Узбекистан*)
О. М. Бандурка, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
О. І. Безпалова, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (Департамент науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації, *Україна*)
С. М. Бортник, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, *Україна*)
М. Ю. Бурдін, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, *Україна*)
А. Вашко, кандидат юридичних наук, доцент (Університет імені Матей Бела, *Словаччина*)
Л. Гамарра-Амайя, магістр права, професор (Католицький університет Колумбії, *Колумбія*)
О. М. Головка, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, *Україна*)
С. М. Гусаров, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
П. ван Дайне, доктор філософії, професор (Утрехтський університет, *Нідерланди*)
А. Ді Ронко, доктор філософії в галузі кримінології (Есекський університет (м. Колчестер), *Сполучене Королівство*)
А. Еліа, доктор наук, професор (Школа міжнародних відносин Балсілі, *Канада*)
Г. Лікідж, доктор філософії (Університет Святого Климента Охридського, *Республіка Північна Македонія*)
М. А. Клочко, доктор філософії в галузі соціології, доцент (Університет штату Огайо (м. Меріон), *США*)
К. фон Лампе, доктор філософії в галузі кримінального права та кримінології (Берлінська школа економіки та права, *Німеччина*)
О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського "Харківський авіаційний інститут", *Україна*)
О. П. де Ліма-молодший, кандидат юридичних наук (Федеральний університет Ріо-Гранде-ду-Норте, *Бразилія*)
А. Марковська, доктор філософії (Університет Англія Раскін (м. Кембридж), *Сполучене Королівство*)
Н. Ч. Нгуїндіп, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Університет Дшанга, *Камерун*)
М. Сафта, кандидат юридичних наук, професор (Університет Тіту Майореску, *Румунія*)
А. Серджі, доктор філософії в галузі соціології та кримінології (Есекський університет (м. Колчестер), *Сполучене Королівство*)
П. Стоянов, доктор наук (комунікаційні технології), професор (Південно-Західний Університет «Неофіт Рілські», *Болгарія*)
Ф. Шабані, доктор юридичних наук, професор (Університет Тетова, *Республіка Північна Македонія*)
Д. В. Швець, доктор юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України (Львівський державний університет внутрішніх справ, *Україна*)
Г. Шимич, кандидат наук у галузі кримінального права, доцент (Університет «VITEZ», *Боснія і Герцеговина*)
М. Ягер, доктор філософії, професор кримінології (Люблянський університет, *Словенія*)

- ✂ Статті журналу проходять рецензування, яке організують члени редколегії. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ✂ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ✂ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>) і на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Повний актуальний перелік баз, репозитаріїв, бібліотек, каталогів можна побачити на сайті видання.
- ✂ Доступ до профілю журналу в Google Академії: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✂ При передруку посилання на журнал «Право і безпека» обов'язкове.

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

LAW

and SAFETY

Scientific journal

No. 2 (Vol. 97) 2025

DOI: 10.32631/pb.2025.2

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in May, 2002

Kharkiv 2025

The journal belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (add. 1 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) and is a professional edition in the field of juridical science

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 14 dated from June 25, 2025

Chief Editor: *V. V. Sokurenko*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, *Ukraine*)
Deputy Editor: *L. V. Mohilevskyi*, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
Executive Secretary of Editorial Board: *S. Ye. Ablamskyi*, Candidate of Law, Associate Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

Editorial Board:

O. M. Bandurka, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
D. B. Bazarova, Candidate of Law, Associate Professor (Tashkent State Law University, *The Republic of Uzbekistan*)
O. I. Bezpalova, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine (Department of Science and Education of Kharkiv Regional State Administration, *Ukraine*)
S. M. Bortnyk, Doctor of Law, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
M. Yu. Burdin, Doctor of Law, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
A. Di Ronco, Doctor of Philosophy in Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
P. C. van Duyne, Doctor of Philosophy, Professor (University of Utrecht, *Netherlands*)
A. Elia, Doctor, Professor (Balsillie School of International Affairs, *Canada*)
L. Gamarra-Amaya, LL.M., Professor (Catholic University of Colombia, *Colombia*)
O. M. Holovko, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University, *Ukraine*)
S. M. Husarov, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
G. Ilikj, PhD in Political Science (University “St. Kliment Ohridski”, *Republic of North Macedonia*)
M. Jager, Doctor of Philosophy, Professor of Criminology (University of Ljubljana, *Slovenia*)
M. Klochko, Ph.D., Associate Professor (Ohio State University (Marion), *USA*)
K. von Lampe, Doctor of Philosophy in Criminal Law and Criminology (Berlin School of Economics and Law, *Germany*)
O. P. de Lima Junior, PhD in Law (Federal University of Rio Grande do Norte, *Brazil*)
O. M. Lytvynov, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”, *Ukraine*)
A. Markovska, Ph.D. (Anglia Ruskin University, Cambridge, *United Kingdom*)
N. Ch. Nguindip, Ph.D., Senior Professor (University of Dschang, *Cameroon*)
M. Safta, PhD, Professor (Titu Maiorescu University, *Romania*)
A. Sergi, Doctor of Philosophy in Sociology and Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
F. Shabani, Doctor of Law, Professor (University of Tetova, *Republic of North Macedonia*)
D. V. Shvets, Doctor of Law, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Lviv State University of Internal Affairs, *Ukraine*)
G. Šimić, PhD in Criminal Law, Associate Professor (University “VITEZ”, *Bosnia and Herzegovina*)
P. Stoyanov Apostolov, Doctor of Sciences (Communication Technology), Professor (South West University “Neofit Rilski”, *Bulgaria*)
A. Vaško, Ph.D., Assistant Professor (Matej Bel University, *Slovakia*)

- ✂ Journal's articles undergo peer review organized by the members of the Editorial Board. The views of the authors may not coincide with the position of the Editorial Board.
- ✂ The journal is included into the international scientometrical database “Index Copernicus International”, access to the edition's passport: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ✂ E-copy of the journal is available free of charge on the website of the edition (<http://pb.univd.edu.ua>) and on the website of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). The full up-to-date list of bases, repositories, libraries, catalogs can be observed on the website of the edition.
- ✂ Access to the Google Scholar journal's profile: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✂ The reference to the journal “Law and Safety” is obligatory in case of reprinting.

ЗМІСТ

НАУМЕНКО М. В. Зміст права на захист осіб, постраждалих від домашнього насильства (англ.).....	9
ЄЛЬНІКОВА Н. І., ЮШКЕВИЧ О. Г. Вербальна агресія: лінгвістично-правовий аспект (англ.).....	17
ЛОГВИНЕНКО І. А., ЛОГВИНЕНКО Є. С. Вплив релігії на соціальний статус жінки в Індії: історико-правовий екскурс	27
ОРЛОВ Ю. В. Особливості кваліфікації воєнних злочинів, що посягають на власність і мають ознаки викрадення (англ.)	41
КЛІМУШИН П. С. Комунікаційні технології та спеціалізовані протоколи зв'язку для забезпечення кібербезпеки Інтернету речей.....	52
ГРЕЧЕНКО В. А. Підготовка кадрів для органів внутрішніх справ УРСР на зламі 60–70-х рр. XX ст.	69
КИРИЧЕНКО Т. С. Договірне врегулювання шлюбних відносин в Україні.....	81
ЖЕРЕБЦОВ Д. Є. Система принципів проходження служби у Державному бюро розслідувань	92
ІВАНОВ Ю. Ф., ІВАНОВА М. В. Національні та альтернативні доповіді щодо виконання Європейської соціальної хартії (переглянутої) як принцип додержання прав людини.....	108
БУГАЙЧУК К. Л. Зарубіжний досвід запобігання і протидії домашньому насильству у країнах Європейського Союзу та можливості його використання в Україні	124
ТЕРЕМЕЦЬКИЙ В. І., ЛАЗАРЄВ В. В. Питання правотворчості та правотворчої термінології в Україні та Італії (англ.)	135
ФОМІНА Т. Г. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia): трансформації законодавства та сучасне унормування.....	147
АЙРЛАНГА В. І., СІХАБУДІН, АНДРЕАССАРІ Л. Д. Обмеження обов'язків нотаріуса щодо контролю за справедливістю угод користувачів послуг товариства з обмеженою відповідальністю (англ.)	162
БОРТНИК С. М., МЕЛЬНИК К. Ю. Правове регулювання проходження військової служби в Україні іноземцями та особами без громадянства (англ.)	173

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції.....	182
------------------------	-----

CONTENT

NAUMENKO M. V. Content of the Right to Defence of Persons Affected by Domestic Violence.....	9
YELNIKOVA N. I., YUSHKEVYCH O. H. Verbal Aggression: Linguistic and Legal Aspect.....	17
LOHVYNNENKO I. A., LOHVYNNENKO YE. S. Impact of Religion on the Social Status of Women in India: Historical and Legal Overview (<i>Ukr</i>)	27
ORLOV YU. V. Specific Features of the Qualification of War Crimes Against Property Involving Elements of Theft.....	41
KLIMUSHYN P. S. Communication Technologies and Specialised Communication Protocols for Ensuring Cybersecurity of the Internet of Things (<i>Ukr</i>)	52
GRECHENKO V. A. Training of Personnel for the Internal Affairs Agencies of the Ukrainian SSR at the Turn of the 1960s and 1970s (<i>Ukr</i>).	69
KYRYCHENKO T. S. Contractual Regulation of Marital Relations in Ukraine (<i>Ukr</i>)	81
ZHEREBTSOV D. YE. System of Principles for Service in the State Bureau of Investigations (<i>Ukr</i>)	92
IVANOV YU. F., IVANOVA M. V. National and Alternative Reports on the Implementation of the European Social Charter (Revised) as a Principle of Human Rights Compliance (<i>Ukr</i>).....	108
BUHAICHUK K. L. Foreign Experience in Preventing and Combating Domestic Violence in the European Union Countries and Possibilities of Its Use in Ukraine (<i>Ukr</i>).....	124
TEREMETSKYI V. I., LAZARIEV V. V. Issues of Lawmaking and Lawmaking Terminology in Ukraine and Italy.....	135
FOMINA T. H. Criminal Proceedings in the Absence of the Suspect or Accused (in absentia): Legislative Transformations and Current Regulation (<i>Ukr</i>)	147
AIRLANGGA W. I., SIHABUDIN, ANDREASSARI L. D. Limitation of Notary Obligation in Monitoring the Fairness of Limited Liability Company Service User Transactions	162
BORTNYK S. M., MELNYK K. YU. Legal Regulation of Military Service in Ukraine by Foreigners and Stateless Persons.....	173

TO AUTHORS' OF SCIENTIFIC JOURNAL "LAW AND SAFETY" ATTENTION

Editorial Board's Notes (<i>Ukr</i>)	182
--	-----

.

UDC 347.61/.64

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.01>**MARIA VIKTORIVNA NAUMENKO,***Kharkiv National University of Internal Affairs,**Educational and Research Institute No. 5,**Department of Civil Law and Procedure;* <https://orcid.org/0009-0005-4888-6554>,*e-mail: naumenkomaria.v@gmail.com*

CONTENT OF THE RIGHT TO DEFENCE OF PERSONS AFFECTED BY DOMESTIC VIOLENCE

The concept of the content of the right to defence of subjective rights and freedoms of an individual from domestic violence is studied. It is noted that universality is a qualitative feature of the legal category of the right to defence ion. The legal nature of the right to defence is considered, the concepts of “right to defence ion” and “protection of rights” are analysed, which will allow better understanding and ensuring the protection and safeguarding of human rights and freedoms. The features that characterise the right to defence ion of victims of domestic violence are presented, and their role in its implementation is determined.

In the conditions of legislative transformation and legal rethinking of modernity, great importance is attached to understanding of law, its nature, content, functions, and directions of influence on social relations. Therefore, there are grounds and a need to define the right to defence as a universal principle which forms a qualitatively new level of legislation not only at the federal but also at the regional level. It is indicated that the right to defence is a category in the theory of law which is an indicator of universality and preservation of its axiological significance for building a new system of legislation of Ukraine with a view to its development and compliance with international standards. The role of functions of law in the legal system cannot be underestimated. They, along with the principles of law, have become the starting structural components of this system.

There are a lot of regulations developed to ensure a comprehensive approach to combating domestic violence and to promote the rights of victims of domestic violence through preventive measures, as well as to respond in a timely manner to the facts of domestic violence. Unfortunately, the problems remain and there are many of them.

The starting point, the vector that will guide family policy, is the Strategy on Children’s Rights (2022–2027) “Children’s Rights in Action: from Stable Implementation to Joint Innovation”. It is determined that the primary task of the Strategy is to protect the interests of the child.

Keywords: *content of the right to defence ion, legal nature of subjective civil rights, right to defence ion, domestic violence, domestic violence.*

Original article

INTRODUCTION. Today, domestic violence is one of the most widespread human rights violations. It can take many forms – physical, sexual, psychological, economic, etc. – and can be perpetrated against girls and women of all ages, as well as men. And it is not limited to any particular social group.

The problem of domestic violence is a global one. Different countries have been looking for ways to solve it for a long time and have created relevant programmes. But there is no effective mechanism yet. To counter this phenomenon, an effective fight is needed: we need to talk about the problem and be aware of the consequences. Despite the fact that domestic violence is the most widespread human rights violation, the pace of legislative and policy reform remains slow in the Council of Europe member states.

On 8 March 2022, the European Commission submitted for consideration a Directive on combating violence against women and domestic violence: protecting women’s rights. The draft Directive proposes to fill a gap in EU legislation that does not contain direct provisions on violence against women and domestic violence, with the exception of specific provisions on the protection and support of victims of crime Sarah de Vido.

The Gender Equality Strategy for 2018–2023 identifies a number of measures under the strategic goal of combating and preventing violence against women and domestic violence, including supporting member states in the application of relevant international instruments prohibiting violence against women; accumulating knowledge in this area and providing technical and legal expertise.

Ukraine is also making efforts to ensure that its legislation complies with European standards, in particular, the Law of Ukraine “On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights” of 23 February 2006, No. 3477-IV, explicitly states in Article 17 that “the courts shall apply the Convention and the case law of the European Court as a source of law in the consideration of cases”. This means that the fundamental human rights and freedoms guaranteed by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are subject to interpretation, and their application in the national legal system must be based on the case law of the court, i.e., comply with the standards of the Strasbourg Court.

For example, in Bulgaria, protection against domestic violence, according to the Law on Protection against Domestic Violence, is provided as follows: the offender is obliged by court order to refrain from committing domestic violence; he is prohibited from staying in the apartment/house where the victim of violence is; he is prohibited from being near the victim's home, place of work and places where the victim can communicate and rest. Such restrictions may be in place for a period of one month to one year (Baranova, 2016).

In the United Kingdom, domestic violence is addressed by the Domestic Violence Act 2004, which defines domestic violence as any incident of threat, violence or abuse (physical, emotional, psychological, financial or sexual) against family members or between adults who are or have been cohabitants, regardless of sexual orientation or gender.

Portugal's law against domestic violence also describes domestic violence as a crime and classifies it as physical or psychological abuse of a spouse, minor or disabled person, and prosecution of the perpetrator does not depend on the victim's statement and provides for imprisonment of one to five years (Lehenka, 2017).

Having analysed the experience of Germany, it should be noted that the country has a special Law on Protection against Domestic Violence. According to its provisions, the abuser may be prohibited from entering the victim's home, contacting the victim or approaching the victim. If the perpetrator and the victim lived in a joint apartment, the victim is usually also entitled to sole possession of the apartment for a certain period of time. The Law on Protection against Violence also regulates cases of so-called stalking. Stalking is defined as unreasonable harassment in which the perpetrator systematically pursues the victim against his or her explicit will or pursues the victim using remote communication. In Ukraine,

stalking is classified as a form of psychological violence, which is a type of domestic violence. In addition, in terms of combating domestic violence, the German criminal police – the so-called domestic violence ombudsman offices that deal with relevant cases – receive a fairly positive assessment (Costello, Mann, 2020).

An analysis of foreign legislation gives us grounds to believe that in many countries of the world, regulations on combating domestic violence have not yet been adopted. In many countries, the laws do not work at all. This is confirmed by the statistics presented by the World Health Organisation: 15 % of women in Japan, up to 71 % in Ethiopia, about 23 % in Sweden, 30–54 % in Bangladesh, Ethiopia, Peru and Tanzania have experienced domestic violence (Tuchak, 2003, p. 68). Similar problems exist in the United States and the United Kingdom – one in six women suffer from physical violence.

Sexual violence is widespread in the USA, UK, Canada, and New Zealand (Kolomoiets, 2011, p. 202). The cause of domestic violence is associated with violence against parents themselves in childhood.

We believe that it is necessary to consider in more detail the content of the right to defence ion and the legal options available to a person suffering from domestic violence. It is also necessary to analyse the experience of foreign countries in order to change legislation to comply with European standards, which will, on the one hand, create legal awareness and, on the other hand, allow for a timely response to cases of domestic violence.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. *The purpose* of the article is to define the content of the right to defence ion, to establish the legal nature and forms of manifestation of family violence in order to form a scientifically sound system of prevention, regulation and overcoming of violent relations in the modern Ukrainian family through civil law mechanisms.

Objectives of the study:

- study of legal policy to combat domestic violence;
- research and formation of the doctrinal concepts of “protection of rights” and “right to defence ion”;
- analysis of the main mechanisms for protecting the rights of victims of domestic violence;
- analysis of legal acts regulating the elements of protection of the rights of victims of domestic violence.

METHODOLOGY. The methodological basis of the study is the general dialectical method of cognition. This principle is based on the fact that any phenomenon is a process that includes birth,

formation, death and the emergence of something new, more progressive. This principle made it possible to study the stages of development of the concept of “violence”.

The historical method was also used. Through the appropriate procedures, which are evidence and facts, we investigated the emergence and development of the concept of domestic violence. The historical method made it possible to define and delineate the subject of the study, formulate the questions to be answered, determine the plan of this study, and locate and compile documentary sources. After analysing the sources in the last stage, the historical method was applied to obtain the final result, which is called historiographical synthesis.

The comparative method is also used to study the legal phenomena of “protection of a right”, “right to defence”, “content of law”, and “principles of law”. The concepts of “content of law”, “essence of the principles of law” and their interrelation are defined using the logical and legal method.

The systematic approach was applied in implementing the requirements of the general theory of law with regard to the concepts of “essence of law” and “essence of the principles of law”, according to which each content of law was considered separately from the principles of law.

The methods of statistical research were used to provide statistical data demonstrating the extent of the problem of violence. The methods and tools used to collect, process and analyse information on domestic violence in Ukraine were also applied.

RESULTS AND DISCUSSION. The development of the Ukrainian state, the return of society to the ideas of humanism and justice, and the search for ways of its democratic development make it important to use and fill the basic principles of legal regulation of the system of protection of women from domestic violence with real democratic content. Therefore, the problem of domestic violence is one of the priority tasks of regulating family law policy. The concept of legal policy as the basis of family law policy, justification of the form of its implementation, determination of efficiency criteria, principles, as well as aspects of public and private elements are the subject of a number of studies by such scholars as Ye. Vaskovskiy, O. Pidopryhora, O. Pushkin, I. Spasybo-Fateeva, R. Bodnar, L. Krasnytska, G. Kryshchal, T. Mazur, L. Melnychuk, M. Mendzhul, A. Mishyn, Z. Romovska, V. Truba, S. Fursa, V. Chernega, Y. Shevchenko, O. Yavor, et al.

There are many scientific works on family law policy, but no unified and comprehensive def-

inition of family law policy has been developed. There is also no consensus on the implementation of family law policy within the framework of family law of Ukraine. It can be stated that in the national doctrine of civil and family law, the problem of legal policy has remained unexplored until recently.

The role of legal policy in the formation of family law is particularly important for Ukraine. Firstly, it streamlines the legal sphere, secondly, it regulates the flow of legal information, thirdly, it strengthens the administrative function of law, as well as raises the legal awareness of society, makes it possible to apply the contractual principles of legal regulation, which requires coordination and management by the authorities, and fourthly, the increased importance of family law policy creates the foundation for the development of legal life in Ukraine. Therefore, the primary task of the national legal science should be to develop the Concept of Family Law Policy of Ukraine for 2024–2029, which should be based on the ideals of justice, equality and freedom. The current Family Law Policy Concept was developed in 1999. Since then, much has changed and it needs to be rethought, supplemented, improved and implemented in modern legislation to regulate social relations and comply with European standards. The legal vectors that indicate the focus of legislation on the regulation of family relations are youth protection, family support, protection of children's rights, and the definition of the content of the right to defence from domestic violence.

The study shows that the attitude of legal scholars to the issue of the content of law has varied over the years, with most of them reflecting on the essence of law. The content of law was discussed with a considerable amount of scepticism, and there were even opinions that it was impossible to identify the substantive side of law, so we should turn to the formal side of law.

Classical civilisation states that the content of law is the content of social relations that it reflects and the volitional moment that it contains. In other words, the content of law is related to its essence. There have been attempts to characterise the content of law, but scholars have combined it only with the economic needs of society and the desires of the ruling class, and proposed to consider the content of law as a set of circumstances of dispassionate reality, which has been changed in the understanding of the legislator, which has caused the need to adopt a legal norm. It was believed that the actual content of law is class-will, state-will, and enshrined in the legal structure. The modern view of the content of law is as follows: it is a set of legal provisions that regulate

social relations. There are two types of content of law:

- socio-political, which reflects the economic, political and state purpose of law;
- special legal content, which “characterises law as a specific institutional formation (social institution, a necessary attribute of the functioning of society)” (Husariev, Oliinyk, Sliusarenko, 2008). In general, the content of law is determined by the needs of modern society, the interests of citizens, and the subjects of social relations. To summarise, the essence of law is revealed through its principles, which have been developed and enriched over the centuries.

When analysing the concept of the content of law, we constantly refer to the principles, because principles are a category that is closely related to the categories of “regularity” and “essence”, i.e. content, in the epistemological aspect. Through the essence and basic content of law, through rights (legal principles), and also through the laws of society development, principles can be defined (Hida et al., 2011). The term “principle” comes from the Latin word “principium”, which means basic, most general, initial provisions, means, rules. Principles are also enshrined in law, and they also acquire the appropriate meaning of generally applicable rules of conduct that are binding and authoritative. In all cases where we are talking about the starting ideas and provisions of jurisprudence, the category “principles of law” should be used. The term “principle” depends on the scope of its existence and functional orientation (Kolodiy, 2012).

It can be said that legal policy is closely related to the principles of law. Legal policy is a component of state policy, and it has its own tasks and goals, the implementation of which is determined by its principles, i.e. legal principles. The category of “principle” is interpreted in legal literature as a social phenomenon that reflects the laws of development of social life. Principles consolidate, so to speak, social relations, acting as ideas, guiding principles (Koziubra, 2017). The content of legal policy is also revealed through its principles as fundamental ideas of a legal nature. The main foundation of legal policy is the general legal principles, as well as the principles inherent exclusively in legal policy, which generally characterise its essence and serve to improve the mechanism of legal regulation of social relations. Therefore, by directing the principles of legal policy towards compliance with European standards, we can argue that in this way it is possible to influence the content of law itself. However, it cannot be said that the principles of law and the principles of legal policy are the same, but they have

much in common: the principles of legal policy stem from objective laws of legal development, they should serve as criteria for assessing law-making decisions; the principles of law should be the guiding “vectors of strategic development of legal policy and be the guidelines for legal reforms” (Ternavska, 2018).

The priority task that needs to be reformed at the legislative level is the right to defence from domestic violence. The Verkhovna Rada of Ukraine has ratified the Council of Europe Convention on preventing violence against women and domestic violence (Istanbul Convention). The Convention offers many measures to prevent and combat violence (Medvedska, 2022). In addition, the Istanbul Convention clearly states that violence against women and domestic violence can no longer be considered a private matter, and states must take a firm stand and take measures to prevent violence, protect victims and punish perpetrators. Ratification of the Convention will also lead to the exchange of information between countries on practices and approaches to combating domestic violence¹.

When analysing the right to defence from domestic violence, it is necessary to determine its legal nature. The issue of the legal nature of the right to defence of civil rights is still controversial. According to part 1 of Article 15 of the Civil Code of Ukraine (hereinafter – the CCU), every person has the right to defence of his or her civil right in case of its violation, non-recognition or contestation. The right to defence, given the context of this Article of the Civil Code of Ukraine, is considered as a subjective right of a person who is a party to public legal relations, arising in case of violation of his/her civil rights and interests (Blaha, 2014).

As rightly noted by O. Krupchan (2012), the right to judicial protection of civil rights and interests is a primary element of civil law construction, characterised by its absolute nature, since property rights also give a person the opportunity to choose the form of protection - jurisdictional or non-jurisdictional (self-defence), using appropriate means of protecting a person's rights.

Pursuant to Article 19 of the Civil Code of Ukraine, a person has the right to self-defence against offences and unlawful encroachments, and the right of a person to protect his or her rights at his or her own discretion is enshrined in Article 20. It can be said that the protection of

¹ Kuzmenko, Ye., & Holub, O. (2020). *Myths and facts about the Istanbul Convention*. Council of Europe. <https://rm.coe.int/ukr-2020-brochure-ic%20myths-and-facts-ukr-25112020/1680a07ee9>.

rights can be carried out both with the involvement of authorised persons and independently by the right holder.

In this regard, O. Kot (2016) also noted that the right to defence in its material sense is the possibility of applying coercive measures to the offender. At the same time, the possibility of applying these measures should not be understood only as the introduction of the state coercion apparatus. Another view is to qualify the right to defence when the right is a power that is “an element of subjective civil law along with two other components – the right to act and the right to demand certain behaviour from another person” (Zhylinkova, 2012, p. 101). There is also an opinion that the right to defence is one of the powers of subjective law, but as a result of an offence it is transformed into an independent subjective right (Stefanchuk, 2008).

To summarise, each theory has a right to exist. However, a number of questions arise as to the separation of the right to defence from the subjective right that is being protected. In this case, the right to defence should have its own separate object, but its main purpose is to restore the violated right.

The above confirms the fact that a subjective right is very closely related to its protection. It can be said that the possibility of protection is a property of subjective law, not its component. However, it is necessary to draw a line between the right to defence and actions aimed at protecting a violated civil right. Therefore, the right to defence, in our opinion, should be considered as a statutory opportunity to apply measures provided for by law or contract and aimed at stopping the offence and restoring the violated right, as well as compensation for losses and non-pecuniary damage caused by the offence. In this case, the protection of rights is the actions of an authorised person directly aimed at achieving this goal (Kot, 2016).

The ability to apply coercive measures to stop an offence is the ability to apply legal mechanisms to protect a person's right to protection from domestic violence. The Constitution of Ukraine sets out a high standard of norms that correspond to the concept of relations between a person and the state. In Ukraine, however, the issue of exercising and protecting human and civil rights is not fully addressed (Chuiko, 2006).

A brief analysis of the legislation on combating domestic violence reveals the following. The Law of Ukraine “On Preventing and Combating Domestic Violence” defines the relevant legal framework for preventing and combating domestic violence, as well as the main directions of legal policy implementation. The Law of Ukraine “On

the National Police” defines the main tasks and measures to prevent and combat domestic violence. The Law of Ukraine “On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men” provides for the implementation of appropriate measures to prevent gender-based violence. The Law of Ukraine “On Free Legal Aid” provides for the right to free legal aid for victims of domestic violence or gender-based violence. The Family Code of Ukraine defines the grounds for the emergence, change or termination of family legal relations, as well as the content of personal non-property and property relations of spouses, parents and children, adoptive parents and adopted children, as well as other family members and relatives. As can be seen, a number of regulations have been developed to ensure a comprehensive approach to combating domestic violence, as well as to promote the rights of victims of domestic violence through preventive measures and timely response to domestic violence. However, unfortunately, most problems remain unresolved. For example, the Family Code of Ukraine promotes the principle of voluntary marriage, while Article 110 of the Code stipulates that a lawsuit for divorce cannot be filed during a wife's pregnancy and up to one year after the birth of a child. This restriction leads to a violation of the rights of victims of domestic violence to protection from the abuser's unlawful actions, as it does not allow for the termination of a marriage even when a pregnant woman or a woman with a child under the age of one is subjected to domestic violence by her husband. This problem can be overcome if the Verkhovna Rada of Ukraine adopts the registered draft Law of Ukraine “On Amendments to Articles 110 and 111 of the Family Code of Ukraine” No. 5492, which regulates the abolition of the rule prohibiting the filing of a divorce claim in court during pregnancy or before the spouses' child reaches the age of one, as well as the addition of a regulatory provision that the court may not apply measures of spousal reconciliation in cases where the reason for divorce is signs of domestic violence, despite the results of civil, administrative or criminal cases concerning domestic violence.

On 24 March 2021, the European Commission adopted a Strategy on Children's Rights and a proposal for a European Child Guarantee, which will aim to protect equal opportunities for children at risk of poverty or social exclusion (Kolomoiets, 2010). The primary objective of the Child Rights Strategy (2022–2027) “Children's Rights in Action: From Sustained Implementation to Collaborative Innovation” is to ensure the interests of the child. For example, India has adopted amendments to the Child Marriage Prohibition

Act and introduced severe penalties for child abuse. This demonstrates the growing seriousness and understanding of the need for strict measures to protect children's rights.

The case law of the European Court of Human Rights in this context is quite diverse, as when considering the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, it can be interpreted in the context of Articles 2 (right to life), 3 (prohibition of cruel treatment), 8 (right to respect for private life) and 14 (prohibition of discrimination) (Akhmedshina, 2020).

In many European countries, society accepts and even approves of some unsystematic forms of violence against children for educational purposes, particularly in the family environment. One third of the Council of Europe members have outlawed corporal punishment. However, despite these positive developments, corporal punishment remains legal in most countries and is still perceived as an acceptable form of "discipline", especially in the home. The legality of corporal punishment also contradicts children's right to equal legal protection (Peterman et al., 2020).

The UN Committee on the Rights of the Child defines corporal or physical punishment as any punishment involving the use of physical force and intended to cause any degree of pain or discomfort, however slight. The Committee considers that corporal punishment is in any case degrading to the dignity of the child. In addition, other forms of punishment that do not involve the use of physical force are also cruel and degrading and are incompatible with the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. They can be classified as psychological violence. This includes, for example, punishment by humiliation, insult, slander, ridicule, threats, intimidation or mockery.

The Children's Rights Strategy (2022–2027) "Children's Rights in Action: From Sustained Implementation to Joint Innovation" sets out six strategic goals: child-friendly justice, freedom from violence, children's rights in crisis and emergency situations, empowering children to express their feelings and opinions, access to technology and safety in use¹.

¹ Omelianenko, V. (2020, December 1). *Digital rights and online safety: how to protect children online*. Ukrainian Pravda. <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/12/1/243194/>; Council of Europe. (2022). *Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2022–2027): "Children's Rights in Action: from continuous implementation to joint innovation"*. <https://rm.coe.int/0900001680a5a064>.

CONCLUSIONS. We believe that it is necessary to examine in greater detail the substance of the right to protection, as well as the legal remedies available to individuals who suffer from domestic violence. It is also important to analyse the experiences of foreign countries in order to bring about legislative changes that align with European standards. This would, on the one hand, promote legal awareness, and on the other hand, ensure timely responses to instances of domestic violence.

In our view, it is essential to undertake a more thorough investigation and development of the doctrinal concepts of "protection of rights" and "the right to protection"; to analyse the normative legal acts governing the mechanisms for protecting the rights of individuals affected by domestic violence; and to provide recommendations for improving Ukrainian legislation in line with European legal frameworks.

The doctrine of family law also requires certain reforms within the framework of an appropriate family law policy. It should determine the priority areas, patterns, and trends in the development of Ukrainian family legislation, such as:

- comprehensive study of the current legislation;
- careful analysis of practical experience in applying the law to protect individuals from domestic violence;
- improvement of the rights of children and youth, which sets out the key directions and trends in the evolution of Ukrainian family law;
- examination of international experience in the legal regulation of family relations;
- incorporation of authentic family customs and traditions to enhance contemporary legislation.

There is a significant number of legal acts in place, designed to provide a comprehensive response to domestic violence and to ensure the realisation of the rights of those affected. However, regrettably, many issues remain unresolved.

Family law policy must also be directed towards supporting young people and fostering a healthy generation. This involves creating conditions for self-realisation and development, independence, and the professional competence of young people in Ukraine, as well as raising the level of cultural awareness, grounded in historical traditions, to enhance global competitiveness. A noteworthy example is the Safe Childhood Initiative in Ireland, which aims to educate citizens, families, and teachers on preventing violence and supporting victims.

The media also plays a key role in raising awareness and shaping public opinion. For instance, a journalistic investigation in Spain led to

the exposure of a large-scale domestic violence case, prompting authorities to take effective action and revise their approach to tackling violence.

All these examples highlight the growing attention being paid to, and the concrete measures being taken for, combating domestic violence against children at various levels – from local to international.

As information technologies continue to evolve in Ukraine and globally, so too do the forms and methods of committing crimes. This

includes the emergence of cyberviolence, which can also manifest as a form of domestic violence. At present, Ukrainian legislation does not provide for liability for such actions, nor does there exist a sufficient body of academic research on the issue. Therefore, one of the promising areas for future research should be an in-depth study of the concept of “cyberviolence”, particularly in the context of domestic violence, with a view to defining the term, identifying its forms and methods, and exploring the possibility of introducing administrative liability for certain types of cyberviolence.

REFERENCES

1. Akhmedshina, F. (2020). Violence against women: a form of discrimination and human rights violations. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 1, 13–23.
2. Baranova, O. V. (2016). Global trends in combating family violence. *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 1, 156–164.
3. Blaha, A. B. (2014). *Domestic violence (criminological analysis and prevention)*. FO-P Makarenko.
4. Chuiko, Z. D. (2006). Constitutional and legal mechanism of ensuring national security of Ukraine. *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 8, 81–89.
5. Costello, C., & Mann, I. (2020). Border justice: migration and accountability for human rights violations. *German Law Journal*, 21(3), 311–334. DOI: <https://doi.org/10.1017/glj.2020.27>.
6. Hida, Ye. O., Bilozorov, Ye. V., Zavalnyi, A. M. et al. (2011). *The theory of the state and law* (Ye. O. Hida, Ed.). FOP O. S. Lipkan.
7. Husariev, S. D., Oliinyk, A. Yu., & Sliusarenko, O. L. (2008). *Theory of law and the state*. Pravova Yednist.
8. Kolodiy, A. M. (2012). Principles of Law: Genesis, Concept, Classification and Practice. *Almanac of Law*, 3, 42–46.
9. Kolomoiets, O. D. (2010). *Administrative and legal regulation of responsibility for committing domestic violence, failure to comply with a protective order or failure to complete a correctional program* [Candidate dissertation, Zaporizhzhia National University].
10. Kolomoiets, O. D. (2011). Light evidence against violence in the family. *Scientific notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences*, 24(1), 202–208.
11. Kot, O. (2016). Legal nature of the right to the protection of civil rights. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 1(41), 114–116.
12. Koziubra, M. (2017). Principles of Law: Methodological Approaches to Understanding Nature and Classification in the Contemporary Globalization Transformations. *Law of Ukraine*, 11, 142–164.
13. Krupchan, O. D., & Luts, V. V. (Eds). (2012). *Features of the protection of subjective civil rights*. Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Laws of Ukraine.
14. Lehenka, M. M. (2017). International experience in combating domestic violence and the possibilities of its implementation in Ukraine. *Law and Safety*, 4(67), 111–116.
15. Medvedska, V. (2022). Theoretical and legal aspect of cyberviolence against women. *Law. Human. Environment*, 13(2), 25–31. <https://doi.org/10.31548/law2022.02.003>.
16. Peterman, A., Potts, A., O'Donnell, M., Thompson, K., Shah, N., Oertelt-Prigione, S., & Van Gelder, N. (2020). *Pandemics and violence against women and children*. Center for Global Development.
17. Stefanchuk, R. O. (2008). *Personal non-property rights of individuals (concept, content, system, features of implementation and protection)* (Ya. M. Shevchenko, Ed.). KNT.
18. Ternavska, V. M. (2018). Principles of modern legal policy of Ukraine. *Constitutional State*, 32, 51–56. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.32.149511>.
19. Tuchak, M. O. (2003). To the issue of improving the legal regulation of prevention of violence in the family. *Bulletin of the Odessa Institute of Internal Affairs*, 4, 66–69.
20. Zhylinkova, I. (2012). Peculiarities of the exercise of subjective civil rights. *Journal of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1(68), 100–107.

Received the editorial office: 9 November 2024

Accepted for publication: 21 February 2025

МАРІЯ ВІКТОРІВНА НАУМЕНКО,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5,
кафедра цивільного права та процесу;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4888-6554>,
e-mail: naumenkomaria.v@gmail.com*

ЗМІСТ ПРАВА НА ЗАХИСТ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Досліджено поняття змісту права на захист суб'єктивних прав і свобод особистості від побутового насильства. Наголошено, що універсальність – це якісна особливість правової категорії права на захист. Розглянуто правову природу права на захист, проаналізовано поняття «право на захист» і «захист прав», що дозволить краще зрозуміти і забезпечити захист та охорону прав і свобод людини. Наведено ознаки, що характеризують право на захист осіб, які постраждали від домашнього насильства, та визначено їх роль у його реалізації. В умовах трансформації законодавства та правового переосмислення сучасності важливе значення приділяється розумінню права, його природи, змісту, функцій, напрямів впливу на суспільні відносини. Таким чином, виникають підстави та необхідність визначення права на захист як універсального початку, що формує якісно новий рівень законодавства не тільки федерального, а й регіонального рівня. Зазначено, що право на захист є категорією в теорії права, яка є показником універсальності та збереження його аксіологічного значення для побудови нової системи законодавства України з метою її розвитку і відповідності міжнародним стандартам.

Неможливо недооцінити роль функцій права у правовій системі. Вони, як і принципи права, стали відправними структурними компонентами цієї системи.

Нормативних актів дуже багато, вони розроблені з метою забезпечення комплексного підходу до протидії домашньому насильству та сприяння реалізації прав осіб, постраждалих від домашнього насильства, шляхом проведення попереджувальних заходів, а також із метою своєчасного реагування на факти домашнього насильства. Але, на жаль, проблеми залишаються та їх дуже багато.

Відправною точкою, вектором, який спрямує сімейну політику, є Стратегія з прав дитини (2022–2027) «Права дітей – в дію: від стабільної реалізації до спільного новаторства». Визначено, що першочерговим завданням Стратегії є охорона інтересів дитини.

Ключові слова: *зміст права на захист, правова природа суб'єктивних цивільних прав, право на захист, побутове насильство, домашнє насильство.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Naumenko M. V. Content of the Right to Defence of Persons Affected by Domestic Violence. *Law and Safety*. 2025. No. 2 (97). Pp. 9–16. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.01>.

Citation (APA): Naumenko, M. V. (2025). Content of the Right to Defence of Persons Affected by Domestic Violence. *Law and Safety*, 2(97), 9–16. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.01>.

UDC 340.113:316.613.434

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.02>**NATALIIA IHORIVNA YELNIKOVA,**

*Candidate of Philological Sciences,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Humanities and Ukrainian Studies;*

 <https://orcid.org/0000-0002-5061-8226>,
e-mail: elnikova_n_i@ukr.net;

OLENA HENNADIIVNA YUSHKEVYCH,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Theory and History of State and Law;*

 <https://orcid.org/0000-0003-0024-6070>,
e-mail: el.iushkevich@gmail.com

VERBAL AGGRESSION: LINGUISTIC AND LEGAL ASPECT

The article examines the phenomenon of verbal aggression as a linguistic and legal problem which, under certain conditions, can be qualified as an administrative or criminal offence. The verbal aggression is defined as a conscious communicative strategy aimed at achieving certain goals through the use of language. Theoretical aspects of communication strategies are characterised. The key characteristics, forms of manifestation and consequences of verbal aggression in the context of interpersonal communication are analysed. Various forms of verbal aggression are considered, including insults, threats, criticism, irony, manipulation and ignoring. Particular attention is paid to the analysis of linguistic means used to implement verbal aggression as a communication strategy. The lexical, syntactic and stylistic features of aggressive statements, as well as their impact on the emotional state of the interlocutor are identified.

The term “offence committed verbally” in the context of legal linguistics is considered, and its difference from more established concepts such as “hate speech” or “verbal aggression” is emphasised. It is noted that the development of jurisprudence contributes to a detailed analysis of speech actions that may have legal significance.

The main attention is paid to the characterization of offences committed verbally through the components of their legal qualification, in particular, the object, objective side, subject and subjective side. The public danger associated with their information impact on public relations, in particular, human rights, public order, state security and interests of justice, is considered. The linguistic expertise is analysed as an important tool for determining legally significant statements.

The article also deals with the issues of enshrining verbal offences in the criminal and administrative legislation of Ukraine. Examples of articles of the Criminal Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offences regulating liability for aggressive speech acts, including threats, harassment and calls for offences, are provided. It is noted that an important aspect of law enforcement is to take into account the context of statements, their content and possible consequences.

The importance of further development of interdisciplinary approaches to the analysis of verbal offences is emphasised, which will allow for a more effective classification of such acts according to their semantic model. The emphasis is placed on the need to systematically consolidate the concept of ‘verbally committed offence’ in legal and scientific doctrine to ensure an adequate legal assessment of such phenomena.

Keywords: *verbal aggression, legal linguistics, crime, offence, violence, harassment, legal responsibility.*

Original article

INTRODUCTION. The decline in the level of culture of speech in the Ukrainian-language media space, the growth of political freedom in society, freedom of speech and the development of digital technologies have led to both positive and

negative trends in the development of the modern Ukrainian language. Verbal aggression as a form of interpersonal communication is becoming increasingly widespread in modern society. It manifests itself in various forms – from insulting

statements and humiliation to threats and blackmail. The relevance of the study of verbal aggression in this research is due to a number of factors that reflect the current challenges and needs of society in the field of law and language. In today's world, there is an increase in the use of verbal aggression, in particular hate speech, to incite hatred and discrimination on various grounds, such as race, nationality, religion, sexual orientation, etc. Researching these phenomena is important for developing effective legal mechanisms to counter hate speech and protect human rights. The Internet and social media have become platforms for the spread of verbal aggression, including cyberbullying. A linguistic and legal analysis of the peculiarities of verbal aggression in the online environment is necessary to develop strategies to combat these phenomena and ensure the safety of users on the Internet.

The language used in legal proceedings is important for ensuring the fairness and comprehensibility of judicial proceedings. The study of verbal aggression in the legal context helps to identify and prevent the abuse of language that may lead to violations of the rights of litigants. Legal linguistic examination of texts, including documents, testimonies, and publications, is important for protecting the rights of citizens, investigating offenses, and resolving litigation. The study of verbal aggression in texts makes it possible to identify signs of hate speech, discrimination, and other forms of aggressive speech that can serve as evidence in court. The results of linguistic and legal studies of verbal aggression can be used to improve legislation, in particular to develop more effective rules aimed at combating hate speech, cyberbullying and other manifestations of aggression in speech. Such research contributes to raising public awareness of the problem of verbal aggression and its consequences, and serves as material for creating educational programs aimed at fostering a culture of respect and tolerance.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. The *purpose* of the article is to analyze the linguistic and legal aspects of verbal aggression with a view to determining its legal consequences as an offense. Realization of this purpose entails the following *tasks*: 1) to define verbal aggression in the legal and linguistic aspects; 2) to analyze the linguistic features of verbal aggression; 3) to find out the specifics of bringing to legal liability for an offense committed verbally; 4) to classify offenses committed verbally. The object of scientific research is verbal aggression as a phenomenon of linguistic and legal analysis, and the subject matter is the linguistic and legal characteristics of verbal aggression.

LITERATURE REVIEW. The study of a verbally committed offense as an interdisciplinary phenomenon takes place at the intersection of linguistics, law, psychology and sociology. Scholars are actively analyzing the issues of legal linguistics (jurisprudence), in particular the peculiarities of its development and functioning (Kechedzhi, 2018), as well as the acquisition of legal and linguistic competence by lawyers (Pradid, 2003).

In the linguistic aspect, a significant contribution to the study of verbal aggression was made by L. Azhniuk (2024b), who examines hate speech, as well as the semantic and pragmatic features of statements that can qualify as offenses. The author focuses on the differentiation of forms of verbal aggression, analyzes its manifestations and identifies lexical and grammatical markers of threats, slander, and discriminatory statements. Verbal aggression as a communicative strategy is the intentional use of language to cause psychological harm to another person; it can manifest itself in various forms: from direct insults to veiled manipulations. A significant contribution to the development of the theory and practice of communicative linguistics was made by Ukrainian linguist F. Batsevykh (2000), who devoted his works to various aspects of communication, in particular, communication strategies. The scientist interprets a communicative strategy as a conscious plan of the speaker to achieve a certain goal in the process of communication, which involves the choice of appropriate speech actions, tactics and means of influence on the interlocutor. The researcher emphasizes that the strategy is a general direction, and tactics are specific steps for its implementation. He distinguishes different types of communication strategies depending on the purpose, context, and participants of communication: these can be strategies of persuasion, influence, conflict, cooperation, etc. The phenomenon of verbal aggression, which is characterized by an open manifestation of the speaker's opposition to the interlocutor and covers all types of speech activities aimed at achieving dominance in the process of communication, was studied in his works by A. Zahnitko (2019).

From a legal point of view, the work of V. Haponchuk (2021), who addresses the issue of criminal liability for crimes committed verbally. Particular attention is paid to international and national legislative initiatives regulating hate speech, public calls for violence and defamation.

In the linguistic aspect, a significant contribution was made by M. Bohoslovska (2009), who studied the methods and principles of forensic linguistic examination, and proposed various

approaches to the analysis of speech acts in the context of law enforcement. In particular, the scholar considered the determination of the speaker's intention, the analysis of the context of the statement and its impact on the audience, the issue of digital communication and its role in the spread of verbal aggression, which creates new challenges for the legal system.

Thus, the current scientific literature demonstrates a multi-vector approach to the study of a verbal offense that combines linguistic and legal analysis. Further research in this area will help to improve the methods of forensic linguistic examination and develop effective legal mechanisms for preventing verbal offenses.

METHODOLOGY. The main research methods are: the method of continuous selection – to identify the linguistic means used to implement verbal aggression in the Ukrainian-language media discourse; the method of observation – for systematic and purposeful perception of the material under study in order to comprehend its properties; the method of intent analysis – to determine the speaker's intentions that form explicit and implicit communicative meanings; the method of pragmatic analysis – to find out the mechanisms of influence of language units on the recipient; the method of discourse analysis – to substantiate the conditionality of the use of certain language units by extralinguistic factors; method of jurisprudential analysis of texts – to identify, interpret and evaluate the linguistic features of texts of legal significance; method of analysis of legislation – to interpret legal norms and clarify the peculiarities of their application; analysis of normative legal acts (in particular, the Criminal Code of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses) – to study the provisions regulating liability for offenses committed verbally; method of ascent from the abstract to the concrete – to analyze verbal from the general understanding of aggression as a social phenomenon to its speech manifestations that have legal consequences.

RESULTS AND DISCUSSION. The beginning of the twentieth century was a period of rapid technological development, which significantly affected the ways of communication. New platforms emerged that quickly spread and changed the nature of social interaction: forums, blogs, social networks, and telegram channels. The integration of diverse users on these communication platforms is a complex and multifaceted phenomenon that has a significant impact on modern society. One of the defining characteristics of such interaction is anonymity, which often leads to a violation of communication ethics on the Internet and causes verbal aggression.

Online space is structurally similar to real communication, and various means of communication are found at all levels of interaction. Virtual communication is marked not only by linguistic, cultural and social peculiarities, but also by an emotional component that conveys the feelings and experiences of its participants. In today's society, which is distinctly characterized by social instability, an individual is often focused on satisfying his or her own needs and desires. Such behavior, which is recorded in the comments of Ukrainian-language media discourse, can contribute to the formation of communications that are provocative.

Communicators perform a variety of speech actions aimed at achieving communicative goals using both verbal and non-verbal means, which forms the basis of their communication strategies. As B. Potiatynyk (2004, p. 119), the speech (communicative) strategy is the general intention of the speaker, even a set of speech actions aimed at solving the main communicative goal, reflects the mental plan of communication as a language and the organization of speech in accordance with this plan. The conditions of communication, personal characteristics of the partners, and cultural traditions play an important role. According to O. Semeniuk and V. Parashchuk (2009, p. 22), "in a broad sense, strategy should be understood as a general intention, a task on a global scale, a supertask of language, and in a narrow sense as the result of organizing speech behavior according to a pragmatic guideline". According to F. Batsevych (2000, p. 138), a communicative strategy is "a chain of decisions of the speaker, the choice of certain communicative actions and linguistic means; realization of a set of goals in the structure of communication". Within the framework of a communication strategy, speech and non-verbal influence on the addressee is exercised in order to direct his or her behavior in the direction desired by the addressee. The more important the communication goal is for the initiator of the interaction, the more thorough the analysis of the communication strategy should be. At the same time, the communicator must carefully develop his or her own methods of representing this goal to a specific audience.

Presentational, manipulative and conventional strategies are distinguished by O. Semeniuk and V. Parashchuk (2009, p. 22), emphasizing that "they also differ in the level of openness, symmetry and the way of communication; the presentation type is a passive communication; the manipulative type is an active communication; the conventional type is an interactive communication. Similarly, the main means for their realization are as follows: for presentation – a message,

for manipulation – a message, for convention – a dialogue”.

In the process of studying textual content on the Internet, it becomes obvious that language strategy plays a key role in shaping and organizing the entire communication process, the purpose of which is to achieve a certain long-term result.

Verbal aggression as a communicative strategy is one of the most prominent in Ukrainian-language media discourse, manifested in the intentional use of verbal means to achieve certain goals, often at the expense of the emotional well-being of others. Despite the fact that it is a deviant form of communication, some people use aggression to establish control, manipulate, express anger, frustration, call out, incite, and defend themselves.

Aggression is one of the most expressive strategies, which is especially noticeable in communication. It emphasizes the “friend or foe” antagonism, which in comments reflects not only the conflict between different groups of discourse participants, but also reveals the internal heterogeneity of the online community itself. Those whose position is consistent with the commenter’s views are usually perceived as “their own”, while those who hold alternative opinions are automatically classified as “outsiders”. This distinction often becomes a source of linguistic aggression.

There are several different definitions of the term “verbal (speech) aggression”. In a narrow interpretation, aggression in speech is expressed through a communicative act that replaces physical aggression. It can be an insult (including rude language), mockery, threats, unkind remarks, wishing evil, or categorical demands that ignore generally accepted norms of etiquette. In the broadest sense, verbal aggression encompasses all forms of speech behavior aimed at establishing dominance in communication. It is defined as the speaker’s openly expressed opposition to his interlocutor (Zahnitko, 2019). As emphasized by M. Pejsert (2004, p. 31), “direct verbal aggression is the one that expresses a negative attitude towards a person, realized through the use of derogatory vocabulary and with the use of neutral vocabulary; implicit verbal aggression is directed at the addressee, expressed in the form of speech actions that disgrace and humiliate the authority of the person; aggression not revealed in the content of the message follows from the analysis of the context and situation accompanying the act of speech”. According to A. Buss (1961, p. 25), verbal aggression is “the expression of negative feelings both through the form (quarrel, shouting, screaming) and the content of verbal responses (threats,

curses, swearing)”. The concept of verbal aggression also includes “a form of speech behavior aimed at insulting or intentionally harming a person, group of people, organization or society as a whole” or “verbal rudeness to the interlocutor, which is manifested in harsh, offensive words, including obscenities, swearing, the use of mocking intonations, a sharply negative assessment of the interlocutor, unpleasant hints, rude irony, etc.” (Malysheva, 2024).

Aggression can be manifested through various means of linguistic expression. By studying the comments of linguistic aggressors, it is possible to form the nature of interaction according to the “addressee – addressee” scheme. However, the realization of the pragmatic function is complicated by the anonymity of commentators who hide behind nicknames devoid of any personal information. Under such conditions, the perlocutionary effect, negatively directed at the author of the post or the opponent in the comments, is most often achieved through the use of pronouns. First of all, it is necessary to define the peculiarities of using the *you*-nomination. According to the norms of language etiquette, the pronoun *you* is traditionally used when addressing older people, those who hold a certain position or have a special title, as well as strangers. It serves as a marker of politeness, demonstrating respect on the part of the speaker and emphasizing the formal nature of communication. At the same time, first names without prior agreement are often perceived as a sign of disrespect and even considered rude: “*You hear me, you zabrobud laboratory assistant, you’d better keep quiet*” (Instagram, October 30, 2023). The term “*you-nomination*” is usually used when the author of a comment addresses another reader of the material who expresses opposing views. In such a situation, *you-nomination* signals distancing and marking the opponent as an “outsider”. At the same time, if the interlocutor shares the opinions and assessments of the author of the comment, the use of *vi* nomination is retained, which emphasizes solidarity and respect in communication: “*janna_malinina: How beautifully you let him down! 10 of 10 🍷*” (Instagram, October 29, 2023). In these contexts, the pronoun *you* acts as a kind of markers that outline the boundaries of an acceptable and unacceptable cultural environment. In such situations, the pronoun *you* can acquire a connotative negative coloring within such a contrast. In the sentence “*teacher.aliona: Yura, are you crazy?*” (Instagram, October 29, 2023), we simultaneously record the use of the personal pronoun *you* along with profanity, which reduces the level of respect for the addressee, reinforcing a negative assessment of his or her

position. In some cases, speech aggressors deliberately write the pronoun *you* with a lowercase letter, thus emphasizing their disrespectful attitude towards the interlocutor: *“kyivlianka: You are an asshole. Here’s an opinion about your shitty ‘track’ from a volunteer”* (Instagram, October 29, 2023).

In the context of verbal aggression, we often note the active use of profanity, which is openly abusive. Usually, such linguistic units are modified to somewhat disguise their original form, but the semantic essence of the word remains clear to the recipient. To achieve this goal, individual letters are often replaced with symbols or graphemes of the Latin alphabet, which ensures the recognition of the content while partially veiling its verbal design: *“Let him kiss the Ukrainians in the s@ck! We don’t care about his neo-fascist greeting!”*; *“We need them to xy@ry you faster”* (Tabloid.pravda, May 9, 2022). This graphic technique is used to avoid problems with blocking accounts due to the use of foul language. In addition, this design of well-recognizable language elements significantly attracts additional attention of the audience.

There are a number of different formal features that can be used to identify direct calls or incitement to commit genocide (Article 442 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the CC of Ukraine)¹) or other crimes as a manifestation of verbal aggression. Among the main markers that contribute to the identification of such speech constructions are the following:

1) verbs such as *eradicate, destroy, eliminate, prohibit, kill, call for, demand*, etc., if they are used in the context of statements that contain incitement or incitement to actions that may be qualified as genocide or other crimes: *“@tanicca22: only religious fanatics can be banned from same-sex marriage, and everyone else can be allowed to marry. I think this option will suit everyone”* (Instagram, October 11, 2023); *“tetianaboretska: When will they be allowed to shoot them on the spot?”* (Instagram, February 17, 2023);

2) statements that have modal features convey the author’s individual attitude to the calls or proposals made by him/her. In such cases, the author uses language to demonstrate a personal view, assessment, or level of confidence in the necessity or desirability of certain actions: *“uiiiuu641: God, it’s disgusting. Minefields need to be cleared with her face”* (Instagram, May 12, 2025);

3) the use of linguistic constructions containing euphemisms such as *liberate, denazify or*

purge, which actually mean actions such as murder, repression or other forms of violence, becomes a tool for manipulation and justification of violent actions. In particular, in the case of statements calling for the illegal appropriation of territories or the total or partial destruction of certain national, ethnic or other social groups, such lexical forms function as a means of concealing the real nature of such actions. Particular emphasis is also placed on the use of repressive measures against so-called political figures, which may indicate an attempt to disguise punitive policies as political expediency or necessity. In this sense, language becomes not only a means of communication, but also a tool for legitimizing violence and violations of fundamental human rights: *“@kuroneko9710: How to denationalize Russia? Quite simply: with thermonuclear weapons. Other methods will not work”* (YouTube, April 3, 2023); *“Tadeusz Olech: Nazi evil must be punished, Nazis must answer, must be denazified”* (Ukrainska Pravda, August 15, 2024);

4) the use of metaphors to replace statements that call for violent actions, including murder and other actions that may have signs of genocide or other crimes, for example: *“alenka_alekseevna1017: How fucked up is she? kill her somebody!”* (Instagram, February 12, 2025); *“Oksanapiastuk: It’s contagious! A stump to the Russians!”* (Instagram, February 12, 2025);

5) the use of periphrases, for example: *“Kate-rina Grabovskaya: You bald headed shit, follow the Russian warship! We don’t need people like you!”* (Facebook, February 1, 2025); *“Irina: Let Trump and Putin follow the Russian ship!!!”* (Telegram, March 1, 2025).

The psycholinguistic aspect, in particular the concept of internal speech, plays an important role in the definition of verbal offenses. Language is not a separate category from thinking, but rather is directly included in the process of thought formation. This is confirmed by the theory of the speech-thinking process, which emphasizes the interconnection of the cognitive and communicative functions of language. Modern psycholinguists define meaning as a cognitive mechanism for processing experience, a compromise between linguistic units and thought structures, which is directly related to the category of internal speech (Koval, 2021).

The analysis of legal approaches to the distinction of verbal offenses indicates their opposition to non-verbal forms of offenses. The term “verbal” comes from the Latin *verbalis* and means verbal, linguistic, related to speech. It is used in such well-established phrases as verbal communication, verbal aggression, and verbal communication. In the context of legal linguistic examinations,

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *Criminal Code of Ukraine* (Law No. 2341-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

the concepts of “text” and “discourse” are often used, which emphasizes the importance of analyzing speech activity with regard to communicative, socio cultural and cognitive factors. Offenses committed through speech activities must contain signs of aggressive behavior. It is speech aggression that is a key criterion for assessing the social danger of such offenses (Haponchuk, 2021; Albot, 2019).

Scholars emphasize that verbality, on the one hand, is an action (active, conscious, socially dangerous, harmful, unlawful behavior of a subject) as an objective side of an offense. Depending on the nature of the impact on the object of the offense, all actions are divided into physical and informational. Informational actions involve the transfer of information to other persons and are always realized in verbal form. It is with the help of such actions that verbal offenses are committed, including death threats, extortion and other offenses that involve influence on the victim through speech (Baulin et al., 2010).

On the other hand, verbalization is an optional feature of the objective side of the offense as a method of commission (Haponchuk, 2021). However, in some articles of the codes, this feature is explicitly stated and acquires the status of mandatory. In such cases, the absence of verbal expression means the absence of the objective side of the crime, and therefore the corpus delicti as a basis for legal liability (Baulin et al., 2010).

Undoubtedly, not every manifestation of verbal aggression becomes an offense. Acts that do not directly signal danger, but may be a background aspect of crime, remain outside the law. For example, Ukrainian law criminalizes insult and slander. Dictionaries contain many definitions of the term “insult”, in particular: “1. Disrespectful statement, ugly act, etc. directed against someone and causing him/her a feeling of bitterness, emotional pain. 2. A feeling of bitterness, annoyance caused by someone’s disparaging word, ugly act, etc. 3. *jur.* A crime consisting of intentional humiliation of the honor and dignity of a person” (Bysel, 2005, p. 815). The same dictionary defines the term “slander” as “a lie spread with the intent to defame, disgrace, or tarnish someone or something; the dissemination of false information” (Bysel, 2005, p. 719). The systematic resolution of conflicts through threats, insults and slander, especially in the virtual space, leads to the desocialization of a person, and the lack of an appropriate response from society and law enforcement agencies creates a sense of impunity in a person, which, in turn, can lead to more dangerous actions.

The definition of verbal aggression in the legal field is a complex issue, as it concerns the bal-

ance between freedom of speech and the protection of personal rights. In legal practice, verbal aggression is considered a form of psychological violence that can have serious consequences for the victim.

Verbal aggression is a serious not only social but also legal problem that can have significant consequences for an individual, a group of individuals or society as a whole. In many cases, it remains in the realm of ethical condemnation, but under certain conditions it can qualify as an administrative or criminal offense, which in the national legal literature is referred to as an “offense (crime) committed verbally” (Haponchuk, 2021), while emphasizing that this term, rather than “verbal offense (crime)”, more accurately conveys the verbal nature of offenses and allows them to be associated not with the category of criminal act in general, but with a specific case of violation of the law.

According to N. Savinova (2014), the allocation of criminal offenses committed verbally is due to their specific information impact on the object of criminal legal protection. Such offenses pose an increased public danger, since in modern conditions information influences are of particular importance – as the basis of remote communications, they can serve as a means of psychological preparation of the information-vulnerable population for further real actions.

In this context, the term “verbal offense” is a relatively new and still unfamiliar concept for the general public, which is used to refer to destructive forms of speech behavior. Unlike more established terms such as “verbal aggression”, “hate speech” and “political incorrectness”, which are studied within the framework of pragmalinguistics, sociolinguistics and language policy (Azhniuk, 2024a, p. 311), the concepts of “verbal offense” and “verbal crime” belong to the terminological apparatus of legal linguistics and linguistic expertise.

The identification of offenses committed verbally is directly related to the development of jurisprudence, an applied scientific discipline that studies the peculiarities of legal speech and the effective use of language in its various functional forms and genres. One of the areas of this discipline is the expert analysis of conflict texts, which allows us to determine their legal significance. Recently, linguistic expertise has been actively developing within legal linguistics. Linguistic expertise is a specialized linguistic study of textual materials and other linguistic objects in order to determine their legal significance. A statement made orally or in writing under certain circumstances may be considered as an action that entails legal consequences. The main subject of linguistic

expertise is the text in the context of the relevant discourse, communicative norms, their variations and legally significant deviations from established practices (Pradid, 2003; Kechedzhi, 2018).

Any form of verbal aggression is qualified as an offense only if certain communicative conditions and pragmatic factors are present. This occurs when the statements, by their linguistic and pragmatic features, meet the definition of the concept of “offense committed verbally” as provided for by the Criminal Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offences (hereinafter – the CAO).

The term “offense committed verbally” has not yet been clearly defined either in law or in linguistics. The absence of its systematic consolidation in the legal field is explained by the fact that the verbal factor is an objective aspect of various offenses.

It is worth noting that the generally accepted understanding of an offense is an unlawful, culpable and socially harmful (socially dangerous) act (action or inaction) of a person with legal capacity that entails legally defined negative consequences for the offender. Its social significance is determined by the fact that such behavior is dangerous for society, as it violates established legal relations and infringes on the rights, freedoms and legitimate interests of subjects. The damage caused by an offense may be of a different nature, both material and moral, depending on the consequences of the unlawful act and its public assessment. Determining the degree of public harm or danger of an offense is based on several criteria, including the significance of the legal relationship that was the object of the encroachment, the amount of damage caused, the manner, time and place of the act, and the identity of the offender. Particular attention should be paid to the method of committing the offense, in particular, whether it posed a threat to others or was committed in a generally dangerous manner (Tsvik et al., 2009).

Taking into account the theory of criminal or administrative law, it should be emphasized that, like any other offense, a verbal offense is characterized by a certain composition, i.e., a set of objective and subjective features provided for by law that determine the existence of legal liability of the perpetrator – the object, objective side, subject and subjective side of the offense.

Analyzing the provisions of the CC of Ukraine and the CAO, it should be noted that the object of a verbal offense is a legally protected social relationship that is subject to unlawful information influence. Depending on the nature of the statements and their content, such objects may include human rights, freedoms and dignity, including

honor, reputation and privacy; public order and security, including public peace, moral foundations of society and protection against disinformation political and national security, including information security of the state, prohibition of calls for violence, terrorism or incitement to hatred; property, in the case of extortion or fraud through manipulative statements; and interests of justice, which may be violated by threats, pressure on the court or investigation or false testimony. Thus, the object of a verbal offense is determined by the content and direction of the information impact, as well as the potential harm that may be caused to the relevant social relations.

Describing the objective side of a verbal offense, scholars note that it is constituted by actions as a form of active speech behavior of the offender, i.e. human behavior expressed in an objective form. Neither thoughts nor intentions or desires that have not received external expression and have not led to a socially dangerous act can be considered a crime (Haponchuk, 2021; Brych, 2013).

Offenses committed by means of speech are on the verge of being punished for an act and restricting freedom of thought and expression. That is why a clear categorization of such offenses is necessary. If we consider language from the perspective of the activity approach, it should be recognized as a system of speech actions that perform a communicative function. Accordingly, speech activity in offenses can be presented not only as a way of committing them, but also as a factor accompanying the offense.

The subject of an offense committed verbally is a natural person of sound mind who has reached the legal age of responsibility and is aware of the nature of his or her actions. In some cases, the subject may be a special person with a certain status or authority, such as an official, journalist or public figure whose communication activities have a significant impact on society.

The key characteristics of the subject are their ability to understand the content and consequences of their own statements, awareness of the socially dangerous nature of the act, and the presence of direct intent or, in some cases, negligence. Since a verbal offense is committed through speech, written or media forms of communication, the perpetrator may be any person who uses these means to disseminate unlawful information, in particular through public speeches, social networks, the press or other information platforms. Thus, the subject of a verbal offense is a person capable of bearing legal responsibility for his or her own statements and their impact on public relations.

The subjective side of an offense committed verbally is characterized by the presence of direct intent. Scientists note that the relevant corpus delicti of an offense implies that a person is aware of the socially dangerous nature of his or her own actions (intellectual feature) and his or her desire to commit this act (volitional feature). Since the subjective side of any offense is assessed through its objective features, in order to find a person guilty of an offense committed verbally, it is necessary to establish that he or she was aware of all its objective characteristics, including the content of the statements, the manner and consequences of their dissemination. In addition, it is important to prove that the person understood the social danger of his or her actions and purposefully committed them, which is a key sign of direct intent.

To summarize, we propose to understand a verbal offense as a socially harmful (socially dangerous) act committed through communication activities.

In Ukrainian law, legal liability for aggressive speech acts is provided for in the CC of Ukraine and the CAO. The study of offenses is usually carried out in accordance with the articles of the CC of Ukraine – “Threat of murder” (Article 129), “Threat of destruction of property” (Article 195), “Calls for actions that threaten public order” (Article 295)¹, and the CAO – “Committing domestic violence” (Article 173-2), “Bullying (harassment) of a participant in the educational process” (Article 173-4), “Mobbing (harassment) of an employee” (Article 173-5), “Committing gender-based violence” (Article 173-6), “Sexual harassment” (Article 173-7)², but much less often they use interdisciplinary approaches that allow combining offenses according to their semantic model.

Verbal offenses can be classified according to various criteria. According to the legal nature and object of the offense, there are the following offenses committed verbally: against life and health of a person; against the will, honor and dignity of a person; against sexual freedom and sexual inviolability of a person; against public safety, etc.

Taking into account the semantic and legal categorization, offenses committed verbally can be grouped into general categories, including: public calls (for aggressive war, violent change or overthrow of the constitutional order), insult (to the honor and dignity of a serviceman), threats

(to a serviceman, murder), disclosure (of information, medical secrecy), misleading (of a court or other authorized body), extortion (of weapons, drugs).

The content and functional orientation of a speech offense allows us to distinguish four main types of speech situations that can be qualified as verbal offenses: verbal violence or verbal aggression (insult, death threats, extortion, driving a person to suicide, foul language, humiliation, threats, public disrespect or insulting statements against civil servants, judges, law enforcement officers) illegal information (illegal collection, receipt or disclosure of information, public appeals, incitement to hatred); false information (slander, knowingly false report of a crime, knowingly false testimony); information with low motives accompanying a crime (threats of murder or harm to health for certain reasons, discrimination).

CONCLUSIONS. Thus, verbal aggression is a serious problem that requires a comprehensive approach that lies at the intersection of linguistics and law. Its legal definition and regulation is a difficult but necessary task, as it requires a clear distinction between freedom of speech and an offense. Verbal aggression can cause no less harm than physical violence, as it affects a person’s psyche, emotional state and self-esteem. It can have long-term consequences, including anxiety, depression, post-traumatic stress disorder, etc.

The definition of verbal aggression in the legal field is complicated by the need to take into account the intent of the aggressor, the form of expression of aggression, the contexts in which it was expressed, the consequences for the victim, and the specifics of bringing to legal responsibility for unlawful communication actions. In certain cases, it goes beyond ethical condemnation and is qualified as an administrative or criminal offense. The term “offense committed verbally” emphasizes the specificity of speech actions that may pose a threat to public relations. The information influence exerted through language has considerable power, especially in modern society, where communication technologies facilitate the rapid spread of aggressive speech.

Legal linguistics plays an important role in identifying and qualifying offenses committed verbally. Linguistic expertise allows us to determine whether a particular statement contains signs of an offense by assessing its content, context and possible consequences. At the same time, Ukrainian legislation provides for liability for such acts in the CC of Ukraine and the CAO, but the problem is the lack of a clear definition of the concept of “offense committed verbally”, which complicates its enforcement.

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *Criminal Code of Ukraine* (Law No. 2341-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

² Verkhovna Rada of Ukraine. (1984). *Code of Ukraine on Administrative Offences* (Law No. 8073-X). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

The corpus delicti of an offense committed verbally includes an object, a subject, objective and subjective parties. The key aspect is the person's awareness of the socially dangerous nature of their actions. Since speech is a form of activity that affects social relations, it is necessary to clearly distinguish between freedom of speech and offenses. It is important to further develop interdisciplinary approaches to the analysis of such acts, which will allow for more effective regulation of verbal aggression in the legal sphere.

It is important to distinguish between ordinary offensive statements and those that have signs of systematic harassment, persecution or threats for which a person is legally liable. A lin-

guistic examination can help establish the presence and nature of verbal aggression, as well as the intent of the aggressor. It makes it possible to analyze the language used to express aggression and its impact on the victim. We believe it is necessary to develop a clear legislative regulation of verbal aggression that would take into account its specifics, ensure the protection of victims' rights and provide for the aggressor's legal liability. It is also important to educate the public about the inadmissibility of verbal aggression and its consequences, as well as to develop methods of countering verbal aggression that would include both legal and linguistic tools.

REFERENCES

1. Albota, S. M. (2019). Linguistic manipulation: notion and types. *Current Issues of Linguistics and Translation Studies*, 16, 5–8.
2. Azhniuk, L. (2024b). Hate speech and political correctness in the modern sociopolitical communication. *Movoznavstvo*, 2, 9–23. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-335-2024-2-002>.
3. Azhniuk, L. V. (2024a). Verbal crime as an object of linguistic examination. In B. M. Azhniuk (Ed.), *Language and War: Dynamics of the Language System and Language Policy* (pp. 309–361). Dmitro Buraho Publishing House.
4. Batsevykh, F. (2000). *Fundamentals of communicative deviantology*. Ivan Franko Lviv National University.
5. Baulin, Yu. V., Borysov, V. I., Tiutiuhin, V. I. et al. (2010). *Criminal Law of Ukraine: General Part* (V. V. Stashys, & V. Ya. Tatsii, Eds.). Pravo.
6. Bohoslovska, M. O. (2009). Some aspects of forensic linguistic examination. *Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 1, 152–158.
7. Brych, L. P. (2013). *Theory of delimitation of crime components*. Lviv State University of Internal Affairs.
8. Buss, A. (1961). *The psychology of aggression*. Wiley.
9. Bysel, V. T. (Ed.). (2005). *Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language*. Perun.
10. Haponchuk, V. V. (2021). *Criminal legal counteraction to public calls to commit criminal acts* [Candidate dissertation, Lesya Ukrainka Volyn National University].
11. Kechedzhi, O. B. (2018). The role and significance of linguistic examination of oral speech in the investigation of crimes against the foundations of national security of Ukraine. *Current Issues of Today*, 2, Pp. 48–52.
12. Koval, L. M. (2021). *Psycholinguistics*. FOP Kushnir Yu. V.
13. Malysheva, M. H. (2024). *Verbal aggression in online discourse: linguopragmatic aspect* [Doctor of philosophy dissertation, Odesa I. I. Mechnikov National University].
14. Pejser, M. (2004). *Forms and Functions of Verbal Aggression: An Attempt at a Typology*. University of Wrocław Publishing House.
15. Potiatynyk, B. V. (2004). *Media: Keys to Understanding*. PAIS.
16. Pradid, Yu. F. (2003). Legal linguistics and some current problems of legal science. *Scientific Works of the Odessa National Law Academy*, 2, 147–152.
17. Savinova, N. A. (2014). Deliberate dissemination of false information in the media: arguments in favor of the need for criminalization. *Herald of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 2(3), 100–112.
18. Semeniuk, O. A., & Parashchuk, V. Yu. (2009). *Fundamentals of the theory of linguistic communication*. In Yure.
19. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. et al. (2009). *General theory of state and law* (M. V. Tsvik, & O. V. Petryshyn, Eds.). Pravo.
20. Zahnitko, A. P. (2019). Communicative and strategic types of linguistic and mental manipulations: the Waldo moment. *Opera in Linguistica Ukrainiana*, 26(2), 203–216. <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181740>.

Received the editorial office: 14 March 2025

Accepted for publication: 13 June 2025

НАТАЛІЯ ІГОРІВНА ЄЛЬНІКОВА,

кандидат філологічних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра гуманітарних дисциплін та українознавства;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5061-8226>,
e-mail: elnikova_n_i@ukr.net;

ОЛЕНА ГЕННАДІЇВНА ЮШКЕВИЧ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави та права;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0024-6070>,
e-mail: eliushkevich@gmail.com

ВЕРБАЛЬНА АГРЕСІЯ: ЛІНГВІСТИЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено феномен вербальної агресії як лінгвістично-правову проблему, яку за певних умов можна кваліфікувати як адміністративне або кримінальне правопорушення. Вербальну агресію визначено як свідому комунікативну стратегію, спрямовану на досягнення певних цілей шляхом використання мовних засобів. Охарактеризовано теоретичні аспекти комунікативних стратегій. Проаналізовано основні характеристики, форми прояву та наслідки вербальної агресії в контексті міжособистісного спілкування. Розглянуто різновиди вербальної агресії, зокрема образи, погрози, критику, іронію, маніпуляції та ігнорування.

Особливу увагу приділено аналізу мовних засобів, що використовуються для реалізації вербальної агресії як комунікативної стратегії. Визначено лексичні, синтаксичні та стилістичні особливості агресивних висловлювань, а також їхній вплив на емоційний стан співрозмовника.

Розглянуто термін «правопорушення, вчинене вербально» у контексті юридичної лінгвістики, наголошено на його відмінності від більш усталених понять, таких як «мова ворожнечі» чи «вербальна агресія». Зазначено, що розвиток юридичної лінгвістики сприяє детальному аналізу мовленнєвих дій, які можуть мати юридичне значення.

Основну увагу зосереджено на характеристиці правопорушень, учинених вербально, через аналіз елементів їх правової кваліфікації, зокрема об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони. Розглянуто їхню суспільну небезпеку, що пов'язана з інформаційним впливом на суспільні відносини, зокрема на права особи, громадський порядок, державну безпеку та інтереси правосуддя. Проаналізовано лінгвістичну експертизу як важливий інструмент для встановлення юридично значущих висловлювань.

Висвітлено питання нормативного закріплення правопорушень, учинених вербально, у кримінальному та адміністративному законодавстві України. Наведено приклади статей Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, які регулюють відповідальність за агресивні мовленнєві акти, зокрема погрози, цькування та заклики до вчинення правопорушень. Зазначено, що важливим аспектом правозастосування є врахування контексту висловлювань, їхнього змісту та можливих наслідків.

Наголошено на необхідності подальшого розвитку міждисциплінарних підходів до аналізу правопорушень, учинених вербально, що дасть змогу ефективніше класифікувати такі діяння за їхньою смисловою моделлю. Акцентовано на потребі системного закріплення поняття «правопорушення, учинене вербально» у правовій та науковій доктрині задля забезпечення адекватної юридичної оцінки подібних явищ.

Ключові слова: вербальна агресія, юридична лінгвістика, злочин, правопорушення, насильство, цькування, юридична відповідальність.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Yelnikova N. I., Yushkevych O. H. Verbal Aggression: Linguistic and Legal Aspect. *Law and Safety*. 2025. No. 2 (97). Pp. 17–26. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.02>.

Citation (APA): Yelnikova, N. I., & Yushkevych, O. H. (2025). Verbal Aggression: Linguistic and Legal Aspect. *Law and Safety*, 2(97), 17–26. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.02>.

УДК 340.15-055.2:2](540)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.03>**ІГОР АЛЬБЕРТОВИЧ ЛОГВИНЕНКО,**

кандидат історичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави та права;

 <https://orcid.org/0000-0003-1505-4418>,
e-mail: igor_logv@ukr.net;

ЄВГЕНІЯ СЕРГІЇВНА ЛОГВИНЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права та прав людини;

 <https://orcid.org/0000-0002-7687-843X>,
e-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com

ВПЛИВ РЕЛІГІЇ НА СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ЖІНКИ В ІНДІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЕКСКУРС

Статтю присвячено ретроспективному дослідженню впливу релігії на соціальний статус жінки в Індії. Зокрема, показано, що протягом тривалої історії індійської цивілізації релігія формувала і змінювала уявлення про жінку, її місце та роль у соціумі. У міфах і легендах доведичного періоду жінка постає як божественне творіння, надане чоловікові для спільного життя. Із проникненням аріїв углиб Індостану та розвитком брахманізму ставлення до жінки змінюється, її залежність від чоловіка зростає. Проаналізовано основні постулати вчень брахманізму, якими визначалося головне призначення жінки – народжувати. У цьому сенсі дружина розглядалася як «поле», «власником» якого є чоловік. Показано, що канони брахманізму вимагали від жінок відданості чоловікові навіть після його смерті. Це відображалося в ганебному, принизливому ставленні до вдови і традиції самоспалення вдів, що свідчило про повну залежність дружини від чоловіка навіть після його смерті. Розглянуто релігійно-філософські вчення джайнізму та буддизму, які стали справжнім викликом брахманізму, оскільки ламали усталені погляди на сенс життя, а також на місце і роль жінки в сім'ї та суспільстві. Вивчено першоджерела, на підставі яких зроблено висновок, що засновники нових на той час релігійно-філософських учень – Магавіра і Будда – не були соціальними реформаторами, адже не виступали проти варно-кастової системи суспільства й не відстоювали в сучасному розумінні рівність прав чоловіків і жінок. Проте вони зробили вагомий внесок у вирішення гендерних проблем тогочасного суспільства, адже джайнізм і буддизм стали релігіями, що нехтували етнічною та варно-кастовою належністю своїх прихильників. Нові релігії відкрили жінці доступ до духовної самореалізації та освіти, що, безсумнівно, мало революційне значення. Релігійно-філософські вчення джайнізму та буддизму викликали негативну реакцію брахманізму. Вона проявилася в ще жорсткішому канонічному закріпленні ієрархії варн, ранжуванні форм укладання шлюбу та правил поведінки в сім'ї. Згодом індуїзм, що став домінуючою релігією Індії, фактично позбавив жінку прав і закріпив повне верховенство чоловічої влади як у суспільстві, так і в родині.

Ключові слова: Індія, дхарма, жінка, сім'я, буддизм, джайнізм, індуїзм, саті.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Індія – країна, яка сповнена протиріч. З одного боку, впровадження нових технологій зумовлюють її динамічний економічний розвиток, а з другого – архаїчні форми організації суспільства (варно-кастова система), закріплені релігійними канонами індуїзму, є нездоланною перешкодою на шляху демократизації суспільства, розвитку прав і свобод громадян, вирішення проблем гендерної рівності, серед яких безправ'я жінки, залежність її від чоловіка, є історично зумовленою

та найскладнішою. У цьому сенсі великий інтерес у науковців викликає вивчення культурної спадщини Індії, насамперед тих звичаїв, традицій і вірувань, які протягом тривалого існування індійської цивілізації формували уявлення мешканця Індостану про «природу та призначення» (дхарму) жінки, погляди на шлюб і сім'ю.

Особливий вплив на життя індуса має релігія. За статистикою понад 82 % населення Індії сповідують індуїзм, який визначає статус

та життєві етапи людини, особливості укладання шлюбу, в нормує правила поведінки жінки і чоловіка в сім'ї.

Релігійним обов'язком кожного індуса є створення сім'ї, оскільки тільки у шлюбі чоловік і жінка, як окремі частини, об'єднуються в єдине ціле і у фізичному, і в сакральному значеннях. Неодружені чоловіки та незаміжні жінки не вважаються повноцінними членами суспільства та піддаються громадському осуду. Особливо негативне ставлення до незаміжніх жінок та вдів, яке склалося на релігійному ґрунті в давнину, за своєю суттю зберіглося до нашого часу. Отже, варто з'ясувати історичні передумови гендерної нерівності в Індії задля правильного розуміння соціально-політичних процесів в одній із найбільш населених держав, яка відіграє дедалі відчутнішу роль не лише в Південній Азії, а й в усьому світі.

Пропонована наукова розвідка є продовженням авторського дослідження історії формування суспільного статусу жінки в Індії (Логвиненко І., Логвиненко Є., 2025).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є дослідження впливу релігії, звичаїв і традицій, які зумовлювали особливості шлюбно-сімейних відносин в Індії, формували світогляд індійця, зокрема його розуміння статусу жінки в соціумі. Мета зумовила вирішення таких наукових завдань:

- визначити місце і роль жінки в релігійно-орієнтованих уявленнях давньоіндійського суспільства;
- з'ясувати права й обов'язки жінки, пояснити сутність поняття «дхарма» (закон, правила життя) та його значення в житті мешканця Індостану;
- показати вплив релігії на становлення шлюбно-сімейних відносин у Стародавній Індії;
- провести порівняльний аналіз основних релігійно-філософських учень Індії щодо їхнього ставлення до жінки, розуміння її призначення в сім'ї та суспільстві;
- зробити необхідні узагальнення та висновки, у яких показати, що однією з основних причин гендерної нерівності в Індії є релігійні догми й канони індуїзму.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. В основу дослідження покладено принцип історизму, який дозволив визначити й охарактеризувати основні етапи розвитку давньоіндійського суспільства, показати вплив релігійно-філософських учень на розуміння сутності шлюбу, місця і ролі жінки в сім'ї та суспільстві. Метод системного аналізу та порівняльно-правовий метод застосовувалися при вивченні давньоіндійської релігійної літератури – Вед, а також

інших першоджерел релігійно-правового характеру. Історико-структурний підхід дав змогу об'єднати зібрані матеріали в цілісну логічну систему. Під час роботи над темою також було враховано напрацювання науковців-індологів, які у своїх дослідженнях порушували питання, пов'язані з релігійним життям Індії.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Першими письмовими джерелами історії Індії є давня епіка та Веди¹. Вони дозволяють скласти уявлення про самотність давньоіндійського етносу, розібратися в особливостях його культури. Серед епічних творів особливе місце посідає Махабхарата (Roy, 1895), оскільки в літературно-художній формі вона описує не лише події міжплемінної боротьби за домінування, а й містить велику кількість міфів, казкових сюжетів, легенд і притч, які знайомлять читача зі звичаями, традиціями та віруваннями Стародавньої Індії. Махабхарата є цінним джерелом історії Стародавньої Індії, яке допомагає зрозуміти особливості світогляду мешканця Індостану.

Епічні сюжети та релігійна нерозривно пов'язані в давньоіндійській міфології, яка передає нам історію створення жінки богом-творцем. Спочатку, коли Тваштріз взявся за виготовлення жінки, він побачив, що витратив усі матеріали на створення чоловіка і не залишилося жодних твердих елементів. Після роздумів та глибокої медитації він узяв округлість місяця і вигини повзучих рослин, чіпкість вусиків берізки і тремтіння трави, гнучкість очерету і красу квітки, легкість листя і звуження хобота слона, погляд лані і згуртованість бджолиного рою, веселу радість сонячних променів, плач хмар і мінливість вітру, боязкість зайця і марнославство павича, м'якість грудей папуги і твердість алмаза, солодкість меду і лютість тигра, жар вогню і холод снігу, балакучість сойки і воркування голуба, віроломство журавля і вірність дикої качки. З'єднавши все це, він створив жінку і дав її чоловікові. Через тиждень чоловік повернувся до Тваштрі і сказав: «Господи, істота, яку ти дав мені, робить моє життя нещасним. Вона говорить безперестанку і дратує мене, не залишає самого ні на мить, вимагає постійної уваги, займає весь мій час, плаче без причини і постійно ледарює. Саме тому я прийшов повернути

¹ Веди – збірники гімнів, наспівів, магичних формул та заклинь.

² Тваштрі (Тваштар) – божественний творець, деміург, покровитель ремесла у ведійській релігії; пізніше він ототожнюється і замінюється образом бога Праджапаті.

її назад – я не можу жити з нею». Тваштрі погодився і забрав жінку. Через тиждень чоловік знову прийшов до Тваштрі і сказав: «Господи, моє життя стало самотнім з того часу, як я віддав її тобі. Я пам'ятаю, як вона танцювала і співала мені, поглядала крадькома, гралася зі мною, схилялася до мене. Сміх її був музикою, вона була прекрасна на вигляд і м'яка на дотик. Поверни її мені». Тваштрі відповів: «Дуже добре». Він повернув жінку. Через три дні чоловік знову повернувся і сказав: «Господи, вона завдає мені більше клопоту, ніж радості. Прошу, забери її назад». Але Тваштрі відповів: «Геть від мене! Забирайся! Ти маєш впоратися сам!» Тоді чоловік сказав: «Але я не можу жити з нею». Тоді Тваштрі відповів: «І без неї ти також не зможеш жити». Він повернувся спиною до чоловіка і продовжив свою роботу (Bain, 1919, pp. 13–15).

Деяку іншу історію створення жінки повідомляє Бріхадараньяка-упанішада (VI, 4.1–3): «Сутність землі – вода, води – рослини, рослин – квіти, квітів – плоди, плодів – людина, людини – чоловіче сім'я. І Праджапаті¹ подумав: "Оскільки сім'я є основою всіх істот, що може бути найкращим житлом для нього?" Подумавши так, він створив жінку. Створивши її, він з'єднався з нею. Тому слід з'єднуватися з жінкою. Він простяг від себе цей виступаючий вперед давальний камінь. Ним він запліднив її. Її лоно – жертвний вівтар. Волоски – трава для жертвоприношення. Шкіра – давила (соми). *Labia pudenda*² – вогонь у середині. Воістину, наскільки великий світ того, хто здійснює жертвоприношення ваджапеяз, настільки великий світ того, хто займається зляганням, знаючи це. Він набуває добрих справ жінок. Але у того, хто здійснює злягання, не знаючи цього, жінки набувають його добрих справ» (Madhavananda, 1950, pp. 932–933).

Як бачимо, у міфах жінка – це божественне створіння, яке дано чоловіку для спільного життя, і про верховенство чоловіка над жінкою взагалі не йдеться.

Показовою є легенда про женоненависника правителя Сурьякінта, де показано гострий розум та незалежний характер жінки – принцеси Анангарагді. Міністри, занепокоєні

відсутністю спадкоємця у володаря, всіляко намагалися його одружити. Проте всі спроби познайомити Сурьякінта з жінками були марними. З часом правитель заборонив не лише пропонувати кандидаток на шлюб, а взагалі перебувати в палаці та за будь-яких обставин наближатися до його величності жінкам. Порошникам загрожувало суворе покарання. Раптом до міста завітав художник, роботи якого викликали захоплення в усіх, хто їх бачив. Міністри вдалися до хитрощів. Вони вмовили митця вилікувати правителя, показавши йому картини, серед яких був портрет вродливої принцеси Анангарагді. Ризикуючи життям, художник прибув до палацу. Розглядаючи витвори майстра і захоплюючись його талантом, Сурьякінта несподівано для себе побачив портрет красуні-принцеси, у яку відразу закохався і вирішив добитися її руки. Виявилося, що отримати згоду дівчини на шлюб непросто, адже вона мала надлюдський інтелект, була обізнана в усіх науках і бажала бачити поряд із собою лише рівного за розумом чоловіка. Претендент мав у розпорядженні 21 день (тобто 21 спробу), щоб поставити принцесі таке запитання, на яке б вона не знала відповіді. Якщо ж дівчина на всі запитання відповіла правильно, то як переможець вона вирішувала чи відпускати претендента додому чи залишати при палаці рабом. Сурьякінта довірився своєму другові Расакаші, який щодня розказував неймовірні історії-загадки принцесі. Проте красуня з легкістю їх розгадувала і з сумом поглядала на вродливого Сурьякінту, у якого закохалася з першої зустрічі. В останній день Сурьякінта, сповнений почуттям любові, підійшов до принцеси і запитав, яке питання треба йому поставити, щоб принцеса не знала відповіді. Анангарагді після недовгих роздумів сказала, що не знає такого питання, і визнала його перемогу. Водночас вона додала, що відразу закохалася в Сурьякінту і, незалежно від випробувань, дала б згоду на шлюб. Щасливий наречений разом із нареченою повернувся до своєї країни (Bain, 1919, pp. 116–117). Отже, легенда змальовує жінку інтелектуальну, обізнану в науках, яка сама обирає собі нареченого і, зрештою, по любові виходить за нього заміж.

Про особливості шлюбно-сімейних відносин раннього ведійського періоду можна дізнатися також з індійського епосу. Так, у Махабхараті йдеться про те, що Драупаді (дочка володаря Друпаци) на сваямварі⁴ обирала собі

¹ Праджапаті (із санскриту «владака створіння») – божество в індуїзмі, у ведійській та пізньоведійській міфології творець усього сущого.

² *Labia pudenda* – лат. «статеві губи».

³ Ваджапея (із санскриту «випробовування сили») – ведійський шраута-ритуал, одне з основних жертвоприношень соми, що проводиться з метою здобуття панування та процвітання.

⁴ Сваямвара – форма шлюбу, за якою дівчина сама обирає нареченого, зазвичай після змагань або випробувань претендентів.

за чоловіка Арджуну, оскільки він єдиний, хто зумів натягнути тугий лук і влучити стрілою в ціль. З часом Драупарді стала дружиною п'ятьох братів Пандавів (Ріттер, 1982, с. 8–9). Драупаді постає вірною та люблячою дружиною Пандавів, яка народила від кожного з братів сина (Roy, 1995, pp. 143–145). По-іншому Драупаді змальовується в буддистській Джатаці № 536. Вона не кохає своїх чоловіків та зраджує їм, оскільки її любов націлена на шостого:

«За п'ятьох царевичів була видана заміж...,
Але, ненаситна, вона прагнула ще більшого.
І з горбатим карликом вона грала в блуд»¹.

У Махабхараті багатомужжя Драупарді має декілька пояснень. Так, у попередньому житті вона була вродливою жінкою, але через гріхи не змогла вийти заміж. П'ять разів вона зверталася до Шіви з проханням дати чоловіка, і той відповів: «Коли ти будеш в іншому тілі, то станеться так, як сказано». В іншій історії розповідається про повернення синів Кунті додому: вони привели із собою Драупаді й, підійшовши до хатини, вигукнули до матері: «Ось милостиня!» Мати, перебуваючи всередині, подумала, що йдеться про звичайну пожертву, і відповіла: «Насолоджуйтеся нею спільно». У подальшому вона не могла відмовитися від свого слова, бо всі сини закохалися у красуню. До того ж правитель Юдхіштхіра (старший син Кунті), щоб уникнути розбрату між братами вирішив: «Прекрасна Драупаді буде дружиною для всіх нас». Зовсім по-іншому пояснює багатомужжя жінки-красуні великий мудрець В'яса: «...народжені пандавами, колись були Індрами², а Лакшмі³, яка раніше була визначена їхньою дружиною, – це Драупарді» (Roy, 1995, pp. 432–433, 445–447).

У Махабхараті знайшли відображення такі звичаї, як левірат, викрадення нареченої, вибір дівчиною нареченого (сваямвара). Все це свідчило про більшу свободу жінок доарійського періоду. У цьому сенсі звертають на себе увагу розкази правителя Панду про старі часи. В одному з них він згадує про давній закон, який давав свободу жінкам. «У давнину, – оповідає він, – жінки не були обмежені у своїх

вчинках..., вони могли ходити куди хотіли і вільно вдаватися до розваг... І коли вони із самої юності зраджували своїм чоловікам... це не вважалося беззаконням, адже такий був закон того часу..., той закон, сприятливий для жінок, дуже давній. А нинішній закон у цьому світі встановлено недавно». Далі Панда пояснює сутність теперішнього закону, який розцінює зраду одного з подружжя як тяжкий гріх. Також гріхом є відмова дружини на прохання чоловіка народити від іншого. Цей закон правитель називає справедливим, що свідчить про зміну статусу жінок у ведійський період (Roy, 1995, pp. 283–285).

Д. Неру (1994, pp. 106–107) зазначив, що найдавніша літературна пам'ятка Індії Махабхарата містить чимало свідчень ранньої історії, «коли до Індії приходили чужоземні елементи і приносили із собою свої звичаї... не схожі зі звичаями аріїв. Серед аріїв не було поліандрії, а одна з головних героїнь епосу є спільною дружиною п'яти братів». Із приходом аріїв поступово відбувалося «поглинання як колишніх місцевих елементів, так і прибульців, і ведична релігія видозмінювалася відповідно. Вона починала набувати тієї всеохоплюючої форми, яка привела до сучасного індуїзму».

Отже, уявлення мешканця Індостану про жінку, її місце в сім'ї та суспільстві формувалося у протистоянні і взаємопроникненні двох культур – місцевої (доарійської), де жінка мала високий соціальний статус, хоча і не домінувала над чоловіком, і патріархальної (арійської), яка визнавала й обґрунтовувала верховенство влади чоловіка.

Навіть у релігії бачимо відображення соціальних відносин, що склалися в той час. Окрім богів-чоловіків, присутні жіночі божественні образи – Адіті⁴ (як давньоєгипетська богиня Нут (Логвиненко І., Логвиненко Є., 2023, с. 89), часто описувалася як «космічна королева»), Прітхві⁵, Сарасваті⁶, Ушас⁷. Поступово ці богині відходять на другорядний план, поступаючись місцем богам-чоловікам (Ріттер, 1982, с. 50).

На початку ведійського періоду дружина зі своїм чоловіком проводила священний

¹ The Birth Stories / transl. by T. W. Rh. Davids, R. Chalmers, H. T. Francis, W. H. D. Rouse, E. B. Cowell. 1880–1907. Pp. 2651–2652 // Ancient Buddhist Texts : сайт. URL: <https://ancient-buddhist-texts.net/English-Texts/Jataka/The-Jataka.pdf> (дата звернення: 20.03.2025).

² Індра – у ведичну епоху бог бурі та грому, а також правитель богів; у після ведичній історії поступається місцем богу Шіви і Вішну.

³ Лакшмі – богиня краси.

⁴ Адіті – ведична богиня, яка уособлює безкінечність, жіноче начало, вище втілення материнства, мати 12 богів-сурів.

⁵ Прітхві – ведична богиня, яка уособлює Землю.

⁶ Сарасваті – ведична богиня знання, мудрості, правди.

⁷ Ушас – одна з вищих ведичних богинь; богиня Світання, яка дарує щастя і усілякі блага.

ритуал жертвопринесень (Winternits, 1927, р. 66). У Ригведі (VIII, 31) йдеться про «домохазяїна» і «домохазяйку» (дампаті), котрі «в гармонії вичавлюють і прополіскують сому, змішують її з молоком» та возносять почесні богам (Griffith, 1896, pp. 322–323).

Із часом становище жінки змінюється. Брахманізм через складну систему ритуалів поставив на вищий щабель соціальної ієрархії брахманів – великих жерців, і заклав основи нової релігії – індуїзму, який являв собою сукупність сакральних традицій, релігійно-філософських учень та морально-правових настанов. Базові поняття індуїзму – дхарма, артха¹, кама², мокша³ – визначали долю людини, встановлювали правила її життя як у сім'ї, так і в соціумі. Концепт дхарми як універсальний Закон Всесвіту, якому підвладні всі, навіть боги, став ідеологічною основою індуїзму. Дхарма людини визначається Всесвітом, гармонізує з ним і має неухильно виконуватися. Вона враховує соціальний стан, стать, вік особи та виявляється в сукупності релігійних, суспільних та сімейних обов'язків, які, врешті, визначають правила поведінки кожної людини (Логвиненко Є., Логвиненко І., 2019, с. 48–49; Логвиненко, 2024, с. 103).

У релігійно-філософських ученнях індуїзму пояснюється, що народження чоловіком та ще й у сім'ї високої касті «двічі народжених», зумовлене найкращою кармою душі, яка формується завдяки правильним діям у попередньому житті. Народитися жінкою – це розплата за минуле і можливість спокутувати свої гріхи. Стрі-дхарма (букв. «дхарма жінки») повністю залежить від дхарми її чоловіка. У Дхармашастрі Наради (XIII, 28–31) сказано, що навіть жінки «благородних прізвищ гинуть (тобто відходять від своєї дхарми), якщо не від кого не залежать. Тому Праджапаті поклав на них залежність. Батько охороняє її в дівочстві, чоловік охороняє в молодості, а сини – у старості; жінка ніколи не повинна бути незалежною» (Jolly, 1876, р. 98).

Утім, у священних писаннях, релігійно-філософських трактатах, морально-правових збірниках можна побачити як принизливе, так і піднесене ставлення до жінки. Як дружина

вона повністю підвладна чоловікам сім'ї, але як мати – ототожнюється з Шакті⁴. У Законах Ману (II, 145) зазначено, що «батько в сто разів поважніше вчителя, але мати в тисячу разів більше, ніж батько»⁵. В Апастамба-дхармасутре (I, 10, 28) взагалі міститься настанова про шанування матері, «навіть якщо вона занепала» (тобто відлучена від касті), адже вона «робить багато вчинків для свого сина»⁶. Дружину мають шанувати всі родичі, оскільки це радісно сприймають боги; там, де немає шанобливого ставлення до жінки, всі обряди безсилі й безплідні. Горе і сум жінки призведе до загибелі сім'ї, а радість – до процвітання. «Народження, (належне виконання релігійних обрядів), вірна служба, найвище подружнє щастя та небесне блаженство для предків та себе, залежать лише від дружини» (Закони Ману IX, 28). Закони Ману (IX, 27) визначають загальну дхарму жінок: «Народження дітей, виховання народжених та повсякденне життя чоловіків, (у цих питаннях) – жінка, очевидна основа»⁷. Отже, дружина – це основа сім'ї, яку треба берегти і шанувати. Махабхарата дає можливість побачити також духовну функцію дружини. Показовим є звернення Савітрі до правителя Духшанте, який забув про існування дружини: «Оскільки чоловік, увійшовши в дружину, народжується від неї знову, давні мудреці назвали дружину словом “джая” (батьківка). Те потомство, яке народжується від чоловіка, що зійшовся з дружиною, безперервно рятує давно померлих предків... Справжня дружина – та, що вправна в господарстві; справжня дружина – та, що має потомство; справжня дружина – та, чиє життя належить чоловікові; справжня дружина – та, що є вірною своєму чоловікові. Дружина – половина чоловіка, його найкращий друг. Дружина – основа трьох цінностей (закону, користі та любові); вона – друг тому, хто має померти. Ті,

⁴ Шакті – Богиня-мати, Мати Світу; також символізує первинну космічну енергію; уособлює внутрішню енергію богів і людей.

⁵ Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Читиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davniioindiiska_kultura/Zakony_Manuu.pdf (дата звернення: 20.03.2025).

⁶ Praśna I, Paṭala 10, Khaṇḍa 28 // Wisdom Library : сайт. URL: <https://www.wisdomlib.org/hinduism/book/apastamba-dharma-sutra/d/doc116260.html> (дата звернення: 20.03.2025).

⁷ Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Читиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davniioindiiska_kultura/Zakony_Manuu.pdf (дата звернення: 20.03.2025).

¹ Артха – користь, матеріальна вигода і вдача; правильне використання матеріальних цінностей; правила практичної поведінки.

² Кама – емоційне задоволення; задоволення почуттів, ерос, естетична насолода.

³ Мокша – вищий стан святості, який досягається за умови відмови від активного мирського життя.

хто мають дружин, можуть проводити релігійні обряди; ті, у кого є дружина, займаються господарством; ті, хто мають дружин, веселяться; ті, хто з дружинами, – сповнені щастя». Чоловік повинен дивитися на дружину, яка народила сина, як на власну матір. Дружина – це «вічне святе поле власного народження (чоловіка)» (Roy, 1895, pp. 176–177). У Законах Ману (III, 59–62) сказано, що чоловіки, які прагнуть добробуту, мають завжди вшановувати жінок на святах та урочистих трапезах, дарувати прикраси й одяг. Якщо дружина і чоловік задоволені одне одним, щастя в родині буде тривалим. Тільки «сяюча красою» жінка робить будинок світлим, але якщо вона «позбавлена краси», то все навколо буде здаватися сумним¹.

Водночас у давньоіндійських джерелах, які сповідують канони брахманізму, бачимо і протилежну характеристику жінок. У тих самих Законах Ману (IX, 15–17) стверджується, що жінки пристрасні до всіх чоловіків. Через свою природну легкодухність і хтивість вони зраджують власним чоловікам, навіть тоді, коли їх ретельно охороняють. Тому треба докласти чималих зусиль, щоб їх оберігати. При створенні жінок Ману (Закони Ману, II, 213–214) відвів на їхню долю любов до ліжка, відпочинку і прикрас, а також наділив низькими людськими якостями – гнівом, підлістю, нечесною поведінкою. Водночас Ману попереджає, що у природі жінки – спокушати чоловіків. Тому мудрі в їхній присутності не повинні бути безтурботними, адже жінки здатні збити зі шляху не лише дурня, а й учену людину, перетворивши її на раба бажань і гніву².

Ортодоксальний брахманізм значно обмежив духовне життя жінок, яким заборонялося не лише вивчати священні тексти Вед, а й навіть слухати їх. Жінки були позбавлені права проводити ритуальні обряди, брати участь у публічних релігійних святах. Фактично жінка в духовному житті общини, незалежно від варни, мала такі ж обмеження, як і єдино народжений шудра. Вона вважалася не здатною оволодіти науками, тим більше пізнати сакральну істину. У Законах Ману вказувалося, що для жінок не проводяться священні обряди, які супроводжуються читанням мантр, оскільки вони «такі нечисті, як сам обман...» (Закони Ману, IX, 18)³.

Брахман, який наважився передати ведичні знання жінці, позбавлявся свого статусу і ставав недоторканим. У Стародавній Індії «двічі народжені» чоловіки мали можливість без перешкод стати членами будь-якої релігійної общини, або аскетами-пустельниками, або монахами. Жінки, які намагалися займатися духовними практиками та здобути сакральні знання, піддавалися осуду й відторгалися суспільством. Вішну-сміті (XXV, 16) попереджає, що жінка, яка «за живого чоловіка з власної волі дотримується постів і приймає обітницю, забирає життя чоловіка і потрапляє до пекла» (Jolly, 1880, p. 111).

Брахманська традиція пояснювала природу жінки переродженням карми душі, що стало наслідком скоєння неправильних вчинків у минулому. Тому вона мала своїми діями накопичити заслуги, щоб в наступному житті народитися чоловіком. Лише з такою гендерною трансформацією відкривався доступ до повного духовного просвітління. Таке сотеріологічне розуміння сутності жінки безпосередньо вплинуло на її соціальний статус, що закріпився в культурі та менталітеті індусів.

Як зазначалося, за брахманською традицією головне призначення дружини – народження дітей, зокрема сина, що вважалося необхідним для продовження роду та проведення сакральних обрядів. За релігійними канонами дружина – це «поле», а чоловік його «власник», яким залишався навіть після своєї смерті. Добропорядною дружиною вважалася та, яка йде за чоловіком у потойбічний світ, тобто разом із покійним лягає на похоронне багаття. Якщо цього не сталося, то життя вдови перетворювалося на важкі страждання. Після смерті чоловіка вона лише раз на день споживала їжу, не мала права носити кольоровий одяг та прикраси, користуватися парфумами і маслами. Вдова повинна була спати на землі і ніколи на високому ліжку, їй заборонялося чистити зуби. Також їй заборонялося бути присутньою на родинних святах. Вдова належала родині чоловіка, а тому не могла повернутися до батьківського дому. У середньовіччі жінки, які поховали своїх чоловіків, мали зістригати волосся (Basham, 1954, pp. 188–189).

Вдова мала постійно молитися та готувати душу до зустрічі зі своїм померлим чоловіком. Вважалося, що порушення цих вимог вдовою нашкодить душі покійного чоловіка (Закони Ману, V, 161). За правильністю виконання вдовою необхідних ритуалів і ведення аскетичного життя слідували родичі. Дружина мала до кінця життя бути вірною чоловіку. Закони Ману (V, 157) приписували вдовам

¹ Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Читиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davniindiiska_kultura/Zakony_Man.pdf (дата звернення: 20.03.2025).

² Там само.

³ Там само.

виснажувати своє тіло, вживати лише квіти, коріння і плоди та ніколи «не згадувати імені іншого після смерті чоловіка»¹. Саті – самоспалення дружини на поховальному вогнищі чоловіка – хоча й не було обов'язком, проте вважалося найвищою чеснотою жінки, що дарує небесне блаженство. На думку індолога А. Бешема (1954, р. 188), бездітна вдова вважала за краще прийняти жакливу смерть, ніж жити у презирстві і домашньому рабстві.

Відомий персидський учений-енциклопедист епохи середньовіччя Аль-Біруні, який одним із перших вивчав звичаї і традиції Індії, писав: «Якщо помирає чоловік, дружина не може вийти заміж за іншого чоловіка. Їй залишається обрати тільки одне з двох: або залишитися вдовою до кінця свого життя, або спалити себе. Останнє вважалося кращим, бо вдова, поки живе, мусить терпіти принизливе ставлення до неї. Що стосується дружин їхніх правителів, то звичай вимагає спалення, згодні вони чи ні, бо побоюються, щоб будь-яка з них не скоїла чого-небудь недостойного свого чоловіка. Виняток становлять лише жінки похилого віку і ті, хто має дітей, якщо син бере на себе охорону та захист матері» (Sachau, 1910, р. 155). За свідченням венеціанського купця Нікколо де Конті, який мандрував Індією у XV ст., після смерті правителів Віджаянагара до 3 тис. дружин і наложниць було спалено на погребальному вогнищі (Basham, 1954, pp. 189–190).

Звичай саті (букв. «доброчесна») з'явився, вірогідно, ще в доведичний період і не був характерним лише для Індії. В історії знайдемо чимало давніх етносів, які спалювали або закопували з покійником не лише цінне майно, коней, а й дружин, щоб у потойбічному світі він мав можливість користуватися тим, до чого звик та любив за життя. Подібні до саті звичаї були в шумерських правителів Ура, Стародавньому Китаї та деяких індоевропейських народів.

Із найбільш ранніх джерел про існування ритуалу самоспалення вдів можна дізнатися з похоронних текстів Ригведи (X, 18.7–18.9). Зокрема, один із віршів гімну прямо закликає дружину зійти на поховальне вогнище:

«Ці дружини, не вдові, щасливі у шлюбі,
Нехай натруться олією як притиранням!
Без сліз, без хвороби, у красивих прикрасах

Нехай зйдуть спочатку жінки на подружнє ложе!

Повстань, о жінко, до світу живих!

Ти лежиш поруч із цим бездиханним, іди сюди!

Ти вступила в цей шлюб із чоловіком, що взяв тебе за руку і жадає тебе.

Беручи лук із руки мертвого,

Заради нашого панування, заради пошани, заради сили, я кажу:

“Тут ось – ти. Тут – ми. Хоробрі герої,

Нехай переможемо ми всю ворожість і підступи!”» (Griffith, 1896, pp. 428–429).

Однак у більш пізніх за часом дхармасутрах, основних дхармашастр, грихьясутрах про саті взагалі не згадується. Вперше про обряд саті йдеться у Вішна-сміріті (XXV, 14; XX, 39): «Коли помирає чоловік, дружині слід зберігати цнотливість або піднятися на його похоронне багаття». Лише дружина «здатна йти за померлим чоловіком...», усім родичам, «за винятком дружини, забороняється йти за людиною шляхом Ями» (Jolly, 1880, pp. 81, 111). Саті також рекомендовано в Дакша-сміріті та Парашара-сміріті. Про настанови щодо самоспалення вдів йдеться у таких пізніх сміріті, як В'яса, Харіта і Ангирас (Rangaswami Aiyangar, 1941, p. 133).

У XVIII ст. пандит² Трьямбака, спираючись на давньоіндійські тексти дхармашастр, склав Стрідхармападдхаті (букв. – «путівник у жіночій дхармі») для жінок Танджорського палацу і дружин кшатріїв. Трьямбака виписав загальні обов'язки всіх жінок, які згрупував у дев'ять тем: загальні правила поведінки жінок; ситуації, яких мають сторонитися жінки; майно жінок; якості відданої дружини (патіврата); правила гігієни; вагітність; правила поведінки жінок під час відсутності свого чоловіка; вдівство; правила проведення обряду самоспалення. Саті розглядалося як шлях до ритуальної чистоти, релігійного очищення, дотримання дхарми дружини, чоловік якої помер (Leslie, 1989, p. 8).

Вважаючи самоспалення релігійним обов'язком вдови, Трьямбака пояснює, що «дружина брахмана або старша (головна) дружина має приєднатися до чоловіка на його вогнищі», а молодші дружини нижчої варни повинні горіти на окремих багаттях. «Якщо з якоїсь причини, через якийсь удар долі, вона не йде за своїм чоловіком, то її чеснота повинна бути захищена; адже якщо її чеснота втрачена, вона потрапляє до пекла». Ба більше, «втрата вдовою чесноти» призводить до падіння її чоловіка з небес. Під «ударом долі» Трьямбака

¹ Закони Ману (Священні книги Сходу. Т. 25) // Чтиво : сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davniindiiska_kultura/Zakony_Manu.pdf (дата звернення: 20.03.2025).

² Пандит (із санскр. «вчений») – почесне звання брахмана.

розуміє або вагітність жінки, або її догляд за маленькою дитиною, або ж неможливість саті через менструацію, під час якої жінка є релігійно нечистою. Проте в останньому випадку дружина може себе спалити на четвертий день після проведеного ритуалу очищення (Leslie, 1989, pp. 298–299). Отже, релігійна чистота дружини, її ідеал досягається через відданість померлому чоловіку на погребальному вогнищі.

На думку дослідника старовинних індійських обрядів Р. Пандея (1949, pp. 440–442), самоспалення вдів широко практикувалося до появи сутр: «Паддахатія та прайоги, – зауважив науковець, – які повідомляють про похоронні церемонії, взагалі скасували цей звичай, навіть не вимагали від вдови присутності на місці кремації. Однак звичай саті ніколи повністю не зникав і пізніше він відродився в деяких племенах і сім'ях».

У 1829 р. генерал-губернатор Індії лорд В. Кавендиш-Бентінк заборонив самоспалення вдів. У постанові, яку він підписав, вказувалося, що така практика суперечить духу людської природи і не визнається священними писаннями як обов'язок. Також зазначалося, що більшість індусів не визнають саті. Крім того, передбачалося покарання тих осіб, які сприяли самоспаленню вдови, незалежно від того, чи добровільно ухвалено таке рішення або ні. Ця постанова викликала протест ортодоксальних індусів, які вимагали скасувати заборону. Посилаючись на давні традиції, у петиції до уряду Великої Британії вони пояснювали, що самоспалення дружин є виключно добровільним актом, який веде до спасіння як їхніх душ, так і душ чоловіків. Тому саті не лише священний релігійний обов'язок дружини, а й вища привілея жінки. Боротьба ортодоксальних індусів за відновлення дозволу самоспалення вдів мала свої результати. Внесена у 1860 р. поправка до Кримінального кодексу поділяла саті на добровільне та скоєне під примусом. У першому випадку самоспалення дозволялося.

Зі здобуттям у 1947 р. незалежності Індії національна влада офіційно не засуджувала самоспалення вдів. Лише через сорок років було ухвалено закон, яким передбачалася кримінальна відповідальність за примушування або підбурювання до саті.

Особливістю сучасної Індії є те, що тут зберігаються давні звичаї та традиції, навіть такі варварські, як саті. І сьогодні трапляються поодинокі випадки самоспалення жінок. Проте, зважаючи на заборони, деякі общини встановили обов'язкові умови щодо отримання дозволу на саті. Д. Леслі (1989) описує істо-

рію жінки з касты брахманів на ім'я Бхурібай, яка сталася у 1977 р. у штаті Мадг'я-Прадеш. Бхурібай – патіврата¹, яка за індустськими канонами повинна померти раніше за свого чоловіка. Така смерть сприймалася як велике заслужене щастя. Якщо цього не сталося, то патіврата мала йти у потойбічний світ разом із чоловіком, тобто здійснити акт самоспалення, щоб бути шанованою як богиня. Бхурібай оголосила про свій намір стати саті, тобто доброчесною дружиною. Старійшини общини висунули умову щодо надання дозволу на самоспалення. Бхурібай мала показати чудо, а саме перетворити кульки коров'ячого гною на кокос. Вдові цього зробити не вдалося і їй було відмовлено в саті.

Крім саті, у давній Індії існував ще один варварський звичай масового самоспалення жінок – джаухар. Найбільш поширений він був у середні віки серед раджпутів, які чинили відчайдушний опір мусульманським завойовникам. Під час війни, коли взята ворогом в облогу фортеця не мала можливості оборонятися, жінки раджпутів просили дозволу у правителя або ж у своїх чоловіків на джаухар. Після отримання дозволу вони одягали нарядне вбрання, коштовності, брали дітей та збиралися у спеціально підготовленому будинку для колективного самоспалення. Джаухар здійснювався, щоб уникнути знущань, полону і рабства. Також вважалося, що чоловіки на полі бою стануть більш відчайдушними, адже вони вже не будуть перейматися долею рідних, а тільки мститися за них. Головне в останній битві для раджпута – не зберегти своє життя, а вбити якомога більше ворогів до своєї загибелі.

Канони брахманізму пройшли випробування різними релігійно-філософськими ученнями. Французький дослідник Р. Пішель (2024, с. 29) зазначив, що в період становлення індуїзму існувало щонайменше 363 філософські системи, серед яких найбільш поширеними стали буддизм і джайнізм, які виникли у VI ст. до н. е. Ці релігійно-філософські вчення виступили проти домінування брахманів, насамперед у можливостях духовного розвитку представників нижчих варн, а також жінок. Буддизм і джайнізм, на відмінну від індуїзму, більше уваги приділяли етиці, моралі та праведному життю людини незалежно від варно-кастової належності.

Джайнізм виступав проти насилля, пропагував ідею рівності всіх душ незалежно від

¹ Патіврата – букв. «та, що дала обітницю служити чоловікові».

статі. Концепція душі (джива) у джайнізмі є гендерно-нейтральною, а мета досягнення мокші є спільною як для чоловіків, так і для жінок (Dwivedi, 2023). Проте жінка розглядалася як причина зла та спокуса для чоловіків. Щоб душа стала на шлях спасіння, необхідно переродження її у чоловіка¹.

Велику увагу джайнізм приділяв аскетизму як способу досягнення духовного звільнення. Тому ідеал жінки, за цим релігійно-філософським ученням, убачався в образі черниці, яка є розумною, вченою, перемагає в диспутах і здатна обернути у свою віру велику кількість послідовників. Шлюб прибічниками джайнізму розглядався як тягар та нездоланна перешкода на шляху досягнення мокші: «Члени сім'ї втягують людину в оману, унеможливають її духовне просування і тим самим руйнують майбутнє. Енергія вбиває тіло лише раз, але сім'я руйнує багато майбутніх життів душі» (Acharya, 1928, p. 27).

Для досягнення мокші жінки, як і чоловіки, могли обрати життя аскетів та повністю відмовитися від мирського життя. Як повідомляють джерела, після проповідей Магавіра («Великий герой») (598–526 рр. до н. е.) – засновника джайнізму, аскетами стали 14 тис. чоловіків і 36 тис. жінок. Велика кількість жінок-аскеток пояснюється привабливістю нового релігійно-філософського вчення, яке відкривало жінкам можливості духовної самореалізації. Аналізуючи джайнські писемні джерела, французька дослідниця Н. Бальбір (1994, p. 122) зазначала, що «кількість черниць, згаданих у давніх текстах, завжди більше ніж у двічі перевищує кількість ченців». Чедасутри містять правила, яких мають беззаперечно дотримуватися черниці. Так, їм заборонялося бути самою в будинку мирянина, «щоб поїсти або попити». Черниця не мала «жити сама, без супроводу ходити з одного поселення до іншого, бути без одягу, наодинці справляти природну потребу» та бути без настоятеля. Н. Бальбір (1994, pp. 123–124) дійшла висновку про статусну нерівність ченців і черниць: «Судячи з літературної традиції, – підсумовувала вона, – черниці, ймовірно, ніколи не досягали такого ж становища, як ченці. Не знайдено записів високих титулів (*acarya* та *suri*) серед черниць. Вони мають власні титули, такі як ганіні («голова гани»), які очолювала невелику кількість черниць, правартіні та махаттард, які, здається, є спеціальним титулом, що присвоюється

обмеженій кількості дуже вчених черниць». Рішення про надання статусного титулу серед черниць приймали сановники чоловічої статі. Та все ж, попри гендерну дискримінацію, релігійне аскетичне життя відкривало жінкам можливість розвитку власної особистості через навчання та духовну культуру.

Джайнізм приділяв особливу увагу життю своїх мирян, які вважалися повноправними членами общини. Їм дозволялося тимчасове чернецтво, а також культивувалися п'ять заповідей, яких усі мали дотримуватися. Це заборона вбивства, крадіжки, брехні, перелюбства і володіння власністю. А. Двіведі (2023) відзначив велику роль черниць у джайнській общині: вони передавали знання та ставали її духовними лідерками. Загалом ставлення джайнізму до жінки індолог пояснив так: «Центральний принцип релігії – ненасильство (ахімса) пропагував максимальну повагу до всіх живих істот, включаючи жінок. Вчення джайнів підкреслювали важливість співчуття, доброти та поваги до всіх істот, і це, безумовно, поширювалося також на жінок».

Якихось особливих соціальних доктрин у джайнів не існувало. Домашні ритуали, пов'язані з народженням, укладанням шлюбу або похованням не відрізнялися від тих, що практикувалися в індуїзмі (Basham, 1954, p. 295). Водночас в історії джайнізму відсутні факти самоспалення жінок (саті).

Як джайнізм, так і буддизм стали викликом для брахманізму. Буддизм учив, що досягнення нірвани можливе для будь-якої людини, незалежно від статі, за умови духовного зростання та наполегливого самовдосконалення. За жінками визнавалося право поряд із чоловіками проводити ритуали і замість шлюбу прийняти чернецтво.

У ранній буддійській літературі можна зустріти повідомлення про жінок – проповідниць, учителів, лікарів, які самостійно заробляли собі на життя і були незалежними від нероздільної сім'ї. Отже, буддизм відкривав жінкам можливість здобути освіту і стати самодостатньою людиною, виступав за підвищення шлюбного віку й толерантне ставлення до вдови. Сам факт прийняття в общину незалежно від статі, віку, варнової чи етнічної належності зробив нову релігійну традицію привабливою для обмежених у своїх правах представників нижчих каст і жінок.

Будда (Просвітлений, Пробуджений) (бл. 560 – бл. 480 рр. до н. е.) – засновник одноїменного релігійно-філософського вчення, який дав дозвіл на створення санхі (общини) черниць, яка, до речі, стала першою в історії

¹ Women in Jainism // tarunawakening.com : сайт. URL: <http://tarunkranti.50webs.com/woman.html> (дата звернення: 20.03.2025).

жіночою організацією. Ініціатором створення сангхі стала рідна тітка Будди – Магапраджапаті, яка після смерті матері Сіддгартха¹ займалася його вихованням.

Сангха черниць жила за суворими правилами: черниця, незалежно від часу перебування в сані, підпорядковувалася ченцю, «мала вклонитися перед ним і приймати його з пошаною»; їй заборонялося звертатися за порадою до черниць, перебувати в сезон дощів у місцях, де відсутні ченці; черниця мала двічі на місяць просити ченців оголосити Упасампаду² та надати їй настанови; по завершенню дощового сезону черниця повинна на зборах сангхі поставити такі питання: чи хто-небудь помітив те, що може її ганьбити; чи хтось чув або сам думає щось погане про неї? У разі виявлення порушень встановлених правил ченці призначали черниці двотижнєве покаєння (Пішель, 2024, с. 212–213).

Попри вказані заборони й обмеження для жінок, які прийняли аскезу, дозвіл Будди на утворення ордену черниць став певним викликом жорстким патріархальним канонам брахманізму.

Буддійська література присвячена в основному ченцям і черницям, однак чимало настанов адресовано мирянам. Вони не мали давати обітницю безшлюбності, оскільки шлюб дозволявся. Заборонялися позашлюбні відносини і взагалі засуджувалися брехня, відступ від клятви, вживання алкогольних напоїв, перебування в компанії непорядних людей, нетрадиційні сексуальні відносини, байдкування тощо.

Сігаловада сутра (Dhammasiri, 1995, pp. 41–42) містить настанови Будди молодому мирянину. В одній із них йдеться про відносини між дружиною і чоловіком. «Чоловік, – наголошує Просвітлений, – має служити дружині... п'ятьма способами: повагою, люб'язністю, вірністю, передачею повноважень, забезпеченням її прикрасами». Також п'ять способів служіння визначалися дружині, через які «виявляється любов до чоловіка». Це сумлінне виконання обов'язків дружини, виявляння гостинності до родичів, вірність, «спостереження за товарами, які він привозить» та «вміння і працьовитість у виконанні всіх своїх справ».

Однак не варто ідеалізувати ставлення до жінок в буддизмі. Будда не приховував, що його рішення створити орден черниць матиме нега-

тивні наслідки. Зокрема, він указував, що з прийняттям такого рішення замість 1 000 років існування його вчення, лише 500 років воно зможе просвітляти світ. До того ж у буддійських писаннях знаходимо чимало принизливих висловлювань про жінок. Їх називають «кайданами Мари», стверджується, що коли з'являється слушна нагода чи звабливий спокусник, то будь-яка жінка готова згрішити навіть із потворою, якщо немає когось іншого. Жінки описуються як найбільша перешкода на шляху до досягнення нирвани. Чоловіки застерігаються від жіночих спокус. Особливо ченці мають бути обережними та уважними. Під час збирання милостині заборонялося спілкуватися з жінками, навіть підняти очі та дивитися на них. Краще вирвати собі око, ніж піддатися спокусі. У літературі буддистів можна знайти яскраві оповідання, коли чернець чи черниця, щоб уникнути спокуси, вириває собі око. Так, в одному з них вродлива черниця Шубха саме так і вчинила, після освідчення закоханого в неї чоловіка. Однак коли вона зустріла Будду, то їй вада зникла, і око відновилося (Пішель, 2024, с. 75–77).

«Джатака про лукаву дівчину» передає історію домашнього жреця правителя Бодгісатви, який, почувши слова володаря про невірність усіх жінок, вирішив доказати зворотне. Після нетривалих роздумів брахман дійшов висновку, якщо від самого народження жінка не буде бачити інших чоловіків, то буде вірною своєму домохазяїну. Незабаром брахман, як спритний хіромант, знайшов одну нещасну вагітну жінку, котра мала народити дівчинку. За плату та погодилася народити в будинку брахмана і залишити дитину. З народження брахман опікувався дівчиною, яка, крім господаря дому, не бачила жодного чоловіка. Дбали про дитину лише жінки. Дівчина виросла і була дуже вродливою. Дізнавшись про це, правитель знайшов шахрая, який за гроші згодився дістатися до дівчини та звабити її. Поряд із будинком брахмана той відкрив крамничку, де торгував і спостерігав за охороною та доглядачками дівчини. Одного разу, коли брахмана не було вдома, шахрай вдався до авантюри. Він кинувся до ніг пристарілої доглядачки і зі сльозами на очах вдавав, що нарешті через багато років знайшов свою рідну матір. За допомогою друзів шахраю вдалося переконати розгублену служницю і вона прийняла його за сина. Через деякий час названий син заявив, що він смертельно хворий і його єдиний шанс на життя – спокусити дівчину, яка живе у брахмана. Доглядачка рятує шахрая, таємно проводячи його до покоїв дівчини. Юна красуня не встояла

¹ Сіддгартха – ім'я Будди від народження.

² Упасампада (букв. «наближення до аскетизму») – буддійський ритуал «рукоположення», який дозволяє вести аскетичний спосіб життя.

перед молодиком. Правитель виявився правий – цнотливість дівчини була легко переможена. Завершується Джатака віршованим застереженням:

«...Хитрі ті жінки, як змії,
Солодко так розмовляють,
А єдине тільки знають,
Як чоловіків дурити» (Піттер, 1982, с. 275–280).

Сам Будда неодноразово принизливо висловлювався щодо жінок. Один із віршів Сутта-Ніпати містить бесіду Будди з брахманом на ім'я Магандія, який запропонував Просвітленому свою дуже вродливу дочку. Той від такої пропозиції невічливо відмовився, заявивши, що, коли зустрів «трьох дочок Марі – Задоволення, Бажання і Пристрасть – не з'явилось навіть бажання сексу». «Так що ж мені потрібно від цієї істоти, наповненою сечею і калом? – продовжував він. – Я не хочу до неї доторкнутися навіть ногою». «Якщо ж Ви не бажаєте цей діамант – жінку, бажану для усіх володарів, – то чого ж тоді бажаєте?» – запитав Магандія. Будда відповів, що найголовніша його мета – внутрішній мир, який можна досягти лише відмовившись від пристрасті до жінок (Пішель, 2024, с. 96). У Дхаммапаті (284, 285) Будда повчав: «Поки у чоловіка не викорінено бажання до жінок, нехай найменше, доти його розум перебуває в рабстві, як теля, що смокче молоко в матері. Викорени своє бажання, як зривають рукою осінній лотос. Йди шляхом спокою до Нірвани, що вказана Сугатою»² (Buddharakkhita, 1996, pp. 89–90).

Буддизм закликав мирянина утримуватися від зносин із жінками, а ченцям – прийняти це за правило (Пішель, 2024, с. 75–77). Вважалося, що у звичайному житті неможливо належним чином духовно підготуватися та досягти нірвани. Попередньо людина мала відмовитися від усього мирського – варни, джати, сім'ї, дітей, власності – отримати сан ченця чи черниці та стати членом сангхи. Тільки після цього через наполегливі духовні практики та виконання суворих правил повсякденного життя можна досягти омріяної мети.

Отже, буддизм, як і джайнізм, дозволяв жінкам займатися духовними практиками, здобувати освіту; культивував більш толерантне ставлення до жінок у суспільстві.

Із часом індуїзм, який розвинувся на основі брахманізму, став панівною релігією Індії та остаточно закріпив підневільний чоловіко-

ві статус жінки, позбавивши її будь-якої свободи в шлюбно-сімейних відносинах.

ВИСНОВКИ. Отже, протягом тривалої історії цивілізації релігія мала визначальний вплив на становище жінки в Індії. У міфах, легендах та епічних творах доведичного періоду Індії жінки виступають як божественне творіння, яке надано чоловіку для спільного життя. Із проникненням аріїв вглиб Індостану та розвитком брахманізму ставлення до жінки змінюється. Зростає її залежність від чоловіка, визначається головне призначення жінки – народження дітей. Народження сина – продовжувача роду та сакральних традицій – розглядалося як священний обов'язок дружини. Брахманізм закріплював домінування чоловіка над жінкою. Дружина, головна функція якої народжувати, розумілася як «поле», а чоловік – його «власник».

Канони брахманізму вимагали від жінок відданості чоловіку навіть після його смерті. Це знайшло відображення в ганебному, принизливому ставленні до вдови і традиції само-спалення вдів, що свідчило про повну залежність дружини від чоловіка, навіть після його смерті.

Справжнім викликом брахманізму стали релігійно-філософські вчення джайнізму та буддизму, які ламали усталені погляди на жінку, її місце в сім'ї та суспільстві.

Водночас засновники нових на той час релігійно-філософських учень – Магавіра і Будда – не були соціальними реформаторами, оскільки не виступали проти варно-кастової системи суспільства, не відстоювали в сучасному розумінні рівність прав чоловіків і жінок. Однак вони зробили вагомий внесок у вирішення гендерних проблем тогочасного суспільства, адже джайнізм і буддизм стали релігіями, які зневажали етнічну та варно-кастову причетність своїх прихильників. До того ж уперше в історії Індії жінка вийшла за традиційні канони брахманізму, які розглядали її лише в межах сім'ї та чіткого підпорядкування чоловіку. Нові релігії відкрили доступ жінки до духовної самореалізації та освіти, що, безсумнівно, мало революційне значення.

Релігійно-філософські вчення джайнізму та буддизму, їхні новаторські ідеї та ставлення до жінок викликали негативну реакцію з боку брахманізму, яка виявилася в ще жорсткішому канонічному закріпленні ієрархії варн, ранжуванні форм укладання шлюбу та правил поведінки в сім'ї. У подальшому індуїзм, який став панівною релігією Індії, фактично позбавив жінку прав та закріпив повне домінування над нею влади чоловіка як у суспільстві, так і сім'ї.

¹ Мара – бог Смерті.

² Сугата – багатозначний термін, тут означає самого Будду.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Голоси Стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури / пер. із санскриту, упоряд. П. Ріттера ; передм. І. Серебрякова. Київ : Дніпро, 1982. 351 с.
2. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 252 с.
3. Логвиненко І. А. Поняття «дхарма» в Стародавній Індії // Підвищення ефективності комунікацій в закладі вищої освіти : матеріали Всеукр. наук.-пед. підвищення кваліфікації (м. Львів – Торунь, 30 верес. – 10 листоп. 2024 р.) / Полтав. держ. аграр. ун-т ; Центр укр.-європ. наук. співробітництва. Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 102–104.
4. Логвиненко І. А., Логвиненко Є. С. Вплив варно-кастової системи на шлюбно-сімейні відносини в Індії: історико-правовий екскурс. *Право і безпека*. 2025. № 1 (96). С. 119–130. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.10>.
5. Логвиненко І. А., Логвиненко Є. С. Жінка у Стародавньому Єгипті: визначення правового статусу та особливості шлюбно-сімейних відносин. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 87–97. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.08>.
6. Пішель Р. Будда, його життя та навчання / пер. Р. Вербича. Київ : Арій, 2024. 224 с.
7. Acharya Sh. G.-B. The Sacred Books of the Jainas. Vol. VII. Atmanushasana. Lucknow : The Central Jaina Publishing House, 1928. 81 p.
8. Bain F. W. The Digit of the Moon. London : Methuen and Co. Ltd, 1919. 142 p.
9. Balbir N. Women in Jainism // Religion and Women / ed. by A. Sharma. New York : State University of New York Press, 1994. Pp. 121–138.
10. Basham A. L. The wonder that was India. A survey of the history and culture of the Indian sub-continent before the coming of the Muslims. Calcutta ; Allahabad ; Bombay ; Delhi : Rupa and Co., 1954. 572 p.
11. Brhaspatismrti / reconstr. by K. V. Rangaswami Aiyangar. Baroda : Oriental Institute, 1941. 750 p.
12. Dwivedi A. Women in Jainism. Katra : Shri Mata Vaishno Devi University, 2023. 252 p.
13. Leslie J. The Perfect Wife. The Orthodox Hindu Woman according to the Stridharmapaddhati of Tryambakayajvan. Delhi ; New York : Oxford University Press, 1989. 375 p.
14. Narada Dharmasastra of the Institutes of Narada / transl. by J. Jolly. London : Trubner and Co. ; Ladagey Khill, 1876. 174 p.
15. Nehru J. The Discovery of India. Delhi ; Oxford ; New York : Oxford University Press, 1994. 582 p.
16. Pandey R. B. Hindu samskaras: socio-religious study of the Hindu sacraments. Bhadaini : Vikrama Publica Rions, 1949. 539 p.
17. Sachau E. C. Alberuni's India. Vol. II. London : Kegan Paul Trench, Trubner & Co. Ltd, 1910. 431 p.
18. The Brhadaranyaka upanisad / transl. by S. Madhavananda. Calcutta : The modern art press, 1950. 959 p.
19. The Dhammapada. The Buddha's Path to Freedom / transl. by A. Buddharakkhita. Sri Lanka : Buddhist Publication Society Kandy, 1996. 164 p.
20. The Hymns of the Rigveda / transl. by R. T. H. Griffith. 2nd ed. Kotagiri, 1896. 506 p.
21. The Mahabharata. Vol. 1. Adi Parva / transl. by P. C. Roy. Calcutta : Calcutta Oriental Pub. Co., 1895. 519 p.
22. The Sigalovada in Pictures / compiled by V. K. Dhammasiri. Tullera : Buddha Dharma Education Association Inc., 1995. 62 p.
23. Vishnu Smriti / transl. by J. Jolly. Oxford : The Clarendon Press, 1880. 336 p.
24. Winternits M. A History of Indian literature. Calcutta : University of Calcutta, 1927. 635 p.

Надійшла до редколегії: 28.03.2025

Прийнята до опублікування: 11.06.2025

REFERENCES

1. Acharya, Sh. G.-B. (1928). *The Sacred Books of the Jainas. Vol. VII. Atmanushasana*. The Central Jaina Publishing House.
2. Bain, F. W. (1919). *The Digit of the Moon*. Methuen and Co. Ltd.
3. Balbir, N. (1994). Women in Jainism . In A. Sharma (Ed.), *Religion and Women* (pp. 121–138). State University of New York Press.
4. Basham, A. L. (1954). *The wonder that was India. A survey of the history and culture of the Indian sub-continent before the coming of the Muslims*. Rupa and Co.
5. Buddharakkhita, A. (Transl.). (1996). *The Dhammapada. The Buddha's Path to Freedom*. Buddhist Publication Society Kandy.

6. Dhammasiri, V. K. (Compl.). (1995). *The Sigalovada in Pictures*. Buddha Dharma Education Association Inc.
7. Dwivedi, A. (2023). *Women in Jainism*. Shri Mata Vaishno Devi University.
8. Griffith, R. T. H. (Transl.). (1986). *The Hymns of the Rigveda* (2nd ed.). Kotagiri.
9. Jolly, J. (Transl.). (1876). *Narada Dharmasastra of the Institutes of Narada*. Trubner and Co.; Ladgeyt Khill.
10. Jolly, J. (Transl.). (1880). *Vishnu Smriti*. The Clarendon Press.
11. Leslie, J. (1989). *The Perfect Wife. The Orthodox Hindu Woman according to the Stridharmapaddhati of Tryambakayajvan*. Oxford University Press.
12. Lohvynenko, I. A. (2024, September 30 – November 10). *The concept of "dharma" in ancient India* [Conference presentation abstract]. All-Ukrainian scientific and pedagogical advanced training "Improving the effectiveness of communications in a higher education institution", Lviv, Ukraine, Toruń, Poland.
13. Lohvynenko, I. A., & Lohvynenko, Ye. S. (2023). Women in Ancient Egypt: determination of legal status and peculiarities of marriage and family relations. *Law and Safety*, 2(89), 87–97. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.08>.
14. Lohvynenko, I. A., & Lohvynenko, Ye. S. (2025). The impact of the varna-caste system on marriage and family relations in India: historical and legal dimension. *Law and Safety*, 1(96), 119–130. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.10>.
15. Lohvynenko, Ye. S., & Lohvynenko, I. A. (2019). *Punishment in the law of the states of the Ancient World*. FOP Panov A. M.
16. Madhavananda, S. (Transl.). (1950). *The Brhadaranyaka upanisad*. The modern art press.
17. Nehru, J. (1994). *The Discovery of India*. Oxford University Press.
18. Pandey, R. B. (1949). *Hindu samskaras: socio-religious study of the Hindu sacraments*. Vikrama Publications Rions.
19. Pishel, R. (2024). *Buddha, his life and teachings* (R. Verbych, Transl.). Arii.
20. Rangaswami Aiyangar, K. V. (Reconstr.). (1941). *Brhaspatismrti*. Oriental Institute.
21. Ritter, P. (Ed., transl.). (1982). *Voices of Ancient India: An Anthology of Ancient Indian Literature*. Dnipro.
22. Roy, P. C. (Transl.). (1985). *The Mahabharata. Vol. 1. Adi Parva*. Calcutta Oriental Pub. Co.
23. Sachau, E. C. (1910). *Alberuni's India. Vol. II*. Kegan Paul Trench, Trubner & Co. Ltd.
24. Winternits, M. (1927). *A History of Indian literature*. University of Calcutta.

Received the editorial office: 28 March 2025

Accepted for publication: 11 June 2025

IHOR ALBERTOVYCH LOHVYENKO,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Theory and History of State and Law;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1505-4418>,
e-mail: igor_logv@ukr.net*

YEVHENIIA SERHIIIVNA LOHVYENKO,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Constitutional and International Law;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7687-843X>,
e-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com*

IMPACT OF RELIGION ON THE SOCIAL STATUS OF WOMEN IN INDIA: HISTORICAL AND LEGAL OVERVIEW

The article is devoted to a retrospective study of the impact of religion on the social status of women in India. In particular, it is shown that throughout the long history of Indian civilisation, religion has shaped and changed the idea of women, their place and role in society. In the myths and legends of the prehistoric period, a woman is a divine creation given to a man for a life together. With the penetration of the Aryans deep into Hindustan and the development of Brahmanism, the attitude towards women changed, and their dependence on men increased. The article analyses the main postulates of the Brahminical doctrine, which defined the main purpose of a woman – to give birth. In this sense, the wife was seen as a “field” whose “owner” is the husband. It is shown that the canons of Brahmanism required women to be devoted to their husbands even after his death. This was reflected in the shameful, humiliating attitude

towards widows and the tradition of self-immolation of widows, which testified to the wife's complete dependence on her husband, even after his death. The article examines the religious and philosophical teachings of Jainism and Buddhism, which became a real challenge to Brahmanism, as they broke the established views on the meaning of life, as well as on the place and role of women in the family and society. The original sources are studied, on the basis of which it is concluded that the founders of the new religious and philosophical teachings of that time – Mahavira and Buddha – were not social reformers, since they did not oppose the varna-caste system of society, did not defend the equality of rights of men and women in the modern sense. Nevertheless, they made a significant contribution to solving the gender problems of the society of that time, as Jainism and Buddhism became religions that disregarded the ethnicity and caste of their adherents. The new religions opened up access to spiritual self-realisation and education for women, which was undoubtedly revolutionary. The religious and philosophical teachings of Jainism and Buddhism provoked a negative reaction from Brahmanism. It manifested itself in an even stricter canonical consolidation of the hierarchy of varna, ranking of marriage forms and rules of behaviour in the family. Subsequently, Hinduism, which became the dominant religion in India, effectively deprived women of their rights and established the complete supremacy of male power in society and in the family.

Keywords: *India, dharma, woman, family, Buddhism, Jainism, Hinduism, sati.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Логвиненко І. А., Логвиненко Є. С. Вплив релігії на соціальний статус жінки в Індії: історико-правовий екскурс. *Право і безпека*. 2025. № 2 (97). С. 27–40. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.03>.

Citation (APA): Lohvynenko, I. A., & Lohvynenko, Ye. S. (2025). Impact of Religion on the Social Status of Women in India: Historical and Legal Overview. *Law and Safety*, 2(97), 27–40. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.03>.

UDC 343.352(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.04>**YURI VOLODYMYROVYCH ORLOV,**

Doctor of Law, Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Scientific Institute No. 1,
Department of Criminal Law and Criminology;
 <https://orcid.org/0000-0003-1981-0794>,
e-mail: orlov1284@ukr.net

SPECIFIC FEATURES OF THE QUALIFICATION OF WAR CRIMES AGAINST PROPERTY INVOLVING ELEMENTS OF THEFT

The article is devoted to the development of theoretical foundations and practical recommendations for the correct qualification of war crimes directed against property and involving elements of theft. Additional arguments are presented in favour of interpreting theft as the unlawful removal of property from the owner's possession against their will, as well as the conversion of such property for the benefit of other persons. Approaches to the classification of war crimes against property are identified, provided that it is recognised as an additional optional object of encroachment, which depends on both the perpetrator of the crime and the characteristics of the object, the victim, the method and context of the socially dangerous act. Three typical situations of criminal law classification have been established and characterised, and a number of legal options have been identified within which the grounds for classification are determined, either as a war crime under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, or as a military offence with signs of a war crime, including looting (Articles 432, 433 of the Criminal Code of Ukraine), or as an ordinary criminal offence. The characteristics of the international legal blanket nature of the disposition of Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine in terms of causing damage to property in conditions of armed conflict as a result of acts with signs of theft are provided.

It has been proven that acts involving theft, robbery, extortion, appropriation of civilian property, and unlawful seizure of vehicles committed by combatants on the side of the Russian Federation should be classified under Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine as other violations of the laws and customs of war provided for by international treaties, the binding nature of which has been approved by the Verkhovna Rada of Ukraine. 438 of the Criminal Code of Ukraine as other violations of the laws and customs of war provided for by international treaties, the binding nature of which has been approved by the Verkhovna Rada of Ukraine. This classification is based on the violation of the prohibition on the appropriation of such property, established by Part 1 of Article 53 of the Hague Convention of 1907, Article 147 of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 1949, and Rule 51 of Customary International Humanitarian Law. It is emphasised that this rule of criminal law classification is also applicable to a corresponding group of acts committed by civilians who are agents of the occupation. Such persons may include both citizens of the aggressor state and citizens of Ukraine who, as a result of predicate collaboration activities (Parts 5–7 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine), have acquired the status of subjects of occupation.

Keywords: war, armed conflict, classification, war crime, military criminal offence, contextual element, theft, looting.

Original article

INTRODUCTION. The international armed conflict ongoing in Ukraine as a result of the Russian Federation's aggression is accompanied by human rights violations, destruction and environmental pollution on a scale unprecedented in post-war Europe (since World War II). The war is causing enormous trauma, both collectively and ontologically (Sokurenko et al., 2024). The brutal violation of international law in its human dimension cannot fail to shock with its tragedy and can-

not fail to strike a chord with consciences sensitive to injustice. Whatever explanations for the aggression may be offered by political scientists or criminologists, which force us to talk again and again about the phenomenon of modern Russian fascism, its course leaves not only a noticeable mark on the legal system of Ukraine and international law, but also causes a radical break with the basic conventional principles of human coexistence. The collapse beyond the ethical minimum in

relations between social groups, peoples and states, the dehumanisation of public authority, the instrumentalisation of human beings as such – all this manifests a real tectonic shift at the level of the foundations of European civilisation. Antiquity, Christianity and modernity as the “three pillars of true Europe” (Baumeister, 2024), as a trinity of ideas of dignity, love (of God) and nation, faced the threat of remaining solely at the level of facts of consciousness. The need to move from extramental reality to real practice requires intellectually courageous and politically determined efforts aimed at a large-scale restoration of the core values of European civilisation. Fair justice occupies a prominent place in this system of efforts – ensuring the inevitability of criminal responsibility for war crimes and restoring violated rights and freedoms.

Significant progress has already been made in this area: Ukraine has ratified the Rome Statute of the International Criminal Court (hereinafter referred to as the ICC) and made numerous amendments to the Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CC of Ukraine). Theoretical work in the field of criminal liability for international crimes is also significant. Noteworthy are the scientific works of N. Antoniuk, O. Vodyannikov, A. Voznyuk, V. Gryshchuk, O. Dudorov, K. Zadoia, O. Litvinov, R. Movchan, A. Muzyka, V. Navrotsky, N. Orlovska, Ye. Pysmensky, M. Khavronuk, K. Yurtaeva and a number of other domestic researchers. Foreign contributions are also significant, represented by the works of G. Werle, A. Greenawalt, G. K. McDonald, T. Meron, D. Robinson, H. Tigroudja and many others. Therefore, it would be unfair to deny the significant scientific achievements of these distinguished researchers. At the same time, it would be wrong to assume that the issue of criminal responsibility for international crimes in general and war crimes in particular has been fully developed and does not require further intellectual progress. This is obviously not the case. And the situation of the Russian-Ukrainian war is a clear confirmation of this. Among the acute theoretical and practical tasks that await their earliest possible solution is the correct classification of war crimes against property (property as an additional object). For obvious reasons, property is one of the least attractive topics for those who consider themselves humanist researchers during periods of armed conflict. Indeed, war brings to the fore issues related to the protection of life, health, personal freedom and integrity, sexual freedom and integrity, and the environment. The problems of property protection often find themselves on the periphery of attention, which, in turn, affects law

enforcement practice. The latter, unfortunately, shows signs of heterogeneity, violation of the principle of equality of citizens before the law, difficulties in interpreting the signs of relevant war crimes, their differentiation and correct qualification. Moreover, the inviolability of property is one of the cornerstones of a liberal democratic social order – the very thing that the aggressor’s main efforts are aimed at destroying. Therefore, adequate criminal law protection of property in the context of armed conflict is not only about the property rights of citizens, but also about protecting the foundations of European civilisation.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. The purpose of this scientific article is to determine the characteristics of war crimes against property that involve theft. The objectives of the study are: 1) to identify typical situations in the practice of law enforcement agencies that require the application of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine to cases of military-contextual encroachment on property with signs of theft; 2) to identify legally significant circumstances that affect the classification of crimes; 3) to formulate recommendations for the correct classification of this category of crimes.

METHODOLOGY. The philosophical level of the research methodology is based on the principles and laws of dialectical determinism: universal connection, historicism, systematicity, dialectical contradiction, and equilibrium. Their application, supplemented by general scientific methods (analysis, synthesis, induction, comparison, modelling, etc.), made it possible to develop a situational model for the application of criminal law in proceedings concerning war crimes against property. The use of scientific methods such as statistical analysis (based on official statistical reports), content analysis (98 media reports), documentary analysis (37 court judgments), expert surveys (15 prosecutors and 23 investigators of the National Police of Ukraine with significant experience in documenting and investigating war crimes), and hermeneutics (interpretation of national and international law), made it possible to identify problematic aspects of the classification of the relevant category of acts and to formulate law enforcement recommendations.

RESULTS AND DISCUSSION. First of all, we would like to emphasise that the basic criterion for distinguishing between ordinary and war crimes, including those that cause damage to property, is the contextual element. As N. Antoniuk (2023, p. 31) rightly notes, it is the contextual element that makes it possible to distinguish war crimes from so-called general crimes. In fact, the contextual element, as a cross-cutting feature of

war crimes, differentiates criminal liability, as it changes the criminal law assessment of the act committed, taking into account the context of the armed conflict, the subject committing the criminal offence, and their awareness of the conflict. There is consensus on this issue both in doctrine and in law enforcement practice.

At the same time, contemporary scientific research on the protection of property rights in the context of armed conflicts notes: “Despite the existing regulation of the protection of civilians during armed conflict at the international and national levels, it is insufficient from the point of view of protecting private relations, in particular those arising in the field of property rights” (Suslin, Stolbovyi, 2024). And not without reason. Our analysis of investigative and judicial practice, the media space, and the system of norms on criminal responsibility for war crimes allows us to identify two groups of socially dangerous acts that infringe on property in the context of armed conflict – with and without signs of theft.

Incidentally, we note that the concept of “theft” in criminal law is controversial. This is clearly evidenced by the very fact of the preparation and defence in 2022 of a dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (speciality 081 “Law”) by Ya. Tatarkevych (2022) on the topic “Theft in Ukrainian criminal law: concept and forms”. The researcher expresses the following opinion: “Theft, from the perspective of the current Criminal Code of Ukraine, is only the unlawful, gratuitous physical removal of another person’s property or other items, regardless of the presence or absence of grounds for possession of the latter, committed by means of theft and non-violent robbery”. It is difficult to agree with this interpretation of the category of “theft”. First, it is unclear why violent robbery is not included in the list of thefts, since it is fundamentally no different from the non-violent manifestation of this criminal offence. Except, of course, for the use of violence that is not dangerous to the life or health of the victim, or threats to use such violence (Part 2 of Article 186 of the CC of Ukraine)¹. However, with regard to the theft itself, such violence serves a purely instrumental function and does not affect its substance as such. Secondly, according to the characteristics of theft identified by Ya. Tatarkevych (2022), the signs of theft (in particular, illegality, gratuitousness, physical removal of someone else’s property or other items, independence from the presence or absence of grounds for pos-

session of the latter) this category should include not only theft and robbery, but also a number of other unlawful actions with someone else’s property, in particular those that correspond to the characteristics of robbery, extortion, fraud, and appropriation of property entrusted to a person or under their control. A similar position is expressed by V. Kundeus (2004).

Although scientific debate continues regarding the specific list of these actions (in particular, regarding the relevance of the position set forth in Article 51 of the Code of Ukraine on Administrative Offences)², it nevertheless seems more consistent and consistent with the understanding of theft as the unlawful removal of property from the possession of the owner outside or contrary to his will or the conversion of such property for the benefit of other persons. The opposite point of view is expressed by V. Navrotskyi (2011) and R. Maksymovych (2015), who insist on the need to use the category of “theft” as a generic term for the acts we have listed. Instead, in their opinion, the concept of “theft” should be applied only to those criminal offences whose legislative description of the elements directly uses this term. While agreeing that the legislator does indeed use the category of “theft” in a very limited number of criminal offences, and that its literal, legal interpretation requires its application exclusively within the scope of these offences, it nevertheless seems inappropriate to create a situation of artificial competition between legislative and doctrinal categories. Moreover, it is frankly difficult to suspect the domestic legislator of impeccable legal technique and complete doctrinal balance.

In addition, the semantic and contextual paradoxicality of the category of “theft” (розкрадання in Ukrainian) is striking when applied in contemporary criminal law discourse. As is well known, the verbal prefix “роз-” is used to denote a reverse action; it denotes an action or process for the implementation of which another action, opposite in meaning, must first take place (Russu, 2013). Therefore, theft can be discussed in one of two cases: 1) when theft has previously taken place, and the guilty party commits unlawful actions in relation to the subject of this predicate criminal offence (a kind of “robbing the robbed”). Probably, it was within the former paradigm of “socialist legality” that the category of “theft” was appropriate and understandable – but not in the modern legal system of Ukraine; 2) when the object of theft is returned to its owner and the violated

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *Criminal Code of Ukraine* (Law No. 2341-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

² Verkhovna Rada of Ukraine. (1984). *Code of Ukraine on Administrative Offences* (Law No. 8073-X). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

property right is restored. Neither the first nor the second case has anything to do with socially dangerous acts that infringe on property in the sense in which it is protected by the CC of Ukraine. Therefore, we consider the use of the category of “theft” to be justified from both a theoretical and an applied point of view.

Having defined the terminology, we can finally turn to its specific application in the context of armed conflict. After all, all of the categories mentioned (theft, robbery, extortion, fraud, misappropriation of property) are mostly used for the legal description of so-called ordinary criminal offences and require adequate projection onto the plane of war crimes.

War crimes against property that have the characteristics of theft consist of the criminally unlawful seizure of property from its owner against his will or contrary to it, or the conversion of such property for the benefit of other persons, committed in the context of an armed conflict contrary to the provisions of international humanitarian law (hereinafter referred to as IHL) and, accordingly, the national legislation of Ukraine. These crimes can be both international and those recognised as criminal offences only under national law. It is believed that the classification of a particular war crime as international or one that should be prosecuted exclusively at the national level depends on the relative seriousness of the human rights violation and the degree of infringement on values of global significance. The latter causes the act to fall outside the scope of national jurisdiction, which indicates a transition to a national-international transgression in the legal assessment of the crime (Greenawalt, 2021). At the same time, this division is mainly procedural in nature – it determines whether a particular situation can be considered by the ICC or another international ad hoc criminal court. Based on well-known positions, the jurisdiction of Ukraine and the application of Ukrainian criminal law extend to all criminal offences committed on the territory of Ukraine without exception (Article 6 of the CC of Ukraine). Reference to the provisions of the Rome Statute of the ICC is of an exclusively indicative nature.

Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine; the nature and direction of the actions; the characteristics of the victim and the subject of the crime; the characteristics of the perpetrator. Legally significant combinations of factors make it possible to identify a number of typical situations of criminal law qualification.

Situation 1. A combatant fighting on the side of the aggressor country commits theft of civilian property. Note that Part 1 of Article 438 of the CC

of Ukraine does not contain any semantic means of direct, immediate description of the specified act. Therefore, they should be classified as “other violations of the laws and customs of war provided for by international treaties, the binding nature of which has been approved by the Verkhovna Rada of Ukraine”¹. Referring to international conventions and customary law allows us to identify the following normative and regulatory provisions that must be cited in procedural documents regarding criminal law classification:

1) robbery is prohibited (Part 2 of Article 33 of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949)². While the Convention does not define the category of “robbery”, it is most likely intended to cover instances of the open seizure of another’s property in the form of looting or robbery. The English version of the Convention uses the term “pillage”, commonly translated as “robbery”.

The International Committee of the Red Cross comments on this article as follows: This prohibition is general in nature. It refers not only to robberies committed by individuals without the consent of the military authorities, but also to organised robberies, the consequences of which are described in the histories of past wars, when the spoils allocated to each soldier were considered part of his pay. Part 2 of Article 33 is extremely concise and clear; it leaves no loopholes. The High Contracting Parties prohibit giving orders and allowing robbery. In addition, they undertake to prevent or, if they have begun, to stop acts of robbery. Therefore, the Parties must take all necessary legislative steps. The prohibition of pillage extends to the territory of the party to the conflict as well as to occupied territories. The inviolability of all forms of property is guaranteed, regardless of whether they belong to private individuals, communities or the state³. At the same time, the right to requisition or seizure remains unaffected⁴.

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *Criminal Code of Ukraine* (Law No. 2341-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

² United Nations. (1949). *Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

³ Mechelynck, A. *La convention de La Haye*. International Review of the Red Cross. <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S1816968600037555a.pdf>.

⁴ Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949. Commentary of 1958. <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-33/commentary/1958>.

Thus, it refers exclusively to the prohibition of robbery. Rule 52 of Customary IHL is substantially identical: “Robbery is prohibited”¹. Other types of encroachment on property, including those with signs of theft, robbery, extortion, misappropriation, illegal seizure of a vehicle, are not covered by the prohibition formulated in part 2 of Article 33 of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War and in the process of qualification under Article 438 of the CC of Ukraine require reference to other conventional norms;

2) any seizure of private or municipal property by a combatant should be considered unlawful, except in cases of urgent military necessity or extreme necessity. This judgement follows from Article 53(1) of the Hague Convention of 1907, which literally states the following: “The occupying army may take possession only of money, funds and securities which are exclusively the property of the State, of arms depots, vehicles, industrial stocks and, in general, of all movable property of the State which may be used for military operations”. This implies a derivative prohibition on the seizure of all other types of property that are: a) not state property or b) not for military purposes.

International humanitarian law allows for the seizure of private property exclusively for military purposes. For example, Article 147 of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War prohibits “appropriation of property not justified by military necessity and carried out unlawfully and wantonly”². Similarly, Rule 51(c) of Customary IHL states that “private property must be respected and not be taken, except in cases of exigent military necessity”³. First of all, the terminological pluralism of translations and authentic texts in denoting the content of a socially dangerous act against property is noteworthy. “Appropriation”, “seizure”, “taking possession”, “confiscation” are connotations of the illegal alienation of property, in fact,

theft, committed in the context of an armed conflict. Despite their semantic differences, the essence remains the same: the unlawful seizure (and/or conversion in favour of the perpetrator or others) of property from the funds of the owner, who is a civilian or a community.

An equally important factor in determining the legality or illegality of the seizure (and/or conversion for the benefit of the perpetrator or others) is the purpose of such actions. International humanitarian law clearly stipulates that an act is unlawful if its purpose is other than that which can be identified with military necessity. In this context, the example of the well-known case of V. Shishimarin is relevant. The following picture emerges from open sources of information, including the court verdict. On 28 February 2022, a convoy of Russian military equipment, in which Sergeant V. Shishimarin was a member, was broken up by the armed forces of Ukraine in Sumy region. The 21-year-old Russian soldier V. Shishimarin, together with other members of the Russian armed forces, tried to reach their surviving units. On the way, on the order of his commander, V. Shishimarin, using an assault rifle, killed an unarmed resident of Chupakhivka village, Sumy region, who was riding a bicycle on the roadside. Later, while fleeing, V. Shishimarin and four other servicemen of the Russian armed forces seized a private car VAZ-2109 of a local resident and tried to escape in it, but were ambushed and disarmed⁴. In the guilty verdict⁵ the court found V. Shishimarin exclusively for the murder of a civilian and, accordingly, referred only to Articles 50 and 51 of the Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949⁶. In the guilty verdict, the court found V. Shishimarin exclusively for the murder of a civilian and, accordingly, referred only to Articles 50 and 51 of the Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949 in their systemic legal connection with Part 2 of Article 438 of the CC of Ukraine.

¹ Customary international humanitarian law. Norms. (2006). *Ukrainian Journal of International Law*, 2, 7–16. https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf.

² United Nations. (1949). *Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

³ Customary international humanitarian law. Norms. (2006). *Ukrainian Journal of International Law*, 2, 7–16. https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf.

⁴ I-UA.tv. (2022, May 11). A Russian soldier will be tried for the murder of a civilian in Sumy region for the first time. <https://i-ua.tv/news/36254-nasumshchyni-vpershe-sudytymut-roziiskoho-viiskovoho-za-vbyvstvo-myrnoho-meshkantsia>.

⁵ Judgement of the Solomyansky District Court of Kyiv of 23.05.2022 (case No. 760/5257/22, proceedings No. 1-кп/760/2024/22). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104432094>.

⁶ Protocol Additional to the Geneva Conventions dated 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Armed Conflicts (Protocol I), dated 8 June 1977. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

The court rightly recognised the seizure of the vehicle as lawful, since in the situation, the combatants of the aggressor country used the vehicle for military purposes, in order to get to other units of the armed forces of the Russian Federation.

In this context, it is advisable to make a certain deviation from the direct subject of the study and draw attention to the fact that domestic law enforcement practice usually avoids references to customary humanitarian law in legal documents, arguments of legally significant decisions and criminal law qualifications. In particular, the rules summarised and promulgated by the International Committee of the Red Cross are not taken into account¹. And in vain. In our opinion, such a reference is not only possible, but in some cases may be necessary. We believe that we should agree with those scholars who stand for the effectiveness and efficiency of international custom in criminal law regulation: “Firstly, as practice shows, international courts and tribunals regularly refer to international custom. Secondly, custom, being a more flexible source of law, is able to respond more quickly to changes in society, it does not need to be amended, it evolves on its own. Thirdly, unlike a treaty, which is binding only on the parties, international custom applies to all states” (Nurullaiev, 2018). A. Cassese (2006) rightly considers it a well-established international legal tradition that judges of international courts, including the ICC, may go beyond positive substantive rules if the implementation of the “spirit and purpose of the Statute” (referring to the Rome Statute of the ICC. – Yu. O.) requires it.

In addition, it cannot be considered a coincidence that the disposition of Part 1 of Article 438 of the CC of Ukraine clearly states in the description of the elements of a war crime that it is a violation of not only the laws but also the customs of war. However, it further links these customs to those “provided for by international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine”². The paradoxical nature of this statement is obvious. A custom cannot be provided for in a contract. Otherwise, it ceases to be a custom. Therefore, the contradictory logical and semantic construction embodied in Part 1 of Article 438 of the CC of Ukraine should be regarded as a technical and

legal error that should not prevent the effective application of the criminal law provision.

Consequently, acts containing signs of theft, robbery, extortion, misappropriation of civilian property, as well as the illegal seizure of vehicles committed by a combatant on the side of the Russian Federation should be qualified under part 1 of Art. 438 of the CC of Ukraine as “other violations of the laws and customs of war provided for by international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine” based on the criterion of violation of the prohibition on seizure of such property established by part 1 of Article 53 of the Hague Convention of 1907, Article 147 of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (1949) and Rule 51 of Customary IHL. It is important to note that the same rule of criminal law qualification also applies to the relevant group of acts committed by civilians - subjects of the occupation. These persons may include both citizens of the aggressor country and citizens of Ukraine who, as a result of predicate collaboration (parts 5-7 of Article 111-1 of the CC of Ukraine), have acquired the status of a subject of occupation support.

Situation 2. A combatant acting on the side of Ukraine commits theft of civilian property. In the structure of this situation, depending on the peculiarities of the legal status of the subject of the criminal offence, it is possible to distinguish two variations:

1) theft of property of a civilian is committed by a person who meets the criteria set out in part 2 of Art. 401 of the CC of Ukraine, i.e. the conditional basic (given the absolute majority) type of combatants on the side of Ukraine - a serviceman of the Armed Forces of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine, the National Guard of Ukraine and other military formations established in accordance with the laws of Ukraine, the State Special Transport Service, the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine, as well as special police officers of the National Police of Ukraine who are involved in direct participation in hostilities during martial law³.

First of all, to qualify the described actions of this category of persons, the norms of Article 433 of the CC of Ukraine should be applied, which contains two special *corpus delicti* of military criminal offences with signs of war crimes: a) in terms of “unlawful seizure of property under the pretext of military necessity committed against the population in the area of hostilities” (part 1 of Article 433 of the CC of Ukraine); b) “robbery committed

¹ Customary international humanitarian law. Norms. (2006). *Ukrainian Journal of International Law*, 2, 7-16. https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf.

² Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *Criminal Code of Ukraine* (Law No. 2341-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

³ Ibid.

against the population in the area of hostilities” (part 2 of Article 433 of the CC of Ukraine)¹.

As for the content of the category “seizure of property”, it seems that it should be interpreted exclusively in a logical and semantic connection with the phrase “under the pretext of military necessity”. This means that it is not about any open or secret theft of property, the illegality of which is obvious to both the perpetrator and the victim, but about creating a false impression in the victim and/or third parties that the property was seized from the owner or rightful owner. At the same time, even when such a seizure of property is resisted by the victim or third parties, the perpetrator acts in the environment created by him/her in which the property is deemed to be lawfully seized. Thus, we cannot speak of an open theft of property (i.e. robbery), since this form implies that the perpetrator is aware of the obvious unlawfulness of his actions for other persons – the victim or witnesses – and that is why the theft is considered open. At the same time, all cases of property seizure that are committed contrary to the grounds and procedure set out in the Law of Ukraine “On Transfer, Compulsory Alienation or Seizure of Property under the Legal Regime of Martial Law or State of Emergency” of 17 May 2012, No. 4765-VI should be considered unlawful². Thus, the seizure can be both violent and non-violent, including in the immediate absence of the victim at the time of the seizure of property from his/her funds. However, in any case, such actions must be objectively open, i.e. committed: a) in the presence of other persons, which situationally determines the content of misleading them by appealing to military necessity as a reason for the relevant actions and/or b) in the absence of third parties (sporadically, in individual episodes), but in the general pre-created atmosphere of fake (in the sense of the absence of real legal grounds) forced alienation or seizure of property under the legal regime of martial law.

In this context, the opinion of Ya. Lyzohub (2022b, p. 33), who notes: “The unlawful of property in the sense of a specific action is not always objectively the personification of physical or mental harm in itself. It can be carried out as a parallel illegal activity against the background of previ-

ously used elements of intimidation of the population... such a seizure is possible without the victim’s participation. This will consistently lead to the absence of violence”. In general, the approach according to which the seizure of property as an act constituting an offence under Part 1 of Article 433 of the Criminal Code of Ukraine may be committed in the absence of the victim, and therefore without the use of violence, is reasonable. The grounds for this conclusion have already been set out above. Instead, the thesis that it is, according to Ya. Lyzohub (2022b, p. 33), “can be carried out as a parallel illegal activity against the background of previously used *elements of intimidation* of the population” (italics is ours. – Yu. O.). It seems that we should not talk about optional predicate intimidation of the population (since intimidation as such does not concern the legal alienation or seizure of property), but about predicate or background actions of the military authorities aimed at legal or quasi-legal (sham) forced alienation or seizure of property under the legal regime of martial law. In such circumstances, it is advisable to talk either about the illegality of systematic, controlled activities aimed at seizing property carried out only under the pretext of military necessity, or about generally legal activities, if there are grounds and in compliance with the procedure established by the Law of Ukraine “On the Transfer, Compulsory Alienation or Seizure of Property under the Legal Regime of Martial Law or a State of Emergency”. In the course of such activities, however, certain individuals, under the guise of military necessity, direct their unlawful behaviour towards property that is not subject to alienation or seizure at all or not subject to it in specific circumstances.

Thus, part 1 of Art. 433 of the CC of Ukraine, which concerns the unlawful seizure of property under the pretext of military necessity committed against the population in the area of hostilities, covers actions that can be identified by their content with theft, extortion, fraud, misappropriation or embezzlement of entrusted property, as well as with the illegal seizure of vehicles. In fact, the following actions are committed by a special subject:

a) secret theft of another’s property in the absence of the owner, combined with the perpetrator’s creation of the impression of the legitimacy of his actions under the pretext of military necessity (seizure with signs of theft)

b) demanding the transfer of someone else’s property with the threat of violence against the victim or his/her close relatives or restriction of their rights, freedoms or legitimate interests under the pretext of military necessity (taking with signs of extortion);

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *Criminal Code of Ukraine* (Law No. 2341-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

² Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). *On the transfer, compulsory alienation or seizure of property under the legal regime of martial law or a state of emergency* (Law No. 4765-VI). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17>.

c) seizure of another's property by deceiving about the existence of a real military necessity (fraudulent seizure);

d) misappropriation or embezzlement of entrusted property under false pretences of military necessity (seizure with signs of misappropriation or embezzlement).

Acts with signs of ordinary theft, i.e. secret theft of another's property, when secrecy is not caused by actions to create the appearance of legitimacy of the perpetrator's actions (or use of such appearance created in context), as well as robbery and assault are not covered by part 1 of Article 433 of the CC of Ukraine. The first of the two types of abductions, i.e., with the elements of theft and robbery, are subject to qualification under Part 1 of Article 438 of the CC of Ukraine, due to the presence of a contextual element – armed conflict. In the third case, the perpetrator's actions should be classified under Part 2 of Article 433 of the CCU – “robbery committed against the population in the area of hostilities”¹. This differentiation of qualification of related acts committed by the same special subject leads to an imbalance in the system of criminal legal protection. In some cases, they are qualified according to the norm that provides for a “privileged” composition of a war crime (Article 433 of the CC of Ukraine as a war crime with war crimes elements), and in others – according to the main norm without mitigating circumstances (Article 438 of the CC of Ukraine). Comparison of the sanctions of Part 1 of Art. 433 and Part 1 of Art. 438 of the CC of Ukraine gives grounds to assert that less socially dangerous acts (military contextual theft, robbery – Part 1 of Art. 438 of the CC of Ukraine) are punishable by imprisonment for up to 12 years, while obviously more socially dangerous acts (robbery committed against the population in the area of hostilities – Part 2 of Art. 433 of the CC of Ukraine) are punishable by imprisonment for a term of seven to ten years².

Even more striking are the differences in the severity of punishments for the seizure of property with signs of theft, combined with the perpetrator creating the impression of legitimacy of his actions under the pretext of military necessity, as well as extortion or fraud (part 1 of Article 433 of the CC of Ukraine – imprisonment for a term of three to eight years) – on the one hand, and for theft or robbery as war crimes (part 1 of Arti-

cle 438 of the CC of Ukraine – imprisonment for a term of eight to twelve years) – on the other³.

Correcting this situation requires legislative changes. Given that the imbalance in the system of criminal legal protection, similar to the one described above, concerns not only encroachments on property, but also other goods, in particular, sexual freedom and sexual inviolability of a person, committed by a special subject in the context of armed conflict, and taking into account the logic of building privileged corpus delicti of war crimes in chap. XIX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (where the basis for mitigation of liability is the status of a party defending itself from aggression), it seems appropriate to provide for a provision identical to Article 438 of the Criminal Code of Ukraine among the corpus delicti of war crimes. Such a provision could combine, streamline and supplement the corpus delicti currently set out in Articles 432-435 of the CC of Ukraine.

Situation 3: A combatant commits theft of other combatants' property. Depending on the subject of the crime, the identity of the victim, the situation and the contextual element of the theft, the criminal law assessment of such an act may change, acquiring a variable meaning, namely:

- as a war crime – looting (Part 1 of Article 438 of the CC of Ukraine) – in case of an act committed by a combatant on the side of the aggressor country. According to the disposition of the above provision, looting is “another violation of the laws and customs of war provided for by international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine”⁴. Article 28 of the 1907 Hague Convention expressly prohibits looting in a city or locality, even if it is taken by storms⁵. At the same time, none of the international conventions provide a clear definition of the term “looting”. In this regard, in order to avoid artificial competition of norms and law enforcement uncertainty at the national level, we believe it is appropriate to use the definition of looting provided in Part 1 of Article 438 of the CC of Ukraine to qualify the actions of combatants on the side of the aggressor country under Part 1 of Article 432 of the CC of Ukraine. Of course, with the only difference in the subject of the crime;

- looting as a war crime with signs of war (part 1 of Article 432 of the CCU, i.e. “theft on the

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *Criminal Code of Ukraine* (Law No. 2341-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ IV Convention on the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. (1907). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222.

battlefield of things that are with the killed or wounded”¹. This qualification applies if the perpetrator of the crime is a combatant on the side of Ukraine who meets the criteria set out in part 2 of Article 401 of the CC. Other combatants on the side of Ukraine who do not meet these criteria will be subject to criminal liability for looting under Article 438(1) of the CC of Ukraine.

In this context, it is important to emphasise that only property that is on the battlefield when killed or wounded is recognised as looted. At the same time, the battlefield should not be understood as any territory that is subject to shelling (in particular, conditional rear regions affected by missile strikes or attacks by unmanned aerial vehicles, as suggested by O. Buleiko (2022)), but only the place where direct mutual fire contact took place. The nature of the category “combat” lies in the mutual use of weapons and other means of destruction. The unilateral use of weapons, in particular long-range weapons, does not create a situation and, accordingly, is not a battlefield. In this regard, the scientific literature rightly notes that the rear, as a territory separate in its military purpose and location, has features that are not only not inherent in the battlefield, but, on the contrary, actually define it as the opposite category (Lyzohub, 2022a). That is why the theft of items belonging to the dead or wounded in such places should be classified as an ordinary criminal offence - without reference to the context of armed conflict;

– as a war crime (part 1 of Article 438 of the CC of Ukraine) – in case of unlawful seizure of property of a prisoner of war by a combatant acting both on the side of the aggressor country and Ukraine. Article 4 of Annex IV of the Convention relative to the Laws and Customs of War on Land states: “Prisoners of war shall be under the authority of the Government of the adverse party

and not of the individuals or units which took them prisoner. They shall be treated humanely. All their personal effects, with the exception of arms, horses and military papers, shall remain their property”². Therefore, the unlawful seizure of such items in the context of an armed conflict should be considered a war crime. At the same time, the absence of an appropriate context (e.g., theft of a prisoner of war’s belongings in a camp committed by another prisoner of war or a guard) requires qualifying such actions as an ordinary criminal offence.

CONCLUSIONS. Summarizing the research, we note that the approaches to the qualification of war crimes against property as an additional optional object show a dependence on both the subject of their commission and the characteristics of the object of the crime, as well as the victim, the method and context of the socially dangerous act. In the course of the study three typical situations of criminal law qualification are identified and characterized, within which a number of legal options are distinguished, within which the grounds for qualification are determined either as a war crime under Article 438 of the CC of Ukraine, or as a war crime with warlike features, including looting (Articles 432, 433 of the CC of Ukraine), or as an ordinary criminal offence. The author describes the peculiarities of the international legal blanket nature of the disposition of Part 1 of Article 438 of the CC of Ukraine in terms of causing damage to property in the context of armed conflict as a result of committing acts with signs of theft. Prospects for further research are seen in identifying the problems and developing the ways of their solution in the area of qualification of war crimes which encroach on property without signs of theft, in particular, in terms of their distinction from permissible and lawful collateral damage.

REFERENCES

1. Antoniuk, N. (2023). Contextual element of war crimes: content and necessity of ascertainment. *Law of Ukraine*, 5, 30–38. <https://doi.org/10.33498/louu-2023-05-030>.
2. Baumeister, A. (2024). *Pilgrimage to the birthplaces of thought: Le Bec, Baghdad, Toledo, Paris and Todtnauberg. Historical and philosophical studies and reflections*. Koleso Zhyttia.
3. Buleiko, O. (2022, June 28). *Not all property crimes committed during martial law are looting*. Judicial Power of Ukraine. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1289628/>.
4. Cassese, A. (2006). The Multifaceted Criminal Notion of Terrorism in International Law. *Journal of International Criminal Justice*, 4(5), 933–958. <https://doi.org/10.1093/jicj/mql074>.
5. Greenawalt, A. (2021). What is an International Crime? In K. J. Heller, D. Robinson, F. Megret et al. (Eds.), *The Oxford Handbook of International Criminal Law*. Oxford University Press. <https://ssrn.com/abstract=3773734>.

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *Criminal Code of Ukraine* (Law No. 2341-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

² IV Convention on the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. (1907). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222.

6. Kundeus, V. H. (2004). *Criminal law characteristics of kidnapping* [Abstract of candidate dissertation, National University of Internal Affairs].
7. Lyzohub, Ya. H. (2022a). Looting: issue of qualification and differentiation in the context of some criminal offenses against property. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3(98), 160–169. <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.15>.
8. Lyzohub, Ya. H. (2022b). Violence against the population in the area of hostilities: controversial issues of the content of the crime. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 2(19), 31–37. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2022.2.04>.
9. Maksymovych, R. L. (2015). Larceny as a through criminal-legal notion. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Juridical Series*, 2, 247–255.
10. Navrotskyi, V. O. (2011, October 13–14). *Cross-cutting criminal law concepts* [Conference presentation abstract]. International scientific and practical conference “10 years of the Criminal Code of Ukraine: problems of application, improvement and further harmonization with the legislation of European countries”, Kharkiv, Ukraine.
11. Nurullaiev, I. S. (2018). International custom as a source of the international criminal law and international cooperation in crime preventing. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 4, 192–194. http://lsej.org.ua/4_2018/52.pdf.
12. Russu, A. (2013). Specification of the prefixes vid- and roz- in verbal terms with the meaning of “reverse action”. *Volyn philological: text and context*, 15, 293–301.
13. Sokurenko, V., Hanenko, I., Orlov, Yu., Korotiuk, M., & Kritsak, I. (2024). War as A Socio-Cultural Phenomenon: A Criminological Perspective and Conceptualization with Empirical Study in Ukraine. *Syariah: Jurnal Hukum dan Pemikiran*, 24(1), 18–34. <https://doi.org/10.18592/sjhp.v24i1.12547>.
14. Suslin, S. V., & Stolbovyi, V. M. (2024). The role of international humanitarian law in the protection of property during hostilities. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 41, 118–125. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12804926>.
15. Tatarkevych, Ya. O. (2022). *Kidnapping in the criminal law of Ukraine: concepts and forms* [Doctor of philosophy dissertation, National University “Odesa Law Academy”].

Received the editorial office: 4 April 2025

Accepted for publication: 13 June 2025

ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ ОРЛОВ,

доктор юридичних наук, професор,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

навчально-науковий інститут № 1,

кафедра кримінального права і кримінології;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1981-0794>,

e-mail: orlov1284@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ВЛАСНІСТЬ І МАЮТЬ ОЗНАКИ ВИКРАДЕННЯ

Статтю присвячено розробленню теоретичних підстав і практичних рекомендацій щодо правильної кваліфікації воєнних злочинів, спрямованих проти власності та пов'язаних з ознаками викрадення. Наведено додаткові аргументи на користь тлумачення викрадення як протиправного вилучення майна з володіння власника поза його волею, а також повернення такого майна на користь інших осіб. Визначено підходи до кваліфікації воєнних злочинів, що посягають на власність, за умови її визнання додатковим факультативним об'єктом посягання, який виявляє залежність як від суб'єкта злочину, так і від характеристик предмета, потерпілого, способу й контексту вчинення суспільно небезпечного діяння. Встановлено й охарактеризовано три типові ситуації кримінально-правової кваліфікації, виокремлено низку юридичних варіантів, у межах яких визначено підстави для кваліфікації або як воєнного злочину, передбаченого ст. 438 Кримінального кодексу України, або як військового з ознаками воєнного, включаючи мародерство (статті 432, 433 Кримінального кодексу України), або як ординарного кримінального правопорушення. Надано характеристику особливостям міжнародно-правової бланкетності диспозиції ч. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України в частині заподіяння шкоди власності в умовах збройного конфлікту внаслідок учинення діянь з ознаками викрадення.

Доведено, що діяння з ознаками крадіжки, розбою, вимагання, привласнення майна цивільних осіб, а також незаконного заволодіння транспортними засобами, вчинені комбатантом на боці російської федерації, слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 438 Кримінального

кодексу України як інші порушення законів і звичаїв війни, передбачені міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Така кваліфікація ґрунтується на порушенні заборони заволодіння відповідним майном, установленій ч. 1 ст. 53 Гаазької конвенції 1907 р., ст. 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р. та нормою 51 Звичайного міжнародного гуманітарного права. Наголошено, що зазначене правило кримінально-правової кваліфікації є застосовним і до відповідної групи діянь, учинених цивільними особами – суб'єктами забезпечення окупації. До таких осіб можуть належати як громадяни держави-агресора, так і громадяни України, які внаслідок предикатної колабораційної діяльності (частини 5–7 ст. 111-1 Кримінального кодексу України) набули статусу суб'єкта забезпечення окупації.

Ключові слова: війна, збройний конфлікт, кваліфікація, військовий злочин, військове кримінальне правопорушення, контекстуальний елемент, викрадення, розграбування.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Orlov Yu. V. Specific Features of the Qualification of War Crimes Against Property Involving Elements of Theft. *Law and Safety*. 2025. No. 2 (97). Pp, 41–51. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.04>.

Citation (APA): Orlov, Yu. V. (2025). Specific Features of the Qualification of War Crimes Against Property Involving Elements of Theft. *Law and Safety*, 2(97), 41–51. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.04>.

ПЕТРО СЕРГІЙОВИЧ КЛІМУШИН,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 4,
кафедра протидії кіберзлочинності;

 <https://orcid.org/0000-0002-1020-9399>,
e-mail: klimushyn@ukr.net

**КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА СПЕЦІАЛІЗОВАНІ ПРОТОКОЛИ ЗВ'ЯЗКУ
ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ**

Пристрої Інтернету речей характеризуються обмеженими ресурсами з погляду потужності, обробки даних, обсягу пам'яті та пропускної здатності. Через це традиційні протоколи, що стосуються мережевих операцій і безпеки, не можуть бути реалізовані у спеціальному середовищі Інтернету речей у їхньому поточному вигляді.

Для організації інформаційної взаємодії в мережі Інтернету речей необхідна стандартизація, оскільки без установленого регулювання, точних інструкцій і всесвітніх стандартів галузь зрештою зіткнеться із серйозними проблемами сумісності та безпеки. Крім того, багато пристроїв Інтернету речей обробляють конфіденційні дані, які мають здатність автономно збирати і поширювати на інші пристрої або в мережу. Наголошено на необхідності посилення заходів захисту даних і впровадження суворішого контролю для пристроїв Інтернету речей, що проходять автентифікацію та взаємодіють у мережі. Захист пристроїв Інтернету речей і протоколів зв'язку став першочерговою проблемою в нашому дедалі більш взаємозв'язаному світі.

Зазначено, що аналіз безпеки комунікаційних технологій Інтернету речей за спеціалізованими протоколами зв'язку через мережі з різною топологією, дальністю з'єднання та пропускною здатністю є актуальною проблемою, оскільки зростає кількість випадків порушення безпеки та конфіденційності в екосистемі Інтернету речей, яка постійно розширюється в різних секторах економіки та життя людства з упровадженням мільярдів різномірних інтелектуальних пристроїв. Крім того, багато мереж Інтернету речей охоплюють широкий набір протоколів зв'язку, деякі з яких можуть не мати надійних функцій безпеки, що робить їх вразливими до атак.

Термін «комунікаційна технологія» використано для визначення протоколів зв'язку на кожному рівні архітектури платформи Інтернету речей. З метою покращення розуміння архітектури та використання технологій Інтернету речей у статті представлено таксономію, яка сприяє ефективному розподілу відповідних технологій Інтернету речей на протоколи каналного рівня, протоколи мережевої інкапсуляції та протоколи маршрутизації відповідно до їхніх стандартів.

Проведене дослідження може спонукати науковців і практиків до розроблення нових і більш ефективних мережевих протоколів з урахуванням виявлених у статті поточних прогалин і недоліків.

Ключові слова: Інтернет речей, архітектура Інтернету речей, безпека Інтернету речей, протоколи безпеки Інтернету речей, протоколи зв'язку Інтернету речей, мережеві протоколи, стільниковий зв'язок.

Оглядова стаття

ВСТУП. Основними елементами Інтернету речей (*Internet of Things*, далі – IoT) є люди, речі, дані та процеси. Системи IoT спрямовані на об'єднання цих елементів у мережу, які взаємодіють між собою через дротове або бездротове середовище. Пристрої IoT класифікуються як датчики – збирають дані, приводи – впливають на дії, і шлюзи – як інтерфейси для зв'язку та автоматизації. У межах IoT дані надходять із датчиків, обробляються мікроконтролерами, зберігаються у хмарній базі даних, а їх аналіз здійснюється з використанням різ-

них інструментів та мов програмування, таких як Python, C++, R, JavaScript тощо. Інтернет речей створено для посилення зв'язку між «людина – пристрій» (Human-to-Device, H2D; Device-to-Human, D2H), між пристроями (Device-to-Device, D2D) або між людьми (Human-to-Human, H2H).

Інтернет речей спричинив появу численних автономних застосунків у сфері охорони здоров'я, бізнес-рішень, «розумних» міст, домашньої та промислової автоматизації, інтелектуальних транспортних систем. Успіх IoT

полягає в розподіленому зборі, агрегації, обробці та аналітиці даних, що можуть виконуватися з будь-якого місця, зазвичай у форматі хмарної служби.

Як наслідок, для забезпечення сумісності всіх пристроїв IoT потрібні спеціалізовані протоколи зв'язку, стандартна структура, сумісність застосунків, розширені можливості обробки даних та інші компоненти (Клімущин, Рог, Колісник, 2023). Це реалізується таким чином (Gerodimos et al., 2022): «розумний» об'єкт передає дані, зібрані його датчиками (фізичним світом), до центру обробки даних (локального чи хмарного) або навіть до іншого «розумного» об'єкта через проміжне з'єднання – шлюз. Використання шлюзу не є обов'язковим, оскільки потенційно смарт-об'єкт також може виконувати функції шлюзу. Потім дані, отримані на іншому боці, обробляються і можуть ініціювати кілька дій. Саме ці дії ускладнюють реалізацію систем, оскільки потребують вищого рівня сумісності для ефективного керування чи моніторингу фізичного світу.

У роботі М. Алама, К. А. Шакіла та С. Хан (2020) розглянуто широкий спектр спеціалізованих протоколів для забезпечення безпечної взаємодії «розумних» об'єктів, що робить навколишнє середовище більш інтелектуальним і здатним до швидкого реагування, сприяючи злиттю цифрового та фізичного світів. Слід зауважити, що взаємозв'язок пристроїв IoT відкриває низку загроз безпеки для користувачів, які можуть бути підключені до критичних систем (Maglaras et al., 2019).

Кожен пристрій зазвичай підключається до інтернету за допомогою інтернет-протоколу (далі – IP), але також може бути підключений локально через Bluetooth, NFC (зв'язок ближнього поля) тощо. Деякі відмінності між цими типами підключень полягають у споживаній потужності, радіусі дії та навантаженні на процесор. IP-з'єднання є складними та вимагають збільшення потужності й пам'яті, проте не мають обмежень щодо діапазону дії. Натомість з'єднання Bluetooth є простішим і потребує менше енергії та пам'яті, але має обмежений радіус дії.

Окремі пристрої, як-от смартфони та персональні комп'ютери, використовують мережеві протоколи для зв'язку. Водночас загальні протоколи, що використовуються цими пристроями, можуть не відповідати певним вимогам, таким як пропускна здатність, затримка й енергоспоживання. З огляду на те, що енергоспоживання є ключовим чинником під час проєктування мереж IoT, перевага надається

технологіям бездротових мереж із низьким енергоспоживанням.

Вибір оптимального протоколу IoT передбачає ретельне зважування таких критеріїв, як бажаний діапазон застосування, граничний рівень енергоспоживання, пропускна здатність, затримка, якість обслуговування – і все це розглядається крізь призму безпеки. Більшість протоколів безпеки для IoT розроблені з урахуванням роботи на кількох рівнях архітектури з метою забезпечення надійного захисту системи.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є порівняльний аналіз безпеки та продуктивності протокольних комунікаційних технологій пристроїв IoT в ієрархічній архітектурі їхньої взаємодії з урахуванням відмінностей за масштабом, ресурсами, пропускною здатністю, енергоспоживанням, розміром і затримкою повідомлень, сумісністю та надійністю.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- проаналізувати стандартну архітектуру IoT за трьома основними рівнями: рівень сприйняття, мережевий рівень і прикладний рівень;
- визначити протоколи обміну повідомленнями, аналізу стану та керування за рівнями взаємодії мереж IoT;
- охарактеризувати вимоги до безпеки IoT за п'ятьма категоріями: безпека мережі, управління ідентифікацією та доступом, конфіденційність, довіра та стійкість;
- здійснити порівняльний аналіз загроз і ризиків кібербезпеки IoT при використанні різних протоколів зв'язку;
- визначити особливості протоколів фізичного рівня, рівня керування доступом до середовища передавання даних IoT згідно зі стандартом IEEE 802.15.4;
- проаналізувати безпеку та продуктивність спеціалізованих протоколів зв'язку IoT (IEEE 802.15.4, NFC, Zigbee, BLE, RPL, 6LOWPAN, CoAP, DTLS, XMPP, MQTT, SMQTT, AMQP, LPWAN, LoRAWAN), які застосовуються на різних рівнях архітектури IoT;
- визначити найпоширеніші протоколи безпечного зв'язку IoT для запровадження в національних мережах IoT.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Існує значна кількість наукових досліджень, присвячених безпеці та продуктивності протоколів зв'язку IoT. Наведемо основні з них.

У роботі А. Тріантафіллу, П. Сарігіаннідіс і Т. Д. Лагкас (2018) проаналізовано мережеві комунікаційні технології для IoT з акцентом

на протоколи інкапсуляції та маршрутизації IPv6. Науковці пропонують таксономію протоколів і досліджують внутрішні механізми їхньої роботи, що вирізняє цю працю серед інших. Обговорення також охоплює аспекти сумісності, взаємодії та конфігурації, а серед актуальних викликів виокремлено проблеми безпеки, масштабованості, мобільності й керування енергоспоживанням. Крім того, окреслено перспективні тенденції у розвитку мережових механізмів IoT.

Опитування Г. Неббіоне та М. К. Кальцаросси (2020) присвячене вивченню безпеки протоколів прикладного рівня в середовищах IoT, зокрема тих, що стосуються обміну даними та виявлення служб. У дослідженні наголошено на складному характері ландшафту загроз, розглянуто основні проблеми, вразливості та запропоновано заходи безпеки. Результати акцентують увагу на труднощах забезпечення безпеки на прикладному рівні, зокрема на вразливості пристроїв IoT до численних ризиків, спричинених недосконалими службами безпеки у протоколах, відомими вразливостями та обмеженими ресурсами самих пристроїв.

Р. А. Рахман і Б. Шах (2016) зазначають, що IoT формує бездротову мережу, яка з'єднує інтелектуальні пристрої з інтернетом, забезпечуючи можливість інтеграції численних гаджетів і систем. Швидке розширення цього ринку викликає серйозні побоювання щодо безпеки, що, своєю чергою, стимулює створення відповідних захисних протоколів IoT.

Подібним чином у роботі Р. Крейчі, О. Гуйняка та М. Швепеша (2017) представлено огляд аспектів безпеки широко використовуваних протоколів IoT, у якому висвітлено їхні вразливості та проаналізовано еволюцію з погляду безпеки.

У дослідженні І. Хеджі, І. Шпека та А. Шарбока (2017) подано порівняльний аналіз протоколів IoT, які застосовуються для передавання даних в обмежених мережах IoT. Учені звертають увагу на проблеми конфігурації мереж із численними фізично взаємопов'язаними пристроями.

Значний внесок у дослідження ролі IoT в обробці великих обсягів даних із різноманітних пристроїв зробили дослідниці Р. Юга та С. Чітра (2020), одночасно приділяючи увагу проблемам безпечної маршрутизації в умовах обмежених ресурсів. Основна увага в огляді зосереджена на завданнях і відкритих питаннях, що стосуються безпеки та протоколів IoT, із метою виявлення дослідницьких тенденцій та можливостей застосування інструментів

моделювання для аналізу протоколів на різних рівнях архітектури IoT.

Оцінка системи безпеки IoT, проведена Б. Б. Гупти та М. Куамари (2020), представляє детальну класифікацію основних проблем у цій галузі. Автори роботи заглиблюються в такі ключові технології, як радіочастотна ідентифікація і бездротові сенсорні мережі, що мають вирішальний внесок у розвиток IoT. В огляді також досліджуються відповідні протоколи для інфраструктури IoT, акцентується увага на інструментах і платформах із відкритим кодом та завершується коротким підсумком основних проблем, можливих рішень і майбутніх напрямів досліджень у цій галузі.

Дослідження, проведене А. Аксоєм та М. Х. Гюнесом (2019), представляє автоматизовану систему, розроблену для класифікації характеристик пристроїв шляхом аналізу їхнього мережевого трафіку за допомогою одного пакету, що надходить від пристрою. Крім того, у роботі запропоновано використання генетичних алгоритмів для визначення відповідних функцій у заголовках протоколів і використання різних алгоритмів машинного навчання.

Дослідження Ж. Турньє та ін. (2021) являє собою подвійний підхід, спрямований на вирішення проблеми визначення загального методу порівняння стеків протоколів IoT на основі таких критеріїв, як діапазон, відкритість, сумісність, топологія та практика безпеки. Крім того, було запропоновано загальний спосіб опису фундаментальних атак на IoT шляхом їх класифікації на три групи: атаки, орієнтовані на пакети (пасивні й активні криптографічні атаки), атаки, зосереджені на протоколах, та атаки, зосереджені на системах. Дослідники виокремлюють спільні риси різних протоколів IoT і визначають механізми, які роблять їх уразливими до певних загроз.

Інтернет речей дає змогу об'єднувати інтелектуальні фізичні та віртуальні об'єкти, зокрема обмежені в енергоспоживанні, обчислювальних ресурсах і ємності зберігання пристрої. У роботі М. Т. Хаммі та ін. (2017) представлено надійний, спрощений і енергоефективний протокол безпеки для персональної мережі. Цей протокол забезпечує взаємну автентифікацію, шифрування й автентифікацію даних, що передаються, під час інтеграції нових пристроїв, а його ефективність підтверджено реальними тестами та оцінками продуктивності.

На думку Д. Драгомира та ін. (2016), зростання кількості пристроїв і застосунків IoT підкреслює важливість підвищення рівня безпеки

поточних протоколів і мережевих стеків. Акцент зроблено на вирішенні питань безпеки для захисту систем IoT від зловмисних атак і запобігання несанкціонованому контролю над пристроями.

Складність проектування та впровадження політик безпеки в розгалужених мережах IoT з обмеженими ресурсами розглядається в дослідженні Х. Сардешмуха та Д. Амбаваде (2017). У ньому подано огляд стеку протоколів IoT, проведено аналіз найпоширеніших протоколів і запропоновано порівняння з орієнтацією на безпекові аспекти.

У роботі А. К. Даса, С. Зідаллі й Д. Хе (2018) окреслено систему класифікації протоколів безпеки в IoT, яка охоплює ключові елементи: керування ключами, автентифікацію користувачів і пристроїв, контроль доступу, ідентифікацію та захист конфіденційності. Дослідники також здійснили порівняльний аналіз безпекових протоколів в IoT щодо їхньої здатності забезпечувати належні функції безпеки й функціональності. Стаття завершується обговоренням майбутніх викликів у сфері безпекових протоколів для IoT.

Дослідження Г. Е. Окереке та ін. (2024) є основоположним ресурсом для глибшого розуміння та впровадження ефективних заходів безпеки в динамічному середовищі IoT-пристроїв і мережевих протоколів.

Аналіз наведених досліджень надає змогу окреслити кілька перспективних напрямів для майбутніх розвідок.

По-перше, дослідники визначають передові криптографічні методи, адаптовані до обмежених ресурсів багатьох пристроїв IoT. Розроблення легких, але надійних методів шифрування може суттєво підвищити безпеку мереж IoT.

По-друге, існує потреба у глибоких дослідженнях людського виміру безпеки IoT. Розуміння поведінки користувачів, їхнього сприйняття та взаємодії із пристроями IoT може сприяти створенню ефективніших заходів безпеки. Людські чинники, зокрема зручність використання, питання конфіденційності й обізнаність користувачів, відіграють ключову роль у загальній безпеці систем IoT. Майбутні дослідження можуть зосередитися на оптимізації цих елементів для підвищення рівня обізнаності та залученості користувачів. Крім того, важливим напрямом є дослідження у сфері стандартизації та забезпечення сумісності протоколів безпеки в екосистемі IoT.

По-третє, перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення стандартизованих протоколів безпеки, які можуть бути

універсально реалізовані, сприяючи формуванню більш захищеного та цілісного середовища IoT. Це включає співпрацю з галузевими зацікавленими сторонами й органами стандартизації для розроблення вказівок щодо безпечного впровадження IoT, сприяючи зміцненню єдиного безпекового ландшафту.

У підсумку, ця стаття орієнтована на комплексний аналіз ключових проблем, уразливостей і контрзаходів у сфері багаторівневого ландшафту безпеки IoT, наголошуючи на критичній ролі спеціалізованих протоколів зв'язку в ієрархічній архітектурі IoT. Заглиблюючись у тонкощі захищених протоколів зв'язку, дослідження робить вагомий внесок у сучасний дискурс щодо зміцнення безпеки екосистем IoT. Стандартизація та забезпечення сумісності протоколів безпеки в екосистемі IoT залишаються пріоритетними напрямками для подальших досліджень із метою створення єдиного та універсального безпекового простору в екосистемі IoT.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологія науково-технічного дослідження кібербезпеки пристроїв IoT на основі впровадження спеціалізованих протоколів зв'язку включає кілька кроків, описаних нижче.

Першим кроком у процесі дослідження було детальне визначення проблем. Основна увага зосереджена на безпеці передачі даних між пристроєм і пунктом призначення. Через обмеженість ресурсів пристроїв IoT не можуть підтримувати традиційні протоколи безпеки транспортного рівня, як-от TLS, необхідні для захисту зв'язку. Тому застосовують, наприклад, протокол датаграм – DTLS. Він вважається складним протоколом, і не всі пристрої IoT мають достатньо ресурсів для його підтримки. У таких умовах можливо використовувати шлюз як посередника між пристроєм IoT і кінцевим пунктом призначення. Тобто дані можуть бути оброблені в більш безпечній формі у шлюзі перед передачею через інтернет, але їхній вміст залишається незахищеним до моменту обробки й надсилання. Це робить дані вразливими до атак, якщо шлюз буде зламано зловмисником. Безпека на рівні каналу передачі може захистити саму передачу, однак якщо неавторизована особа отримає доступ до бездротової мережі, вона потенційно зможе перехопити дані.

Другим кроком дослідження є визначення цілей на основі проблем, встановлених на попередньому етапі. Ці цілі – це вимоги, необхідні для їх вирішення. Можливими вимогами є: забезпечення безпеки даних між пристроєм і призначенням; захист даних між пристроєм і

шлюзом; захист даних між шлюзом і пунктом призначення; захист даних, що проходять через шлюз; ефективна й своєчасна передача даних без втрат.

Використання шлюзу розділяє процес передачі даних на дві частини: передача даних між пристроєм і шлюзом, а також передача даних між шлюзом і місцем призначення в інтернеті. Кожна із цих частин потребує різних механізмів безпеки, які мають відповідати можливостям пристроїв.

Для забезпечення безпеки даних між пристроями IoT і вебсервером необхідно забезпечити конфіденційність даних між джерелом і одержувачем.

Дані, що передаються через інтернет, мають бути надійно захищені. Шлюзи можуть забезпечити додатковий рівень захисту. Щоб захистити конфіденційні дані, слід застосовувати надійні та правильно реалізовані стандарти шифрування. Якщо зловмисник отримує контроль над шлюзом, він може отримати доступ до даних, які обробляються. Тому шлюз є критичним об'єктом у системі безпеки, і дані мають бути захищені навіть під час їх обробки.

Третім кроком є аналіз вимог для розроблення плану із захисту системи. Це ітеративний процес, у якому на кожному етапі відбувається перегляд вимог і цілей, щоб переконатися, що захист системи йде за планом.

Четвертий крок методології включає впровадження та оцінку. На цьому етапі аналізується безпека даних на кожному етапі передачі. Висновки ґрунтуються на оцінці ефективності системи кібербезпеки, а також визначаються переваги й недоліки використаних протоколів безпеки.

П'ятий крок – це представлення результатів дослідження у вигляді звіту, а також їх обговорення та аналіз. Отримані результати і міркування стануть корисними рекомендаціями для подальших досліджень у цій сфері. Очікується, що в межах цього етапу буде виявлено нові напрями, які потребують подальшого опрацювання, що дозволить іншим дослідникам розвивати отримані напрацювання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Інтеграція речей в інтернет є складною, оскільки вони можуть мати обмежені характеристики: пам'ять, обчислювальну потужність і енергетичні ресурси. Більшість продуктів спочатку розроблялися як закриті пропріетарні рішення, які були несумісні із пристроями інших виробників. Проте поточна тенденція спрямована на стандартизовані протоколи (Клімушин, 2025).

Вимоги безпеки IoT класифікують за п'ятьма категоріями: безпека мережі, управління ідентифікацією та доступом, конфіденційність, довіра та стійкість (Dragomir et al., 2016).

Вимоги до безпеки мережі охоплюють конфіденційність, цілісність, автентифікацію походження, актуальність і доступність.

Вимоги до управління ідентифікацією та доступом включають автентифікацію, авторизацію, відкликання та звітність. Управління ідентифікацією та доступом є важливою проблемою в системах IoT через складні відносини між об'єктами (пристроями, послугами, постачальниками послуг, власниками та користувачами).

Вимоги до конфіденційності стосуються захисту даних, анонімності та псевдоможливості зв'язування. Конфіденційність є важливою проблемою в системах IoT, оскільки користувачі потребують захисту своїх особистих даних, що містять інформацію про їхні звички, взаємодію та місцезнаходження.

Вимоги до довіри охоплюють довіру до даних і до об'єктів, а також такі аспекти, як довіра до обробки, довіра до з'єднання та довіра до системи загалом.

Вимоги до стійкості мають особливе значення для великомасштабних систем IoT, які є вразливими до атак і збоїв через складність і різноманітність апаратного та програмного забезпечення. Системи виявлення та запобігання вторгненням забезпечують захист від зловмисних атак і відновлення нормального функціонування після порушення стійкості.

Дослідники пропонують різні стандартні архітектури IoT, проте не існує універсальної архітектури, яку б загалом підтримувала наукова спільнота. Найпростішою та загальноприйнятою архітектурою є архітектура, яка включає три основні рівні: рівень сприйняття, мережевий рівень і прикладний рівень (Hassija et al., 2019).

Найнижчий рівень – *рівень сприйняття* – охоплює фізичні пристрої IoT, зокрема датчики, приводи та інші компоненти. Основне його завдання – фіксувати параметри навколишнього середовища для збору відповідних даних. Атаки на цьому рівні мають на меті вивести пристрої з ладу, підвищити їхнє енергоспоживання або викрасти інформацію (Liao, Shuai, Wang, 2018).

Установлення зв'язку між кінцевими пристроями IoT і серверами належить до функцій другого – *мережевого* – рівня стеку протоколів. Коли інформація надходить до нього з рівня сприйняття, він може виконувати аналіз даних. Фішинг, атаки на відмову в обслуговуванні,

розподілені атаки на відмову в обслуговуванні, атаки на маршрутизацію, несанкціонований доступ та інші типові атаки можуть бути успішними проти цього рівня (Choudhary, Kesswani, 2019).

На останньому – *прикладному* – рівні реалізується широкий спектр IoT-застосунків, таких як «розумні міста», «розумні будинки», «розумні електромережі», охорона здоров'я, громадська безпека та багато інших. Основні загрози тут пов'язані із крадіжкою даних, порушенням конфіденційності та безпекою.

В інших системах поверх прикладного рівня розміщуються додатки бізнес-рівня, які

керують архітектурою IoT і відповідають за безпеку даних користувачів, фінансове адміністрування та керування програмами. Основна мета цього рівня – запобігти будь-яким спробам викрадення даних.

На кожному рівні системи IoT застосовуються численні протоколи (див. рис. 1). Деякі з них подібні до протоколів традиційних ІТ-систем, проте інші є унікальними для комунікаційної архітектури IoT. Йдеться про протоколи: IEEE 802.15.4, NFC, Zigbee, BLE, RPL, 6LoWPAN, CoAP, DTLS, XMPP, MQTT, SMQTT, AMQP, LPWAN, LoRAWAN (Choudhary, Meena, 2022).

Прикладний	XMPP		DDS		CoAP	
	MQTT		SMQTT		AMQP	
Мережєвий рівень	6LoWPAN		6Lo		6TiSCH	
	RPL	CORPL	CARP	IPv6		
Рівень сприйнят-	WirelessHART		Z-wave		LoRaWAN	LTE-A
	IEEE 802.15.4		ZigBee		NFC	BLE

Рис. 1. Протоколи передачі даних у середовищі IoT

Стандарти рівня сприйняття охоплюють протоколи фізичного рівня (*Physical Layer*, PHY) та керування доступом до середовища (*Media Access Control*, далі - MAC), які поєднуються в більшості стандартів.

1. Стандарт IEEE 802.15.4 – це стандарт каналу передачі даних, який зазвичай використовується на рівні MAC. Він визначає формат кадру, заголовки, адреси призначення і джерела, а також спосіб встановлення зв'язку між вузлами. Стандарт забезпечує зв'язок на невеликій відстані з низьким енергоспоживанням і малою пропускну здатністю, що робить його особливо придатним для пристроїв IoT з обмеженими ресурсами. Метод кодування, який використовується у стандарті IEEE 802.15.4, має вбудовану надмірність, яка підвищує надійність з'єднання, дозволяє ідентифікувати втрати даних і здійснювати повторну переда-

чу втрачених пакетів. Він використовує синхронізацію часу та перемикання каналів, щоб забезпечити високу надійність і низьку вартість зв'язку в каналах передачі даних.

Особливості стандарту IEEE 802.15.4 можна підсумувати так: використання структур слот-фрейма для визначення стану вузлів (прийом, передавання, режим сну); планування передавання відповідно до заданого алгоритму централізованого керівного вузла; синхронізація взаємодії між вузлами; частотне перемикання каналів у бездротовому середовищі, що зменшує вплив перешкод і багатопроменеве замирання (Salman, Jain, 2017a; Salman, Jain, 2017b).

Стандарт IEEE 802.15.4 надає послуги безпеки на рівні MAC, які, незважаючи на те, що були розроблені для захисту зв'язку на каналному рівні, є цінними для підтримки

механізмів безпеки, реалізованих на вищих рівнях стеку протоколів. Це зумовлено можливістю ефективного використання криптографії на апаратному рівні сенсорних платформ із застосуванням стандарту симетричного шифрування AES (*Advanced Encryption Standard*) (Granjal, Monteiro, Silva, 2015).

Стандарт IEEE 802.15.4 передбачає використання зіркоподібної та однорангової топологій для забезпечення зв'язку між вузлами, де передані дані повинні проходити через координаційний вузол або центр. Цей стандарт визначає рівень керування доступом до середовища MAC і фізичний рівень (PHY), нижні рівні моделі мережі взаємозв'язку відкритих систем

(*Open Systems Interconnection, OSI*), які використовуються в усьому світі та підтримуються групою IEEE 802.15 (Karthik et al., 2018).

На рисунку 2 показано стек стандарту IEEE 802.15.4 (Rani, Gill, 2019). Тут IEEE 802.2 використовується як логічний контроль зв'язку (*Logical Link Control, LLC*), який взаємодіє з підрівнями конвергенції. Логічний контроль зв'язку є верхньою частиною канального рівня (*Data Link Layer, DLL*) у моделі *Open Systems Interconnection*. Стандарт IEEE 802.15.4 є добре відомим технічним стандартом для низькошвидкісної бездротової персональної мережі (*Low-Rate Wireless Personal Area Network, LR-WPAN*).

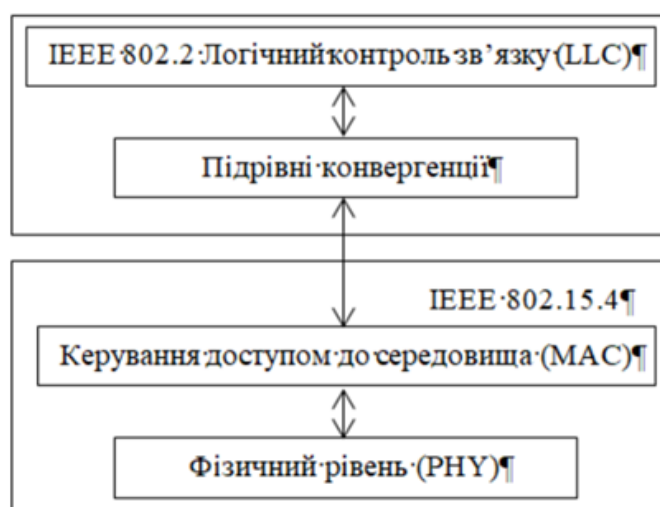

Рис. 2. Стек стандарту IEEE 802.15.4

2. Мобільні пристрої можуть спілкуватися на невеликій відстані (всього кілька міліметрів) за допомогою зв'язку ближнього поля (*Near-Field Communication*, далі – NFC), що є різновидом бездротового зв'язку з мінімальним радіусом дії. Для передавання даних достатньо з'єднати два пристрої, оснащені NFC, і розмістити їх поруч – це дає змогу миттєво передавати дані у будь-якому форматі. Основою цієї технології є радіочастотна ідентифікація (*Radio Frequency Identification*, далі – RFID).

Передача даних між двома NFC-пристроями здійснюється через коливання магнітного поля. Існує два режими роботи – активний і пасивний. В активному режимі обидва пристрої генерують магнітне поле. У пасивному – лише один із них відповідає за його створення, а другий використовує модуляцію навантаження для передавання даних.

З метою економії енергії пристрої з живленням від батареї часто використовують пасивний режим. Однією з переваг обмеженої зони дії NFC є її придатність для безпечних

транзакцій, зокрема платежів, оскільки для обміну даними пристрої мають бути в безпосередній близькості. На відміну від RFID, NFC забезпечує двосторонній зв'язок. Саме тому переважна більшість сучасних мобільних телефонів підтримує цю технологію.

Промисловість широко використовує технологію RFID для контролю запасів, логістичних потоків, відстеження продукції та керування ланцюжком поставок (Radan, Samimi, Moeni, 2018).

3. Персональні мережі Zigbee (Pooja, Khararkar, Sahu, 2018) були розроблені альянсом Zigbee за стандартом IEEE 802.15.4. Їхньою основною метою є сприяння створенню комунікаційних рішень із високою надійністю, економічністю та низьким загальним енергоспоживанням. Зв'язок між пристроями Zigbee можливий лише на відстані від кількох до приблизно 100 метрів. Крім того, цей стандарт передбачає набір вимог до складових елементів і функціональних можливостей мережевого та прикладного рівнів.

Розширені функції цього стандарту охоплюють шифрування даних, автентифікацію, маршрутизацію та пересилання даних. Таким чином, протоколи за стандартом Zigbee забезпечують підвищений рівень безпеки. Найчастіше цей стандарт використовується в бездротових сенсорних мережах. У сітчастій топології будь-який вузол може обмінюватися даними з іншим за умови перебування в межах допустимого радіуса дії.

Версії Zigbee можуть підтримувати енергозбирання в умовах відсутності батареї та підключення до мережі змінного струму. Застосунки за стандартом Zigbee містять такі функції, як дистанційне керування, інтелектуальний моніторинг енергії, автоматизація будівель, інтелектуальна охорона здоров'я, інтелектуальне освітлення, периферійні пристрої та пристрої (клавіатура, миша, сенсорні панелі тощо), а також багато інтелектуальних мережевих служб. Це надійна технологія, яку використовують у всьому світі. Водночас згідно з численними дослідженнями (Mu, Han, 2017) проблемою залишається споживання електроенергії, що потребує подальшої оптимізації для підвищення задоволеності користувачів. Технологія зв'язку 5G розгортається в інтелектуальних пристроях і терміналах, які потенційно можуть бути інтегровані з мережею Zigbee для покращення продуктивності передавання даних.

Zigbee може функціонувати в зіркоподібній, деревоподібній або сітчастій топології залежно від ситуації. Топологія визначає реалізацію механізму маршрутизації, який слід використовувати. Zigbee також має додаткові властивості: здатність ідентифікації, підтримку вузлів, які приєднуються до мережі та виходять із неї, короткі 16-бітні адреси, маршрутизацію з кількома переходами.

Безпека мережі Zigbee забезпечується за допомогою двох ключів шифрування: мережевого ключа і ключа посилення. Мережевий ключ використовується для захисту широкомовного зв'язку. Це 128-бітний ключ, спільний для всіх пристроїв у мережі. Пристрій може отримати його двома способами: шляхом попереднього встановлення або транспортування ключа. Ключ посилення застосовується для захисту одноадресного зв'язку. У цьому разі лише два пристрої мають спільний 128-бітний ключ. Ключ посилення також може бути отриманий або шляхом попереднього встановлення, або транспортуванням.

4. За розробку технології *Bluetooth Low Energy* (далі – BLE) відповідає організація Bluetooth Special Interest Group. Ця технологія споживає значно менше енергії та має значно

менший радіус дії порівняно з іншими альтернативними технологіями.

Стек протоколів, що використовується у BLE, подібний до того, який застосовується у класичному Bluetooth. Він поділяється на дві частини: контролер і хост. Обидва компоненти взаємодіють між собою через стандартизований інтерфейс хост-контролера (Dragomir et al., 2016). У порівнянні з класичним Bluetooth, BLE є значно ефективнішим з погляду енергоспоживання та вартості реалізації пристрою. Архітектура BLE включає фізичний рівень (PHY), канальний рівень, контроль логічного зв'язку та протокол адаптації (*Logical Link Control and Adaptation Protocol*, L2CAP). Протоколи верхнього рівня та атрибути мультиплексуються.

У звичайному Bluetooth з'єднання залишається активним навіть у разі відсутності передавання чи отримання даних. Крім того, технологія дозволяє використовувати 79 каналів даних, кожен з яких має смугу пропускання 1 МГц. Натомість BLE використовує лише 40 доріжок, має пропускну здатність каналу 2 МГц, що вдвічі більше, ніж у стандартного Bluetooth. Завдяки невеликому розміру пакета та швидкості передавання BLE протокол здатен працювати з мінімальними потребами в робочому циклі. Крім того, стек протоколів BLE полегшує зв'язок на основі IP. У порівнянні з Zigbee, BLE демонструє приблизно у 2,5 рази вищу енергоефективність.

5. Протокол маршрутизації для мережі з низьким енергоспоживанням і втратами (*Routing Protocol for Low-Power and Lossy Networks*, далі – RPL) – це новий вид технології маршрутизації, розроблений спеціально для гаджетів IoT. Цей протокол застосовується в мережах 6LOWPAN. Використовуючи вузли, які вже є в мережі, і цільову функцію як механізм зв'язування, RPL генерує спрямований ациклічний граф, орієнтований на призначення (*Destination Oriented Directed Acyclic Graph*, далі – DODAG). Він використовує адресу IP версії 6 як засіб самоопису. Ще однією особливістю DODAG є те, що кожен вузол запам'ятовує свої сусідні вузли і топологія мережі ранжується від найнижчого до найвищого.

Керуючі повідомлення для міжмережевого IP (*Internet Control Message Protocol for the Internet Protocol Version 6*, ICMPv6) RPL відомі за своїми аббревіатурами: інформаційний об'єкт DODAG (далі – DIO), запит інформації DODAG (DIS) і цільовий рекламний об'єкт (далі – DAO) / підтвердження цільового рекламного об'єкта (далі – DAO-ACK). Повідомлення DIO використовуються для зберігання та оновлення інформації про шляхи маршрутизації. Повідомлення

DAO, коли їх читають зверху вниз, публікують дані маршрутизації, що надсилаються між дочірнім вузлом і вузлом-приймачем. Наявні вузли надають повідомлення DAO у формі повідомлень DIO, щоб допомогти з додаванням нового вузла до мережі. Існує спеціальний тип повідомлення під назвою DAO-ACK, який можна використовувати для підтвердження отримання повідомлення DAO.

6. Протокол 6LOWPAN використовується для бездротових персональних мереж із низьким енергоспоживанням, який дає змогу передавати пакети (*Internet Protocol Version 6*, далі – IPv6) через канали зв'язку IEEE 802.15.4 і забезпечує IP-з'єднання в мережевих системах з обмеженими ресурсами (Devasena, 2016).

Протокол 6LOWPAN – це рівень адаптації, який використовується між мережевим рівнем (IPv6) і канальним рівнем (IEEE 802.15.4 MAC) для маршрутизації між віддаленими пристроями. Рівень адаптації виконує фрагментацію для пересилання пакетів IPv6 через радіозв'язок IEEE 802.15.4.

Особливістю 6LOWPAN є підтримка 64-бітної або 16-бітної адреси, стиснення заголовків IPv6 і протоколу користувацьких датаграм (*User Datagram Protocol*, далі – UDP), орієнтація на мережі з низьким енергоспоживанням за допомогою BLE, підтримка одноадресної, широкомовної та багатоадресної передачі, а також фрагментація (Devasena, 2016). Протокол 6LOWPAN є відкритим протоколом мережі IoT і може слугувати альтернативою дорогим технологіям Wi-Fi.

7. Протокол обмеженого застосування (*Constrained Application Protocol*, далі – CoAP) є полегшеним протоколом, призначеним для використання з пристроями з низьким енергоспоживанням і в мережах з обмеженими ресурсами, таких, які зазвичай використовуються в системах IoT. Передбачається, що він стане більш простою та ефективною альтернативою протоколу передачі гіпертексту (*Hypertext Transfer Protocol*, далі – HTTP) для пристроїв з обмеженою обчислювальною потужністю, пам'яттю та часом автономної роботи. Протокол CoAP побудований поверх протоколу UDP та надає набір методів для виявлення ресурсів, управління ними, спостереження, а також підтримку асинхронного зв'язку та кешування.

Завдяки низьким накладним витратам та простоті реалізації CoAP стає дедалі популярнішим у застосунках IoT та, як очікується, відіграватиме важливу роль у подальшому розвитку цієї галузі. Це стандарт для більшості програм IoT. Протокол CoAP – не просто альтернатива HTTP, а вдосконалене рішення,

адаптоване до специфіки обмежених середовищ.

Формат даних EXI (*Efficient XML Interchanges*) використовує двійкові дані, що робить його значно ефективнішим порівняно зі стандартними форматами передачі гіпертексту HTML або розширюваної мови розмітки (*Extensible Markup Language*, далі – XML), які використовують звичайний текст. Деякі додаткові можливості включають: вбудоване стиснення заголовків, виявлення ресурсів, автоматичне налаштування, асинхронний обмін повідомленнями, контроль перевантаження та підтримку багатоадресної передачі. Усі ці функції є стандартними.

У протоколі CoAP передбачено чотири типи повідомлень: непідтверджені, підтверджені, повідомлення скидання і повідомлення підтвердження. Підтверджені повідомлення гарантують, що дані, надіслані через протокол UDP, досягнуть пункту призначення без втрат і пошкоджень. Крім того, для додаткового захисту використовується протокол датаграм безпеки транспортного рівня (*Datagram Transport Layer Security*, далі – DTLS). Протокол DTLS базується на потоковому протоколі TLS і забезпечує безпечну взаємодію для клієнт-серверних програм, запобігаючи фальсифікації, підслухуванню та підробці повідомлень.

Архітектура CoAP складається переважно з двох підрівнів: обміну повідомленнями та запиту / відповіді. Повідомлення передаються через ці підрівні. Підрівень обміну повідомленнями забезпечує надлишкове виявлення й надійну доставку повідомлення, яке базується на передачі повідомлень про зупинку та очікування. Підрівень запит / відповідь відповідає за зв'язок. Цей підрівень може використовувати як синхронні, так і асинхронні відповіді.

8. Розширюваний протокол обміну повідомленнями та присутності (*Extensible Messaging and Presence Protocol*, далі – XMPP) – це відкрита стандартна технологія протоколу обміну повідомленнями. Спочатку його було розроблено для миттєвого обміну повідомленнями між користувачами мережі Інтернет із забезпеченням основних функцій безпеки, зокрема наскрізного шифрування, автентифікації та сумісності (Ramirez, Pedraza, 2017). Цей протокол є текстовим і ґрунтується на розширюваній мові розмітки XML, який може реалізувати як публікацію-підписку, так і взаємодію клієнт-сервер. Хоча XMPP підтримує модель клієнт-сервер для взаємодії, але також є нові розширення, які можуть увімкнути загальну модель публічної підписки. Завдяки цим розширенням XMPP може створювати

теми та публікувати інформацію. Зв'язок клієнт-сервер у XMPP здійснюється через потоки XML. Обмін даними здійснюється у формі XML-структурованих строф або тегів.

Протокол XMPP також відомий як стандарт обміну миттєвими повідомленнями (*Instant Messaging, IM*). Серед прикладних можливостей XMPP – відеодзвінки, телеконференції та спілкування в чаті. Це безпечний протокол, який є більш придатним для IoT-середовищ порівняно з моделлю запит / відповідь у CoAP. XMPP вважається одним із найефективніших протоколів для платформ IoT.

9. Протокол телеметрії черги повідомлень (*Message Queue Telemetry Transport, далі - MQTT*) – це один із найкращих легких протоколів, що працює на архетипі публікації / підписки. Протокол є придатним для пристроїв з обмеженими ресурсами та мережевих з'єднань із неідеальними умовами, такими як висока затримка та низька пропускну здатність (Dizdarevic et al., 2018). Це простий структурований протокол із високою надійністю. У порівнянні з іншими надійними протоколами обміну повідомленнями, MQTT має легший заголовок і потребує менше енергії. Завдяки своїй простоті та наявності невеликого заголовка повідомлення його часто рекомендують для зв'язку в IoT. Цей протокол не схожий на протокол типу запит / відповідь – він функціонує поверх транспортних протоколів.

Протокол MQTT використовує шаблон публікації / підписки для гнучкості переходу та впровадження. Це ідеальний легкий протокол обміну повідомленнями. MQTT – це протокол, орієнтований на повідомлення, розроблений переважно для зв'язку «пристрій – пристрій» (*Machine-to-Machine, далі - M2M*) і застосунків віддаленої телеметрії (Tukade, Banakar, 2018).

Протокол MQTT включає чотири основні компоненти: 1) брокер – головний компонент, що працює як сервер і використовується для моніторингу даних між віддаленими пристроями та датчиками. Він дозволяє пристроям автоматично з'єднуватися з іншими пристроями, використовуючи три основні рівні якості обслуговування (*Quality of Service, QoS*); 2) тема – створює інформацію про назву на основі деяких тем; 3) видавець; 4) підписник (Sonawala, Tank, Patel, 2017). Зазвичай клієнтами є пристрої, які здатні публікувати повідомлення. Клієнти знають про брокерів, до яких він підключається, і коли він виконує роль підписника, він повинен знати про тему. Щоб отримати відповідне повідомлення, клієнт може підписатися на певну тему. Інші клієнти

також можуть підписатися на ту саму тему, щоб отримувати оновлення від брокерів із кожним надходженням повідомлення. Брокери повинні класифікувати дані видавців за темами і відправляти тим підписникам, які цікавляться відповідними темами. Протокол MQTT призначений для встановлення вбудованого зв'язку між проміжним програмним забезпеченням і застосунками, а також комунікаціями та мережами (Salman, Jain, 20176).

10. Безпечний MQTT (*Secure Message Queue Telemetry Transport, далі - SMQTT*) (Salman, Jain, 20176) є захищеним розширенням протоколу MQTT. Протокол SMQTT використовує легкі атрибути шифрування та був розроблений для покращення функції безпеки MQTT. Найважливішою особливістю SMQTT є широкомовне шифрування за допомогою секретного головного ключа відповідно до алгоритму генерації ключів, обраного розробником. При цьому не існує стандартизованого алгоритму для генерації ключів і шифрування.

11. Розширений протокол черги повідомлень (*Advanced Message Queuing Protocol, далі - AMQP*) – це протокол обміну повідомленнями сеансового рівня. Його було розроблено для потреб промисловості та бізнесу з метою запропонувати непатентовані рішення для передавання великої кількості повідомлень. Основні можливості доставлення повідомлень, які надає AMQP, включають: точка – точка, зберігання та пересилання. Протоколи MQTT і AMQP використовують схожі методи передавання повідомлень. AMQP функціонує поверх транспортного протоколу TCP і відповідає архітектурі видавець / підписник.

Протокол AMQP було створено для забезпечення взаємодії між широким колом доменних застосунків і систем. Його сумісність є ключовою перевагою, оскільки дозволяє обмінюватися повідомленнями між різними платформами та мовами програмування. Це робить AMQP особливо корисним у гетерогенних системах (Dizdarevic et al., 2018). Протокол AMQP працює подібно до систем електронної пошти або сервісів миттєвих повідомлень. Його архітектура складається з мережеских протоколів, які визначають взаємодію між трьома основними компонентами: виробником, споживачем і брокером.

Обробка повідомлень у AMQP є автономною, а вміст повідомлень – непрозорим. AMQP – це протокол проміжного програмного забезпечення, який використовується для обміну повідомленнями у розподілених програмних середовищах. Він також забезпечує абстрагування та спрощення комунікаційних застосунків,

гарантуючи надійність у роботі з їхніми різними об'єктами.

12. Технологія глобальної мережі низького енергоспоживання (*Low Power Wide Area Network*, далі – LPWAN) (Mu, Han, 2017) була розроблена для інтеграції великої кількості пристроїв в IoT. Ця технологія є альтернативою стільниковим мережам малого радіуса дії, пропонуючи пристрої з великою дальністю зв'язку, нижчою вартістю і тривалішим часом роботи акумулятора. Глобальна мережа великого радіуса дії (*Long Range Wide Area Network*, далі – LoRAWAN) була розроблена шляхом оптимізації LPWAN для низької вартості, меншого енергоспоживання, широкого радіуса покриття і ємності. Технологію LoRAWAN розроблено та підтримується LoRAWAN Alliance – некомерційною відкритою асоціацією.

Мережі LoRAWAN використовують топологію «зірка»: кінцеві пристрої надсилають повідомлення до шлюзів, а ті, своєю чергою, ретранслюють повідомлення на сервер. Уся інформація, що передається з кінцевого IoT-пристрою, захищена наскрізним шифруванням із застосуванням двох рівнів криптографічного захисту: 128-бітного мережевого ключа та 128-бітного ключа сесії програми.

До сильних сторін технології LoRaWAN належать: висока дальність передавання порівняно з іншими бездротовими технологіями; добра проникаюча здатність у міському середовищі; швидке та просте розгортання мережі; тривалий термін служби акумуляторів; легкість масштабування; низька вартість базових станцій і кінцевих пристроїв. Як і в будь-якій іншій системі, у LoRaWAN є й недоліки: значна затримка передавання даних від кінцевих пристроїв і невисока пропускна здатність.

Отже, існує значна кількість спеціалізованих протоколів безпечного зв'язку для IoT, які відрізняються рівнем продуктивності. До найпоширеніших протоколів, рекомендованих для впровадження в національних мережах IoT, належать такі.

1. Відкритий стандартний протокол AMQP, що використовується у проміжному програмному забезпеченні, орієнтований на повідомлення, забезпечує безпеку, взаємодію та зв'язок навіть за відсутності одночасної доступності систем. Його широко застосовують у таких сферах, як мікросервісна архітектура, інтеграція систем, обробка подій і IoT-рішення. Завдяки гнучкості та надійності AMQP забезпечує ефективну взаємодію між розподіленими системами.

2. Стандартний протокол BLE підтримується широким спектром пристроїв, що спро-

щує їхню взаємодію між собою. Ця бездротова технологія малого радіуса дії використовується для потокового аудіо в персональних мережах із низьким енергоспоживанням і малим радіусом дії.

Технологія BLE стала популярною для широкого спектра застосувань, зокрема у гаджетах, медичних приладах, промисловій та побутовій автоматизації. Її широко використовують під час розроблення IoT-пристроїв, які потребують низького енергоспоживання та бездротового зв'язку на короткій відстані. Це одна з ключових технологій у таких пристроях, як фітнес-трекери й «розумні» годинники. Медичні прилади, зокрема глюкометри й пульсометри, також застосовують BLE для бездротового зв'язку зі смартфонами та іншими пристроями.

3. Протокол прикладного рівня CoAP призначений для IoT-пристроїв з обмеженими ресурсами. Його розроблено для роботи в мережах із низькою пропускною здатністю та обмеженою обчислювальною потужністю, що забезпечує ефективну передачу даних між пристроями. Це спрощена версія протоколу HTTP. CoAP підтримує засоби безпеки через налаштування протоколу датаграм безпеки транспортного рівня DTLS.

Цей протокол активно застосовують у проєктах легкої комунікації: у «розумних» містах, де численні малопотужні пристрої, такі як вуличні ліхтарі й датчики паркування, повинні зв'язуватися з центральними серверами; у сільському господарстві – для підключення датчиків вологості ґрунту та систем автоматизованого зрошення; у моніторингу довкілля – для збирання екологічних даних із віддалених датчиків; у домашній автоматизації – для забезпечення ефективної взаємодії між датчиками та пристроями без надмірного споживання енергії.

4. Мережевий протокол LoRaWAN, що відрізняється низьким енергоспоживанням, використовує фізичну широкопasmову модуляцію LoRa. Він дає змогу вирішувати ключові завдання IoT для бізнесу: збір даних із великої кількості пристроїв на значній території; подовження терміну служби кінцевих пристроїв; економію часу та коштів завдяки швидкому розгортанню мережі, її легкому масштабуванню та можливості дистанційного обслуговування. Застосування технології LoRaWAN у національних мережах дає змогу ефективно розв'язувати різні завдання, зокрема: об'єднувати дані з усіх приладів обліку ресурсів в єдину систему; здійснювати моніторинг протікань, поломок, задимленості; контролювати

стан довілля; відстежувати місце перебування та переміщення працівників; керувати вуличним освітленням; створювати оптимальні умови для тварин та рослин у теплицях, на полях, у силосних ямах; організовувати контроль за механізмами та вузлами тощо.

5. Протокол MQTT (SMQTT), що використовує архітектуру публікації-підписки для забезпечення зв'язку M2M для пристроїв з обмеженими ресурсами та в мережах із низькою пропускнуою здатністю, змінним рівнем затримки та нестабільним з'єднанням. Завдяки відкритому коду, його широко використовують для підключення IoT-пристроїв. MQTT застосовують у промисловому IoT, «розумних» будинках, автомобілях та дистанційному моніторингу пацієнтів у медицині. Протокол ідеально підходить для розподілених комунікацій «один до багатьох» для створення систем управління виробництвом у режимі реального часу.

В інтелектуальних енергомережах MQTT дає змогу передавати показники лічильників у реальному часі, що забезпечує точне нарахування оплат для споживачів. У точному землеробстві цей протокол забезпечує надійний контроль за датчиками вологості ґрунту й аналіз стану культур навіть за нестабільного підключення. Завдяки гарантованій доставці повідомлень фермери своєчасно отримують сповіщення про посуху чи шкідників, що допомагає зберегти врожай і ресурси.

Для моніторингу технічного стану пристроїв MQTT забезпечує безперервне дистанційне спостереження, миттєво передаючи операторам дані про вібрацію, температуру та інші параметри. Це дозволяє виявляти зношені компоненти та запобігати аварійним зупинкам.

У системах білінгу MQTT підвищує точність і прозорість обліку. Надійна доставка повідомлень і виявлення дублікатів покращують обробку платіжної інформації у телекомунікаційних і комунальних компаніях.

6. Протокол XMPP – відкритий стандарт для обміну повідомленнями в реальному часі. Підходить для M2M-зв'язку у спрощеному проміжному програмному забезпеченні та для маршрутизації XML-даних, підтримує обмін структурованими даними в реальному часі між кількома об'єктами в мережі для розгортання споживчих та інтелектуальних IoT.

Цей протокол застосовують у багатьох сферах, зокрема для миттєвих повідомлень, інформування про присутність, спільної роботи, соціальних мереж, телеметрії, дистанційного керування та інших напрямів. XMPP став основою для низки популярних месенджерів і комунікаційних платформ.

Серед основних функцій безпеки XMPP: шифрування, автентифікація, контроль доступу, наскрізне шифрування, захист міжсерверного зв'язку, робота з брандмауерами, мережевий захист, фільтрація повідомлень, контроль вмісту, аудит і ведення журналу, а також підтримка розширень безпеки. Під час розроблення застосунків на основі XMPP необхідно дотримуватися найкращих практик для забезпечення оптимальної продуктивності, безпеки та сумісності.

7. Протокол Zigbee широко застосовується в системах автоматизації, зокрема в «розумних» будинках, промисловому моніторингу, медичному обладнанні та побутовій електроніці. Він ідеально підходить для застосунків, які потребують енергоефективного бездротового з'єднання між пристроями, що працюють на батарейках.

Головна перевага стандарту Zigbee – низьке енергоспоживання, що дає змогу пристроям працювати на батареях упродовж тривалого часу. Окрім того, Zigbee підтримує мережі з великою кількістю пристроїв (до 65 000), які можуть бути розташовані на значній відстані одне від одного. Це робить його ефективним рішенням для «розумних» будинків, енергоощадних промислових мереж та інших IoT-систем. Стандарт Zigbee також включає засоби безпеки, зокрема шифрування та автентифікацію, що допомагає захищати мережу від несанкціонованого доступу та зламів.

Загалом проведене обговорення ґрунтується на стеку протоколів за різними алгоритмами зв'язку IoT. Механізми, що формують цей стек, забезпечують стабільний інтернет-зв'язок для обмежених сенсорних пристроїв IoT із низьким енергоспоживанням.

ВИСНОВКИ. У статті представлено систематичний огляд літератури та здійснено комплексний аналіз комунікаційних технологій і спеціалізованих протоколів, спрямованих на забезпечення безпеки середовищ IoT. Розглянуто архітектуру системи, передові технології, а також проблеми безпеки та конфіденційності. Розуміння основ кібербезпеки в контексті IoT вимагає розпізнавання типів пристроїв, їхніх вразливостей і потенційних загроз, з якими вони можуть стикатися.

Протоколи IoT – це стандартизовані мови, що полегшують зв'язок між пристроями, серверами та хмарними платформами IoT. Вони є основою безперебійної взаємодії в межах екосистеми IoT. У зв'язку з мільйонами взаємопов'язаних пристроїв, які передають конфіденційні дані, компанії стикаються із серйозними викликами у сфері безпеки IoT, здатними поставити під загрозу їхню діяльність.

Вимоги безпеки IoT класифікують за п'ятьма категоріями: безпека мережі, управління ідентифікацією, конфіденційність, довіра та стійкість. З огляду на ці вимоги дослідники запропонували різні стандартні архітектури IoT. Проте на сьогодні не існує єдиної універсальної архітектури, яка мала б загальне визнання. Найпростішою та загальноприйнятою архітектурою є архітектура, яка включає три основні рівні: рівень сприйняття, мережевий рівень і прикладний рівень. Для забезпечення безпечної взаємодії між пристроями IoT на кожному із цих рівнів використовуються як традиційні, так і спеціалізовані протоколи зв'язку.

У дослідженні визначено найпоширеніші протоколи безпечного зв'язку IoT і представ-

лено практику їх застосування з урахуванням таких критично важливих параметрів, як продуктивність, обсяг пам'яті, пропускна здатність, швидкість передавання даних, вартість, потужність і енергоспоживання. Також подано порівняння їхніх переваг і недоліків.

Заглиблюючись у тонкощі функціонування захищених протоколів зв'язку, дослідження робить внесок у сучасний дискурс про зміцнення безпеки національних екосистем IoT. Стандартизація та сумісність протоколів безпеки залишаються важливими напрямками для подальших досліджень з метою створення єдиного, узгодженого й надійного ландшафту безпеки в середовищі IoT.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Клімушин П. С. Проблемні аспекти стандартизації кібербезпеки Інтернету речей. *Право і безпека*. 2025. № 1 (96). С. 53–66. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.05>.
2. Клімушин П. С., Рог В. Є., Колісник Т. П. Правові аспекти стандартизації функціональної безпеки Інтернету речей. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 200–213. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.17>.
3. Aksoy A., Gunes M. H. Automated IoT Device Identification using Network Traffic // IEEE International Conference on Communications (Shanghai, China, 20–24 May 2019). Shanghai, 2019. DOI: <https://doi.org/10.1109/ICC.2019.8761559>.
4. Alam M., Khan S., Shakil K. A. Internet of Things (IoT): Concepts and Applications. Switzerland : Springer, 2020. 532 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-37468-6>.
5. Choudhary S., Kesswani N. A Survey: Intrusion Detection Techniques for Internet of Things. *International Journal of Information Security and Privacy*. 2019. Vol. 13, No. 1. Pp. 86–105. DOI: <https://doi.org/10.4018/IJISP.2019010107>.
6. Choudhary S., Meena G. Internet of Things: Protocols, Applications and Security Issues. *Procedia Computer Science*. 2022. Vol. 215. Pp. 274–288. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.12.030>.
7. Das A. K., Zeadally S., He D. Taxonomy and analysis of security protocols for the Internet of Things. *Future Generation Computer Systems*. 2018. Vol. 89. Pp. 110–125. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.future.2018.06.027>.
8. Devasena C. L. IPv6 Low Power Wireless Personal Area Network (6LoWPAN) for Networking Internet of Things (IoT) – Analyzing its Suitability for IoT. *Indian Journal of Science and Technology*. 2016. Vol. 9, No. 30. DOI: <https://doi.org/10.17485/ijst/2016/v9i30/98730>.
9. Dizdarevic J., Carpio F., Jukan A., Masip-Bruin X. A Survey of Communication Protocols for Internet of Things and Related Challenges of Fog and Cloud Computing Integration. *ACM Computing Surveys*. 2018. Vol. 51, No. 6. DOI: <https://doi.org/10.1145/3292674>.
10. Dragomir D., Gheorghe L., Costea S., Radovici A. A Survey on Secure Communication Protocols for IoT Systems // International Workshop on Secure Internet of Things (Heraklion, Greece, 26–30 September 2016). Heraklion, 2016. DOI: <https://doi.org/10.1109/SIoT.2016.012>.
11. Gerodimos A., Maglaras L., Kantzavelou I., Ayres N. IoT: Communication Protocols and Security Threats. *Electrical and Electronic Engineering*. 2022. Vol. 1. DOI: <https://doi.org/10.20944/preprints202111.0214.v2>.
12. Granjal J., Monteiro E., Silva J. S. Security for the Internet of Things: A Survey of Existing Protocols and Open Research Issues. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*. 2015. Vol. 17, No. 3. Pp. 1294–1312. DOI: <https://doi.org/10.1109/COMST.2015.2388550>.
13. Gupta B. B., Quamara M. An overview of the Internet of Things (IoT): Architectural aspects, challenges, and protocols. *Concurrency and Computation: Practice and Experience*. 2020. Vol. 32, No. 21. DOI: <https://doi.org/10.1002/cpe.4946>.
14. Hammi M. T., Livolant E., Bellot P., Serhrouchni A., Minet P. A lightweight IoT security protocol // 1st Cyber Security in Networking Conference (Rio de Janeiro, Brazil, 18–20 October 2017). Rio de Janeiro, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1109/CSNET.2017.8242001>.
15. Hassija V., Chamola V., Saxena V., Jain D., Goyal P., Sikdar B. A Survey on IoT Security: Application Areas, Security Threats, and Solution Architectures. *IEEE Access*. 2019. Vol. 7. Pp. 82721–82743. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2924045>.

16. Heđi I., Špeh I., Šarabok A. IoT network protocols comparison for the purpose of IoT-constrained networks // 40th International Convention on Information and Communication Technology, Electronics and Microelectronics (Opatija, Croatia, 22–26 May 2017). Opatija, 2017. DOI: <https://doi.org/10.23919/MIPRO.2017.7973477>.
17. Karthik B. N., Parameswari L. D., Harshini R., Akshaya A. Survey on IOT & Arduino Based Patient Health Monitoring System. *International Journal of Scientific Research in Computer Science, Engineering and Information Technology*. 2018. Vol. 3, No. 1. Pp. 1414–1417.
18. Krejčí R., Huiňák O., Švepeš M. Security survey of the IoT wireless protocols // 25th Telecommunication Forum (Belgrade, Serbia, 21–22 November 2017). Belgrade, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1109/TELFOR.2017.8249286>.
19. Liao C. H., Shuai H. H., Wang L. C. Eavesdropping prevention for heterogeneous Internet of Things systems // 15th IEEE Annual Consumer Communications & Networking Conference (Las Vegas, USA, 12–15 January 2018). Las Vegas, 2018. DOI: <https://doi.org/10.1109/CCNC.2018.8319297>.
20. Maglaras L., Ferrag M. A., Derhab A., Mukherjee M., Janicke H., Rallis S. Threats, Countermeasures and Attribution of Cyber Attacks on Critical Infrastructures. *Transactions on Security and Safety*. 2019. Vol. 5, No. 16. DOI: <https://doi.org/10.4108/eai.15-10-2018.155856>.
21. Mu J., Han L. Performance analysis of the ZigBee networks in 5G environment and the nearest access routing for improvement. *Ad Hoc Networks*. 2017. Vol. 56, No. 4. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.adhoc.2016.10.006>.
22. Nebbione G., Calzarossa M. C. Security of IoT application layer protocols: Challenges and findings. *Future Internet*. 2020. Vol. 12, No. 3. DOI: <https://doi.org/10.3390/fi12030055>.
23. Okereke G. E., Mathew D. E., Ukeoma P. E., Uzo B. C., Umaru A. A., Dibiazue N. F. IoT Device Security and Network Protocols: A Survey on the Current Challenges, Vulnerabilities, and Countermeasures. *International Advanced Research Journal in Science, Engineering and Technology*. 2024. Vol. 11, Iss. 7. DOI: <https://doi.org/10.17148/IARJSET.2024.11701>.
24. Pooja K., Khaparkar S., Sahu P. A Literature Survey on Zigbee / IEEE 802.15.4 System Implementation. *International Journal of Current Engineering and Scientific Research*. 2018. Vol. 2, Iss. 4. Pp. 2503–2509. DOI: <https://doi.org/10.31142/ijtsrd14574>.
25. Radan A., Samimi H., Moeni A. A new lightweight authentication protocol in IoT environment for RFID tags. *International Journal of Engineering and Technology*. 2018. Vol. 4, No. 7. Pp. 344–351. DOI: <https://doi.org/10.14419/ijet.v7i4.7.23028>.
26. Rahman R. A., Shah B. Security analysis of IoT protocols: A focus in CoAP // 3rd MEC International Conference on Big Data and Smart Cities (Muscat, Oman, 15–16 March 2016). Muscat, 2016. DOI: <https://doi.org/10.1109/ICBDSC.2016.7460363>.
27. Ramirez J., Pedraza C. Performance analysis of communication protocols for Internet of things platforms // IEEE Colombian Conference on Communications and Computing (Cartagena, Colombia, 16–18 August 2017). Cartagena, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1109/ColComCon.2017.8088198>.
28. Rani D., Gill N. S. Review of Various IoT Standards and Communication Protocols. *International Journal of Engineering Research and Technology*. 2019. Vol. 12, No. 5. Pp. 647–657.
29. Salman T., Jain R. A Survey of Protocols and Standards for Internet of Things. *Advanced Computing and Communications*. 2017a. Vol. 1, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1903.11549>.
30. Salman T., Jain R. Networking Protocols and Standards for Internet of Things // Internet of Things and Data Analytics Handbook / ed. by H. Geng. New York, John Wiley & Sons, 2017b. Pp. 215–238. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781119173601>.
31. Sardeshmukh H., Ambawade D. Internet of Things: Existing protocols and technological challenges in security // International Conference on Intelligent Computing and Control (Coimbatore, India, 23–24 June 2017). Coimbatore, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1109/I2C2.2017.8321835>.
32. Sonawala N. M., Tank B., Patel H. IoT Protocol based environmental data monitoring // International Conference on Computing Methodologies and Communication (Erode, India, 18–19 July 2017). Erode, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1109/ICCMC.2017.8282629>.
33. Tournier J., Lesueur F., Le Mouél F., Guyon L., Ben-Hassine H. A survey of IoT protocols and their security issues through the lens of a generic IoT stack. *Internet of Things*. 2021. Vol. 16, No. 4. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iot.2020.100264>.
34. Triantafyllou A., Sarigiannidis P., Lagkas T. D. Network protocols, schemes, and mechanisms for Internet of Things (IoT): Features, open challenges, and trends. *Wireless Communications and Mobile Computing*. 2018. Vol. 2. DOI: <https://doi.org/10.1155/2018/5349894>.
35. Tukade T. M., Banakar R. M. Data Transfer Protocols in IoT-An overview. *International Journal of Pure and Applied Mathematics*. 2018. Vol. 118, No. 16. Pp. 121–138.

36. Yugha R., Chithra S. A survey on technologies and security protocols: Reference for future generation IoT. *Journal of Network and Computer Applications*. 2020. Vol. 169. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jnca.2020.102763>.

Надійшла до редакції: 07.04.2025

Прийнята до опублікування: 10.06.2025

REFERENCES

1. Aksoy, A., & Gunes, M. H. (2019, May 20–24). *Automated IoT Device Identification using Network Traffic* [Conference presentation abstract]. IEEE International Conference on Communications, Shanghai, China. <https://doi.org/10.1109/ICC.2019.8761559>.
2. Alam, M., Khan, S., & Shakil, K. A. (2020). *Internet of Things (IoT): Concepts and Applications*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-37468-6>.
3. Choudhary, S., & Kesswani, N., (2019). A Survey: Intrusion Detection Techniques for Internet of Things. *International Journal of Information Security and Privacy*, 13(1), 86–105. <https://doi.org/10.4018/IJISP.2019010107>.
4. Choudhary, S., & Meena, G. (2022). Internet of Things: Protocols, Applications and Security Issues. *Procedia Computer Science*, 215, 274–288. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.12.030>.
5. Das, A. K., Zeadally, S., & He, D. (2018). Taxonomy and analysis of security protocols for the Internet of Things. *Future Generation Computer Systems*, 89, 110–125. <https://doi.org/10.1016/j.future.2018.06.027>.
6. Devasena, C. L. (2016). IPv6 low power wireless personal area network (6LoWPAN) for networking Internet of Things (IoT) – Analyzing its suitability for IoT. *Indian Journal of Science and Technology*, 9(30). <https://doi.org/10.17485/ijst/2016/v9i30/98730>.
7. Dizdarevic, J., Carpio, F., Jukan, A., & Masip-Bruin, X. (2018). A survey of communication protocols for Internet-of-Things and related challenges of fog and cloud computing integration. *ACM Computing Surveys*, 51(6). <https://doi.org/10.1145/3292674>.
8. Dragomir, D., Gheorghe, L., Costea, S., & Radovici, A. (2016, September 26–30). *A Survey on Secure Communication Protocols for IoT Systems* [Conference presentation abstract]. International Workshop on Secure Internet of Things, Heraklion, Greece. <https://doi.org/10.1109/SIoT.2016.012>.
9. Gerodimos, A., Maglaras, L., Kantzavelou, I., & Ayres, N. (2022). IoT: Communication Protocols and Security Threats. *Electrical and Electronic Engineering*, 1. <https://doi.org/10.20944/preprints202111.0214.v2>.
10. Granjal, J., Monteiro, E., & Silva, J. S. (2015). Security for the Internet of Things: A Survey of Existing Protocols and Open Research Issues. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 17(3), 1293–1312. <https://doi.org/10.1109/COMST.2015.2388550>.
11. Gupta, B. B., & Quamara, M. (2020). An overview of the Internet of Things (IoT): Architectural aspects, challenges, and protocols. *Concurrency and Computation: Practice and Experience*, 32(21). <https://doi.org/10.1002/cpe.4946>.
12. Hammi, M. T., Livolant, E., Bellot, P., Serhrouchni, A., & Minet, P. (2017). *A lightweight IoT security protocol* [Conference presentation abstract]. 1st Cyber Security in Networking Conference, Rio de Janeiro, Brazil. <https://doi.org/10.1109/CSNET.2017.8242001>.
13. Hassija, V., Chamola, V., Saxena, V., Jain, D., Goyal, P., & Sikdar, B. (2019). A Survey on IoT Security: Application Areas, Security Threats, and Solution Architectures. *IEEE Access*, 7, 82721–82743. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2924045>.
14. Hedi, I., Špeh, I., & Šarabok, A. (2017). *IoT network protocols comparison for the purpose of IoT-constrained networks* [Conference presentation abstract]. 40th International Convention on Information and Communication Technology, Electronics and Microelectronics, Opatija, Croatia. <https://doi.org/10.23919/MIPRO.2017.7973477>.
15. Karthik, B. N., Parameswari, L. D., Harshini, R., & Akshaya, A. (2018). Survey on IOT & Arduino Based Patient Health Monitoring System. *International Journal of Scientific Research in Computer Science, Engineering and Information Technology*, 3(1), 1414–1417.
16. Klimushyn, P. S. (2025). Problematic aspects of IoT cybersecurity standardisation. *Law and Safety*, 1(96), 53–66. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.05>.
17. Klimushyn, P. S., Roh, V. Ye., & Kolisnyk, T. P. (2023). Legal aspects of functional security standardisation of the Internet of Things. *Law and Safety*, 3(90), 200–213. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.17>.
18. Krejčí, R., Hujňák, O., & Švepeš, M. (2017). *Security survey of the IoT wireless protocols* [Conference presentation abstract]. 25th Telecommunication Forum, Belgrade, Serbia. <https://doi.org/10.1109/TELFOR.2017.8249286>.
19. Liao, C. H., Shuai, H. H., & Wang, L. C. (2018). *Eavesdropping prevention for heterogeneous Internet of Things systems* [Conference presentation abstract]. 15th IEEE Annual Consumer Communications & Networking Conference, Las Vegas, USA. <https://doi.org/10.1109/CCNC.2018.8319297>.

20. Maglaras, L., Ferrag, M. A., Derhab, A., Mukherjee, M., Janicke, H., & Rallis, S. (2019). Threats, Countermeasures and Attribution of Cyber Attacks on Critical Infrastructures. *Transactions on Security and Safety*, 5(16). <https://doi.org/10.4108/eai.15-10-2018.155856>.
21. Mu, J., & Han, L. (2017). Performance analysis of the ZigBee networks in 5G environment and the nearest access routing for improvement. *Ad Hoc Networks*, 56(4). <https://doi.org/10.1016/j.adhoc.2016.10.006>.
22. Nebbione, G., & Calzarossa, M. C. (2020). Security of IoT application layer protocols: Challenges and findings. *Future Internet*, 12(3). <https://doi.org/10.3390/fi12030055>.
23. Okereke, G. E., Mathew, D. E., Ukeoma, P. E., Uzo, B. C., Umaru, A. A., & Dibiazue, N. F. (2024). IoT Device Security and Network Protocols: A Survey on the Current Challenges, Vulnerabilities, and Countermeasures. *International Advanced Research Journal in Science, Engineering and Technology*, 11(7). <https://doi.org/10.17148/IARJSET.2024.11701>.
24. Pooja, K., Khaparkar, S., & Sahu, P. (2018). A Literature Survey on Zigbee / IEEE 802.15.4 System Implementation. *International Journal of Current Engineering and Scientific Research*, 2(4), 2503–2509. <https://doi.org/10.31142/ijtsrd14574>.
25. Radan, A., Samimi, H., & Moeni, A. (2018). A new lightweight authentication protocol in IoT environment for RFID tags. *International Journal of Engineering and Technology*, 4(7), 344–351. <https://doi.org/10.14419/ijet.v7i4.7.23028>.
26. Rahman, R. A., & Shah, B. (2016). *Security analysis of IoT protocols: A focus in CoAP* [Conference presentation abstract]. 3rd MEC International Conference on Big Data and Smart Cities, Muscat, Oman. <https://doi.org/10.1109/ICBDSC.2016.7460363>.
27. Ramirez, J., & Pedraza, C. (2017). *Performance analysis of communication protocols for Internet of things platforms* [Conference presentation abstract]. IEEE Colombian Conference on Communications and Computing, Cartagena, Colombia. <https://doi.org/10.1109/ColComCon.2017.8088198>.
28. Rani, D., & Gill, N. S. (2019). Review of Various IoT Standards and Communication Protocols. *International Journal of Engineering Research and Technology*, 12(5), 647–657.
29. Salman, T., & Jain, R. (2017a). A Survey of Protocols and Standards for Internet of Things. *Advanced Computing and Communications*, 1(1). <https://doi.org/10.48550/arXiv.1903.11549>.
30. Salman, T., & Jain, R. (2017b). Networking Protocols and Standards for Internet of Things. In H. Geng (Ed.), *Internet of Things and Data Analytics Handbook* (pp. 215–238). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781119173601>.
31. Sardeshmukh, H., & Ambawade, D. (2017). *Internet of Things: Existing protocols and technological challenges in security* [Conference presentation abstract]. International Conference on Intelligent Computing and Control, Coimbatore, India. <https://doi.org/10.1109/I2C2.2017.8321835>.
32. Sonawala, N. M., Tank, B., & Patel, H. (2017). *IoT Protocol based environmental data monitoring* [Conference presentation abstract]. International Conference on Computing Methodologies and Communication, Erode, India. <https://doi.org/10.1109/ICCMC.2017.8282629>.
33. Tournier, J., Lesueur, F., Le Mouël, F., Guyon, L., & Ben-Hassine, H. (2021). A survey of IoT protocols and their security issues through the lens of a generic IoT stack. *Internet of Things*, 16(4). <https://doi.org/10.1016/j.iot.2020.100264>.
34. Triantafyllou, A., Sarigiannidis, P., & Lagkas, T. D. (2018). Network protocols, schemes, and mechanisms for Internet of Things (IoT): Features, open challenges, and trends. *Wireless Communications and Mobile Computing*, 2. <https://doi.org/10.1155/2018/5349894>.
35. Tukade, T. M., & Banakar, R. M. (2018). Data Transfer Protocols in IoT-An overview. *International Journal of Pure and Applied Mathematics*, 118(16), 121–138.
36. Yugha, R., & Chithra, S. (2020). A survey on technologies and security protocols: Reference for future generation IoT. *Journal of Network and Computer Applications*, 169. <https://doi.org/10.1016/j.jnca.2020.102763>.

Received the editorial office: 7 April 2025

Accepted for publication: 10 June 2025

PETRO SERHIIOVYCH KLIMUSHYN,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Scientific Institute No. 4,
Department of Combating Cybercrime;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1020-9399>,
e-mail: klimushyn@ukr.net*

COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND SPECIALISED COMMUNICATION PROTOCOLS FOR ENSURING CYBERSECURITY OF THE INTERNET OF THINGS

Internet of Things devices are characterised by limited resources in terms of power, processing, memory and bandwidth. As a result, traditional protocols relating to network operations and security cannot be implemented in their current form in the specific environment of the Internet of Things.

Standardisation is necessary for the organisation of IoT interaction, because without established regulations, precise instructions and global standards, the industry will eventually face serious compatibility and security issues. In addition, many IoT devices process sensitive data that they can autonomously collect and distribute to other devices or the network. There is a need for stronger data protection measures and stricter controls for IoT devices that authenticate and interact on the network. Protecting IoT devices and communication protocols has become a priority in our increasingly connected world.

It is noted that the analysis of the security of IoT communication technologies using specialised communication protocols across networks with different topologies, communication ranges and bandwidths is a pressing issue, as the number of security and privacy breaches in the IoT ecosystem is growing, which is constantly expanding in various sectors of the economy and human life with the introduction of billions of heterogeneous smart devices. In addition, many Internet of Things networks cover a wide range of communication protocols, some of which may not have reliable security features, making them vulnerable to attacks.

The term “communication technology” is used to define communication protocols at each level of the Internet of Things platform architecture. In an effort to provide a better understanding of the architecture and use of Internet of Things technologies, the taxonomy presented in the article facilitates the effective separation of relevant Internet of Things technologies into channel-level protocols, network encapsulation protocols, and routing protocols according to their standards.

The study may encourage scientists and professionals to develop new and more effective network protocols based on the current gaps and shortcomings discussed in the article.

Keywords: *Internet of Things, Internet of Things architecture, Internet of Things security, Internet of Things security protocols, Internet of Things communication protocols, network protocols, cellular communication.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Клімушин П. С. Комунікаційні технології та спеціалізовані протоколи зв'язку для забезпечення кібербезпеки Інтернету речей. *Право і безпека*. 2025. № 2 (97). С. 52–68. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.05>.

Citation (APA): Klimushyn, P. S. (2025). Communication Technologies and Specialised Communication Protocols for Ensuring Cybersecurity of the Internet of Things. *Law and Safety*, 2(97), 52–68. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.05>

УДК 351.74.08(477)«1960/1970»

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.06>**ВОЛОДИМИР АНАТОЛІЙОВИЧ ГРЕЧЕНКО,**

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра гуманітарних дисциплін та українознавства;

 <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com

**ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР
НА ЗЛАМІ 60–70-Х РР. XX ст.**

У статті досліджено основні аспекти добору, підготовки та виховання кадрів міліції у 1969–1970 рр. Укомплектованість міліцейськими кадрами в УРСР у цей період загалом можна вважати задовільною, однак ситуація з їхнім якісним складом, рівнем спеціальної та вищої освіти, підвищенням кваліфікації, а також рівнем бойової та фізичної підготовки залишалася недостатньо належною. Певна частина начальницького складу органів внутрішніх справ станом на початок 1970 р. навіть не мала загальної середньої освіти. Значне відставання у підвищенні освітнього рівня працівників спостерігалось в карному розшуку, відділах боротьби з розкраданням соціалістичної власності та Державній автомобільній інспекції. Кількість працівників із вищою освітою в зазначених підрозділах зростала вкрай повільно й становила: у карному розшуку – 15,2 %, у відділах боротьби з розкраданням соціалістичної власності – 21,0 %, у Державній автомобільній інспекції – 9,3 %. Кожен другий міліціонер у республіці на початок 1970 р. не мав загальної середньої освіти, а в управліннях внутрішніх справ Івано-Франківської, Рівненської, Львівської, Тернопільської та Херсонської областей таких було до 75 %. Це були вкрай низькі показники, які не могли не позначитися на ефективності роботи цих підрозділів. Заняття зі службової підготовки в багатьох обласних управліннях внутрішніх справ проводилися нерегулярно та неорганізовано. Багато співробітників міліції не вміли влучно стріляти, не знали підстав для застосування зброї, не володіли прийомами самбо. Недостатньо проводилося групових вправ і тренувань з опанування методики профілактичної роботи, розкриття злочинів «по гарячих слідах», організації розшуку та затримання небезпечних злочинців. У підготовці дільничних інспекторів слабо використовувався передовий досвід кращих фахівців. Суттєві недоліки існували також в організації початкової підготовки новоприйнятих працівників міліції. Міністерство внутрішніх справ УРСР прагнуло покращити цю ситуацію, розглядаючи проблеми на засіданнях колегії, а також через видання спеціальних директив і вказівок. Однак упродовж 1969–1970 рр. реальних позитивних зрушень не відбулося. Керівництво Міністерства внутрішніх справ УРСР намагалося підвищити привабливість і престиж служби в міліції, зокрема шляхом удосконалення умов праці. Із цією метою було модернізовано однострій і відновлено нагородження нагрудним знаком «Відмінник міліції».

Ключові слова: Україна, 1960–1970 рр., Міністерство внутрішніх справ УРСР, міліція, кадри.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Основою успішної діяльності будь-якої організації, працівники якої наділені правом у передбачених законом випадках застосовувати примусові заходи до осіб, що вчиняють правопорушення, є такі якості, як професіоналізм, дисциплінованість, старанність, чесність і відданість справі. Саме вони лежать в основі життєдіяльності працівника, виявляються і в повсякденній службі. У цьому контексті особливого теоретичного та практичного значення набувають питання формування кадрів системи органів внутрішніх справ. Сьогодні вже стало аксіомою, що кадровий потенціал є ключо-

вим чинником ефективності правоохоронної діяльності. На варті правопорядку стоять конкретні люди, і стан цього правопорядку безпосередньо залежить від того, наскільки чітко й сумлінно вони виконують свої службові обов'язки. До працівників Національної поліції нині висуваються підвищені вимоги. Принципові зміни соціально-політичних характеристик сучасного суспільства, необхідність зміцнення інституту державної служби, ускладнення й зростання обсягу завдань, що стоять перед поліцією, вплив російсько-української війни на криміногенну ситуацію, зміни у структурі

та динаміці злочинності – все це об'єктивно зумовлює потребу в оновленні та вдосконаленні механізмів формування поліцейських кадрів. Життя вимагає якісного вдосконалення роботи з особовим складом, охоплення всіх її аспектів – від етапу добору кадрів до постійної виховної та психологічної підтримки.

Важливо усвідомлювати, що багато нинішніх проблем не є принципово новими. Специфіка роботи працівників Національної поліції полягає в тому, що її базові риси залишаються незмінними впродовж тривалого часу. Саме тому звернення до історичного досвіду кадрової роботи в системі МВС є надзвичайно актуальним. Історичний досвід формування та функціонування органів внутрішніх справ має не лише науково-пізнавальне, а й велике практичне значення. Він дає змогу виявити закономірності, окреслити принципи та методи кадрової роботи у специфічних умовах служби, а також слугує підґрунтям для формування у співробітників поліції необхідних професійно-моральних якостей.

Деякі аспекти цієї проблеми знайшли своє часткове висвітлення в низці робіт вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, у роботах О. М. Бандурки (2022), монографії «На прапорі нашого університету “Знання. Закон. Честь. Перемога”» під керівництвом В. В. Сокурника (2024), науково-популярних нарисах «Міліція України: історичний нарис, портрети, події», написаному під керівництвом тодішніх керівників української міліції (Смирнов та ін., 2002), «Керівники Харківської міліції / поліції (1918–2021 рр.)» (Греченко, 2021), дисертаціях А. П. Чернеги (2008) та І. О. Лесь (2016), статтях В. О. Боняк (2024), В. А. Греченка (2024), О. Г. Бажана (2003), Н. М. Ярмиш та О. Н. Ярмиша (2023). Деякі цікаві замальовки, що стосуються історичного тла подій, представлено у книзі О. В. Гараня (2021) «Від Брежнєва до Зеленського: дилеми українського політолога», а також у працях зарубіжних науковців, зокрема С. Чу та Р. Денемарка (1996), Р. Г. Суни (2011), О. Семухіної та М. Рейнольдса (2013), С. Шаттенберг (2021). Проте в них розглядувана проблема вивчалася лише фрагментарно, тому її дослідження не можна вважати завершеним.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Мета* статті – дослідити основні аспекти підготовки кадрів для органів внутрішніх справ у 1969–1970 рр. Поставлена мета конкретизується в таких *завданнях*:

- висвітлити, яким був стан укомплектованості органів міліції у досліджуваний період;
- показати, як організовувалася службова підготовка співробітників міліції, якими були її основні недоліки;

– охарактеризувати основні заходи, які вживалися МВС УРСР для покращення бойової та фізичної підготовки в органах внутрішніх справ у цей період.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Під час дослідження окресленої проблематики насамперед застосовано методи індукції, дедукції та узагальнення. Метод індукції дав змогу проаналізувати історико-правові явища, рухаючись від конкретного до загального, коли загальні положення логічно виводилися з одиничних суджень. У статті цей метод базувався на спостереженнях, фактах і нашому досвіді в досліджуваній сфері, що згодом були узагальнені у висновках.

Метод дедукції забезпечив логічний перехід від загального до часткового: спочатку аналізувався стан об'єкта в цілому, а далі – його окремі складові. Дедуктивний підхід також застосовувався після накопичення та опрацювання емпіричного матеріалу з тематики дослідження для його систематизації та узагальнення результатів. Метод узагальнення використовувався для впорядкування опрацьованих матеріалів з метою формулювання висновків, вироблення рекомендацій та визначення шляхів підвищення ефективності правового регулювання діяльності органів охорони правопорядку в досліджуваному контексті.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Як і в попередні історичні періоди, кадрові питання у функціонуванні міліції в Україні залишалися надзвичайно актуальними і вимагали постійного розв'язання з метою покращення ситуації. Станом на 1 січня 1970 р. загальна укомплектованість кадрами органів внутрішніх справ становила 97,1 %, зокрема в міліції – 97,4 %. Із загального складу начальницьких кадрів 98,3 % мали вищу або середню освіту¹. Хоча рівень неуккомплектованості у 3 % може здаватися незначним, у деяких окремих підрозділах він міг мати відчутний вплив на ефективність роботи. Особливе занепокоєння викликало те, що близько 2 % начальницького складу на той момент не мали навіть середньої освіти. Така ситуація вже виглядала архаїчною та не відповідала сучасним вимогам до правоохоронної служби, попри те, що ці співробітники могли мати значний практичний досвід. Водночас варто зазначити, що система міліцейської освіти на той час була вже досить розвиненою, і за наявності бажання отримати необхідну освіту, принаймні в заочній формі, така можливість існувала.

¹ ЦДАГОУ (Центр. архів громадських об'єднань та українців). Ф. 1. Оп. 25. Спр. 393. Арк. 47–57.

Наприкінці 60-х рр. XX ст. кадрові апарати МВС – УВС, дорожніх і водних відділів міліції, як тоді було прийнято, діяли під пильним контролем і коригувальним керівництвом партійних та радянських органів. У цей період вони провели певну позитивну роботу з відбору кадрів до органів внутрішніх справ, зокрема з якісного оновлення персоналу за рахунок прийому нового поповнення, підвищення рівня спеціальної підготовки та культури, а також удосконалення професійної майстерності співробітників. Насамперед, відповідно до чинного на той час постулату кадрової політики, необхідно було зміцнити органи міліції й забезпечити належне втілення політики комуністичної партії, а також ідейно-політичне виховання працівників органів охорони правопорядку. Для цього передбачалося ширше залучення до їхніх лав комуністів і комсомольців. Отже, протягом 1969 р. до міліції було прийнято 9 378 комуністів та комсомольців.

Найбільш вимогливо проводився відбір кадрів на посади старшого і середнього начальницького складу та осіб із загальною середньою освітою для заміщення посад молодшого начальницького і рядового складу.

Для навчання молодих співробітників створювалися курси первинної підготовки, проводились навчальні збори при обласних управліннях. На курсах і зборах було навчено близько 10 тис. співробітників. Значна кількість працівників закінчила вищі та середні спеціальні навчальні заклади МВС та інших відомств, загальноосвітні школи та курси підвищення ділової кваліфікації. Удосконалювалися форми та методи практичного навчання співробітників у школах підвищення оперативної майстерності. Для посилення контролю за навчанням було запроваджено інспектування органів з бойової та службової підготовки особового складу.

Цілеспрямовано проводилася робота щодо відбору кандидатів на навчання до шкіл та училищ МВС СРСР, особливо організовано це було зроблено в управліннях внутрішніх справ (далі – УВС) Вінницької, Кіровоградської, Запорізької, Рівненської, Херсонської областей. Найактивніше здійснювалися заходи щодо зміцнення органів спеціалістами в УВС Волинської, Житомирської, Івано-Франківської, Миколаївської, Хмельницької областей та м. Києва, де кількість таких кадрів становила від 75 до 83 % від загальної кількості призначених на посади начальницького складу міліції та інших служб МВС УСРС, що, безумовно, слід вважати непоганим показником для того часу.

Регулярно проводилася атестація особового складу міліції, що сприяло глибшому вивченню кадрів, підвищенню їхньої відповідальності за роботу,

Однак основне завдання – покращення якісного складу кадрів за рівнем спеціальної та загальної освіти, вдосконалення їхньої професійної майстерності та підвищення культури в роботі – усе ще виконувалося незадовільно. Попри певне зростання загальної кількості фахівців вищої кваліфікації в органах республіки серед начальників міських і районних органів внутрішніх справ, лінійних відділів міліції, виправно-трудова колонії (далі – ВТК), їхніх заступників і працівників слідчих апаратів, низка обласних УВС не впоралася із завданням, визначеним у перспективному плані МВС УСРС.

Як і в попередні роки, поганою була ситуація з якісним складом за спеціальною освітою начальників міськрайвідділів внутрішніх справ УВС Вінницької, Київської та Херсонської областей, де кількість керівників з вищою освітою становила від 42 до 52 %. Серйозні недоліки допускалися деякими УВС у доборі кадрів на посади заступників начальників органів внутрішніх справ, лінійних відділів міліції та підрозділів ВТК, склад яких був безпосереднім резервом для висування керівників органів районної ланки.

Станом на початок 1970 р. 64,5 % заступників начальників міськрайорганів внутрішніх справ мали, як тоді писали в документах МВС УСРС, необхідну (тобто вищу і середню) освіту, а в УВС Житомирської, Кіровоградської, Одеської, Херсонської, Черкаської областей таких працівників була половина. Послаблення уваги до цих кадрів призвело до того, що починаючи з 1967 р. систематично зменшувалася кількість осіб, яких висували на посади начальників органів за рахунок їхніх заступників, що можна вважати негативним чинником.

Робота, спрямована на заміщення посад у слідчих апаратах фахівцями вищої кваліфікації, усе ще велася недостатньо активно, насамперед в УВС Вінницької, Ворошиловградської та Рівненської областей, де кількість слідчих із відповідною освітою у 1968–1969 рр. зросла незначно. Водночас в УВС Закарпатської, Кіровоградської, Тернопільської та Херсонської областей кількість таких співробітників навіть зменшилася.

Значне відставання у підвищенні освітнього рівня співробітників мало місце в карному розшуку, відділах боротьби з розкраданням соціалістичної власності (далі – ВБРСВ) та

Державній автомобільній інспекції (далі – ДАІ). Кількість працівників із вищою освітою в цих службах поповнювалося вкрай повільно і становила: 15,2 % – у карному розшуку, 21,0 % – у ВБРСВ та 9,3 % – у ДАІ. Це були дуже низькі показники, які не могли не вплинути на ефективність роботи цих підрозділів.

Неблагополучною залишалася ситуація в окремих УВС із заміщенням посад в основних службах міліції фахівцями середньої кваліфікації. Зокрема, спеціальної середньої освіти не мали третина працівників карного розшуку в УВС Одеської, Кримської, Дніпропетровської, Донецької та Чернівецької областей, а також така сама частка працівників ДАІ в УВС Полтавської, Івано-Франківської, Київської областей та співробітників апаратів ВБРСВ в УВС Херсонської області. Це були істотні показники, що, безумовно, негативно впливали на якість роботи відповідних служб і розслідування ними злочинів.

На той час не скрізь було вжито дієвих заходів до якісного покращення за спеціальною освітою кадрів начальників загонів ВТК та дільничних інспекторів міліції.

Очевидно, недостатніми виявилися і заходи, спрямовані на підвищення загальноосвітнього рівня рядового складу міліції. На початок 1970 р. кожен другий міліціонер у республіці не мав загальної середньої освіти, а в УВС Івано-Франківської, Рівненської, Львівської, Тернопільської та Херсонської областей таких працівників було до 75 %. Слід наголосити, що йдеться не про спеціальну середню, а саме про загальну середню освіту. Факт того, що до 75 % міліціонерів залишалися малограмотними (а інакше це не назвеш!), означав, що вони були потенційно приречені на помилки та недоліки у виконанні своїх службових обов'язків, які тісно пов'язані з життям і безпекою тисяч пересічних громадян. Незважаючи на це, УВС зазначених, а також Одеської, Чернігівської, Київської та деяких інших областей, у супереч категоричним вказівкам МВС СРСР та МВС УРСР, продовжували призначати на посади міліціонерів осіб без загальної середньої освіти.

З боку окремих керівників допускалися порушення встановленого порядку відбору кадрів, який передбачав прийом працівників зазвичай за направленнями трудових колективів із попереднім обговоренням кандидатур на партійних, комсомольських і профспілкових зборах. В управліннях міліції Одеської, Кримської, Чернігівської, Київської та Закарпатської областей у такий спосіб було прийнято від 24 до 39 % усього особового складу.

Вищезазначені дані та виявлені недоліки свідчили про те, що не всі керівники УВС та їхніх кадрових підрозділів виявили належну наполегливість у використанні наявних можливостей для якісного покращення кадрового складу, слабо організували та не завжди цілеспрямовано проводили відповідні заходи в цьому напрямі.

У 1969 р. дещо активніше почав проводитися відбір фахівців із народного господарства. Проте в УВС Кримської, Сумської та Одеської областей частка таких працівників становила відповідно від 16 % до 37 % від загальної кількості кадрів, прийнятих із народного господарства на посади начальницького складу. Незважаючи на вказівки МВС УРСР, окремі керівники органів допускали випадки призначення на службу осіб, підготовка яких не відповідала характеру покладених на них обов'язків. Іноді виявлялася поспішність у прийнятті рішень щодо можливості подальшої служби в органах внутрішніх справ молодих співробітників, які на початковому етапі не продемонстрували позитивних результатів. За наявності значної кількості вакантних посад їхнє комплектування, особливо на рівні рядового складу, у низці УВС областей здійснювалося несвоєчасно. Станом на той час від 80 до 250 посад залишалися вакантними в органах і підрозділах УВС Житомирської, Київської, Кримської, Ворошиловградської, Миколаївської, Одеської та Хмельницької областей.

Не було досягнуто докорінного поліпшення у стані службової дисципліни особового складу та дотримання законності в роботі органів охорони громадського порядку. У 1969 р. за різні порушення в дисциплінарному порядку було покарано близько 7 тис. співробітників. До кримінальної відповідальності притягнуто 125 працівників, з яких, зокрема, 36 – за грубі порушення законності, 43 – за автодорожні пригоди з тяжкими наслідками, 9 – за отримання хабарів.

Найбільш неблагополучною на той час була ситуація з вихованням кадрів в УВС Вінницької, Донецької, Одеської, Ворошиловградської, Харківської, Запорізької, Дніпропетровської, Кримської, Херсонської, Миколаївської, Чернівецької областей та в УВС м. Києва, де були зафіксовані факти грубих порушень законності, злочинних проявів та інших надзвичайних подій.

Серйозні недоліки мали місце в організації службової підготовки кадрів. Мало ще проявлялося ініціативи і творчості щодо впровадження нових, ефективних форм навчання особового складу. В органах і підрозділах

Кримської, Донецької, Сумської та інших областей багато співробітників не були навчені тактичним прийомам попередження і розкриття злочинів, практичному застосуванню оперативної та криміналістичної техніки.

В управліннях внутрішніх справ Дніпропетровської, Запорізької, Закарпатської, Житомирської та багатьох інших областей не була розвитку бойова і фізична підготовка. Не приділялося достатньої уваги вивченню прийомів самбо, в результаті співробітники не володіли прийомами самозахисту та затримання правопорушників. Погано було організовано вогневу підготовку. В управліннях внутрішніх справ Одеської, Миколаївської, Полтавської, Хмельницької, Дніпропетровської областей та в більшості дорожніх відділів міліції багато працівників не вміли стріляти. Це були дуже серйозні недоліки, які значно зменшували ефективність роботи працівників міліції, а в надзвичайних випадках зводили її практично до нуля.

Деякі обласні управління повільно вирішували питання початкової підготовки кадрів. В УВС Донецької, Дніпропетровської, Харківської областей та УВС м. Києва станом на початок 1970 р. залишилося понад 80 молодих співробітників у кожному управлінні, які не пройшли початкового навчання.

У зв'язку з вищевказаними недопрацюваннями Міністр внутрішніх справ УРСР І. Х. Головченко у своєму наказі «Про підсумки роботи з кадрами у 1969 році і заходи щодо поліпшення добору, розстановки та виховання кадрів в органах МВС УРСР» від 27 лютого 1970 р. дав вказівку начальникам УВС областей, дорожніх та водних відділів міліції вжити заходів для усунення наявних недоліків і забезпечити докорінне поліпшення роботи з кадрами: «Головними завданнями роботи з кадрами вважати: подальше покращення якісного складу кадрів за спеціальною освітою та насамперед начальників міських, районних, лінійних органів, виправно-трудових установ, їхніх заступників, інспекторського складу карного розшуку, ВБРСВ, слідства та інших основних служб МВС; здійснення суворого контролю над виконанням перспективного плану зміцнення кадрів, всебічне підвищення культурного рівня працівників; рішуче викорінення фактів порушень соціалістичної законності у роботі органів, недобросовісного ставлення до виконання службових обов'язків, провин та аморальних проявів серед особового складу»¹.

¹ Про підсумки роботи з кадрами у 1969 році і заходи щодо поліпшення добору, розстановки і

Гострота кадрової проблеми в міліції стимулювала заходи для поліпшення підготовки фахівців вищої та середньої кваліфікації в навчальних закладах республіки. Так, 21 серпня 1969 р. МВС УРСР спрямувало вказівку всім обласним УВС із цього питання. У ній, зокрема, зазначалося, що в 1969 р. органи МВС УРСР отримали 359 випускників факультету заочного навчання Київської вищої школи міліції та 584 випускники заочних відділень середніх спеціальних навчальних закладів системи МВС СРСР. Державні іспити засвідчили подальше поліпшення якості підготовки фахівців без відриву від роботи.

У цій вказівці МВС УРСР зазначалося, що навчальні заклади системи МВС СРСР продовжують спрямовувати зусилля на подальше покращення навчально-виховної роботи зі слухачами-заочниками. Так, у Київській вищій школі міліції було проведено теоретичні конференції слухачів та науково-методична конференція професорсько-викладацького складу за участю представників інших вищих навчальних закладів системи МВС СРСР з питань удосконалення методики навчання та виховання заочників. З метою надання допомоги слухачам у 1969/1970 навчальному році було здійснено близько 200 виїздів викладачів на місця та видано низку навчально-методичних посібників тощо.

Однак подальшому покращенню якості підготовки фахівців без відриву від роботи суттєво перешкоджали серйозні недоліки в організації заочного навчання начальницького складу. Враховуючи гостру потребу в кадрах юристів вищої кваліфікації, Київська вища школа міліції пішла назустріч клопотанням органів комплектування, прийнявши у 1968–1969 рр. на заочне навчання всіх кандидатів, які склали вступні іспити. Але попередні підсумки цього навчального року свідчили про те, що ще багато заочників, особливо з першого курсу, недостатньо самостійно готувалися до іспитів, а низка начальників органів МВС незадовільно виконували вимоги про створення співробітникам необхідних умов для навчання і, ба більше, не забезпечували їхню явку на екзаменаційні сесії. Здебільшого з цих причин лише в Київській вищій школі міліції в 1968/1969 навчальному році 20 % заочників

виховання в органах МВС УРСР : наказ Міністра внутрішніх справ УРСР І. Х. Головченка від 27.02.1970 // Історія міліції України в документах та матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 2000. Т. 3: 1946–1990. С. 121–124.

першого курсу (набір 1968 р.) з УВС Вінницької, Миколаївської, Одеської, Київської, Харківської, Херсонської, Черкаської та інших областей було залишено на другий рік навчання, а 38 осіб відраховано за неуспішністю. У 1969 р., попри деяке поліпшення заочного навчання на старших курсах, стан навчання першокурсників (набір 1969 р.), як і раніше, залишався недостатньо задовільним.

Незважаючи на вимоги та неодноразові нагадування співробітників Київської вищої школи міліції, понад 20 % заочників не виконали письмові роботи у встановлений термін; не з'явилося на сесію близько 30 % слухачького складу з УВС Кіровоградської, Одеської, Сумської, Харківської, Черкаської та інших областей, а багато хто з тих, хто прибув, показали на іспитах слабкі знання. Ці факти свідчили про те, що в деяких органах і підрозділах внутрішніх справ республіки явно недооцінювалася підготовка фахівців у системі заочного навчання, яке було істотним джерелом для корінного поліпшення якісного складу кадрів міліції.

Особливо слабо використовувалися можливості для підготовки спеціалістів у системі заочного навчання шкіл міліції та інших спеціальних середніх навчальних закладів системи МВС СРСР. Станом на 1 серпня 1969 р. серед начальницького складу міліції 40 %, а серед дільничних інспекторів – понад 70 % не мали спеціальної освіти, і лише 20 % з них навчалися.

Міністерство внутрішніх справ дало вказівку УВС усіх областей найближчим часом обговорити на засіданнях навчально-методичних комісій УВС, а в міськрайорганах та підрозділах внутрішніх справ – на нарадах (зборах) начальницького складу стан навчання заочників і конкретні заходи для його поліпшення. Рекомендувалося частіше практикувати заслуховування звітів слухачів про виконання ними навчальних планів, звертати особливу увагу на створення кращих умов для самостійної роботи заочників у міжсесійний період, а також, наскільки можливо, звільняти їх від виконання службових завдань у вихідні дні. Всім начальникам міськрайорганів та підрозділів було надано вказівку забезпечувати обов'язкову явку заочників на навчально-екзаменаційні сесії, а у разі неможливості їх відрядження вирішувати ці питання лише з керівниками УВС. З метою забезпечення кращої явки заочників на екзаменаційні сесії вважалося доцільним надавати додаткові відпустки заочникам на підставі викликів шкіл та училищ наказом управління, дорожнього та водного відділу міліції.

Вказувалося також на необхідність підвищити персональну відповідальність заочників за навчання у Київській вищій школі міліції та інших навчальних закладах МВС СРСР, роз'яснивши їм, що наполегливе підвищення політичних та спеціальних знань є не лише їхньою особистою справою, а й найпершим службовим обов'язком. З метою стимулювання заочного навчання співробітників найкращих слухачів за вміле поєднання навчання з роботою всіляко заохочували, широко пропагуючи їхній досвід серед особового складу. На заочне навчання до навчальних закладів системи МВС СРСР рекомендували тільки перспективних співробітників, які працювали на посадах, що підлягають заміщенню спеціалістами, або можуть бути висунуті на ці посади.

У процесі відбору працівників на заочне навчання у 1969 р. передбачили максимальне використання можливостей підготовки фахівців середньої кваліфікації у школах міліції, пожежно-технічних училищах та школах начальницького складу МВС СРСР.

Кандидатам, рекомендованим на заочне навчання до вищих шкіл МВС СРСР, обов'язково надавали додаткові 30-денні відпустки, під час яких організували заняття з підготовки до конкурсних вступних іспитів, використавши для цього місцеві можливості. Вживалися також заходи щодо створення необхідних умов для підготовки до вступних іспитів співробітникам, які вступають на заочні відділення середніх спеціальних навчальних закладів МВС СРСР.

У зв'язку з тим, що питання про стан заочного навчання незабаром мало розглядатися на засіданні Колегії МВС СРСР, начальникам УВС облвиконкомів та Київського міськвиконкому, а також дорожніх і водних відділів міліції приписувалося подати до МВС УРСР пропозиції щодо подальшого поліпшення підготовки без відриву від роботи в навчальних закладах системи МВС СРСР¹.

Удосконалення бойової та службової підготовки кадрів постійно перебувало в центрі уваги керівництва Міністерства, що видно з вищенаведених документів, а також наступних, оскільки на цій ділянці роботи існували суттєві недоліки, які істотно впливали на ефективність усієї роботи міліції. Так, 21 серпня 1969 р. МВС УРСР надіслало начальникам УВС виконкомів обласних і Київського міськвиконкому, начальникам дорожніх і водних відділів міліції, начальникам управлінь і відділів

¹ ГДА МВС України (Галузевий держ. архів МВС України). Ф. 46. Оп. 1. Спр. 649. Арк. 27–30.

МВС УРСР вказівку про поліпшення бойової та службової підготовки кадрів органів МВС УРСР. У ній, зокрема, зазначалося, що в наказі МВС СРСР від 19 травня 1969 р. № 0355 відзначалися серйозні недоліки та прорахунки в початковій, бойовій і службовій підготовці кадрів, які ще не були повністю усунені в органах МВС УРСР.

Тому приписувалося стан початкового навчання, службової підготовки та перепідготовки кадрів і заходи щодо покращення цієї роботи обговорити на постійно діючих нарадах при начальниках обласних управлінь, дорожніх та водних відділів міліції. До 1 вересня 1969 р. в апараті МВС УРСР, обласних управлінь, дорожніх і водних відділах міліції та низових підрозділах скомплектувати навчальні групи зі службової підготовки кадрів за принципом – начальник навчає своїх підлеглих. Крім того, до 20 вересня 1969 р. приписувалося внести до МВС УРСР пропозиції щодо запровадження в органах та установах внутрішніх справ із кількістю особового складу 75 і більше осіб (у межах штатної чисельності та фонду заробітної плати) посади інспекторів бойової та службової підготовки. Зобов'язати начальників невеликих за чисельністю підрозділів покласти обов'язки щодо організації бойової та службової підготовки кадрів на одного з найбільш підготовлених інспекторів.

Вказувалося також на потребу до початку навчального року вирішити питання щодо зміцнення навчально-методичних комісій УВС за рахунок поповнення їх керівними працівниками та представниками навчальних закладів, навчальних пунктів, загонів і співробітників, які мають необхідну теоретичну підготовку та досвід оперативно-службової роботи. Слід було також підвищити роль навчально-методичних комісій щодо надання ними необхідної методичної допомоги керівникам органів у навчанні особового складу.

На основі програм, виданих МВС УРСР та МВС СРСР, приписувалося розробити до початку навчального року необхідні методичні документи та тематичні плани щодо навчання інспекторського складу в школах підвищення оперативної майстерності та групах службової підготовки кадрів органів та підрозділів. При розробленні тематичних планів і програм потрібно було врахувати місцеві особливості та специфіку роботи з боротьби зі злочинністю, охорони правопорядку, перевиховання засуджених і боротьби з пожежами; ширше використовувати в навчанні особового складу практичні заняття, групові вправи, оперативні (штабні) тренування, оперативні навчання та

ігри. Поряд із груповими ввести заняття з індивідуальних планів зі складанням заліків (з урахуванням потреби в тому чи іншому виді підготовки)¹.

Як бачимо, у цьому документі містилися вказівки щодо конкретних напрямів поліпшення роботи та пропонувалася низка організаційних заходів для її реалізації.

Проте ситуація з удосконаленням бойової та фізичної підготовки співробітників органів внутрішніх справ не покращувалася. Тому майже через рік після попередньої вказівки, 17 липня 1970 р., МВС УРСР надсилає начальникам УВС облвиконкомів, начальникам дорожньої і водних відділів міліції директиву «Про заходи щодо поліпшення бойової і фізичної підготовки особового складу». У ній, зокрема, зазначалося, що проведеними МВС УРСР та Уккрандою «Динамо» перевіркою виявлено серйозні недоліки в організації бойової та фізичної підготовки особового складу органів і підрозділів внутрішніх справ. В управліннях внутрішніх справ Закарпатської, Черкаської, Вінницької, Житомирської областей час, відведений на фізпідготовку, повністю не використовувався. У деяких підрозділах Вінницької області ці заняття проводилися не щотижня, а лише один раз на місяць, що було грубим порушенням інструкцій. В управліннях внутрішніх справ Миколаївської, Тернопільської, Дніпропетровської та інших областей замість відпрацювання програмних нормативів заняття обмежувалися спортивними іграми (волейбол, баскетбол), катанням на човнах (!) та ранковою зарядкою. Натомість мало приділялося уваги самбо, що було дуже серйозним недопрацюванням, легкої атлетиці, плаванню та іншим прикладним видам підготовки. Серйозні недоліки були і в організації вогневої підготовки. Стрілецькі заняття з особовим складом проводилися час від часу; патрони, що відпускалися на навчальні стрільби, не використовувалися. Багато працівників не вміли стріляти, що зараз виглядає дуже дивним, але тоді застосування зброї обмежувалося, хоча це й не виправдовує тих співробітників, які не навчилися стріляти. На республіканському семінарі-наradі заступників начальників міськрайорганів та інструкторів УВС з політико-виховної роботи, що відбулася в м. Києві, із 230 стріляючих 162 співробітники не виконали вправу № 1 КС-1969 р. з пістолета Макарова, зокрема 68 осіб взагалі не влучили в ціль. Особливо слабку підготовку продемонстрували

¹ ГДА МВС України. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 626. Арк. 94–98.

працівники УВС Житомирської, Закарпатської, Кіровоградської, Миколаївської, Херсонської та Черкаської областей, жоден з яких не виконав вправу.

Опитування учасників семінару-наради показало, що заняття з вогневої підготовки, по суті, не були з ними організовані. У деяких підрозділах було погано налагоджено облік занять та відвідуваність їх працівниками. Причини відсутності працівників не з'ясовувалися та в журналах обліку не вказувалися. Незадовільно було організовано прийом заліків від працівників за нормативами фізичної підготовки, передбаченими інструкцією № 103-68р. В Управлінні внутрішніх справ Вінницької області було прийнято лише залік з лижної підготовки, та й то не від усіх співробітників. Слід при цьому зазначити, що все-таки лижна підготовка не мала першочергового значення для бойової та фізичної підготовки працівників міліції, оскільки йшлося не про регіон Крайньої Півночі, де снігове покриття лежить багато місяців.

В окремих підрозділах навчальні групи були укомплектовані лише за віком співробітників, без урахування стану їхнього здоров'я. Не було усунуто недоліки й у спортивно-масовій роботі. У колективах мало проводилося спортивних змагань, охоплення ними співробітників було у край низьким. Систематична робота з інструкторами, що працювали на громадських засадах, була відсутня.

Враховуючи ці серйозні недоліки, МВС УРСР приписувало місцевим органам внутрішніх справ «вжити рішучих заходів щодо усунення наявних недоліків, поліпшення бойової та фізичної підготовки особового складу та покращення контролю за цією роботою»¹.

Але, як показують наступні документи, для покращення ситуації цього документа виявилось замало. Тому питання про підсумки бойової і службової підготовки особового складу республіки та завдання з її вдосконалення стало предметом розгляду Колегії МВС УРСР 26 жовтня 1970 р.

Обговоривши підсумки перевірок бойової та службової підготовки кадрів в органах внутрішніх справ УРСР у 1969/1970 навчальному році, Колегія МВС УРСР зазначала, що поряд з деякими позитивними фактами у навчанні особового складу були серйозні недоліки, які негативно впливали на їхню роботу. Деякі керівники підрозділів, особливо районної ланки, ще мало приділяли уваги самостійній роботі з

підвищення своїх правових і спеціальних знань та не брали безпосередньої участі в навчанні підлеглих. У деяких органах УВС м. Києва, Івано-Франківської області, виправно-трудовах установах Донецької області навчання особового складу перебувало в занедбаному стані.

Школи підвищення оперативної майстерності не повною мірою вирішували покладені на них завдання з підготовки справжніх майстрів розшуку і слідства. У навчанні оперативного складу та інших співробітників мало приділялося уваги оволодінню оперативно-технічними та спеціальними хімічними засобами. В органах внутрішніх справ Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Кримської, Сумської та інших областей багато працівників не знали методики застосування цих засобів у боротьбі зі злочинністю та у практичній роботі їх не використовували.

Одним із суттєвих недоліків у навчанні кадрів, як і раніше, була низька якість багатьох занять. Недостатньо проводилося групових вправ та оперативних тренувань із навчання співробітників умілому проведенню профілактичної роботи, розкриттю злочинів «по гарячих слідах», організації розшуку та затримання небезпечних злочинців. У навчанні дільничних інспекторів слабо використовувався передовий досвід роботи кращих дільничних, які досягли високих показників у службовій діяльності. Не в усіх УВС областей проводилися куштові семінари й обласні збори дільничних інспекторів.

Серйозного поліпшення, як і раніше, вимагала організація бойової та фізичної підготовки особового складу. В управліннях внутрішніх справ Закарпатської, Івано-Франківської, Дніпропетровської, Київської та інших областей рідко проводилися тренувальні заняття з вогневої та фізичної підготовки, багато співробітників не вміли влучно стріляти, не знали досконало матеріальну частину зброї, правила і підстави її застосування, не володіли належною мірою прийомами самбо. Тобто називаються ті самі недоліки, що й в попередніх документах, які не було усунуто. Звичайно, подолати їх за досить короткий термін було важко, але якихось позитивних зсувів у цьому напрямі за останній рік Колегія МВС УРСР не відзначала.

Несприятливе становище склалося в республіці і з початковою підготовкою новоприйнятих працівників. Станом на 1 жовтня 1970 р. близько 2 тис. молодих співробітників не пройшли початкового навчання, зокрема 132 особи, прийняті на роботу в 1969 р. Ненавчених співробітників в УВС нараховувалося: у

¹ ГДА МВС України. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 650. Арк. 82–84.

Донецькій області – 308 осіб, Харківській – 216 осіб, Дніпропетровській – 165 осіб, Ворошиловградській – 102 особи, Кримській – 101 особа та м. Києві – 153 особи. Вони не були допущені до самостійного виконання службових обов'язків і не залучалися до активної боротьби зі злочинністю. Управління внутрішніх справ Дніпропетровської, Ворошиловградської, Хмельницької, Вінницької, Івано-Франківської областей систематично не виконували планів МВС УРСР щодо направлення співробітників на курси підвищення кваліфікації та навчальні збори при школах та училищах МВС СРСР.

Зазначені недоліки, як констатувала Колегія, були наслідком слабого контролю та низької вимогливості керівництва УВС до начальників органів та підрозділів з питань організації навчання особового складу. У деяких УВС було знижено роль навчально-методичних комісій, які не надавали необхідної допомоги нижчим підрозділам у навчанні співробітників; доповіді керівників органів на засіданнях цих комісій не обговорювалися.

Окремі обласні УВС не вживали належних заходів для зміцнення апаратів підготовки. У Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Чернівецькій областях ці апарати використовувалися не за призначенням, а в УВС Волинської, Рівненської, Тернопільської, Херсонської та Чернігівської областей замість зміцнення вони були скорочені за чисельністю. Внаслідок цього співробітники відділень підготовки до міських та районних органів виїжджали лише час від часу, наявні там недоліки не виявляли, отже, не вживали заходів щодо їхнього усунення.

Колегія МВС УРСР постановила: «Начальникам УВС облвиконкомів, дорожніх та водних відділів міліції вжити заходів щодо усунення недоліків та покращення організації початкової, бойової і службової підготовки кадрів органів внутрішніх справ; розглянути та вирішити питання про створення навчально-методичних кабінетів, оперативно-довідкових бібліотек в УВС облвиконкомів та спеціалізованих класів у органах та підрозділах. Обладнати спортивні майданчики та стрілецькі тири для проведення занять з особовим складом з бойової та фізичної підготовки»¹.

Як бачимо з вищенаведених документів, у підготовці кадрів для органів внутрішніх справ у 1969–1970 рр., особливо з бойової і фізичної підготовки, були серйозні недоліки, які практично не були усунуті упродовж цього

періоду і «кочували» з одного документа, виданого МВС УРСР з цього приводу, до іншого фактично без змін.

Попри недоліки в підготовці кадрів, більшість працівників міліції сумлінно виконувала свої службові обов'язки, а в необхідних випадках виявляла мужність і самовідданість. З метою відзначення кращих працівників органів внутрішніх справ МВС СРСР знову відновило нагородження нагрудним знаком «Відмінник міліції». Він був вперше заснований наказом Міністерства внутрішніх справ СРСР від 23 грудня 1953 р. № 246, але потім у зв'язку з реорганізацією МВС в Міністерство охорони громадського порядку (союзне міністерство не функціонувало в 1960–1968 рр.) цим знаком перестали нагороджувати. Наказом Міністра внутрішніх справ СРСР від 14 листопада 1969 р. № 386 знак «Відмінник міліції», зазнавши значних геральдичних змін, було започатковано знову; того ж дня було затверджено й Положення про нагрудний знак «Відмінник міліції». У цьому Положенні вказувалося, що цим нагрудним знаком нагороджуються особи вищого, старшого, середнього, молодшого начальницького та рядового складу міліції, позавідомчої охорони та інших служб, що сприяють покращенню роботи міліції, які прослужили в органах МВС не менше двох років, показують приклад вірного служіння Батьківщині; виявляють ініціативу і винахідливість, сміливість і рішучість в охороні громадського порядку та боротьбі зі злочинністю; досконало опанували професійну майстерність; мають високу культуру; постійно підвищують свою службову кваліфікацію, політичний та загальноосвітній рівень.

Нагрудним знаком «Відмінник міліції» мали право нагороджувати Міністр внутрішніх справ СРСР та його заступники, начальник Спеціального управління міліції МВС СРСР, міністри внутрішніх справ союзних та автономних республік, начальники УВС крайвиконкомів, начальники дорожніх відділів (управлінь) міліції, начальники вищих та середніх спеціальних навчальних закладів системи МВС.

Позбавлення нагрудного знака «Відмінник міліції» повинно було відбуватися на підставі наказів керівників органів МВС, яким було надано право нагороджувати знаком, за рішенням суду честі начальницького складу, товариського суду молодшого начальницького та рядового складу за порушення соціалістичної законності, грубе порушення дисципліни та недостойну поведінку.

¹ ГДА МВС України. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 652. Арк. 14–18.

² Положення «Про нагрудний знак “Відмінник міліції”» // Міністерство внутрішніх справ

Знак «Відмінник міліції» став наймасовішою з відомчих нагород радянської міліції.¹

У цей час були також було вжито заходів із поліпшення забезпечення співробітників міліції речовим майном та відбулися зміни в однострої. Це мало на меті покращити умов праці міліціонерів та надати більшої привабливості їхньому зовнішньому вигляду. 16 травня 1969 р. Рада міністрів СРСР ухвалила Постанову «Про зміну форми одягу та норм постачання речовим майном особового складу міліції». У цій Постанові, зокрема, зазначалося, що зміна однострою відбулася на пропозицію МВС СРСР. Для особового складу міліції був введений однострій темно-сірого кольору замість синього; двобортне вовняне пальто – замість шинелі; літні та зимові вовняні кітелі та штани повсякденні – замість кітелів та штанів повсякденних і парадно-вихідних (для комісарів міліції вводився парадно-вихідний однострій замість вихідного).

Були затверджені та введені в дію з 1 січня 1970 р. нові норми постачання речовим майном особового складу міліції МВС СРСР. Крім того, МВС СРСР було дозволено видавати в необхідних випадках працівникам міліції, перелік посад та чисельність яких встановлюються цим Міністерством, замість форменого однострою цивільний одяг або гроші на його придбання в розмірі вартості однострою, що належало їм за нормами¹.

У газеті «Радянський міліціонер» від 27 грудня 1969 р. було вміщено роз'яснення щодо нового однострою працівників міліції та правил його носіння. Для комісарів міліції встановлювався парадно-вихідний і повсяк-

денний, для іншого начальницького і рядового складу – повсякденний однострій. Кожен вид однострою мав два види: літній і зимовий. Парадно-вихідний однострій мав носитися в день святкування річниці Великої жовтневої соціалістичної революції (7 листопада), День міжнародної солідарності трудящих (1 травня), День Перемоги (9 травня), День радянської міліції, під час вручення прапорів гарнізонам міліції, прийняття присяги особовим складом міліції, одержання урядових нагород і в інших випадках, коли надходив наказ бути в парадно-вихідному однострої. Дозволялося носіння парадно-вихідного однострою під час відвідування театрів. Старший, середній, молодший начальницький і рядовий склад міліції, а також курсанти шкіл міліції повинні були носити в цих випадках повсякденний однострій (за сезоном) з білою сорочкою. Повсякденний однострій мав носитися під час несення служби².

ВИСНОВКИ. Отже, укомплектованість кадрами міліції УРСР на зламі 60-70-х рр. XX ст. можна вважати задовільною, але ситуація з їхнім якісним складом, рівнем спеціальної та вищої освіти, підвищенням кваліфікації цих кадрів, рівнем їхньої бойової та фізичної підготовки залишалася недостатньо належною. Певна частина начальницького складу органів внутрішніх справ станом на початок 1970 р. навіть не мала загальної середньої освіти. Заняття зі службової підготовки в більшості УВС областей проходили нерегулярно і недостатньо організовано. Значна частина співробітників міліції не вміла влучно стріляти, не знала підстав застосування зброї, не володіла прийомами самбо. Мало проводилося групових вправ та оперативних тренувань з навчання співробітників багатоаспектному проведеному профілактичної роботи, розкриттю злочинів «по гарячих слідах», організації розшуку та затримання небезпечних злочинців. У навчанні дільничних інспекторів недостатньо використовувався передовий досвід роботи кращих дільничних. Суттєві недоліки були в міліції з організацією початкової підготовки новоприйнятих працівників.

Міністерство внутрішніх справ УРСР намагалось покращити цю ситуацію, розглядаючи це питання на своїй Колегії та акцентуючи на ньому у своїх документах, але, незважаючи на це, упродовж 1969–1970 рр. фактично ніяких позитивних змін досягнуто не було.

України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): наук. вид.: у 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін.; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ: Мачулін, 2016. Т. 7: Міністерство внутрішніх справ Української РСР у період загострення кризи радянської системи і перебудови (9 грудня 1968 р. – 23 серпня 1991 р.). Київ: Мачулін, 2017. С. 102–103.

¹ Про зміну форми одягу та норм постачання речовим майном особового складу міліції міністерства внутрішніх справ СРСР: постанова Ради міністрів СРСР від 16.05.1969 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): наук. вид.: у 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін.; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ: Мачулін, 2016. Т. 7: Міністерство внутрішніх справ Української РСР у період загострення кризи радянської системи і перебудови (9 грудня 1968 р. – 23 серпня 1991 р.). Київ: Мачулін, 2017. С. 45.

² Про нову форму радянської міліції та правила її носіння. *Радянський міліціонер*. 1969. 27 груд.

Керівництво МВС УРСР намагалося вдосконалити умови служби в міліції, зробити її привабливішою та престижнішою для того, щоб закріпити кадри. Із цією метою покращувався однострій, було відновлено нагородження нагрудним знаком «Відмінник міліції».

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бажан О. Процес десталінізації та зміни в діяльності карально-репресивних органів в Україні (50–60-ті роки XX ст.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2003. № 8. С. 435–444.
2. Бандурка О. М. Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України в 1917–2022 роках : монографія. Харків : Майдан, 2022. 544 с.
3. Боняк В. О., Греченко В. А. Підготовка кадрів для органів охорони правопорядку в Українській РСР у 1956–1962 рр. (на прикладі міліції). *Науковий вісник Дніпровського університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 37–44. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-2-37-36>.
4. Гарань О. В. Від Брежнєва до Зеленського: дилеми українського політолога. Київ : Стило, 2021. 250 с.
5. Греченко В. А. Формування кадрового складу міліції в 1960-ті роки. *Право і безпека*. 2024. № 3 (94). С. 56–66. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.3.05>.
6. Керівники Харківської міліції / поліції (1918–2021 рр.): історико-правове дослідження / за заг. ред. В. А. Греченка. Харків : Майдан, 2021. 402 с.
7. Лесь І. О. Становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР–УРСР (1919–1991 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 218 с.
8. Смирнов Ю. О., Михайленко П. П., Святоцький О. Д., Ануфрієв М. І. Міліція України: історичний нарис, портрети, події / за заг. ред. Ю. О. Смирнова. Київ : Ін-Юре, 2002. 888 с.
9. Сокурєнко В. В., Греченко В. А. На прапорі нашого університету «Знання. Закон. Честь. Перемога» : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2024. 580 с.
10. Чернега А. П. Правове регулювання діяльності органів міліції Української РСР у 1956–1985 рр. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 21 с.
11. Ярмиш Н. М., Ярмиш О. Н. Кримінально-правова протидія злочинності на початку 1960-х років. *Європейські перспективи*. 2023. № 4. С. 45–54. DOI: <https://doi.org/10.32782/EP.2023.4.7>.
12. Schattenberg S. Brezhnev: The Making of a Statesman. London : Bloomsbury Publishing, 2021. 512 p.
13. Semukhina O. B., Reynolds K. M. Understanding the Modern Russian Police. New York : Routledge, 2013. 337 p.
14. Suny R. G. The Soviet experiment: Russia, the USSR, and the successor states. New York : Oxford University Press, 2011. 558 p.
15. The Underdevelopment of Development: Essays in Honor of Andre Gunder Frank / ed. by S. C. Chew, R. A. Denemark. London : Sage, 1996. 427 p.

Надійшла до редакції: 07.04.2025

Прийнята до опублікування: 11.06.2025

REFERENCES

1. Bandurka, O. M. (2022). *Secretaries, People's Commissars, Ministers of Internal Affairs of Ukraine in 1917–2022*. Maidan.
2. Bazhan, O. (2003). The process of de-Stalinization and changes in the activities of punitive and repressive bodies in Ukraine (1950s – 1960s). *Problems of Ukrainian History: Facts, Judgments, Searches*, 8, 435–444.
3. Boniak, V. O., & Grechenko, V. A. (2024). Training of personnel for law enforcement bodies in the Ukrainian SSR in 1956–1962 (on the example of the militia). *Scientific Bulletin of Dnipro State University of Internal Affairs*, 2, 37–44. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-2-37-36>.
4. Cherneha, A. P. (2008). *Legal regulation of the activity of police bodies of the Ukrainian SSR in 1956–1985* [Abstract of Candidate dissertation, Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine].
5. Chew, S. C., & Denemark, R. A. (1996). *The Underdevelopment of Development: Essays in Honor of Andre Gunder Frank*. Sage.
6. Grechenko, V. A. (2024). Formation of militia personnel in the 1960s. *Law and Safety*, 3(94), 56–66. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.3.05>.
7. Grechenko, V. A. (Ed.). (2021). *Leaders of the Kharkiv Militia / Police (1918–2021): Historical and Legal Research*. Maidan.
8. Haran, O. V. (2021). *From Brezhnev to Zelensky: Dilemmas of a Ukrainian Political Scientist*. Stylos.
9. Les, I. O. (2016). *Formation and development of disciplinary legal relations in the police bodies of the Ukrainian SSR (1919–1991)* [Candidate dissertation, V. N. Karazin Kharkiv National University].
10. Schattenberg, S. (2021). *Brezhnev: The Making of a Statesman*. Bloomsbury Publishing.

11. Semukhina, O. B., & Reynolds, K. M. (2013). *Understanding the Modern Russian Police*. Routledge.
12. Smyrnov, Yu. O., Mykhailenko, P. P., Sviatotskyi, O. D., Anufriiev, M. I. (2002). Militia of Ukraine: historical sketch, portraits, events (Yu. O. Smyrnov, Ed.). In Yure.
13. Sokurenko, V. V., & Grechenko, V. A. (2024). *On the flag of our university "Knowledge. Law. Honor. Victory"*. TVORY.
14. Suny, R. G. (2011). *The Soviet experiment: Russia, the USSR, and the successor states*. Oxford University Press.
15. Yarmysh, N. M., & Yarmysh, O. N. (2023). Criminal law counteraction to crime in the early 1960s. *European Perspectives*, 4, 45–54. <https://doi.org/10.32782/EP.2023.4.7>.

Received the editorial office: 7 April 2025

Accepted for publication: 11 June 2025

VOLODYMYR ANATOLIIOVYCH GRECHENKO,

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Honored Education Worker of Ukraine,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Humanities and Ukrainian Studies;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com*

**TRAINING OF PERSONNEL FOR THE INTERNAL AFFAIRS AGENCIES
OF THE UKRAINIAN SSR AT THE TURN OF THE 1960S AND 1970S**

The article examines the main aspects of recruitment, training and education of militia personnel in 1969–1970. The staffing of the Ukrainian SSR militia in this period can be considered satisfactory, but the situation with their qualitative composition, the level of special and higher education, advanced training of these personnel, the level of their combat and physical training was not satisfactory enough. As of the beginning of 1970, a certain part of the senior staff of the internal affairs bodies did not even have a general secondary education. There was a considerable lag in raising the educational level of employees in the criminal investigation, departments for combating the theft of socialist property and the State Automobile Inspectorate. The number of officers with higher education in these services increased extremely slowly and amounted to 15.2 % in the criminal investigation department, 21.0 % in the departments for combating the theft of socialist property, and 9.3 % in the State Automobile Inspectorate. At the beginning of 1970, every second police officer in the republic did not have a general secondary education, and in the departments of internal affairs of Ivano-Frankivsk, Rivne, Lviv, Ternopil, and Kherson regions, the number was up to 75 %. These were very low figures, which could not but affect the efficiency of these units. In many regional internal affairs departments, training sessions were held irregularly and in a poorly organised manner. Many militia employees were not able to shoot accurately, did not know the grounds for using weapons, and did not know sambo techniques. There were few group exercises and operational training sessions to teach officers how to conduct multidimensional preventive work, solve crimes in hot pursuit, and organise the search for and detention of dangerous criminals. The training of district inspectors did not sufficiently use the best practices of the best district inspectors. There were significant shortcomings in the organisation of initial training for newly recruited police officers. The Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR tried to improve this situation by considering this issue at its board, emphasising it in special directives and instructions, but despite this, no positive changes were actually achieved in 1969–1970. The leadership of the Ministry of Internal Affairs tried to improve the conditions of service in the militia, to make it more attractive and prestigious in order to retain personnel. To this end, uniforms were improved, and the awarding of the badge "Distinguished Militia Officer" was restored.

Keywords: *Ukraine, 1960s–1970s, Ministry of Internal Affairs, militia, personnel.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Греченко В. А. Підготовка кадрів для органів внутрішніх справ УРСР на зламі 60–70-х рр. XX ст. *Право і безпека*. 2025. № 2 (97). С. 69–80. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.06>.

Citation (APA): Grechenko, V. A. (2025). Training of Personnel for the Internal Affairs Agencies of the Ukrainian SSR at the Turn of the 1960s and 1970s. *Law and Safety*, 2(97), 69–80. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.06>.

УДК 347.626.2(477+4)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.07>**ТЕТЯНА СЕРГІЇВНА КИРИЧЕНКО,**

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5,
кафедра цивільного права та процесу;

 <https://orcid.org/0000-0002-8785-0475>,
e-mail: ynatavesher021@gmail.com

ДОГОВІРНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Проаналізовано договірне врегулювання шлюбних відносин як сучасний правовий і соціальний інструмент регламентації взаємодії подружжя в Україні. Приділено увагу з'ясуванню поняття, правової природи, особливостей суб'єктного складу шлюбного договору, а також порівнянню правового регулювання цього інституту в Україні та іноземних державах з огляду на можливість інтеграції позитивного зарубіжного досвіду. Проаналізовано законодавство різних країн, зокрема Франції та Німеччини, а також розкрито соціальні передумови та наслідки поширення практики договірного врегулювання шлюбних відносин.

Підтримано позицію, згідно з якою шлюбний договір є не лише юридичною формою регламентації прав і обов'язків подружжя, а й соціальним механізмом, що відображає трансформацію інституту сім'ї в умовах зміненої системи цінностей, посилення індивідуалізації та зростання значення приватної автономії особистості. Наведено емпіричні дані, які свідчать про те, що шлюбні договори, попри наявність правових механізмів, залишаються малопоширеними через домінування традиційних уявлень про шлюб, недовіру до юридичних інструментів і низький рівень правової обізнаності населення. Доведено, що шлюбний договір є договором про спільну діяльність, його укладають для зміни законного режиму спільно набутого майна подружжя. Водночас він не містить зобов'язань сторін щодо об'єднання вкладів або спільної діяльності.

Досліджено договірне врегулювання шлюбних відносин в Україні крізь призму сучасних правових підходів. Проаналізовано теоретичні засади, нормативно-правову базу та практику її застосування, розкрито зміст шлюбного договору, визначено його межі. Зроблено висновки щодо доцільності впровадження окремих положень, не властивих українському законодавству щодо шлюбних договорів. По-перше, заборону внесення змін до шлюбного договору визначено радикальною та необґрунтованою умовою; по-друге, вимогу реєстрації шлюбних договорів через суд визнано обтяжливою як для сторін, так і для судової системи.

У підсумку наголошено на необхідності ширшого правопросвітницького підходу, адаптації національного законодавства до сучасних соціальних реалій і підтримки інституту шлюбного договору як елемента відповідального партнерства та соціальної стабільності.

Ключові слова: шлюбний договір, правове регулювання, сімейні правовідносини, європейські стандарти, національне законодавство.

Оригінальна стаття

ВСТУП. У контексті трансформаційних процесів, що відбуваються в українському суспільстві, зокрема під впливом євроінтеграційного вектора та правової глобалізації, актуалізується необхідність переосмислення правових механізмів регулювання шлюбно-сімейних відносин. Одним із таких механізмів, що демонструє зростаючу популярність і практичну значущість, є договірне врегулювання прав та обов'язків подружжя. Це явище свідчить про поступовий перехід від патерналістської моделі правового регулювання до приватноправової, де ключова роль належить волевиявленню сторін.

Шлюбний договір як форма договірного врегулювання в національному праві закріплений статтями 92–103 Сімейного кодексу України (далі – СК України). Попри наявність законодавчої основи, механізм шлюбного договору залишається малодослідженим і недостатньо поширеним у практиці. Часто подружжя не усвідомлює потенційних переваг такого правового інструменту або ж побоюється його укладення через недовіру чи стереотипи.

Наукова та практична зацікавленість у темі договірного врегулювання шлюбних відносин зумовлена, з одного боку, прагненням

досягти балансу між публічним інтересом держави у сфері сім'ї та приватною автономією особистості, а з іншого – потребою вдосконалення правового регулювання шлюбного договору як специфічного правочину. Особливого значення набуває чітке визначення предмета, змісту, меж допустимого врегулювання, а також аналіз правозастосовної практики.

Слід також зазначити, що шлюбний договір є одним із проявів принципу диспозитивності в сімейному праві, який надає сторонам можливість самостійно встановлювати правила взаємодії, майнові гарантії, зобов'язання в разі розірвання шлюбу тощо. Такий підхід відповідає загальноєвропейським тенденціям гармонізації сімейного законодавства та розвитку інституту договірних права.

Варто звернути увагу на ще одну проблему – невизначеність правової природи шлюбного договору в теоретичному дискурсі. У науковій літературі побутує кілька підходів до тлумачення цього інституту: як цивільно-правового договору, як різновиду сімейного правочину, як конструкції *sui generis*. Визначення місця шлюбного договору в системі приватного права є ключовим для правильної кваліфікації правовідносин, що виникають з його укладенням.

Отже, постає необхідність дослідити поняття шлюбного договору, його юридичну природу та особливості суб'єктного складу. Ми прагнемо порівняти правове регулювання інституту шлюбного договору в Україні та інших країнах з метою подальшого вдосконалення національного законодавства у сфері сімейних правовідносин. Проаналізовано також договірне регулювання шлюбних відносин в Україні з огляду на сучасні правові підходи, розглянуто теоретичні засади, законодавчу базу та практику застосування шлюбних договорів. Окрему увагу приділено змісту шлюбного договору, його обсягу, механізмам забезпечення виконання умов і правовим наслідкам їх порушення.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному аналізі інституту шлюбного договору, формулюванні пропозицій щодо вдосконалення законодавчого регулювання та практичного застосування. Водночас актуальність теми зумовлена зростанням соціального запиту на індивідуалізацію шлюбних правовідносин, що вимагає створення гнучких, правових, але водночас справедливих інструментів для їх регулювання.

Таким чином, дослідження договірних врегулювань шлюбних відносин у контексті національного законодавства та правозастосовної практики не лише сприятиме кращому розумінню потенціалу цього інституту, а й

закладе підґрунтя для розвитку сімейного права України в напрямі зміцнення правової автономії особистості.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є з'ясування поняття шлюбного договору, його правової природи й особливостей суб'єктного складу, а також порівняння правового регулювання інституту шлюбного договору в Україні та інших державах задля подальшого вдосконалення національного законодавства у сфері врегулювання сімейних відносин шляхом використання шлюбного договору.

Відповідно до поставленої мети були сформульовані такі завдання:

- проаналізувати нормативно-правову базу України щодо шлюбного договору та її відповідність сучасним потребам;
- розкрити етапи розвитку інституту правового регулювання сімейних відносин за допомогою шлюбного договору як в Україні, так і в інших країнах Європи;
- визначити соціальні передумови виникнення та поширення договірних врегулювань шлюбних відносин;
- дослідити ставлення громадян до шлюбного договору, виявити основні мотивації, страхи та очікування, пов'язані з його укладенням;
- визначити міжнародний досвід регулювання шлюбних відносин через договір та можливості його адаптації до українських реалій;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення правового механізму шлюбного договору та підвищення рівня правової культури населення в цій сфері.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Шлюбний договір є відносно новим інститутом у сучасному сімейному праві. Окремі аспекти цього правового явища стали предметом дослідження низки видатних учених, зокрема Т. О. Ариванюк, О. В. Дзери, Н. М. Єршової, І. В. Жилинкової, Л. В. Красицької, З. В. Ромовської, С. Л. Симонян, М. М. Сібільова, А. В. Слепакова, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси, Є. О. Чефранової, Я. М. Шевченко, Ю. С. Червоного, О. А. Явор та ін.

Перші згадування про договір можна віднести до Мойсеєво-равинського права стародавніх євреїв (Кравців, 2006).

У другій половині XIX – на початку XX століття в Німеччині єдиною формою одруження був шлюб. Обряди, що супроводжували укладення шлюбу, за своєю суттю нагадували сучасне оформлення шлюбного договору. Також згадки про шлюбний договір містяться у главі 28 «Про шлюбні договори» Загального уложення Австрійської імперії 1811 року (Цольнер, 2001).

Ще у стародавні часи укладалися майнові договори під час вступу у шлюб, що сприяло його зміцненню. Подібні договори існували в багатьох країнах Стародавнього Світу. Наприклад, понад 70 статей законів Хаммурапі регулювали шлюбно-сімейні відносини. Для укладення шлюбу вимагалася оформлення письмового договору, оскільки шлюб породжував майнові правовідносини. Таким чином, можна стверджувати, що вже тоді існували аналоги сучасного шлюбного договору.

Згадки про шлюбний договір простежуються також у римському приватному праві та пов'язані з формою римського шлюбу – так званим шлюбом без чоловічої влади.

Шлюбні відносини поступово розвивалися, і їх правове врегулювання вдосконалювалося завдяки розвитку інституту шлюбного договору. Такий підхід був поширеним у багатьох європейських країнах, зокрема в Австрії, Швейцарії, Італії та ін. Згодом нормотворчі процеси активізувалися, й інститут шлюбного договору посів важливе місце у правових системах низки європейських держав.

В Україні перші згадки про шлюбний договір можна віднести до 1992 року, коли вперше було укладено такий договір. Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР» від 23 червня 1992 року¹ до Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР (далі – КпШС України) було внесено нову ст. 27-1 «Право подружжя на укладення шлюбного контракту». Крім того, ст. 31 «Звернення стягнення на майно подружжя» було доповнено частиною четвертою, відповідно до якої положення статей 22, 24, 25, 26 застосовуються лише в тому разі, якщо шлюбним контрактом не встановлено інших умов. А 16 червня 1993 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Про порядок укладання шлюбного договору»². Загалом це свідчило про зародження механізму

договірного правового режиму майна подружжя.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-наукових методів. Історико-правовий метод застосовано для вивчення еволюції інституту шлюбного договору в українському та зарубіжному праві, а також для аналізу змін у суспільному сприйнятті шлюбних зобов'язань. Порівняльно-правовий метод дав змогу проаналізувати українське законодавство щодо шлюбного договору в зіставленні з нормативно-правовими системами інших країн, зокрема Франції та Німеччини, що дозволило виявити спільні риси, відмінності та перспективи імплементації кращих практик. Системно-структурний метод використовувався для з'ясування місця шлюбного договору серед інших видів правовичинів, а також для його аналізу як елемента соціальної системи – інституту шлюбу, родини, сімейних відносин. Догматичний метод дав можливість проаналізувати норми чинного законодавства, виявити наявні прогалини та на основі цього аналізу сформулювати відповідні пропозиції щодо його вдосконалення. Застосування зазначених загальнонаукових і спеціальних наукових методів дозволило виявити особливості правовідносин у сфері майнових та особистих відносин подружжя, а також сформулювати теоретичні й практичні пропозиції для вдосконалення чинного законодавства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Перші спроби законодавчого врегулювання шлюбного договору в Україні датуються 1992 роком, коли вперше було укладено такий договір. Законом України від 23 червня 1992 року в КпШС України було внесено нову ст. 27-1 «Право подружжя на укладення шлюбного контракту», а ст. 31 «Звернення стягнення на майно подружжя» доповнено частиною четвертою, яка передбачала, що положення статей 22, 24, 25, 26 застосовуються лише в тому разі, якщо шлюбним контрактом не встановлено інших умов договору³. Подальший розвиток цієї правової конструкції був закріплений постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок укладання шлюбного

¹ Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР : Закон України від 23.06.1992 № 2488-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2488-12> (дата звернення: 04.04.2025). Втратив чинність.

² Про порядок укладання шлюбного контракту : постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.1993 № 457 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-93-п> (дата звернення: 04.04.2025). Втратила чинність.

³ Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР : Закон України від 23.06.1992 № 2488-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2488-12> (дата звернення: 04.04.2025). Втратив чинність.

договору» від 16 червня 1993 року № 457¹. Ці кроки фактично започаткували механізм договірного правового режиму майна подружжя. Водночас деякі науковці критикують нормативне закріплення шлюбного договору в КпШС України за недосконалість, хоча підкреслюють важливість надання громадянам можливості самостійно визначати правовий режим своїх майнових взаємин у шлюбі.

Так, І. В. Жилінкова (2002) визначає шлюбний договір як домовленість осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, або подружжя щодо встановлення їхніх майнових прав та обов'язків як подружжя, пов'язаних з укладенням шлюбу, його існуванням чи припиненням. У поданому визначенні акцент зроблено на суб'єктному складі шлюбного договору (з урахуванням факту реєстрації шлюбу) та його спрямованості. Водночас видається, що в такому формулюванні бракує можливості регулювання майнових прав та обов'язків подружжя як батьків.

В українській правовій науці існують різні підходи до визначення поняття «шлюбний договір». Зокрема, Л. В. Єніна (2018) у своїй статті «Поняття та сутність шлюбного договору в Україні» аналізує наукові підходи до тлумачення цього терміна й обґрунтовує необхідність його законодавчого закріплення. У цій праці також досліджено історію виникнення та правову природу шлюбного договору, визначено його специфіку й проаналізовано правові норми, що регулюють майнові відносини між подружжям.

Ю. М. Фролов і В. С. Турскова (2014) пропонують авторське визначення поняття «шлюбний договір» та аналізують його правову природу на основі чинного законодавства і судової практики. Шлюбний договір розглядається науковцями як угода між подружжям або особами, які вступають у шлюб, що регулює їхні майнові права й обов'язки.

Попри окремі проблеми, слід визнати, що СК України надає значну свободу особам, які бажають укласти шлюбний договір. Водночас не варто перебільшувати його значення, адже очікується, що він не стане масовим явищем серед українського населення. Якщо звернутися до статистики, то, за даними Міністерства юстиції України, у 2024 році українці укла-

ли понад 2 700 шлюбних договорів, що на 7 % більше, ніж у 2023 році, однак цей показник все ще нижчий порівняно з довоєнним періодом. Станом на сьогодні на один шлюбний договір припадає 54 шлюби. Загалом минулого року було зареєстровано 2 762 шлюбні договори. Отже, інститут шлюбного договору продовжує розвиватися, а його популярність серед громадян поступово зростає.

Правове значення шлюбу посилюється: він передбачає виникнення між подружжям особистих немайнових і майнових прав та обов'язків, що охороняються державою і регулюються нормами сімейного, цивільного й інших галузей права. Шлюб встановлює правовий статус подружжя, впливає на питання спадкування, утримання, опіки над дітьми, а також визначає юридичні наслідки щодо майна, набутого у шлюбі.

У науковій літературі існує багато визначень шлюбу, які загалом є однорідними за змістом.

Сьогодні на законодавчому рівні шлюб визначено як «сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану» (ч. 1 ст. 21 Сімейного кодексу України)². Утім, це формулювання навряд чи можна вважати таким, що повною мірою відображає всі особливості настільки важливого правового інституту, як шлюб. У ньому зроблено спробу подати визначення шлюбу через поняття «сімейного союзу», що не значно спрощує його розуміння. На нашу думку, більш сучасним і змістовним є визначення шлюбу, засноване на головних ознаках, притаманних цьому правовому інституту. Таке визначення подає Л. Драгнєвич (2002, с. 41): «Шлюб – це правова угода, різновид партнерства або ж добровільний союз між чоловіком і жінкою, заснований на взаємній згоді, почуттях любові, дружби, що юридично оформлений у державних органах із метою створення сім'ї, виховання дітей, внаслідок чого між подружжям встановлюються особливі шлюбні правовідносини».

Якщо проаналізувати правову природу шлюбу, її можна розглядати крізь призму трьох основних підходів: шлюб-договір, шлюб-партнерство та шлюб-статус. Найпоширенішою є договірна концепція, яка ґрунтується на зростанні вимог, що встановлюються законом щодо

¹ Про порядок укладання шлюбного контракту : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.1993 № 457 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-93-п> (дата звернення: 04.04.2025). Втратила чинність.

² Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 04.04.2025).

порядку укладення шлюбу, умов його дійсності, а також можливості отримання відшкодування в разі розірвання шлюбу, тобто на подібності до вимог, які законодавець висуває до договорів. Ця концепція вважається найбільш придатною для застосування договірної режими майна подружжя. Якщо подружжя укладає шлюбний договір, яким у певний спосіб змінюються передбачені законом права й обов'язки, все ж діють встановлені законодавством межі такого регулювання. Питання про співвідношення шлюбного договору та цивільного правочину насамперед пов'язане з різними підходами до визначення місця сімейного права в системі національного права.

Укладення договору між подружжям розширює межі договірної регулювання сімейних відносин, підкреслюючи позитивну роль такої форми врегулювання (Дутко, 2016). Це відкриває можливість договірної оформлення не лише правовідносин між подружжям, а й між особами, які перебувають у фактичних шлюбних стосунках. Такий підхід ще більше акцентує цивільно-правову природу договірної регулювання майнових відносин. Однак подібна домовленість не набуває шлюбно-сімейного характеру: шлюбний договір у такому разі перестає бути «шлюбним» у повному розумінні й перетворюється лише на один із можливих способів договірної оформлення правовідносин між суб'єктами права. Саме між суб'єктами права, а не обов'язково між подружжям, що є однією із ключових умов укладення шлюбного договору. Варто зазначити, що такий договір сприяє дотриманню рівноправності сторін, дозволяючи кожному з них сформулювати власні вимоги, з'ясувати позицію партнера та сформулювати більш повне уявлення про взаємне бачення спільного життя. Це має особливу цінність у процесі планування подружнього життя, оскільки дає змогу заздалегідь передбачити способи розв'язання потенційних конфліктів у майбутньому (Білоусов, Дмитришина, 2016).

Основна мета шлюбу – створення сім'ї, народження та виховання дітей. Тобто шлюб – це не лише договір між двома сторонами; шлюб не може бути предметом домовленості, а є правовим діянням, завдяки якому суб'єкти права наділяються певним статусом і набувають специфічних прав та обов'язків, притаманних лише шлюбу і чинних тільки в межах цього статусу. Тільки наявність цього статусу дозволяє віднести суб'єкта до категорії подружжя (Сафончик, 2017). Також можна говорити про те, що існують два аспекти в розумінні шлюбу: сам шлюб як визнання державою на-

буття особою певного правового статусу та відповідні правові наслідки, які виникають на цій підставі. Деякі вчені вважають, що подружні відносини, тобто шлюб, мають більшу диспозитивність, ніж договірні правовідносини (Письменна, Новикова, 2015). Адже подружжя може укладати різні правочини, однак усі вони, окрім відповідності нормам цивільного права, повинні відповідати також нормам сімейного права, а невідповідність їм призводить до недійсності таких правочинів. Звідси напрошується висновок: найспоріднішою за правовою природою до такого специфічного інституту, як шлюб, є концепція шлюбу як статусу. Визнаючи договірну концепцію шлюбу найприйнятнішою щодо шлюбного договору, слід зауважити, що вона не охоплює всієї повноти природи шлюбу. У цій концепції не відображено специфіку шлюбно-сімейних відносин, що є наслідком впливу правових уявлень про співвідношення сімейного та цивільного права.

У правовій науці висловлювалася думка, що в сімейному праві взагалі не слід використовувати такі категорії, як «договір» чи «угода», підкреслюючи їхній особливий правовий зміст. Проте ми не можемо погодитися з такою точкою зору, адже незрозуміло, якими саме ознаками вона наділена, щоб виключати її зі сфери сімейних відносин. Сам факт того, що шлюбний договір регулює майнові відносини подружжя, не дає підстав застосовувати інше поняття, ніж правочин. Те, що на шлюбний договір впливають сімейні відносини, є беззаперечним. Але на інші види договорів також впливають відносини, які вони регулюють, і це не призводить до набуття ними якогось особливого змісту або до перетворення їх на самостійні правові інститути (Менджул, 2022).

Інші науковці відносять шлюбний договір до сфери сімейного права, але водночас вважають юридично логічним і доцільним розглядати його як самостійний цивільно-правовий договір (Ариванюк, 2002), розміщений у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), після чого обґрунтовують правову доцільність врегулювання відносин, пов'язаних із цим договором, нормами сімейного законодавства. Тобто зазначені дослідники суперечать самі собі. Так, І. В. Жилінкова (2002) зауважує, що, попри значну специфіку, шлюбний договір відповідає загальним ознакам, притаманним цивільно-правовим правочинам загалом. Його форма, умови чинності, підстави визнання недійсним, процедура укладення та примусового виконання, а також чимало інших

аспектів наочно свідчать про використання загальних цивільно-правових конструкцій договірних прав. Отже, науковиця відносить шлюбний договір до сфери цивільно-правових договорів, проте водночас наголошує, що він є єдиним подружнім договором, чинність якого пов'язана з настанням іншого юридичного факту – реєстрації шлюбу. Крім того, як зазначає вчена, шлюбний договір має істотні особливості. Це стосується не лише його суб'єктного складу, а й деяких інших характеристик. У зарубіжній літературі наголошується на таких моментах, які дають підстави відмежовувати шлюбний договір від звичайних комерційних правочинів.

Водночас не можна погодитися з думкою, що оскільки в сімейному житті подружжя діє задля спільної мети – забезпечення сім'ї матеріальними й духовними благами, то шлюбний договір є договором про спільну діяльність (Явор, 1996). Адже здебільшого шлюбний договір укладають з метою зміни законного режиму спільно набутого майна подружжя, і він не містить зобов'язань сторін об'єднувати свої вклади чи діяти спільно.

Також варто окреслити деякі недоліки, з якими можна зіткнутися на практиці: відсутність чіткого визначення меж допустимого врегулювання (йдеться насамперед про немайнові права); недостатній механізм судового захисту та контролю за добросовісністю умов договору; відсутність спеціального закону або підзаконних актів, що регламентували б типові умови, а також методичні рекомендації для нотаріусів тощо. На тлі українського досвіду зарубіжна практика, зокрема у країнах Європи, демонструє більш усталену традицію договірних регулювань шлюбних відносин.

У контексті євроінтеграції важливим завданням є адаптація українського законодавства до європейських стандартів, зокрема щодо захисту прав сторін договору, забезпечення рівності, запобігання дискримінації та гарантування добросовісності правочинів.

Інститут шлюбного договору не виник ізольовано в межах юридичної науки. Його поява та розвиток тісно пов'язані з глибинними соціальними змінами, що сформували нові підходи до інституту шлюбу, подружніх ролей і розуміння приватної автономії в суспільстві. Соціальні передумови цього явища мають комплексний характер і охоплюють низку ключових чинників (Дорошенко, Бистра, 2013).

Починаючи з другої половини ХХ століття, європейські суспільства, а згодом і українське, зіткнулися із процесами секуляризації та індивідуалізації. Шлюб із традиційного священного

зобов'язку трансформувався на особистий вибір, а сім'я – на інструмент самореалізації, емоційного партнерства та рівноправного співіснування. Зросла потреба у гнучких, зручних і справедливих формах урегулювання відносин – саме таких, які забезпечує шлюбний договір.

У сучасному суспільстві подружжя дедалі частіше володіє значною кількістю об'єктів нерухомості, фінансовими активами, бізнесом і правами інтелектуальної власності. Захист майнових інтересів як до укладення шлюбу, так і під час його існування став необхідністю. Шлюбний договір почали сприймати як інструмент планування, передбачення та мінімізації ризиків у разі розлучення.

Розвиток феміністичних рухів та ідеологія гендерної рівності сприяли перегляду традиційних ролей у шлюбі. Жінки дедалі частіше беруть активну участь у професійній діяльності, мають майно, доходи та прагнуть захистити власні економічні інтереси. Інформаційна відкритість, доступ до правничої допомоги та інтернет-ресурсів спричинили зростання рівня правосвідомості населення. За офіційною статистикою, в Україні фіксується високий рівень розлучень – понад 40 % шлюбів закінчуються розірванням. Це створює попит на правові механізми, які дозволяють сторонам уникнути судових спорів, зменшити емоційне навантаження та забезпечити справедливе розділення майна.

Унаслідок міграції, міжнародних шлюбів та глобалізації загалом зростає потреба в універсальних інструментах правового врегулювання відносин. Шлюбний договір, укладений відповідно до норм національного чи міжнародного права, забезпечує правову визначеність для пар, що проживають або мають активи в різних юрисдикціях.

Кіно, телебачення, публічні історії знаменитостей, у яких згадуються пренапи (*prenup agreements*), формують уявлення про них як про нормальну правову практику у відносинах. Це сприяє поступовому зняттю соціальних табу, які раніше асоціювали шлюбний договір із недовірою чи розрахунком.

Таким чином, соціальні передумови поширення інституту шлюбного договору – це відображення глибоких структурних змін у суспільстві, де індивідуальні права, автономія волі та приватне планування відіграють дедалі важливішу роль. У таких умовах шлюбний договір перетворюється не лише на юридичний інструмент, а й на соціальний маркер зрілих та відповідальних стосунків.

Вивчення ставлення громадян до інституту шлюбного договору дозволяє краще зрозуміти,

чому цей правовий механізм, попри свою ефективність, досі залишається не надто поширеним в Україні. Проведені опитування, соціологічні дослідження та результати правозастосовної практики дають змогу виокремити кілька ключових аспектів суспільного сприйняття.

Значна частина населення має обмежене або поверхове уявлення про зміст та призначення шлюбного договору. За даними опитувань, лише 20–25 % українців чітко знають, які положення можна включати до такого договору, тоді як більшість сприймає його виключно як документ на випадок розлучення. Серед основних мотивацій до укладення шлюбного договору можна виокремити такі:

- захист майнових прав (особливо за наявності бізнесу, нерухомості, спадкового майна);
- попередження конфліктів у разі розлучення (створення чітких, прозорих умов ще до виникнення емоційної напруги);
- планування спільного бюджету та розподіл обов'язків у шлюбі;
- безпека дітей – деякі батьки укладають договори, щоб гарантувати фінансову стабільність дітям у разі припинення шлюбу.

Водночас існують і певні перепони для поширення практики укладення шлюбного договору, зокрема: психологічне відчуження – договір сприймається як прояв недовіри між партнерами, що суперечить ідеї «кохання без умов»; суспільне осудження – зокрема, у консервативних колах побутує думка, що той, хто укладає шлюбний договір, не вірить у шлюб; страх порушити баланс у стосунках – один із партнерів може відчувати себе менш цінним або вразливим, якщо ініціатива виходить від іншої сторони; правова невизначеність – багато громадян побоюються складної процедури укладення договору або вважають, що він «не працює» юридично.

Однак громадини, укладаючи шлюбний договір, мають певні очікування: гарантія справедливості – очікується, що договір дозволить чесно поділити спільно нажите майно; передбачуваність – можливість уникнути судових спорів, простота укладення – очікується, що договір можна буде оформити легко, без тривалих консультацій або значних витрат, зокрема на нотаріальні послуги; універсальність – бажання мати типові форми для поширених життєвих ситуацій (наприклад, шлюб з іноземцем, повторний шлюб, наявність дітей від попередніх стосунків).

Останніми роками простежується помірне зростання довіри до інституту шлюбного договору, особливо серед молоді з великих міст, підприємців, пар, що укладають повторні

шлюби, а також громадян, які мали негативний досвід попередніх шлюбів.

Інститут шлюбного договору в Україні нині перебуває на етапі формування правової культури довкола нього. Позитивне ставлення до цього правового механізму формується поступово, однак його широке поширення гальмується стійкими упередженнями, недостатнім рівнем правової освіти та психологічним спротивом. Із метою популяризації шлюбного договору важливо активізувати роз'яснювальну роботу, запровадити державні інформаційні кампанії, спростити процедури його оформлення, забезпечити вільний доступ до шаблонів і зразків договорів, а також розвивати юридичну освіту у відповідній сфері.

Оскільки Україна прагне приєднатися до Європейського Союзу, звернімо увагу на правові норми континентальної Європи. Наприклад, у Німеччині встановлена презумпція окремої власності кожного з подружжя, тоді як режим спільної власності визначається лише в разі укладення шлюбного договору (параграфи 1363–1364 Цивільного кодексу Німеччини) (Соболев, 2021).

Цікавим є те, що німецьке законодавство дозволяє укладення шлюбного договору через уповноважену особу, оскільки цей договір регулює виключно майнові відносини. На відміну від цього, українське законодавство розглядає шлюбний договір як інструмент сімейно-правового регулювання, що зумовлює обов'язковість його особистого підписання (Соболев, 2021).

Німецькі шлюбні договори часто містять положення, які відображають плани подружжя щодо кар'єрного розвитку або виховання дітей. Наприклад, може бути передбачено графік працевлаштування дружини з урахуванням віку дітей. Такі положення дають змогу враховувати індивідуальні обставини під час юридичної оцінки виконання договору (Соболев, 2021).

Юристи Німеччини поділяють шлюбний договір на дві основні складові:

1) об'єктивну, що охоплює аналіз умов договору, від яких сторони відмовляються або які обмежують їхні права;

2) суб'єктивну, до якої належать мотиви укладення договору, потенційна нерівність сторін, а також дотримання процедурних вимог: завчасне ознайомлення з проектом договору, нотаріальне посвідчення, відсутність тиску, належне розуміння умов.

Суб'єктивна складова – це своєрідна мета і мотивація укладення договору, з урахуванням передбачуваної нерівності підписантів та

відповідності угоди базовим вимогам. Зокрема, надання кожній стороні достатнього часу для ознайомлення із проектом договору (принаймні за два тижні до підписання); розумна тривалість переговорів перед укладенням договору; обов'язкове нотаріальне посвідчення; відсутність тиску чи впливу (наприклад, укладення договору безпосередньо перед вступом у шлюб або під тиском розірвання).

У французькому праві існують додаткові вимоги, зокрема необхідність укладення договору до шлюбу (ст. 1395 Цивільного кодексу Франції), можливість підписання його неповнолітніми за згодою батьків (ст. 1398 Цивільного кодексу Франції). Визначаються три основні режими: роздільного, спільного та змішаного володіння. Крім того, на відміну від України, у Франції та Німеччині можливе передбачення юридичних наслідків подружньої зради або залежностей (Тімуш, 2013).

У Молдові подружжя може погодити в договорі наслідки негідної поведінки, яка призвела до розірвання шлюбу (ч. 4 ст. 29 Сімейного кодексу Республіки Молдова) (Van Der Burght, 2007).

У Нідерландах популярною формою є так званий Амстердамський пакт, який передбачає щорічний поділ залишку доходів після покриття спільних витрат (Van Der Burght, 2007).

Законодавство України загалом відповідає базовим європейським стандартам, однак потребує подальшої деталізації, гармонізації та практичного вдосконалення. Особливої уваги заслуговує питання внесення змін до ЦК України з метою узгодження його положень із нормами СК України, а також створення типових форм шлюбних договорів і методичних рекомендацій для нотаріусів. Такі зміни сприятимуть адаптації українського сімейного права до сучасних європейських стандартів.

Керуючись викладеним вище іноземним досвідом, вважаємо за доцільне висловити власні міркування щодо впровадження окремих положень, не притаманних чинному українському законодавству у сфері шлюбних договорів.

По-перше, заборона на внесення змін до шлюбного договору видається надмірною та необґрунтованою, оскільки сторони можуть укласти договір у період недостатньої зрілості чи зміни життєвих обставин.

По-друге, реєстрація шлюбних договорів через суд є обтяжливою як для самих сторін, так і для судової системи. Натомість підтримуємо ініціативу створення окремого реєстру шлюбних договорів, що вестиметься органами РАЦС.

По-третє, важливим нововведенням має стати можливість включення до шлюбного

договору положень щодо планування родини за зразком законодавства Німеччини.

По-четверте, позитивно видається практика укладення шлюбного договору через представника, однак доцільно обмежити таку можливість лише випадками укладення договору після реєстрації шлюбу, щоб закріпити правову природу шлюбного договору винятково як цивільно-правового.

По-п'яте, вважаємо недоцільним запровадження обов'язковості укладення шлюбного договору, а також участі свідків, оскільки такі елементи мають факультативний характер і не справляють істотного впливу на ефективність правового регулювання шлюбних відносин.

Такі комплексні та масштабні зміни є необхідними для подальшої підтримки інституту сім'ї та гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами.

ВИСНОВКИ. У результаті дослідження встановлено, що шлюбний договір в Україні залишається недостатньо поширеним інструментом врегулювання шлюбних відносин, попри його юридичне закріплення та потенційну ефективність. Основними причинами цього є низький рівень правової культури населення, недовіра до договірних форм у сфері особистих відносин, а також відсутність чітких механізмів реалізації окремих положень таких договорів.

Соціологічні дослідження засвідчують, що громадяни часто мають хибне уявлення про мету і зміст шлюбного договору, сприймаючи його винятково як засіб захисту матеріальних інтересів або як ознаку недовіри у стосунках. Водночас міжнародний досвід демонструє, що договірне регулювання може ефективно запобігати конфліктам, захищати обидві сторони та сприяти відповідальному партнерству.

У зв'язку із цим запропоновано такі шляхи вдосконалення українського законодавства:

1) розширити предмет шлюбного договору шляхом законодавчого уточнення можливості включення положень не лише майнового, а й процесуального характеру, зокрема щодо місця проживання дитини, порядку спілкування після розлучення, способів вирішення спорів;

2) забезпечити правову визначеність формулювань у статтях СК України щодо меж дії договору, допустимих умов та критеріїв недійсності його окремих положень;

3) запровадити обов'язкову державну або нотаріальну консультацію при укладенні шлюбного договору з метою підвищення правової обізнаності сторін про правові наслідки його укладення;

4) розробити типові форми шлюбного договору з можливістю їх індивідуалізації, що полегшить укладення договорів для широких верств населення;

5) підвищити рівень правової просвіти шляхом запровадження освітніх програм та інформаційних кампаній про шлюбний договір як інструмент партнерства, а не недовіри.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Ариванюк Т. О. Правове регулювання відносин власності між подружжям : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2002. 20 с.
2. Білоусов В. М., Дмитришина В. А. Шлюбний договір в Україні: практичне втілення. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. № 4. С. 105–108.
3. Дорошенко Л. М., Бистра А. О. Деякі аспекти укладення шлюбного договору. *Форум права*. 2013. № 4. С. 93–97. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_18.pdf (дата звернення: 04.04.2025).
4. Драгневич Л. Перспектива розвитку сімейних відносин в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 1. С. 40–43.
5. Дутко А. О. Поняття та правова природа шлюбного договору. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 188–191.
6. Єніна Л. В. Поняття та сутність шлюбного договору в Україні. *Верховенство права*. 2018. № 1. С. 155–158.
7. Жилінкова І. В. Розвиток інституту шлюбного договору. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1. С. 60–67.
8. Кравців О. С. Особливості розвитку інституту шлюбного договору в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2006. Вип. 16. С. 88–94.
9. Менджул М. В. Підстави визнання шлюбних договорів недійсними: правові позиції Верховного Суду та ризики в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 74, ч. 1. С. 103–106. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.17>.
10. Письменна О. П., Новикова Я. І. Міжнародний, зарубіжний та національний досвід правового регулювання укладення шлюбного договору. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 95–98.
11. Сафончик О. І. Шлюбний договір і ІТ: проблемні питання застосування. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 26. С. 83–86.
12. Соболев В. П. Шлюбний договір: зарубіжний досвід і перспективи його запозичення в законодавство України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 82–84. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-6/21>.
13. Тімуш І. С. Правова природа шлюбного договору. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 25–31.
14. Ульяновко О. О. Шлюбний договір у сімейному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2003. 22 с.
15. Фролов Ю. М., Турскова В. С. Шлюбний договір як спосіб регулювання сімейних відносин. *Вісник Донецького національного університету. Серія: Економіка і право*. 2014. № 1. С. 265–269.
16. Цольнер Е. Історія Австрії / пер. з нім. Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іваничук. Львів : Літопис, 2001. 712 с.
17. Явор О. А. Функції шлюбного контракту в сімейному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 1996. 20 с.
18. Van Der Burght G. Overview of Matrimonial Developments in International. *Survey of Family Law*. 2007. No. 1. Pp. 211–212.

Надійшла до редакції: 07.04.2025

Прийнята до опублікування: 15.06.2025

REFERENCES

1. Aryvaniuk, T. O. (2002). *Legal regulation of property relations between spouses* [Abstract of candidate dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv].
2. Bilousov, V. M., & Dmytryshyna, V. A. (2016). Marriage contract in Ukraine: the practical implementation. *Scientific Works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law"*, 4, 105–108.
3. Doroshenko, L. M., & Bystra, A. O. (2013). Some aspects of concluding a marriage contract. *Forum of Law*, 4, 93–97. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_18.pdf.
4. Drahinevych, L. (2002). Prospects for the development of family relations in Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 1, 40–43.

5. Dutko, A. O. (2016). Concepts and legal nature of marriage contract. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 837, 188–191.
6. Frolov, Yu. M., & Turskova, V. S. (2014). The marriage agreement as method of adjusting of domestic relations. *Bulletin of Donetsk National University. Series: Economics and Law*, 1, 265–269.
7. Kravtsiv, O. S. (2006). Peculiarities of development of marital agreement institute in Ukraine. *Actual Problems of Improving the Current Legislation of Ukraine*, 16, 88–94.
8. Mendjul, M. V. (2022). Grounds for invalidating marriage contracts: legal positions of the Supreme Court and risks in martial law. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 74(1), 103–106. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.17>.
9. Pysmenna, O. P., & Novykova, Ya. I. (2015). International, foreign and national experience in legal regulation of the conclusion of a marriage contract. *Comparative and Analytical Law*, 1, 95–98.
10. Safonchuk, O. I. (2017). Marriage contract and IT: problematic issues of application. *Journal of Civil Studies*, 26, 83–86.
11. Soboliev, V. P. (2021). Marriage agreement: foreign experience and prospects of its borrowing into the legislation of Ukraine. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 6, 82–84. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-6/21>.
12. Timush, I. S. (2013). Legal nature of the marriage contract. *Scientific Herald of the National Academy of Internal Affairs*, 3, 25–31.
13. Ulianenko, O. O. (2003). *Marriage contract in family law of Ukraine* [Abstract of candidate dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv].
14. Van Der Burght, G. (2007). Overview of Matrimonial Developments in International. *Survey of Family Law*, 1, 211–212.
15. Yavor, O. A. (1996). *Functions of the marriage contract in the family law of Ukraine* [Abstract of candidate dissertation, Yaroslav Mudryi National Law Academy].
16. Yenina, L. V. (2018). The concept and essence of a marriage contract in Ukraine. *Rule of Law*, 1, 155–158.
17. Zhylinkova, I. V. (2002). Development of the institution of marriage contract. *Journal of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1, 60–67.
18. Zollner, E. (2001). *History of Austria* (R. Dubasevych, Kh. Nazarkevych, A. Onyshko, & N. Ivanychuk, Transl.). Litopys.

Received the editorial office: 7 April 2025

Accepted for publication: 15 June 2025

TETIANA SERHIIVNA KYRYCHENKO,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Scientific Institute No. 5,
Department of Civil Law and Procedure;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8785-0475>,
e-mail: ynatavesh021@gmail.com*

CONTRACTUAL REGULATION OF MARITAL RELATIONS IN UKRAINE

The contractual regulation of marital relations as a modern legal and social instrument for regulating the interaction of spouses in Ukraine is analysed. Attention is paid to clarifying the concept, legal nature, and characteristics of the parties to a marriage contract, as well as comparing the legal regulation of the institution of marriage contracts in Ukraine and foreign countries from the perspective of the possibility of integrating positive foreign experience. The legislation of various countries is analysed, with particular attention paid to the experience of the France and Germany, and the social prerequisites and consequences of the spread of the practice of contractual regulation of marital relations are revealed.

The position that a marriage contract is not only a legal form of regulating the rights and obligations of spouses, but also a social mechanism that reflects the transformation of the institution of the family in the context of a changed value system, increased individualisation and the growing importance of personal autonomy is supported. Empirical data is presented showing that, despite the legal possibility, marriage contracts remain uncommon due to the dominance of traditional ideas about marriage, distrust of legal mechanisms, and low legal awareness. It has been proven that a marriage contract is a contract for joint activity, concluded to change the legal regime of jointly acquired property of spouses, and does not contain obligations of the parties to combine their contributions and act jointly.

The contractual regulation of marital relations in Ukraine was studied through the prism of modern legal approaches, the theoretical foundations, regulatory framework and practice of its application were analysed, the content of the marriage contract, its limits were revealed. Conclusions have been drawn about the introduction of certain provisions regarding marriage contracts that are not characteristic of Ukrainian legislation: firstly, the prohibition on making changes to a marriage contract is considered a radical and unjustified condition; secondly, the registration of marriage contracts through the courts is considered burdensome for both the parties and the judicial system.

In conclusion, the need for a broader legal awareness approach, adaptation of national legislation to modern social realities, and support for the institution of marriage contracts as an element of responsible partnership and social stability is noted.

Keywords: *marriage contract, legal regulation, family legal relations, European standards, national legislation.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Кириченко Т. С. Договірне врегулювання шлюбних відносин в Україні. *Право і безпека*. 2025. № 2 (97). С. 81–91. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.07>.

Citation (APA): Kyrychenko, T. S. (2025). Contractual Regulation of Marital Relations in Ukraine. *Law and Safety*, 2(97), 81–91. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.07>.

УДК 349.2:351.74(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.08>**ДЕНИС ЄВГЕНІЙОВИЧ ЖЕРЕБЦОВ,**доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
Харківський національний університет внутрішніх справ; <https://orcid.org/0009-0008-4241-1621>,e-mail: dns77@ukr.net

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ У ДЕРЖАВНОМУ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

Розглянуто систему принципів проходження служби в Державному бюро розслідувань. Відзначено, що проходження служби в цьому відомстві, як і в інших правоохоронних органах, ґрунтується на системі принципів. Принципи є вихідними положеннями, що лежать в основі проходження служби, концентровано відображають закономірності відповідних суспільних відносин і пронизують увесь механізм правового регулювання, визначаючи організаційну структуру соціальних зв'язків у Державному бюро розслідувань.

Вивчено наукові погляди щодо переліку принципів проходження державної служби та служби у правоохоронних органах. Проаналізовано національне законодавство, яке закріплює принципи державної служби, а також засади організації та діяльності Державного бюро розслідувань. Звернено увагу на відсутність єдності в підходах учених до визначення кола принципів проходження державної служби та служби у правоохоронних органах, а також на розбіжності між законами України «Про державну службу» та «Про Державне бюро розслідувань» у переліках відповідних принципів.

Обґрунтовано, що принципи проходження служби в Державному бюро розслідувань можна поділити на загальні та спеціальні. До загальних принципів належать: принцип верховенства права; принцип законності; принцип справедливості; принцип рівності; принцип гласності. Спеціальні принципи включають: принцип добровільного залучення до служби; принцип заборони примушення до виконання обов'язків, не передбачених контрактом і посадовою інструкцією; принцип позапартійності; принцип патріотизму; принцип неупередженості; принцип забезпечення справедливих, безпечних і здорових умов несення служби; принцип незалежності; принцип професійності й ефективності; принцип доброчесності; принцип особистої безпеки та соціального захисту; принцип персональної відповідальності та невідворотності покарання; принцип єдиноначальності. Розглянуто зміст кожного з наведених принципів і надано рекомендації щодо вдосконалення відповідного національного законодавства.

Ключові слова: принцип, правове регулювання, проходження служби, працівник, правоохоронні органи, служба, праця, Державне бюро розслідувань.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Проходження служби в Державному бюро розслідувань, як і в будь-якій іншій правоохоронній установі, ґрунтується на системі принципів. Принципи становлять вихідні положення, що лежать в основі організації служби, концентровано відображають закономірності суспільних відносин у сфері правоохоронної діяльності та пронизують увесь механізм правового регулювання, формуючи організаційну структуру соціальних зв'язків у межах діяльності Державного бюро розслідувань. У цьому контексті визначення системи принципів проходження служби в зазначеній установі є надзвичайно актуальним напрямом розбудови цього правоохоронного органу.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення системи принципів проходження служби в Державному бюро роз-

слідувань. Основні завдання дослідження полягають у такому: вивчити наукові підходи до визначення переліку принципів проходження державної служби та служби у правоохоронних органах; проаналізувати національне законодавство, яке закріплює принципи державної служби, а також засади організації та діяльності Державного бюро розслідувань.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові та спеціально-наукові методи, застосування яких зумовлено метою й завданнями дослідження, а також потребою інтеграції досягнень юридичної науки в національне законодавство. У межах статті використано такі методи: формально-логічний, порівняльно-правовий та системно-структурний. Застосування зазначених методів у сукупності забезпечило

цілісність і комплексність наукового аналізу. Кожен із методів був задіяний на відповідному етапі дослідження. Таким чином, методологія дослідження є логічно послідовною, обґрунтованою та збалансованою.

Дослідження базується на наукових працях вітчизняних правознавців, а також на аналізі норм Конституції України, Кодексу законів про працю України, законів України «Про державну службу» та «Про Державне бюро розслідувань», а також постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань».

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У юридичній літературі та національному законодавстві простежуються неоднакові підходи до визначення кола принципів проходження державної служби та служби у правоохоронних органах. Так, К. О. Сіренко (2014, с. 208) основними принципами побудови і функціонування державної служби в органах прокуратури України вважає: 1) законність; 2) пріоритет прав і свобод людини і громадянина, їхня безпосередня дія, обов'язковість їх визнання, дотримання і захисту; 3) рівний доступ громадян України, що володіють державною мовою, до служби в органах прокуратури і рівні умови її проходження незалежно від статі, раси, національності, походження, майнового стану, місця проживання, релігійних переконань, належності до громадських об'єднань, а також від інших обставин, не пов'язаних із професійними і діловими якостями співробітника органів прокуратури; 4) професіоналізм і компетентність; 5) стабільність державної служби в органах і установах прокуратури; 6) доступність інформації про проходження служби в органах прокуратури; 7) взаємодія із громадськими об'єднаннями і громадянами; 8) захищеність працівників прокуратури від неправомірного втручання в їхню професійну службову діяльність.

В. В. Костик (2024) класифікує принципи проходження публічної служби на загальні та спеціальні. Зокрема, науковець зазначає, що загальні принципи проходження публічної служби – законність, рівність і професіоналізм – є основоположними засадами, які забезпечують справедливість, ефективність і законність у діяльності державних службовців. Вони сприяють формуванню високопрофесійного державного апарату, здатного якісно виконувати свої функції та забезпечувати потреби суспільства. Спеціальні принципи проходження публічної служби – відкритість

і прозорість, підзвітність та етичність – забезпечують високий рівень відповідальності й довіри до державних службовців. Вони сприяють формуванню ефективної та доброчесної державної служби, яка відповідає очікуванням і потребам громадськості, забезпечуючи справедливе й прозоре виконання державних функцій.

У статті 4 Закону України «Про державну службу» закріплено перелік принципів державної служби. Встановлено, що державна служба здійснюється з дотриманням таких принципів: 1) верховенства права – забезпечення пріоритету прав і свобод людини та громадянина відповідно до Конституції України, що визначають зміст і спрямованість діяльності державного службовця під час виконання завдань і функцій держави; 2) законності – обов'язок державного службовця діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; 3) професіоналізму – компетентне, об'єктивне й неупереджене виконання посадових обов'язків, постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності, вільне володіння державною мовою і, за потреби, англійською мовою, а також мовою корінних народів або мовою національних меншин, визначеною відповідно до закону; 4) патріотизму – відданість і вірне служіння Українському народові; 5) доброчесності – спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів і відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень; 6) ефективності – раціональне й результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики; 7) забезпечення рівного доступу до державної служби – заборона всіх форм та проявів дискримінації, відсутність необґрунтованих обмежень або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на державну службу та її проходження; 8) політичної неупередженості – недопущення впливу політичних поглядів на дії та рішення державного службовця, а також утримання від демонстрації свого ставлення до політичних партій, демонстрації власних політичних поглядів під час виконання посадових обов'язків; 9) прозорості – відкритість інформації про діяльність державного службовця, крім випадків, визначених Конституцією та законами України; 10) стабільності – призначення державних службовців безстроково, крім випадків, визначених законом, незалежність персонального складу державної служби від змін

політичного керівництва держави та державних органів¹.

Закон України «Про Державне бюро розслідувань» у ст. 3 закріплює основні засади організації та діяльності цього органу, серед яких: 1) верховенство права, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; 2) законність; 3) справедливість; 4) неупередженість; 5) незалежність і персональна відповідальність кожного працівника Державного бюро розслідувань; 6) відкритість і прозорість діяльності Державного бюро розслідувань для суспільства й демократичного цивільного контролю, підзвітності та підконтрольності визначеним законом державним органам. Державне бюро розслідувань діє гласно тією мірою, що не порушує права і свободи людини та громадянина, не суперечить вимогам кримінального процесуального законодавства та законодавства про державну таємницю; 7) політична нейтральність і позапартійність. Використання Державного бюро розслідувань у партійних, групових чи особистих інтересах не допускається. Діяльність політичних партій у Державному бюро розслідувань забороняється; 8) єдиноначальність у реалізації повноважень Державного бюро розслідувань. Принцип єдиноначальності не заперечує принципу процесуальної самостійності слідчого органу Державного бюро розслідувань².

Усвідомлюючи відсутність єдності в підходах науковців до визначення кола принципів проходження державної служби та служби у правоохоронних органах, що зумовлено різними науковими позиціями, водночас викликає подив наявна відмінність у положеннях Закону України «Про державну службу» та Закону України «Про Державне бюро розслідувань», тобто в нормативно-правових актах, які регламентують проходження служби в державних органах.

Вважаємо, що передусім доцільно скористатися висловленою в юридичній літературі

пропозицією щодо класифікації принципів проходження публічної служби та поділити принципи проходження служби в Державному бюро розслідувань на загальні та спеціальні. До загальних принципів слід віднести ті основоположні засади, які лежать в основі функціонування суспільства та держави, а отже, і в основі проходження служби в Державному бюро розслідувань. До таких принципів належать: 1) принцип верховенства права; 2) принцип законності; 3) принцип справедливості; 4) принцип рівності; 5) принцип гласності. Спеціальні принципи – це ті, на яких безпосередньо ґрунтується проходження державної служби, служби у правоохоронних органах, зокрема й у Державному бюро розслідувань.

Дослідження спеціальних принципів доцільно розпочати з *принципу добровільного залучення до служби*. Так, громадянин України при вступі на службу до Державного бюро розслідувань керується власними інтересами та вільним вибором застосування своєї здатності до праці, що гарантується ст. 43 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

О. І. Процевський (2014, с. 51), коментуючи ст. 43 Конституції України, зазначав: «Тут увага акцентується на праці як людській якості, якою людина володіє і може вільно нею розпоряджатися, тобто вільно обирати собі рід роботи, професію, спеціальність. Воля, свобода в цьому контексті розглядається як одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі громадянина над собою, керуванні своїми діями та свідомому регулюванні своєї поведінки при виборі роботи. Тому виключається будь-яке політичне чи економічне гноблення, утиск та обмеження з боку роботодавця».

На думку О. О. Коваленко (2015, с. 94), «не можна не відмітити, що сучасне конституційне визначення права на працю взагалі відійшло від будь-яких зобов'язуючих приписів. Воно не тільки не містить положень про обов'язки будь-кого працювати, але й не згадує про чийсь обов'язок надати роботу громадянину, який би це право забажав реалізувати. Відповідно до такого визначення права на працю за Конституцією України у ст. 43 правові

¹ Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 25.03.2025).

² Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 25.03.2025).

³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.03.2025).

форми його реалізації можуть бути різними. Це можуть бути: трудовий договір, цивільно-правові договори підряду, надання послуг тощо, зайняття підприємницькою або індивідуальною трудовою діяльністю та інші». Тож формою реалізації права на працю є служба в Державному бюро розслідувань.

Принцип добровільного залучення до служби є похідним від принципу свободи трудового договору. У юридичній літературі принцип свободи трудового договору визнається центральним положенням сучасного трудового права. Він означає, що будь-яка фізична особа, яка володіє трудовою правосуб'єктністю, має право на підставі вільного вибору укласти трудовий договір із роботодавцем, а працівник за власним бажанням може розірвати його (Мельник, 2014, с. 35).

Таким чином, принцип добровільного залучення до служби полягає в тому, що громадянин України приймається на службу до Державного бюро розслідувань на підставі вільного вибору, без будь-якого примушення чи обов'язку у проходженні такої служби. Свідчення цього є абз. 1 ч. 3 ст. 14 Закону України «Про Державне бюро розслідувань»: на службу до Державного бюро розслідувань приймаються на конкурсній основі в добровільному порядку (за контрактом) громадяни України, які спроможні за своїми особистими, діловими та моральними якостями, віком, освітнім і професійним рівнем та станом здоров'я ефективно виконувати відповідні службові обов'язки¹.

Крім цього, працівник Державного бюро розслідувань може в будь-який час звільнитися за власним бажанням, що впливає з норм спеціального законодавства. Так, відповідно до п. 113 Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 743, «...з ініціативи особи рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань контракт може бути розірвано достроково у випадках, передбачених підпунктами 1, 3, 5, 7, 10, 12 пункту 107 цього Положення»².

¹ Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 25.03.2025)

² Про затвердження Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань : постанова Кабінету Міністрів України від

Принцип заборони примушення до виконання обов'язків, не передбачених контрактом та посадовою інструкцією. Цей принцип є похідним від такого галузевого принципу трудового права, як принцип заборони примусової праці. Так, К. Ю. Мельник (2014, с. 35) зазначає, що «принцип заборони примусової праці означає недопущення залучення до праці під загрозою застосування покарання чи насильницького впливу або без згоди працівника, якщо така праця не була передбачена трудовим договором». На думку В. О. Кучера (2017, с. 39), «принцип заборони примусової праці закріплено на конституційному рівні. Відповідно до ст. 43 Конституції України, використання примусової праці забороняється. Заборонений будь-який вплив на особу шляхом примусу з метою примусити її виконувати роботу, в тому числі: для покращення трудової дисципліни; для покарання, наприклад, за участь у страйку; для покращення виробничих показників та потреб економічного розвитку; як міра дискримінації за віросповідання, расовою, соціальною, національною та іншими ознаками».

Указаний принцип витікає, передусім, з норм Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України). Так, відповідно до ст. 31 КЗпП України роботодавець не має права вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором³. Частина 1 ст. 32 КЗпП України передбачає, що переведення на іншу роботу на тому ж підприємстві, в установі, організації, а також переведення на роботу на інше підприємство, в установу, організацію або в іншу місцевість, хоча б разом з підприємством, установою, організацією, допускається тільки за згодою працівника, за винятком випадків, передбачених у ст. 33 цього Кодексу та в інших випадках, передбачених законодавством⁴.

Норму, що відповідає нормі ч. 1 ст. 32 КЗпП України, закріплено і у спеціальному законодавстві. Так, відповідно до ч. 2 ст. 14-3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», особи рядового і начальницького

05.08.2020 № 743 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-2020-п> (дата звернення: 25.03.2025).

³ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 25.03.2025).

⁴ Там само.

складу можуть бути переведені в системі Державного бюро розслідувань, зокрема з територіального управління до центрального апарату, за їхньою згодою без обов'язкового проведення конкурсу на іншу нижчу або рівнозначну вакантну або тимчасово вакантну посаду, за умови їх відповідності кваліфікаційним вимогам та критеріям професійної придатності для відповідної посади¹.

Отже, вважаємо доцільним закріпити у ст. 14-3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» норму, що відповідає б положенням ст. 31 КЗпП України, а саме: «Керівник не має права вимагати від особи рядового і начальницького складу виконання обов'язків, не передбачених контрактом та посадовою інструкцією».

Принцип позапартійності. У національному законодавстві та юридичній науці використовуються терміни, які певною мірою є схожими за змістом: «позапартійність», «політична нейтральність», «політична неупередженість». Аналіз їхньої правової природи та змістового наповнення дає підстави стверджувати, що найбільш суворою є категорія «позапартійність», яка передбачає беззаперечну вимогу – відсутність членства в політичних партіях. Що ж до понять «політична нейтральність» і «політична неупередженість», то, як зазначає С. В. Ківалов (2012, с. 12), «і політична нейтральність, і політична неупередженість дозволяють особі бути членом політичної партії, але не дозволяють проявляти свою політичну приналежність під час виконання службових обов'язків». Подібну позицію висловлює й М. Свірін (2014, с. 155). На його думку, поняття «політична нейтральність» і «політична неупередженість» не забороняють членство в політичних партіях і політичних рухах, а висувають вимоги щодо утримання від демонстрації політичних поглядів, політичних уподобань, особливого ставлення до політичних партій під час виконання своїх службових обов'язків.

Частина 2 ст. 15 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» та п. 35 Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань передбачають, що працівники Державного бюро розслідувань не ма-

ють права бути членами і брати участь у створенні чи діяльності політичних партій.

Враховуючи наведене, доцільно акцентувати увагу саме на принципі позапартійності, що має застосовуватися до працівників Державного бюро розслідувань. Цей принцип означає, що такі працівники не можуть бути членами політичних партій, що унеможливує вплив політичних сил на здійснення ними службової діяльності. Крім цього, принцип позапартійності проявляється в недопущенні впливу особистих політичних переконань працівника на його службові дії та рішення, в утриманні від демонстрації прихильності до будь-яких політичних сил, а також у недопущенні вираження власних політичних поглядів під час виконання посадових обов'язків.

Принцип патріотизму. Військова агресія з боку росії зумовила суттєвий перегляд засад побудови держави, життя суспільства, проходження державної служби тощо. На перший план почали виходити положення, суть яких полягає у відданості громадянина України своєму народові, невіддільності його інтересів від інтересів держави, готовності пожертвувати особистими інтересами, а в разі потреби – навіть життям заради Батьківщини, гордості за належність до громадянства України, до української мови та культури. Усе вищезазначене становить зміст категорії «патріотизм».

У словниковій літературі слово «патріотизм» тлумачиться як: «патріотизм (грец. *πατριώτης* – земляк, грец. *πατρίς* та лат. *patria* – батьківщина) – громадянське почуття, змістом якого є любов до Батьківщини і готовність жертвувати своїми інтересами заради неї, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, особливе емоційне переживання своєї приналежності до країни, мови, історії, традицій, готовність діяти в інтересах вітчизни та постати на її захист у разі необхідності»²; «патріотизм – це любов до батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу; соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищезазначені почуття та емоційні стани» (Шинкарук та ін., 2002, с. 471).

М. Ю. Веселов, А. В. Гуржій та А. А. Полтавець (2024, с. 74) зазначають, що «завдяки позитивному праву патріотизм з суто морально-етичної категорії перетворюється на правову

¹ Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 25.03.2025).

² Патріотизм // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Патріотизм> (дата звернення: 25.03.2025).

категорію, принцип у діяльності посадових (службових) осіб, який означає не лише суб'єктивне почуття відданості державі, а й конкретні дії, спрямовані на підтримання і захист національних цінностей та інтересів. Правова дійсність щодо втілення принципу патріотизму у діяльності зазначеної категорії осіб становить цілісний комплекс правових норм, правових явищ і процесів, які визначають та об'єктивують певні вимоги до поведінки посадових (службових) осіб, обмеження, обумовлені їх публічним статусом, а також встановлюють правові підстави для юридичної відповідальності за їх порушення чи заохочення – за сумлінне та самовіддане виконання посадових (службових) обов'язків виключно в інтересах Українського народу та Української держави».

Сьогодні працівники Державного бюро розслідувань передусім повинні керуватися принципом патріотизму у своїй професійній діяльності, оскільки вони є представниками держави, що перебуває у стані війни. Вони мають бути готовими пожертвувати особистими інтересами, а в разі необхідності – навіть життям заради захисту інтересів України. Працівники Державного бюро розслідувань повинні відчувати гордість за свою належність до громадянства України, активно використовувати українську мову як у службовій діяльності, так і в повсякденному житті, сприяти поширенню та утвердженню української культури. Усе це є запорукою ефективного виконання ними службових обов'язків в інтересах Української держави та Українського народу, якому вони покликані служити.

Принцип неупередженості. Кожна людина має власні інтереси і, природно, керується ними у своїй поведінці. Водночас від працівника правоохоронного органу вимагається неупередженість, тобто безсторонність, що проявляється у рівній віддаленості як від інтересів сторін конфлікту, так і від власних інтересів під час вирішення справи. Як зазначає Р. Ципеліус (2000, с. 207), «зادля того, аби бути неупередженим, суддя не повинен ані безпосередньо, ані опосередковано бути пов'язаним з інтересами тих, чию долю він вирішує, крім того, він не повинен зазнавати впливів, що можуть зашкодити його нейтральності».

У юридичній літературі виокремлюють два аспекти неупередженості: суб'єктивний та об'єктивний, або внутрішній та зовнішній. Так, А. В. Левенець та О. М. Садовська (2021, с. 28) зауважують: «Неупередженість судді має два прояви: суб'єктивну, яка полягає у відсутності внутрішньої зацікавленості чи перепон об'єктивно вершити правосуддя, та об'єктивну, яку

можна визначити як відсутність зовнішніх факторів, здатних здійснювати вплив чи тиск на суддю при розгляді ним справи». На думку С. В. Прийми (2015, с. 82), «вимога неупередженості наповнюється змістом через два своїх аспекти: 1) зовнішній, який полягає в тому, що інтерпретатор має залишатися осторонь будь-яких подій і впливів, що можуть змінити його ставлення до норми, яку він тлумачить або має тлумачити; 2) внутрішній, що має прояв у тому, що інтерпретатор повинен вести постійну боротьбу з власними емоціями, уподобаннями, настроями, переконаннями, звичками тощо. Водночас цей поділ слід визнати умовним, адже дуже часто саме зовнішні фактори формують суб'єктивне ставлення інтерпретатора до певних явищ навколишньої дійсності». Т. А. Цувіна (2015, с. 107) вважає, що «суб'єктивна неупередженість пов'язана із особою судді, з його особистими переконаннями. З цього боку судді повинні бути вільними від особистого упередженого ставлення до сторін. Об'єктивна неупередженість стосується структурних питань організації складу суду та полягає у відсутності будь-яких законних сумнівів у тому, що її забезпечено і гарантовано судом. Для перевірки на об'єктивну неупередженість слід визначити, чи є факти, які не залежать від поведінки судді, що можуть змусити сумніватися в його неупередженості. Йдеться про ту довіру, яку суди в демократичному суспільстві повинні апіорно викликати в учасників процесу».

Таким чином, принцип неупередженості в діяльності працівників Державного бюро розслідувань має виявлятися: по-перше, у перевазі інтересів служби та засад справедливості над інтересами й амбіціями працівника під час виконання ним посадових обов'язків; по-друге, у зайнятті працівником нейтральної, безсторонньої позиції щодо сторін справи, що перебуває в його провадженні; по-третє, в утриманні осторонь від будь-яких подій та заходів, що можуть вплинути на об'єктивність дій працівника.

Принцип забезпечення справедливих, безпечних і здорових умов несення служби. Цей принцип є похідним від такого принципу трудового права, як принцип забезпечення справедливих та безпечних умов праці й відпочинку. Як зазначає К. Ю. Мельник (2014, с. 39), «принцип забезпечення справедливих та безпечних умов праці та відпочинку полягає в тому, що робота на підставі трудового договору повинна здійснюватися в належних, безпечних і здорових умовах та своєчасно і в повному обсязі оплачуватися, забезпечуючи гідне

людини існування для неї самої та її сім'ї, а також повинен забезпечуватися відпочинок, включаючи обмеження робочого часу, надання щоденного відпочинку, вихідних, святкових, неробочих днів та оплачуваної щорічної відпустки».

Цей принцип знайшов своє відображення насамперед у Конституції України, ч. 4 ст. 43 якої передбачає, що кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Право на своєчасне одержання винагороди за працю, відповідно до ч. 7 ст. 43 Конституції України, захищається законом. Крім того, ст. 45 Основного Закону передбачає, що кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом¹.

Цей принцип також закріплений у спеціальному законодавстві щодо проходження служби в Державному бюро розслідувань. Так, ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» передбачає, що умови грошового забезпечення осіб рядового і начальницького складу та оплата праці державних службовців Державного бюро розслідувань повинні забезпечувати достатні матеріальні умови для належного виконання ними службових обов'язків з урахуванням специфіки, інтенсивності та особливого характеру роботи, забезпечувати добір до Державного бюро розслідувань висококваліфікованих кадрів, стимулювати досягнення високих результатів у службовій діяльності, компенсувати фізичні та інтелектуальні затрати працівників². Відповідно до п. 21 Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань керівники (началь-

ники) осіб рядового та начальницького складу зобов'язані сприяти створенню безпечних і здорових умов для несення служби підлеглими, надавати їм можливість для просування по службі відповідно до вимог ч. 3 ст. 14 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» з урахуванням освітнього і професійного рівня, досвіду та стану здоров'яз.

Принцип незалежності. Під незалежністю у словниковій літературі розуміють можливість ухвалювати самостійні рішення, що підпорядковуються власним бажанням та інтересам і не потребують зовнішніх вказівок або наказів⁴. У контексті проходження служби працівниками Державного бюро розслідувань незалежність має виявлятися в гарантованій законодавством можливості працівника ухвалювати самостійні рішення, керуючись інтересами служби та власними переконаннями, без урахування погоджень, порад, вказівок сторонніх осіб.

Принцип незалежності в діяльності Державного бюро розслідувань розкривається у статтях 4 та 18 Закону України «Про Державне бюро розслідувань». Так, відповідно до ст. 4 Закону незалежність Державного бюро розслідувань від незаконного втручання у його діяльність гарантується, зокрема, визначеними цим та іншими законами: 1) спеціальним статусом Державного бюро розслідувань, особливим порядком, фінансування та організаційного забезпечення діяльності; 2) особливим порядком добору, призначення та звільнення Директора Державного бюро розслідувань, а також вичерпним переліком підстав для припинення його повноважень, визначеним цим Законом; 3) порядком здійснення повноважень Державним бюро розслідувань та його працівниками; 4) заборобою незаконного втручання у здійснення повноважень працівників Державного бюро розслідувань; 5) належною оплатою праці працівників Державного бюро розслідувань і соціальними гарантіями; 6) правовим захистом і забезпеченням особистої безпеки працівників Державного бюро розслідувань, їхніх близьких

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.03.2025).

² Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 25.03.2025).

³ Про затвердження Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань : постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 743 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-2020-п> (дата звернення: 25.03.2025).

⁴ Незалежність // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Незалежність> (дата звернення: 25.03.2025).

родичів. Забороняється незаконне втручання державних органів, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, політичних партій, громадських об'єднань, інших фізичних або юридичних осіб у діяльність Державного бюро розслідувань. Крім того, будь-які вказівки, пропозиції, вимоги, доручення, спрямовані до Державного бюро розслідувань та його працівників, що стосуються питань досудового розслідування в конкретних кримінальних провадженнях, є неправомірними і не підлягають виконанню. Частина 1 ст. 18 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» встановлює, що ніхто, крім уповноважених посадових осіб державних органів у передбачених законами випадках, не має права втручатися законну діяльність працівників Державного бюро розслідувань¹.

Принцип професійності та ефективності. Виконання завдань і функцій, покладених на Державне бюро розслідувань, безпосередньо залежить від професійності персоналу та ефективності його діяльності. Як зазначає М. О. Лазор (2023, с. 80), «професійність службової діяльності – одна з основних рис публічної служби, зокрема і служби в органах місцевого самоврядування, як соціального інституту. Із загостренням викликів кризових явищ, введенням воєнного стану як і початку проведення війни вимоги до професійної діяльності публічних службовців зростають». А. Б. Гришук (2021, с. 231) вважає, що професіоналізм здійснення державної служби полягає насамперед у тому, що управління повинно здійснюватися: службовцями, які мають вищу освіту (кваліфікацію магістра або спеціаліста), оскільки функціональні обов'язки посад державних службовців мають певну фахову спрямованість, а отже, державний службовець повинен мати відповідну освіту та спеціальність відповідно до вимог професійно-кваліфікаційної характеристики; спеціально підготовленими кадрами (тобто тими, хто має відповідну професійну підготовку) у сфері державного управління, які здатні виконувати свою роботу з високим рівнем ефективності; державними службовцями, які виконують свої функціональні обов'язки на професійній основі, тобто отримують заробітну плату з державного бюджету. Крім того, вчений зауважує, що з метою якісного виконання своїх посадових обов'язків

і підвищення професійного рівня службовці повинні мати можливість постійно та систематично підвищувати свою кваліфікацію шляхом проходження курсів у відповідних закладах підвищення кваліфікації державних службовців, а також шляхом самоосвіти.

Професійність працівника Державного бюро розслідувань тісно пов'язана з ефективністю його діяльності, оскільки належним чином підготовлений фахівець здатен якісно виконувати свої посадові обов'язки. Ефективність праці в енциклопедичній літературі визначається як «соціально-економічна категорія, яка визначає рівень досягнення певної цілі, співвіднесений з рівнем раціональності витрачання використаних при цьому ресурсів. Співвідношення між результативністю праці та величиною витрат (у тому числі ступенем раціонального використання ресурсів), що виражається в досягненні максимального ефекту за мінімальних витрат. Між витратами праці на створення одиниці продукції та ефективністю праці існує обернено пропорційна залежність»².

Професійність працівника Державного бюро розслідувань виявляється в рівні його загальних і спеціальних знань, у якості вмінь і навичок, а також у досвіді службової діяльності. Принцип професійності та ефективності реалізується вже на етапі відбору кадрів до Державного бюро розслідувань, з метою забезпечення комплектування цього правоохоронного органу якісно підготовленими фахівцями. Це закладає підґрунтя для формування професійного кадрового корпусу та забезпечення ефективного виконання ним посадових обов'язків.

Основним завданням відбору на службу до Державного бюро розслідувань є виявлення кандидатів із максимальним рівнем необхідних для служби професійних властивостей і якостей. Під час добору на службу особливу увагу слід приділяти визначенню рівня загальних і спеціальних знань кандидата на посаду.

Якісному відбору на службу до Державного бюро розслідувань сприяє встановлений законодавством конкурсний порядок відбору. Частина 3 ст. 14 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» навіть передбачає заборону прийняття громадян України на службу до Державного бюро розслідувань без проведення

¹ Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 25.03.2025).

² Ефективність праці // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ефективність_праці (дата звернення: 25.03.2025).

конкурсу, крім випадків, передбачених цим Законом¹.

Конкурс традиційно вважається провідним заходом для визначення найкращого із претендентів на зайняття вакантної посади. Так, на думку А. В. Андрушко (2002, с. 66), «конкурс є важливим правовим способом раціонального підбору кадрів до органів державної служби, що не тільки дозволяє покращити комплектування її органів, але й забезпечує надалі потрібний рівень їх функціонування. Важливість конкурсного порядку прийняття громадян на державну службу очевидна, адже це той фактор, який має гарантувати об'єктивність оцінки ділових, професійних, моральних якостей претендента і, як наслідок, – ефективність його майбутньої роботи». В. А. Кононенко (2017, с. 73) вважає, що «конкурсний відбір має велике значення у процесі забезпечення ефективного та якісного кадрового добору. Цей спосіб обрання на посаду забезпечує можливість працевлаштування висококваліфікованих працівників. З одного боку, для роботодавця він є гарантією призначення на посаду працівників із найкращими діловими якостями, а з іншого боку, для працівників він є гарантією дотримання рівності у реалізації права на працю та сприяє їх стимулюванню до професійного росту та постійного вдосконалення своїх навичок».

Подальший професійний розвиток працівника Державного бюро розслідувань пов'язаний з його професійним навчанням і підвищенням кваліфікації, у межах яких набуваються та вдосконалюються професійні знання, уміння та навички, що забезпечує потрібний рівень професійної кваліфікації працівника для його ефективної діяльності.

Принцип доброчесності. Поряд із вимогами до професійних якостей працівника Державного бюро розслідувань до нього, як до представника правоохоронного органу, висувається низка морально-етичних вимог. Його моральні якості як людини є не менш важливими, ніж професійні компетентності як спеціаліста. До однієї з морально-етичних вимог належить принцип доброчесності.

У юридичній літературі принцип доброчесності розуміють по-різному. Так, Ю. П. Битяк (2005, с. 176) вказує, що «принцип доброчесності виявляється у чесному і добросовісному

ставленні державного службовця до своїх обов'язків, яке, зокрема, полягає у засудженні зловживання владою чи службовим становищем, халатного, безвідповідального ставлення до виконання обов'язків, корупційних діянь». Л. Р. Біла-Тіунова (2020, с. 66) вважає, що «доброчесність – це спрямованість дій державного службовця виключно на захист публічного інтересу та його відмову від приватних інтересів при здійсненні своїх службових повноважень. Саме принцип доброчесності обумовлений необхідністю викорінення із сфери державної служби як конфлікту інтересів, так і проявів корупції».

На думку О. О. Томкіної (2014, с. 66), недоброчесною є така поведінка державно-владних осіб, якою вони демонструють суспільству нестриманість у словах і діях, невічливість, конфліктність, неповажливе ставлення до пересічних громадян, видимість роботи, низький рівень загальної, політичної, управлінської та правової культури, нескромність у доходах і витратах, нерідко – нечувану розкіш маєтків, автомобілів, інших речей та нерухомості тощо.

Корупція як прояв недоброчесної поведінки працівника правоохоронного органу є аморальною за своєю суттю, оскільки суперечать нормам суспільної моралі, загальноприйнятим уявленням про добро, справедливість, честь, гідність, рівність тощо.

Стаття 14-1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» передбачає, що особи, які вперше призначаються на посади рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань та у відповідних випадках пройшли встановлений строк стажування, складають присягу такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я та по батькові), вступаючи на службу до Державного бюро розслідувань, усвідомлюючи свою високу відповідальність, клянусь завжди залишатися відданим Українському народові, неухильно додержуватися Конституції та законів України, поважати та охороняти права, свободи і законні інтереси людини і громадянина, честь держави, бути чесним, сумлінним і дисциплінованим, зберігати державну та іншу охоронювану законом таємницю»².

Стаття 15 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» встановлює, що під час призначення на посаду в Державне бюро розслідувань особу інформують про можливість проведення щодо неї перевірки на доброчесність і моніторингу способу її життя³. А статтею 25

¹ Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 25.03.2025).

² Там само.

³ Там само.

Закону однією з підстав для притягнення працівника Державного бюро розслідувань до дисциплінарної відповідальності визначено негативні результати перевірки на доброчесність або моніторингу способу життя працівника.

Принцип особистої безпеки та соціального захисту. Проходження служби в Державному бюро розслідувань як в одному із правоохоронних органів є потенційно небезпечним. Це насамперед зумовлено протидією правопорушникам, збройним протистоянням злочинності, діями в агресивному середовищі. Додатковим негативним чинником є військова агресія росії та пов'язані з нею виклики. Отже, забезпечення особистої безпеки працівників Державного бюро розслідувань у сучасних умовах є засадничим принципом, який безумовно має бути покладений в основу проходження служби в цьому правоохоронному органі.

У юридичній літературі категорія «особиста безпека» визначається таким чином. Так, автори «Міжнародної поліцейської енциклопедії» (Римаренко та ін., 2003, с. 41) визначають особисту безпеку як стан захищеності осіб від психологічного, фізичного або іншого насильницького посягання. Щодо працівників правоохоронних органів у юридичній літературі зазначається низка обставин, від яких залежить їхня особиста безпека. Так, О. Г. Комісаров (2014, с. 84) наголошує, що «особиста безпека працівників Національної поліції визначається низкою обставин: а) специфічними умовами, змістом і формою професійної діяльності; б) рівнем професійної захищеності поліцейського, у тому числі наявністю спеціальних заходів організаційно-правового, управлінського і матеріально-технічного характеру; в) ступенем професійно-психологічної підготовленості правоохоронця та наявності в нього спеціальних знань та вмінь із забезпечення особистої безпеки при вирішенні професійних завдань або у ситуаціях, пов'язаних із його професійною діяльністю». На думку В. Г. Грибана та В. А. Глуховері (2017, с. 35), «основними формами забезпечення особистої безпеки працівника Національної поліції є такі: 1) спеціально-тактична – навчання працівників основам професійної діяльності, майстерному володінню зброєю, спеціальними засобами і засобами зв'язку та індивідуального захисту, формування в них готовності до застосування зброї й засобів активної оборони в екстремальних ситуаціях; 2) педагогічна – індивідуальні бесіди, наставництво, аналіз виконання оперативно-службових завдань з позиції дотримання особистої безпеки; навчання оперативно-тактичним і психологічним прийомам безпеч-

ної поведінки у різноманітних обставинах оперативно-службової діяльності; 3) психологічна – вивчення індивідуально-психологічних особливостей працівників і прогнозування їх поведінки в екстремальних ситуаціях; формування у них психологічних якостей, їх корекція з метою дотримання заходів особистої безпеки».

Слід указати на неповноту наведених вище положень, оскільки вважаємо, що забезпеченню особистої безпеки працівника правоохоронного органу сприяє насамперед чітке закріплення гарантій такої безпеки в національному законодавстві та діяльність уповноважених органів і посадових осіб, відповідальних за належне забезпечення реалізації відповідних гарантій.

Заходи особистої безпеки працівників Державного бюро розслідувань викладено у ст. 18 Закону України «Про Державне бюро розслідувань». У ній передбачено таке: працівники Державного бюро розслідувань під час виконання покладених на них обов'язків є представниками влади, діють від імені держави і перебувають під її захистом. В інтересах забезпечення особистої безпеки працівників Державного бюро розслідувань та членів їхніх сімей не допускається розголошення в медіа відомостей про місце проживання цих осіб. Відомості про проходження служби працівниками Державного бюро розслідувань надаються з дозволу Директора Державного бюро розслідувань або його заступника. У разі затримання працівника Державного бюро розслідувань або обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою його тримають в установах для попереднього ув'язнення окремо від інших осіб. Для забезпечення безпеки працівників Державного бюро розслідувань, їх захисту від протиправних посягань, пов'язаних із виконанням ними службових обов'язків, у складі Державного бюро розслідувань діє спеціальний підрозділ фізичного захисту, працівникам якого надається право зберігати, носити та застосовувати вогнепальну зброю і спеціальні засоби, а також застосовувати заходи фізичного впливу на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про Національну поліцію»¹.

Крім того, забезпеченню особистої безпеки працівників Державного бюро розслідувань

¹ Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 25.03.2025).

сприяють табельна вогнепальна зброя та засоби індивідуального захисту, право на носіння й застосування яких мають зазначені працівники, а також посилена кримінальна відповідальність за посягання на життя і здоров'я працівників Державного бюро розслідувань та членів їхніх сімей.

Іншою складовою досліджуваного принципу є соціальний захист. Як зазначає В. В. Москаленко (2003, с. 44), «соціальний захист – центральна складова соціальної держави, адже його предметом є людина та можливості її всебічного розвитку. Він посідає одне з центральних місць у побудові соціальної держави, є одним з головних напрямів її соціальної політики. Соціальний захист – це практика, засіб втілення гуманістичної формули соціальної держави». На думку С. М. Бондаренко та Н. В. Бугас (2021, с. 107), «держава має обов'язок перед суспільством забезпечити своїх громадян повноцінним соціальним захистом. Таким чином наша держава здійснює соціальний захист через: субсидії, компенсаційні виплати, виплату пенсій, встановлення фіксованої мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, здійснення охорони життя та здоров'я, виплати найбільш вразливим верствам населення та багато іншого».

Зміст соціального захисту полягає в забезпеченні людини, яка опинилася в соціально вразливому становищі, засобами для підтримання її життєдіяльності. Соціально вразливе становище зумовлене настанням соціальних ризиків, зокрема: хвороби, травми, інвалідності, безробіття, старості, смерті тощо.

Н. Б. Болотіна (2000, с. 36) розрізняє категорію «соціальний захист» у широкому та вузькому розуміннях: «У широкому розумінні соціальний захист – це діяльність держави, спрямована на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті. У вузькому розумінні соціальний захист – це сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийнятної рівня життя».

Сьогодні основними видами соціального захисту населення є пенсії, соціальні допомоги, соціальні послуги, компенсації, доплати, надбавки, пільги.

Соціальному захисту працівників Державного бюро розслідувань присвячена ст. 19 «Соціальний захист та пенсійне забезпечення працівників Державного бюро розслідувань»

Закону України «Про Державне бюро розслідувань». У ній передбачено такі норми: 1) держава забезпечує соціальний захист працівників Державного бюро розслідувань відповідно до Конституції України, цього Закону та інших актів законодавства; 2) особи рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань користуються соціальними гарантіями відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» та інших законів України з урахуванням положень, встановлених цим Законом; 3) пенсійне забезпечення осіб рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань здійснюється в порядку та на умовах, передбачених Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»; 4) пенсійне забезпечення працівників Державного бюро розслідувань, які є державними службовцями, здійснюється в порядку та на умовах, передбачених Законом України «Про державну службу»; 5) пенсійне забезпечення інших працівників Державного бюро розслідувань здійснюється на підставах та в порядку, встановлених законодавством¹.

Аналіз змісту вищезазначеної законодавчої норми свідчить про те, що в ній застосовано лише відсылні норми до інших законів. Таким чином, Закон України «Про Державне бюро розслідувань» не дає повної відповіді на питання, який саме соціальний захист мають працівники Державного бюро розслідувань. Щоб отримати відповідь, необхідно звернутися до Конституції України, законів України «Про державну службу», «Про Національну поліцію», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» та інших законів, як це зазначено у ст. 19 Закону України «Про Державне бюро розслідувань». Це певною мірою ускладнює й уповільнює процес користування нормативним матеріалом.

Також слід зазначити певну недоречність у формулюванні назви статті 19 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» щодо виокремлення пенсійного забезпечення поряд із соціальним захистом. Як відомо, пенсійне забезпечення є складовою соціального захисту. Отже, пропонуємо викласти назву статті 19 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» у такій редакції: «Соціальний

¹ Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 25.03.2025).

захист працівників Державного бюро розслідувань».

Принцип персональної відповідальності та невідворотності покарання. Відповідальність полягає в конкретних негативних наслідках для особи, яка порушила встановлене правило поведінки. Для працівника передбачено загальне правило щодо необхідності особистого виконання дорученої йому роботи (ст. 30 КЗпП України), а також обов'язок працювати чесно й сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження роботодавця, дотримуватися трудової й технологічної дисципліни, вимог нормативних актів з охорони праці, дбайливо ставитися до майна роботодавця, з яким укладено трудовий договір (ст. 139 КЗпП України)¹.

За невиконання або неналежне виконання вищезазначених обов'язків працівники особисто несуть юридичну відповідальність. Зокрема, п. 3 ч. 1 ст. 40 КЗпП України передбачає, що трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані роботодавцем у разі систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного стягнення².

Невідворотність покарання тісно пов'язана з юридичної відповідальністю. Так, у теорії права невідворотність покарання розглядається як принцип юридичної відповідальності. На думку авторів підручника «Загальна теорія держави і права» (Цвік та ін., 2009, с. 389), «принцип невідворотності відповідальності означає, що правопорушення повинно неминуче за будь-яких умов тягти за собою відповідальність правопорушника. Якщо правопорушення вчинене, а відповідальність не настала, то це завдає шкоду авторитету закону, влади, а отже, і свідомості суспільства, провокуючи в ньому почуття впевненості у можливості за власним бажанням і попри суспільні цінності порушувати закон. Тому головний зміст принципу невідворотності відповідальності полягає в тому, що без законних підстав ніхто не може бути звільнений від відповідальності за жодних умов».

Що стосується працівників Державного бюро розслідувань, то принцип персональної відповідальності та невідворотності покарання реалізується в таких нормах спеціального законодавства. Так, ст. 21 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» передбачає, що працівники Державного бюро розслідувань самостійно ухвалюють рішення в межах своїх повноважень, визначених цим та іншими законами, і за свої протиправні дії чи бездіяльність несуть відповідальність згідно із законом. У разі порушення працівником Державного бюро розслідувань під час виконання ним своїх службових обов'язків прав чи свобод людини або громадянина Державне бюро розслідувань у межах своєї компетенції вживає заходів із поновлення цих прав чи свобод, відшкодування завданої матеріальної і моральної шкоди та притягнення винних до відповідальності³.

Принцип персональної відповідальності та невідворотності покарання також передбачено нормами Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, законів України «Про державну службу» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України». Крім цього, невідворотність покарання за протиправні дії чи бездіяльність працівників Державного бюро розслідувань пов'язана з належною діяльністю уповноважених державних органів та посадових осіб з притягнення винних до юридичної відповідальності та забезпечення неможливості ухилення від покарання без законних підстав.

Принцип єдиноначальності. У юридичній літературі принцип єдиноначальності пов'язується з державною службою і виражається у одноособовому ухваленні управлінських рішень керівником державного органу та керівниками його структурних підрозділів у межах їхньої компетенції. Як зазначає Н. М. Бакаянова (2018, с. 11–12), «принцип єдиноначальності означає, що керівник здійснює управління на основі єдиноначального прийняття рішень і контролю за процесом та несе повну відповідальність за діяльність відповідного органу або організації. Принцип єдиноначальності базується на безпосередньому підпорядкуванні підлеглого керівнику, точному та своєчасному виконанні підлеглим наказів та розпоряджень у межах дотримання принципу законності».

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 25.03.2025).

² Там само.

³ Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 25.03.2025).

Звернімо увагу на те, що зазначений принцип передбачено у ст. 2 «Правові засади діяльності Державного бюро розслідувань» Закону України «Про Державне бюро розслідувань». Про впровадження вказаного принципу свідчать норми статті 12 та 13 Закону України «Про Державне бюро розслідувань». Так, ст. 12 «Повноваження Директора Державного бюро розслідувань» Закону надає цій посадовій особі право одноособового ухвалення управлінських рішень у сфері функціонування цього правоохоронного органу. Стаття 13 «Директори територіальних управлінь і керівники підрозділів центрального апарату Державного бюро розслідувань та їхні заступники» Закону передбачає права директорів територіальних управлінь Державного бюро розслідувань щодо організації роботи та кадрового забезпечення підпорядкованих територіальних управлінь з метою виконання повноважень Державного бюро розслідувань, наказів і розпоряджень Директора.

ВИСНОВКИ. Принципи проходження служби в Державному бюро розслідувань можна поділити на загальні та спеціальні. До загальних принципів належать: 1) принцип верховенства права; 2) принцип законності; 3) принцип справедливості; 4) принцип рівності; 5) принцип гласності. Спеціальні принципи включають: 1) принцип добровільного залучення до служби; 2) принцип заборони примушення до виконання обов'язків, не передбачених контрактом та посадовою інструкцією; 3) принцип позапартійності; 4) принцип патріотизму; 5) принцип неупередженості; 6) принцип забезпечення справедливих, безпечних і здорових умов несення служби; 7) принцип незалежності; 8) принцип професійності й ефективності; 9) принцип доброчесності; 10) принцип особистої безпеки та соціального захисту; 11) принцип персональної відповідальності та невідворотності покарання; 12) принцип єдиності.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Андрушко А. В. Виникнення трудових правовідносин з державними службовцями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2002. 195 с.
2. Бакаянова Н. М. Єдиначальність та колективний спосіб реалізації повноважень у діяльності Державного бюро розслідувань // Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 черв. 2018 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова), В. М. Дрьомін, Є. Л. Стрельцов та ін. Одеса : Юрид. літ., 2018. С. 11–14.
3. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади : монографія. Харків : Право, 2005. 304 с.
4. Біла-Тіунова Л. Р. Державна служба України. Загальна частина : навч. посіб. Одеса, 2020. 511 с.
5. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 35–39.
6. Бондаренко С. М., Бугас Н. В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. С. 105–111. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.2.40>.
7. Веселов М. Ю., Гуржій А. В., Полтавець А. А. Принцип патріотизму в діяльності посадових (службових) осіб як правова категорія. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України*. 2024. № 2. С. 70–77. URL: <https://doi.org/10.59226/2786-6920.2.2024.70-77>.
8. Гришук А. Б. Принцип професіоналізму в державній службі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 65. С. 227–232. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.41>.
9. Забезпечення охорони праці та особистої безпеки в Національній поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Грибана, В. А. Глухвері. Дніпро : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 212 с.
10. Загальна теорія держави і права : підручник. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
11. Ківалов С. В. Принципи державної служби у новому Законі «Про державну службу». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 7–16.
12. Коваленко О. О. Правові проблеми свободи волі сторін при укладанні, зміні та припиненні трудового договору : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2015. 447 с.
13. Комісаров О. Г., Богуславський В. В. Інформаційне забезпечення особистої безпеки працівників сил охорони правопорядку: сучасний стан проблеми. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 82–89.
14. Кононенко В. А. Конкурс як підстава виникнення правовідносин із науково-педагогічними працівниками. *Юридичний бюлетень*. 2017. Вип. 5. С. 72–79.
15. Костик В. В. Принципи проходження публічної служби: адміністративно-правовий аспект. *Академічні візії*. 2024. Вип. 31. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12731035>.

16. Лазор М. О. Принцип професіоналізму, компетентності, ініціативності, чесності, відданості справі: теоретико-правові підходи та реалії сьогодення. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. № 1. С. 79–84. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2023.1.12>.
17. Левенець А. В., Садовська О. М. Практика ЄСПЛ щодо дотримання принципу неупередженості в судовому процесі. *Правова держава*. 2021. № 41. С. 24–30. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.41.225573>.
18. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник. Харків : Діса плюс, 2014. 472 с.
19. Міжнародна поліцейська енциклопедія / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Ін Юре, 2003. 1232 с.
20. Москаленко В. В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки*. 2003. Т. 21. С. 41–44.
21. Прийма С. В. Неупередженість як основна вимога принципу справедливості тлумачення права // *Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov : zb. prispevkov z medzinar. vedeckej konf. (27–28 novembra 2015) / Paneurópska vysoká škola*. Vydal ; Bratislava, 2015. S. 81–84.
22. Процевський О. І. Методологічні засади трудового права : монографія. Харків : ХНАДУ, 2014. 260 с.
23. Свірін М. Принципи обмеження політичної активності державних службовців у офіційному політичному дискурсі сучасної Української держави. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. Вип. 3. С. 152–156.
24. Сіренко К. О. Принципи проходження державної служби в органах прокуратури України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 29, ч. 2, т. 3. С. 205–208.
25. Томкіна О. Принцип доброчесності державної влади: постановка проблеми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 65–74.
26. Трудове право України : навч. посіб. / за ред. В. О. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 564 с.
27. Філософський енциклопедичний словник / голова редкол. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
28. Циппеліус Р. Філософія права : підручник / пер. з нім. Є. М. Перепічія, Л. А. Ситниченко, С. В. Пролєєва. Київ : Тандем, 2000. 300 с.
29. Цувіна Т. А. Незалежність суду у контексті практики Європейського суду з прав людини // *Актуальні проблеми судового права : матеріали Міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. І. Є. Марочкіна (м. Харків, 30 жовт. 2015 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого*. Харків : Право, 2015. С. 106–108.

Надійшла до редакції: 09.04.2025

Прийнята до публікування: 11.06.2025

REFERENCES

1. Andrushko, A. V. (2002). *The emergence of labor relations with civil servants* [Candidate dissertation, Khmelnytsky Institute of Regional Administration and Law].
2. Bakaianova, N. M. (2018). *Single leadership and collective way of exercising powers in the activities of the State Bureau of Investigation* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference “State Bureau of Investigation: on the path of development”, Odesa, Ukraine.
3. Bila-Tiunova, L. R. (2020). *State Service of Ukraine. General part*. Odesa.
4. Bolotina, N. (2000). The human right to social security in Ukraine: the problem of terms and concepts. *Law of Ukraine*, 4, 35–39.
5. Bondarenko, S. M., & Buhas, N. V. (2021). Social policy of the state as a basis for ensuring social development. *Public Administration, Improvement and Development*, 2, 105–111. <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.2.40>.
6. Bytiak, Yu. P. (2005). *Civil service in Ukraine: organizational and legal principles*. Pravo.
7. Cippelius, R. (2000). *Philosophy of Law* (Ye. M. Perepichii, L. A. Sitchenko, & S. V. Prolieiev, Transl.). Tandem.
8. Grishchuk, A. B. (2021). Principle of professionalism in civil service. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 65, 227–232. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.41>.
9. Hryban, V. H., & Hlukhoveria, V. A. (Eds.). (2017). *Ensuring labor protection and personal safety in the National Police of Ukraine*. Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs; Lira LTD.
10. Kivalov, S. V. (2012). Principles of the state service in the new Law “On the state service”. *Current Problems of State and Law*, 68, 7–16.
11. Komisarov, O. G., & Boguslavsky, V. V. (2014). Information providing of employees of forces of guard of law and order: modern state of problem. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 82–89.

12. Kononenko, V. A. (2017). Competition as the basis for the emergence of legal relationships with scientific and pedagogical workers. *Law Bulletin*, 5, 72–79.
13. Kostyk, V. V. (2024). Principles of Public Service: Administrative and Legal Aspect. *Academic Visions*, 31. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12731035>.
14. Kovalenko, O. O. (2015). *Legal problems of freedom of will of the parties when concluding, amending and terminating an employment contract* [Doctoral dissertation, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University].
15. Kucherm V. O. (Ed.). (2017). *Labor Law of Ukraine*. Lviv State University of Internal Affairs.
16. Lazor, M. O. (2023). The principle of professionalism, competence, initiative, honesty, and dedication: theoretical and legal approaches and current realities. *State and Regions. Series: Public Management and Administration*, 1, 79–84. <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2023.1.12>.
17. Levenets, A. V., & Sadovska, O. M. (2021). Case law of the European Court regarding compliance with the principle of impartiality in judicial proceedings. *Constitutional State*, 41, 24–30. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.41.225573>.
18. Melnyk, K. Yu. (2014). *Labor law of Ukraine*. Disa plus.
19. Moskalenko, V. V. (2003). The essence of social protection and its place in the policy of the social state. *Scientific Notes*, 21, 41–44.
20. Protsevskiy, O. I. (2014). *Methodological principles of labor law*. KhNAHU.
21. Pryima, S. V. (2015, November 27–28). *Impartiality as the main requirement of the principle of fairness in the interpretation of law* [Conference presentation abstract]. International Scientific Conference “Legal science and practice: challenges of modern European integration processes”. Bratislava, Slovakia.
22. Rymarenko, Yu. I., Kondratiev, Ya. Yu., Tatsii, V. Ya., & Shemshuchenko, Yu. S. (Eds.). (2003). *International Police Encyclopedia*. In Yure.
23. Shynkaruk, V. I. (Ed.). (2002). *Philosophical Encyclopedic Dictionary*. Abrys.
24. Sirenko, K. O. (2014). Principles of civil service in the prosecution Ukraine. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 29(2), 205–208.
25. Svirin, M. (2014). Principles of the restriction of political activity of civil servants in the official political discourse of modern Ukrainian state. *Pressing Problems of Public Administration*, 3, 152–156.
26. Tomkina, O. (2014). Morality's principle of state authority: problem statement. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1(76), 65–74.
27. Tsvina, T. A. (2015, October 30). *Independence of the court in the context of the practice of the European Court of Human Rights* [Conference presentation abstract]. International scientific and practical conference “Current problems of judicial law”, Kharkiv, Ukraine.
28. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. et al. (2009). *General theory of state and law* (M. V. Tsvik, & O. V. Petryshyn, Eds.). Pravo.
29. Veselov, M. Yu., Gurzhiy, A. V., & Poltavets, A. A. (2024). The Principle of Patriotism in the Activities of Officials as a Legal Category. *Scientific Bulletin of Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine*, 2, 70–77. <https://doi.org/10.59226/2786-6920.2.2024.70-77>.

Received the editorial office: 9 April 2025

Accepted for publication: 11 June 2025

DENYS YEVHENIOVYCH ZHEREBTSOV,

*Doctor of Philosophy in specialty 081 “Law”,
Kharkiv National University of Internal Affairs;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4241-1621>,
e-mail: dns77@ukr.net*

SYSTEM OF PRINCIPLES FOR SERVICE IN THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS

The system of principles governing service in the State Bureau of Investigations is examined. It is noted that service in the State Bureau of Investigations, like any other law enforcement agency, is based on a system of principles. The principles are the basic provisions underlying service and concentratedly reflect the patterns of relevant social relations, permeating the entire mechanism of legal regulation and determining the organisational structure of social relations in the State Bureau of Investigations.

The views of scholars on the list of principles of civil service and service in law enforcement agencies have been studied. National legislation that enshrines the principles of civil service and the foundations of the organisation and activities of the State Bureau of Investigations has been researched. Attention is drawn to the lack of unanimity in the approaches of scholars to

defining the range of principles of civil service and service in law enforcement agencies, as well as to the differences in the lists of relevant principles in the Ukrainian laws “On Civil Service” and “On the State Bureau of Investigations”.

It has been established that the principles of service in the State Bureau of Investigations can be divided into general and special principles. General principles include: the principle of the rule of law; the principle of legality; the principle of justice; the principle of equality; the principle of transparency. Special principles include: the principle of voluntary recruitment; the principle of prohibition of coercion to perform duties not provided for in the contract and job description; the principle of non-partisanship; the principle of patriotism; the principle of impartiality; the principle of ensuring fair, safe and healthy conditions of service; the principle of independence; the principle of professionalism and efficiency; the principle of integrity; the principle of personal safety and social protection; the principle of personal responsibility and inevitability of punishment; the principle of unity of command. The above principles are considered and recommendations for improving the relevant national legislation are proposed.

Keywords: *principle, legal regulation, service, employee, law enforcement agencies, service, work, State Bureau of Investigations.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Жеребцов Д. Є. Система принципів проходження служби у Державному бюро розслідувань. *Право і безпека*. 2025. № 2 (97). С. 92–107. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.08>.

Citation (APA): Zharebtsov, D. Ye. (2025). System of Principles for Service in the State Bureau of Investigations. *Law and Safety*, 2(97). 92–107. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.08>.

УДК 341.1:[349.2:349.3]

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.09>**ЮРІЙ ФЕОДОСІЙОВИЧ ІВАНОВ,**кандидат юридичних наук, доцент,
Секретаріат Уповноваженого Верховної
Ради України з прав людини (м. Київ); <https://orcid.org/0000-0002-6947-7873>,
e-mail: drivanov@ukr.net;**МАЙЯ ВІКТОРІВНА ІВАНОВА,**

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ);

 <https://orcid.org/0000-0003-0243-3478>,
e-mail: ivanova@nbuv.gov.ua**НАЦІОНАЛЬНІ ТА АЛЬТЕРНАТИВНІ ДОПОВІДІ ЩОДО ВИКОНАННЯ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ХАРТІЇ (ПЕРЕГЛЯНУТОЇ) ЯК ПРИНЦИП
ДОДЕРЖАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ**

У статті розкрито основні положення Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 року та її взаємозв'язок з Європейською соціальною хартією 1961 року. Основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Наголошено, що інтеграція України до європейського правового простору та виконання зобов'язань, узятих у межах Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, вимагають гармонізації національного законодавства з європейськими нормами. Акцентовано на формах контролю за виконанням зобов'язань по хартіях, серед яких подання національних доповідей та процедура колективного оскарження. Скарги мають порушувати загальні питання щодо невідповідності закону або практики застосування одному чи декільком положенням хартій і не можуть бути подані щодо окремих ситуацій. Визначено порядок звітування державами-учасниками щодо виконання положень хартій. Зауважено на останніх змінах у правилах подання національних доповідей. Держави-учасниці, які не прийняли процедуру колективних скарг, звітують щодо однієї групи положень кожні два роки, які прийняли процедуру – кожні чотири роки. Доповіді повинні зосереджуватися на ситуації, що склалася на момент подання звіту, а також на діях, що вживаються або плануються для поліпшення ситуації, та включати інформацію про законодавчу базу, вжиті заходи, відповідні показники. Заздалегідь визначається обмежена кількість цільових питань, на які необхідно відповісти у звіті і які стосуються тільки положень, прийнятих державою. Акцентовано на перевагах ратифікації Додаткового протоколу, яким передбачено систему колективного оскарження, до якого Україна поки не приєдналась. Окреслено функції основних наглядових органів хартій – Європейського комітету із соціальних прав, Урядового комітету Європейської соціальної хартії та Європейського кодексу соціального забезпечення, а також роль Комітету міністрів і Парламентської асамблеї Ради Європи у процедурі оцінки імплементації хартій. Встановлено три основні етапи у процедурі звітування: вивчення звітів щодо відповідності / невідповідності ситуації положенням хартій; ухвалення висновку (надання рекомендацій у разі потреби); врахування наданих рекомендацій. Особливу увагу приділено механізму подання коментарів до національних (альтернативних) доповідей. Такі коментарі можуть містити додаткову або альтернативну інформацію з усіх питань, порушених у національній доповіді, або стосуватися окремого питання чи інформації, відсутньої в урядовій доповіді. Наголошено на ролі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у процесі звітування щодо виконання положень хартій.

Ключові слова: *Європейська соціальна хартія (переглянута), європейські стандарти соціальних прав, трудові права, соціальні права, Європейський Союз.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Інтеграція України до європейського правового простору та виконання зобов'язань, узятих у межах Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, вимагають гармонізації національного законодавства з європейськими

нормами¹. Європейська спільнота підтримала українську заявку від 28 лютого 2022 року на

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським

вступ до ЄС, і вже 23 червня 2022 року Україна отримала статус кандидата у члени ЄС. Запровадження європейських стандартів в Україні та їх дотримання є важливим кроком для набуття повноправного членства в ЄС. Це передбачає виконання міжнародних стандартів у сфері прав людини, зокрема положень Європейської соціальної хартії, яку називають «соціальною конституцією Європи».

Повномасштабне вторгнення рф призвело до суттєвих загроз належному дотриманню трудових і соціальних прав. В умовах правового режиму воєнного стану в Україні дотримання таких прав, особливо щодо вразливих груп населення, набуває надзвичайної актуальності. Особи, що постраждали від воєнних дій, мають потребу в підвищеному рівні соціального захисту.

Європейська соціальна хартія (далі – ЄСХ) була прийнята в Турині 18 жовтня 1961 року та набула чинності 26 лютого 1965 року. У 1996 році Європейську соціальну хартію було переглянуто; переглянута версія (далі – ЄСХп) набула чинності 1 серпня 1999 року. Україна ратифікувала ЄСХп 21 грудня 2006 року, а 1 лютого 2007 року вона набула чинності. Європейська соціальна хартія (переглянута) є більш доповненим варіантом закріплених прав у порівнянні з ЄСХ. У 1995 році було ухвалено Додатковий протокол¹, що передбачає систему колективного оскарження, до якого Україна поки що не приєдналась. Станом на сьогодні 43 із 47 держав – членів Ради Європи ратифікували Хартію²: 8 держав підписали ЄСХ, а 35 – ЄСХп. Європейська соціальна хартія та ЄСХп продовжуватимуть співіснувати, доки всі держави-члени не ратифікують ЄСХп (Смуш-Кулеша, Манасян, Федорова, 2021). Держави можуть бути стороною тільки однієї з Хартій. У зв'язку з ратифікацією ЄСХп перед нашою кра-

їною постають завдання щодо дотримання її положень, якісної підготовки доповідей про їх виконання, розроблення конкретних заходів для реалізації її положень в Україні, а також вдосконалення національного законодавства відповідно до її принципів і забезпечення дотримання встановлених стандартів у сфері трудових і соціальних прав.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Мета* статті полягає в розкритті основних положень ЄСХп. З урахуванням визначеної мети було поставлено такі *завдання*: проаналізувати положення ЄСХп; розкрити тематичні групи, за якими передбачено звітування; визначити порядок подання звітів державами-учасниками; окреслити умови та суб'єктів подання альтернативних звітів.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Питання дотримання прав у сфері праці та соціального захисту, а також відповідності національного законодавства міжнародним стандартам досліджувалися такими вченими, як Н. Болотіна, С. Запара, М. Іншин, П. Пилипенко, М. Феськов, Н. Хуторян, О. Чорномаз, М. Шумило, В. Щербина, О. Ярошенко та ін. Проте з огляду на динамічність соціального розвитку суспільства проблема дотримання трудових та соціальних прав не втрачає своєї актуальності, тому вимагає подальшого дослідження та розвитку.

Учені, досліджуючи рівень імплементації міжнародних стандартів соціального захисту в національне законодавство, а також виконання взятих у цьому аспекті зобов'язань, констатують незадовільний стан дотримання таких стандартів у нашій державі. На одну з важливих причин неналежного виконання зобов'язань звертає увагу у своєму дослідженні М. Шумило (2012, с. 248). Дослідник, аналізуючи міжнародні стандарти у сфері соціального захисту, наголошує на відсутності відповідальності держави за недотримання положень міжнародних актів: під час звітування держав про виконання взятих на себе зобов'язань відповідні міжнародні органи аналізують подану інформацію та надають рекомендації щодо усунення недоліків, однак держави не завжди їх виконують.

На існування формального ставлення до Хартії в Європі та неналежне її виконання низкою європейських держав звернула увагу президентка Європейського комітету соціальних прав Ради Європи, професорка міжнародного права прав людини та директорка Центру прав людини Ноттінгемського університету А. Нолан (2024). Вона зауважила, що система, пов'язана з Хартією як інструментом Ради Європи, переживає критичний момент. На її

співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : від 27.06.2014 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 11.04.2025).

¹ Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії, який передбачає систему колективного оскарження : від 09.11.1995 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_807 (дата звернення: 11.04.2025).

² Тут і далі під терміном «Хартія» вживатиметься узагальнена назва для Європейської соціальної хартії 1961 року та Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 року.

переконання, суди повільно враховують ці положення у своїй практиці, особливо в тих випадках, коли держави не змогли вжити позитивних заходів, життєво необхідних для забезпечення захисту соціальних прав. Причиною цього, попри загальноприйнятість таких стандартів, є відсутність чіткого правового розуміння того, чи положення Хартії мають обов'язкову юридичну силу, чи становлять лише загальні принципи, попри їх широку підтримку. Водночас А. Нолан (2024) зазначає і позитивні зрушення у сфері реалізації Хартії, зокрема пов'язані зі змінами 2022 року щодо порядку звітування.

Н. Павлів-Самоїл (2016, с. 306) у своєму дослідженні аналізує питання відповідності норм національного законодавства положенням ЄСХп. Учений зазначає, що норми національного законодавства суттєво відрізняються від міжнародних гарантій у сфері праці та соціального захисту, акцентуючи на цій проблемі в контексті євроінтеграційного процесу України. Т. Гарасимів (2021, с. 46) зазначає, що наша держава виявляє скептичне ставлення до вимог міжнародних договорів. На підтвердження цього він наводить положення ЄСХп, відповідно до яких Україна зобов'язалася перед ЄС внести зміни до національного законодавства та створити правову основу для ефективного проведення реформ у соціальній сфері. Дослідник наголошує, що Європейський комітет із соціальних прав у своїх висновках неодноразово висловлював зауваження до чинного законодавства через його невідповідність положенням Хартії. Утім, ці зауваження досі не були враховані.

П. Пилипенко (2021, с. 4–6), досліджуючи питання права на працю в контексті Хартії, констатує, що це право належить до соціальних явищ, які виникають та існують незалежно від держави, є рівними і загальними для всіх людей. Сьогодні у сфері зайнятості домінує принцип свободи праці, тому реалізація цього права має забезпечуватися через зайнятість особи, яку держава повинна визнавати своїм найважливішим обов'язком. Таким чином, право на працю як загальносоціальне явище інтегрується у сферу державного функціонування, а отже, й у площину правових відносин через зайнятість як спосіб реалізації особою свого права на працю.

Л. Малюга (2019, с. 19) звертає увагу на позитивні аспекти ратифікації Україною ЄСХп. На підтвердження цього вчена наводить приклад ст. 30 ЄСХп, якою визначається право на захист від бідності та соціального відчуження. Дослідниця зауважує, що, незважаючи на ста-

більно високий рівень бідності в Україні, завдяки ЄСХп було прийнято Стратегію подолання бідності та відповідний план заходів для її реалізації. Це, на її думку, свідчить про поступове приведення національного законодавства у відповідність до європейських соціальних стандартів, визначених у Хартії. Водночас учена констатує, що окремі зобов'язання Україна досі не виконала. Схожої позиції дотримується й І. Андрієнко (2022, с. 146), який зазначає, що хоча національне законодавство формально містить необхідні основи для впровадження соціальних стандартів ЄС, задекларовані в ньому норми є значно нижчими за європейські. Причиною цього дослідник називає недостатній рівень економічного розвитку держави. Більшість виплат у системі соціального забезпечення в Україні досі прив'язані до прожиткового мінімуму, і значна їх частина є нижчою за визначені законом межі та не відповідає положенням ЄСХп. У підсумку це не сприяє подоланню бідності. На переконання науковця, ратифікація максимальної кількості положень ЄСХп дозволить окреслити чіткі орієнтири для подальших реформ у соціальній сфері, які відповідатимуть європейським стандартам і забезпечуватимуть гідний рівень життя населення.

Про недостатній рівень захисту трудових прав, що пов'язаний як із небажанням держави розширювати соціальні гарантії для працівників, так і з дерегуляцією ринку праці порівняно з принципами Хартії, констатує Н. Черевко (2025, с. 200). Дослідниця зазначає, що європейські стандарти вимагають посиленого контролю за умовами праці, належного рівня мінімальної заробітної плати, яка має забезпечувати гідний рівень життя, виконання зобов'язань щодо створення нових робочих місць, а також наявності ефективних механізмів для запобігання відтоку робочої сили.

Результати наукових досліджень дають підстави зробити висновок про важливість ратифікації ЄСХп Україною. Позитивним аспектом є підвищення рівня захисту трудових і соціальних прав в Україні, хоча він і залишається нижчим за європейські стандарти. Необхідність звітування про виконання положень ЄСХп виступає додатковим стимулом для вдосконалення національних соціальних стандартів. У 2022 році порядок звітування за Хартією зазнав суттєвих змін, що зумовлює актуальність подальшого дослідження положень ЄСХп у світлі нових вимог.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Відповідно до поставлених мети і завдань основою методології дослідження стали загальнонаукові

та спеціальні методи пізнання. Системно-структурний і формально-логічний методи було використано для аналізу міжнародної та вітчизняної нормативно-правової бази. Діалектичний підхід дав змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, охарактеризувати сучасні процеси, що відбуваються у світі, та визначити шляхи розв'язання окресленої проблематики. Застосування методів аналізу та синтезу дало змогу виокремити предмет дослідження та його складові. Метод індукції та дедукції дав підстави для класифікації прав, визначених у Хартії, за родовими ознаками. Історичний метод застосовано для простеження еволюції правового регулювання й дослідження генези наукових поглядів на порушене питання. Джерелознавчий аналіз уможливив виявлення наукових позицій щодо сучасного та перспективного розвитку захисту конституційних прав людини і громадянина в соціальній сфері.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Після проголошення Загальної декларації прав людини¹, яка закріплювала невід'ємні права для всіх людей, постало питання надання обов'язкової юридичної сили таким правам. У Європі з метою дотримання проголошених прав була спочатку прийнята Європейська конвенція з прав людини², яка зосереджувалась в основному на громадянських і політичних правах. Згодом була прийнята ЄСХ, яка є аналогом Європейської конвенції з прав людини, але у сфері економічних і соціальних прав. Хартія закріплює за працівниками широкі соціальні права: право на працю, колективні переговори, соціальне забезпечення, охорону праці, відпочинок, страхування на випадок безробіття, пенсійне забезпечення, рівність жінок та чоловіків в оплаті однакової праці, законний страйк, захист і допомогу для працівників-мігрантів та їхніх сімей.

Структурно ЄСХп складається з шести частин та Додатку. У частині I декларативно визначається 31 право-принцип, які в частині II розкриваються більш детально, поділяючись на статті та параграфи. Частина II містить

31 статтю, які складаються з 98 параграфів. У частині III закріплено зобов'язання, яких повинна дотримуватися держава, а також порушено питання ставлення держав до ЄСХп і Додаткового протоколу 1988 року. Частиною IV регулюються питання контролю держав за виконанням положень ЄСХп. У частині V встановлені принципи виконання державою-учасницею зобов'язань ЄСХп, підстави відступу від них, порядок змін та доповнень положень ЄСХп. У частині VI встановлені правила підписання та ратифікації ЄСХп.

Хартія врегульовує широкий спектр прав, однак не містить їх систематизації за родовими ознаками. Н. Болотіна та М. Феськов (2011, с. 41) класифікують права, передбачені Хартією, за предметним (галузевим) критерієм на такі групи: права у сфері праці; комплексні права (у сфері праці та в інших сферах суспільних відносин); права у сфері соціального забезпечення; права у сфері охорони здоров'я; права у сфері житлового права; інші комплексні права. Крім того, вони пропонують класифікацію: за суб'єктним критерієм – за окремими категоріями осіб; за множинністю – на індивідуальні та колективні трудові права.

У Посібнику з освіти з прав людини за участі молоді зазначено, що Хартія гарантує права і свободи, які стосуються всіх людей у їхньому повсякденному житті. До основних належать: право на житло; право на охорону здоров'я; право на освіту; право на зайнятість (свобода праці, справедливі умови праці, колективні трудові права); правовий та соціальний захист; свобода пересування; заборона дискримінації.

До реформи порядку звітування, яка відбулась у 2022 році, країни подавали звіти за чотирма тематичними групами: 1) трудові права; 2) працевлаштування, навчання та рівні можливості; 3) охорона здоров'я, соціальне забезпечення та соціальний захист; 4) діти, сім'я та мігранти. Такий поділ має умовний характер, адже, наприклад, питання працевлаштування належать до сфери трудових прав, а окремі аспекти, що стосуються дітей, сімей і мігрантів, також охоплюють трудові гарантії.

На наше переконання, з урахуванням закріплених Конституцією України видів прав усі права, передбачені ЄСХп, можемо поділити на такі групи: 1) право на працю (ст. 43 Конституції України), що включає право фізичної

¹ Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 11.04.2025).

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 11.04.2025).

³ КОМПАС: Посібник з освіти з прав людини за участю молоді // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass> (дата звернення: 11.04.2025).

особи на зайняття підприємницькою діяльністю (ст. 42 Конституції України). Відповідно до концепції трудового права, згідно з якою воно регулює як трудові відносини, так і інші відносини, тісно пов'язані з ними (Іванов, 2020), до цієї групи можна віднести 68 параграфів ЄСХп; 2) право на соціальний захист (ст. 46 Конституції України) – 14 параграфів ЄСХп; 3) право іноземців на рівні права із громадянами країни (ст. 26 Конституції України) – 8 параграфів ЄСХп; 4) право на охорону здоров'я (ст. 49 Конституції України) – 3 параграфи ЄСХп; 5) право на житло (ст. 47 Конституції України) – 3 параграфи ЄСХп; 6) права дітей (ст. 52 Конституції України) – 2 параграфи ЄСХп.

У статті «А» ЄСХп встановлюються зобов'язання для держав-учасниць, відповідно до яких вони обов'язково повинні прийняти мінімум шість із дев'яти статей частини II: ст. 1 («Право на працю»), ст. 5 («Право на створення організацій»), ст. 6 («Право на укладання колективних договорів»), ст. 7 («Право дітей та підлітків на захист»), ст. 12 («Право на соціальне забезпечення»), ст. 13 («Право на соціальну та медичну допомогу»), ст. 16 («Право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист»), ст. 19 («Право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу»), ст. 20 («Право на рівні можливості та рівне ставлення у вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі»), та додаткову кількість статей або позначених цифрами параграфів частини II, які вона може визначити, за умови, що загальна кількість статей або позначених цифрами параграфів, які держава вважає обов'язковими для себе, становить не менше 16 статей або 63 позначених цифрами параграфів.

Така вимога, на думку авторів тренінгової програми для суддів (Смуш-Кулеша, Манасян, Федорова, 2021), формує певну ієрархію прав і призводить до вибіркового захисту з боку держави-учасниці. Дослідники наводять приклади взаємозв'язку між окремими положеннями ЄСХп: ст. 2 § 4, що стосується усунення ризиків небезпечних професій, пов'язана зі ст. 3 («Право на безпечні та здорові умови праці»); ст. 16 («Право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист»), яка, зокрема, передбачає право на житло для сімей, має зв'язок зі ст. 31 («Право на житло»); ст. 4 § 3 гарантує право на справедливую винагороду для жінок і чоловіків і пов'язана зі ст. 20, у якій йдеться про гендерну рівність у питаннях зайнятості, включно з рівною оплатою праці. Таким чином, на переконання авторів, навіть ті статті, які охоплюють елементи інших прав,

забезпечують певний рівень захисту, зокрема в тих випадках, коли відповідні положення ЄСХп не були ратифіковані державою.

Приклад застосування такої ієрархічності можна побачити в дослідженні Г. Вонк і М. Олів'є (2019), які вивчали систему загальної соціальної допомоги. Наводячи приклад Хартії, вчені звертають увагу на ст. 13, що гарантує право на соціальну та медичну допомогу особам, які не мають засобів до існування. Стаття 13 сформульована як доповнення до змістовно ширшої ст. 12, що присвячена праву на соціальне забезпечення, і водночас є окремою від ст. 14, яка стосується безпосередньо соціального догляду. Усі вищеперераховані права спрямовані на досягнення мети, встановленої у ст. 30 – права на захист від бідності та соціальної ізоляції.

Україна ратифікувала 76 із 98 параграфів ЄСХп, за винятком таких: ст. 2 § 3, ст. 4 § 1, ст. 12 §§ 1 та 2, ст. 13 §§ 1–4, ст. 19 §§ 1–12, ст. 25, ст. 31 § 3. Профіль України щодо Хартії можна знайти за посиланням: <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/ukraine>.

Наглядовими органами із дотримання державами-учасницями виконання положень Хартії є Європейський комітет із соціальних прав (далі – Європейський комітет) і Урядовий комітет Європейської соціальної хартії та Європейського кодексу соціального забезпечення (далі – Урядовий комітет).

Європейський комітет складається із 15 незалежних членів, які обираються Комітетом міністрів Ради Європи на шість років із можливістю переобрання один раз. Європейський комітет ухвалює рішення щодо відповідності ситуації за результатами вивчення національних звітів і колективних скарг. Урядовий комітет – це орган, до складу якого входять представники держав – учасниць Хартії та спостерігачі, що представляють європейські організації роботодавців і профспілок. Він готує роботу Комітету міністрів Ради Європи, який відповідає за реалізацію висновків Європейського комітету із соціальних прав.

Контроль за виконанням зобов'язань по Хартії здійснюється у формі: 1) подання національних доповідей; 2) процедури колективного оскарження.

Процедура подання колективних скарг була запроваджена Додатковим протоколом, прийнятим у 1995 році (набрав чинності у 1998 році), що підвищило ефективність, швидкість і результативність упровадження Хартії. Процедура є системою захисту соціально-економічних прав людини, яка доповнює судовий захист громадянських і політичних прав,

передбачений Європейською конвенцією з прав людини. Скарги мають порушувати загальні питання щодо невідповідності закону або практики застосування одному чи декільком положенням Хартії і не можуть бути подані щодо окремих ситуацій. Колективні скарги мають право подавати європейські соціальні партнери: Європейська конфедерація профспілок, Ділова Європа та Міжнародна організація роботодавців, певні міжнародні неурядові організації, які мають статус учасника Ради Європи та включені на їхнє прохання до списку, складеного Урядовим комітетом; представницькі профспілки та організації роботодавців у відповідній країні. Крім того, будь-яка держава може надати репрезентативним національним неурядовим організаціям в межах своєї юрисдикції право подавати скарги проти неї. Поки це зробила лише Фінляндія. Процедура посилює роль соціальних партнерів і неурядових організацій, дозволивши їм безпосередньо звертатися до Європейського комітету для отримання рішень щодо можливого невиконання Хартії. Якщо Європейський комітет визнає скаргу прийнятною, він розглядає її,

ухвалює рішення по суті та встановлює, чи відповідає закон і/або практика його виконання одному або декільком положенням Хартії¹.

У статті «С» ЄСХп встановлено, що виконання правових зобов'язань, які містяться в ній, підлягає такому самому нагляду, як і в ЄСХ. Система звітності формально регулюється статтями 21–29 частини IV ЄСХ. У процедурі звітування, передбачену частиною IV ЄСХ, були внесені правки відповідно до Туринського протоколу 1991 року (ETS No. 142), який не набув чинності, але застосовується на підставі рішення Комітету міністрів Ради Європи (Смуш-Кулеша, 2024). Туринський протокол покращив механізм моніторингу за дотриманням Хартії, він підтвердив роль Комітету міністрів і Парламентської асамблеї Ради Європи у процедурі оцінки імплементації Хартії.

Держави – учасниці Хартії щороку подавали доповідь щодо положень однієї з чотирьох тематичних груп (див. табл. 1). Отже, про кожне положення Хартії держави звітували раз на чотири роки.

Таблиця 1

Тематичні групи і тематика звітування

Тематична група	Тематика групи	Статті Хартії
Група 1	Працевлаштування, навчання та рівні можливості	Статті 1, 9, 10, 15, 18, 20, 24, 25
Група 2	Охорона здоров'я, соціальне забезпечення та соціальний захист	Статті 3, 11–14, 23, 30
Група 3	Трудові права	Статті 2, 4–6, 21–22, 26, 28,
Група 4	Діти, сім'я та мігранти	Статті 7, 8, 16, 17, 19, 27, 31

Процедура звітування умовно складається із трьох етапів. Спочатку Європейський комітет розглядає звіти, подані державами – учасницями Хартії протягом попереднього року. Після аналізу ним ухвалюється висновок і приймається одне з таких рішень: 1) ситуація відповідає положенням Хартії; 2) ситуація не відповідає положенням Хартії (із зазначенням підстав невідповідності); 3) ситуація не відповідає Хартії через невідповідність законодавства її положенням або через неналежне його застосування; 4) ухвалення висновку відкладається через неповну або нечітку інформацію. Якщо ситуація не відповідає вимогам, держава повинна привести її у відповідність.

На другому етапі держава, щодо якої ухвалено висновок про невідповідність, має надати Урядовому комітету інформацію про заходи, які вона планує здійснити для виправлення ситуації. У разі першого виявлення невідповідності ця інформація подається у письмовій формі та не підлягає обговоренню в Урядовому комітеті. Якщо ж Європейський комітет повторно встановлює факт невідповідності, Урядовий комітет проводить обговорення після отримання інформації від держави про вжиті або заплановані дії для виправлення ситуації. Отже, така інформація повинна містити вичерпні відомості щодо всіх питань, порушених Європейським комітетом. Урядовий комітет на підставі аналізу готує звіт для Комітету міністрів Ради Європи, у якому вказує ситуації, які, на його думку, потребують рекомендацій для відповідних держав з урахуванням висновків Європейського комітету, пояснень держави, національних обставин і соціально-

¹ The Collective Complaints Procedure // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/collective-complaints-procedure1> (дата звернення: 11.04.2025).

економічної політики (Вишнівська-Казальс, 2020).

На третьому етапі, з урахуванням пропозицій Урядового комітету, Комітет міністрів Ради Європи ухвалює резолюцію, яка завершує відповідний цикл моніторингу та може містити індивідуальні рекомендації зацікавленим державам. Якщо держава не вживає необхідних заходів, Комітет міністрів за поданням Урядового комітету має право звернутися до неї з офіційною рекомендацією щодо зміни ситуації як у законодавстві, так і у практиці його застосування. Зрештою, саме Європейський комітет визначає, чи було виконано вимоги Хартії¹. На основі аналізу висновків доповідей Д. Вишнівська-Казальс (2020) зазначає, що на практиці Комітет міністрів рідко надає рекомендації окремим державам після висновку Європейського комітету про невідповідність.

На переконання А. Федорової (2015), участь Комітету міністрів Ради Європи як фінальної ланки контрольного механізму, а також ухвалення ним рекомендацій і резолюцій є надзвичайно важливим елементом, що сприяє підвищенню авторитету й ефективності механізму виконання положень Хартії. На відміну від контрольного механізму Європейської конвенції з прав людини, де рішення Європейського суду є обов'язковими для сторін, у межах механізму Хартії ухвалення юридично обов'язкових рішень не передбачено. Попри наявні пропозиції щодо поширення юрисдикції Європейського суду з прав людини на скарги

за Хартією, а також окремі рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи із цього приводу, це питання досі не розглядалося на практичному рівні від часу ухвалення Хартії.

У квітні 2014 року Комітет міністрів Ради Європи ухвалив зміни до системи моніторингу виконання положень Хартії, якими було спрощено звітність для держав-учасниць, що затвердили процедуру колективних скарг. Для таких держав передбачено подання національного звіту кожні два роки. Відповідно, ці держави були поділені на дві групи: група А складається з восьми держав – Франція, Греція, Португалія, Італія, Бельгія, Болгарія, Ірландія, Фінляндія; група Б складається із семи держав – Нідерланди, Швеція, Хорватія, Норвегія, Словенія, Кіпр, Чехія (Вишнівська-Казальс, 2020).

У 2022 році процедура звітування була знову переглянута в напрямі її спрощення: положення Хартії поділено на дві групи (див. табл. 2). Починаючи з 2024 року, держави-учасниці, які не прийняли процедуру колективних скарг, звітують щодо однієї групи положень кожні два роки, а ті, які прийняли цю процедуру, – кожні чотири роки. Водночас щодо всіх прийнятих положень звітність подається: у першому випадку – кожні чотири роки, у другому – кожні вісім років. Доповіді необхідно подавати до 31 грудня відповідного року. Серед позитивних змін – вимога зосереджувати доповіді на фактичній ситуації, що існує на момент подання, а також на діях, які вже вживаються або заплановані з метою її покращення.

Таблиця 2

Статті, за якими відбувається звітування з 2024 року

Група	Загальна кількість положень	Статті Хартії
Група 1	50	Статті 1–6, 8–10, 18–22, 24, 25, 28, 29
Група 2	48	Статті 7, 11–17, 23, 26, 27, 30, 31

Доповіді повинні містити інформацію про законодавчу базу, вжиті заходи, а також відповідні показники. Законодавча база повинна складатись із законів та підзаконних актів, колективних договорів, інших положень, судової практики. Усі посилання на законодавство мають супроводжуватися текстом відповідних положень та поясненнями щодо їхнього застосування. Розкриваючи вжиті заходи, необхідно звернути увагу на адміністративні заходи, програми, плани дій,

проекти тощо, ухвалені для впровадження правової бази, а також на проблеми, що виникли під час їх виконання, застосовані стратегії, досягнуті результати тощо. Пояснити політику, що проводилася, вказати, чому відбулися зміни в ній, які були цілі та отримані результати. Інформацію необхідно підкріплювати статистичними показниками та наводити інші дані, які дозволять оцінити ступінь імплементації положень Хартії: результати спеціальних досліджень і моніторингові, внутрішні доповіді тощо. Держави-учасниці вільні ухвалювати рішення щодо обсягу своїх доповідей, але можуть бути надані орієнтовні вказівки щодо бажаного обсягу (Смуш-Кулеша, 2024).

¹ Reporting system of the European Social Charter // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/national-reports> (дата звернення: 11.04.2025).

Європейський комітет та Урядовий комітет визначають обмежену кількість цільових запитань, на які необхідно надати відповіді у звіті. Вони стосуються лише тих положень Хартії, які були ратифіковані державою. У разі потреби під час розгляду звіту Європейський комітет може додатково адресувати державі-учасниці обмежене коло конкретних питань. Перед початком звітного циклу Європейський комітет надсилає державам-учасникам листи із запрошенням подати національні доповіді, посиляючись на спеціально підготовлений опитувальник для цього циклу. Запитання надсилаються в середині року, у якому держави мають подавати свої доповіді. При цьому держави повинні відповідати лише на ті питання, що містяться в опитувальнику. Загальна кількість тем, які мають бути висвітлені в одній доповіді, зазвичай становить близько десяти¹.

У 2022 році у процесі зміни порядку звітування додатково було передбачено подання спеціальних (*ad-hoc*) доповідей. Тематика та час подання запитань визначаються Європейським комітетом і Урядовим комітетом з метою виявлення проблем, які виникають раптово, є непередбачуваними або пов'язані з кризовими ситуаціями, що потребують певного часу для належного реагування. Урядовий комітет може запропонувати державам-учасникам шляхи розв'язання виявлених проблем або звернутися до Комітету міністрів Ради Європи із пропозицією надіслати всім державам додаткові вказівки чи загальні рекомендації згідно з положеннями ст. 15.b Статуту Ради Європи². Спеціальний звіт щодо кризи вартості життя був поданий Україною 11 червня 2024 року³.

У період з 2008 по 2024 рік Україна подала 15 доповідей про застосування ЄСХп. У разі відсутності запитуваної інформації в доповіді Європейський комітет розглядає це як пору-

шення зобов'язання щодо подання звітності. За результатами аналізу наданої інформації Європейським комітетом щодо України були подані відповідні висновки⁴.

У 2024 році Україна подала п'ятнадцяту національну доповідь уже за новою процедурою звітування. Відповіді надавались відповідно до переліку питань за такими статтями: ст. 2 («Право на справедливі умови праці»); ст. 3 («Право на безпечні та здорові умови праці»); ст. 4 («Право на справедливий винагороду»); ст. 5 («Право на створення організацій»); ст. 6 («Право на укладання колективних договорів»); ст. 20 («Право на рівні можливості та рівне ставлення у вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі»).

У 2023 році Україна подала останню, чотирнадцяту національну доповідь за старою процедурою звітування, яка передбачала поділ прав за Хартією на чотири групи, відповідно до тематичної групи «Діти, сім'я та мігранти». Звітний період – з 1 січня 2018 року по 31 грудня 2021 року. Дедлайн подання – 31 грудня 2022 року, проте Україна подала доповідь 1 березня 2023 року. Із зазначеної групи Україна не ратифікувала такі положення: ст. 19 §§ 1–12, ст. 31 § 3. Висновки щодо України стосувались 23 положень, серед яких було ухвалено рішення: п'ять висновків про відповідність: ст. 7 § 4, ст. 8 §§ 2, 3, ст. 27 §§ 1, 3; 18 висновків про невідповідність: ст. 7 §§ 1–3, 5–10, ст. 8 §§ 1, 4, 5, ст. 16, ст. 17 §§ 1–2, ст. 27 § 2, ст. 31 §§ 1, 2⁵.

2022 рік – тематична група «Трудові права». Дедлайн – 31 грудня 2021 року. Однак після встановленого строку Україна не надала доповідь через початок повномасштабної агресії РФ. Необхідно звернути увагу, що відповідно до статті «F» («Відступи від зобов'язань під час війни або надзвичайного стану в державі») держава може вжити заходів відступу від зобов'язань за Хартією в межах, які зумовлені

¹ CM(2022)114-final – [1444/4.4] Implementation of the Report on Improving the European Social Charter system – Operational proposals for the reform of the European Social Charter system. 27 September 2022 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a8412f> (дата звернення: 11.04.2025).

² Там само.

³ European Social Charter. Ad hoc Report on the on the cost-of-living crisis submitted by The Government of Ukraine. 11 June 2024 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/ukraine-ad-hoc-report-on-the-cost-of-living-crisis/1680b0724f> (дата звернення: 11.04.2025).

⁴ Ukraine ratified the Revised European Social Charter on 21/12/2006, accepting 76 of the 98 paragraphs of the Charter // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/ukraine> (дата звернення: 11.04.2025).

⁵ Європейська соціальна хартія (переглянуто). Європейський комітет із соціальних прав. Висновки за 2023 рік. Україна. Березень 2024 р. // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/european-committee-of-social-rights-conclusions-ukr/1680b11a8d> (дата звернення: 11.04.2025).

гостротою становища, якщо такі заходи не суперечать її іншим зобов'язанням за міжнародним правом та в розумні строки поінформувати Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і про причини їхнього вжиття. Також поінформувати Генерального секретаря про те, коли такі заходи були припинені і з якого часу положення Хартії знову повністю виконуються.

2021 рік – тринадцята національна доповідь за тематичною групою «Охорона здоров'я, соціальне забезпечення та соціальний захист». Звітний період – з 1 січня 2016 року по 31 грудня 2019 року. Дедлайн – 31 грудня 2020 року, доповідь подано – 27 серпня 2021 року. Україна не ратифікувала ст. 12 §§ 1, 2, ст. 13. Висновки стосуються 13 ситуацій: один висновок про відповідність: ст. 14 § 2; вісім висновків про невідповідність: ст. 3 §§ 1–4, ст. 11 §§ 1, 2, ст. 23 і ст. 30; чотири ситуації потребують додаткової інформації для вивчення: ст. 11 § 3, ст. 12 §§ 3, 4 і ст. 14 § 1.

2020 рік – дванадцята національна доповідь за тематичною групою «Працевлаштування, навчання та рівні можливості». Звітний період – з 1 січня 2015 року по 31 грудня 2018 року. Дедлайн – 31 грудня 2019 року, доповідь подано – 21 січня 2020 року. Україна ратифікувала всі положення цієї групи, крім ст. 25. Висновки стосуються 18 ситуацій: два висновки про відповідність: ст. 1 § 3 і ст. 24; 14 висновків про невідповідність: ст. 1 §§ 1, 2, 4, ст. 9, ст. 10 §§ 1–4, ст. 15 §§ 1, 2, ст. 18 §§ 2–4 і ст. 20; дві ситуації потребують додаткової інформації для вивчення: ст. 10 § 5 і ст. 15 § 3.

2019 рік – одинадцята національна доповідь за тематичною групою «Діти, сім'я та мігранти». Звітний період – з 1 січня 2014 року по 31 грудня 2017 року. Дедлайн – 31 жовтня 2018 року, доповідь подано – 6 червня 2019 року. Україна не ратифікувала ст. 19 та ст. 31 § 3. Висновки стосуються 23 ситуацій: сім висновків відповідності: ст. 7 §§ 7–9, ст. 8 §§ 2, 3, ст. 27 §§ 1, 3; 11 висновків про невідповідність: ст. 7 §§ 1–3, ст. 7 § 10, ст. 8 § 1, 5, ст. 16, ст. 17 §§ 1, 2, ст. 31 §§ 1, 2; п'ять ситуацій потребують додаткової інформації для вивчення: ст. 7 § 4–6, ст. 8 § 4, ст. 17 § 2. Європейському комітету потрібна додаткова інформація для оцінки ситуації.

2018 рік – десята національна доповідь за тематичною групою «Трудові права». Звітний період – з 1 січня 2013 року по 31 грудня 2016 року. Дедлайн – 31 жовтня 2017 року, доповідь подано – 26 липня 2018 року. Україна не ратифікувала ст. 2 § 3 та ст. 4 § 1. Висновки стосуються 21 ситуації: дев'ять висновків про ві-

дповідність: ст. 2 §§ 1, 2, ст. 4 § 2, ст. 6 § 1–3, ст. 21, ст. 22 і ст. 29; 10 висновків про невідповідність: ст. 2 §§ 5, 7, ст. 4 §§ 3–5, ст. 5, ст. 6 § 4, ст. 26 §§ 1, 2 та ст. 28; дві ситуації потребують додаткової інформації для вивчення: ст. 2 §§ 4, 6, 1.

2017 рік – дев'ята національна доповідь за тематичною групою «Охорона здоров'я, соціальне забезпечення та соціальний захист». Звітний період – з 1 січня 2012 року по 31 грудня 2015 року. Дедлайн – 31 жовтня 2016 року, доповідь подано – 23 березня 2017 року. Україна не ратифікувала статті 12 та 13. Висновки стосуються 11 ситуацій: один висновок про відповідність: ст. 14 § 2; вісім висновків про невідповідність: ст. 3 §§ 2–4, ст. 11 §§ 1–3, ст. 23 і ст. 30; дві ситуації потребують додаткової інформації для вивчення: ст. 3 § 1 і ст. 14 § 1.

2016 рік – восьма національна доповідь за тематичною групою «Працевлаштування, навчання та рівні можливості». Звітний період – з 1 січня 2011 року по 31 грудня 2014 року. Дедлайн – 31 жовтня 2015 року, доповідь подано – 5 липня 2016 року. Україна не ратифікувала ст. 25. Висновки стосуються 24 ситуацій: два висновки про відповідність: ст. 18 § 1 і ст. 24; 21 висновок про невідповідність: ст. 1 §§ 1–4, ст. 2 § 7, ст. 5, ст. 9, ст. 10 §§ 1, 2, 4, 5, ст. 15 §§ 1–3, ст. 18 §§ 2, 3, ст. 20, ст. 26 §§ 1, 2 і ст. 28; дві ситуації потребують додаткової інформації для вивчення: ст. 10 § 3 і ст. 18 § 4.

2015 рік – сьома національна доповідь за тематичною групою «Діти, сім'я та мігранти». Звітний період – з 1 січня 2010 року по 31 грудня 2013 року. Дедлайн – 31 жовтня 2014 року, доповідь подано – 25 березня 2015 року. Україна не ратифікувала ст. 19 та ст. 31 § 3. Висновки стосуються 26 ситуацій: 12 висновків про відповідність: ст. 7 §§ 2, 4, 6–9, ст. 8 §§ 2–4, ст. 17 § 2, ст. 27 §§ 1, 3; 12 висновків про невідповідність: ст. 3 § 4, ст. 7 § 1, 3, 5, 10, ст. 8 § 1, 5, ст. 11 § 2, ст. 16, ст. 30, ст. 31 §§ 1, 2; дві ситуації потребують додаткової інформації для вивчення: ст. 17 § 1 і ст. 27 § 2.

2014 рік – шоста національна доповідь за тематичною групою «Трудові права». Звітний період – з 1 січня 2009 року по 31 грудня 2012 року. Дедлайн – 31 жовтня 2013 року, доповідь подано – 15 січня 2014 року. Україна не ратифікувала ст. 4 § 1. Висновки стосуються 21 ситуації: 10 висновків про відповідність: ст. 2 §§ 1, 2, 4, 6, ст. 4 § 2, ст. 6 §§ 1–3, ст. 21,

¹ Співробітництво з Радою Європи // Міністерство соціальної політики України : офіц. сайт. URL: <https://old.msp.gov.ua/content/spivrobitnictvo-z-radoyu-evropi.html?PrintVersion> (дата звернення: 11.04.2025).

ст. 22; вісім висновків про невідповідність: ст. 2 § 7, ст. 4 §§ 4, 5, ст. 5, ст. 6 § 4, ст. 26 §§ 1, 2, ст. 28; три ситуації потребують додаткової інформації для вивчення: ст. 2 § 5, ст. 4 § 3 і ст. 29.

Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці у своїх рекомендаціях 2013 року зазначав, що протягом 2008–2012 років урядом України було подано п'ять національних доповідей щодо дотримання статей ЄСХп. На основі проведеного аналізу Комітет вказує, що ситуація в Україні: відповідає нормам Хартії за 19,2 % пунктів, не відповідає за 10 пунктами (13,7 %), за 67,1 % положень необхідна додаткова інформація. Серед проаналізованих тематичних груп національна ситуація відповідає положенням Хартії лише за двома пунктами (18,2 %) за тематичною групою «Охорона здоров'я, соціальне забезпечення та соціальний захист», п'ятьма пунктами (25 %) за тематичною групою «Трудові права», сімома пунктами (30,4 %) за тематичною групою «Діти, сім'я, мігранти»; не відповідає за одним пунктом (9,1 %) за тематичною групою «Охорона здоров'я, соціальне забезпечення та соціальний захист», чотирма пунктами (20 %) за тематичною групою «Трудові права», п'ятьма пунктами (21,7 %) за тематичною групою «Діти, сім'я, мігранти»¹.

На початку ратифікації ЄСХп Україною стан її виконання перебував під парламентським контролем Верховної Ради України. 6 червня 2008 року проводилися парламентські слухання на тему «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)». За результатами розгляду було ухвалено Рекомендації, у яких були затверджені конкретні заходи щодо виконання в Україні положень ЄСХп². У них передбачалось: Верховній Раді України – забезпечити прискорення ухвалення Трудового кодексу та низки інших законів; розглянути можливість створення

консультативної ради, яка на постійній основі здійснюватиме моніторинг практики застосування ЄСХп; Кабінету Міністрів України – забезпечити в установлені строки підготовку доповіді про виконання положень ЄСХп у 2008 році, залучивши до цієї роботи представників сторін соціального діалогу; ініціювати зміни до законодавства з метою приєднання до ЄСХп в повному обсязі та приведення його у відповідність до її положень; підготувати відповідні законопроекти; Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини (далі – Омбудсман України) – здійснювати контроль за дотриманням прав громадян, передбачених ЄСХп. Омбудсман України відповідно до ст. 101 Конституції України має широкий мандат на здійснення парламентського контролю, однак альтернативну доповідь щодо виконання положень Європейської соціальної хартії вперше підготував лише у 2023 році. У 2025 році також готується альтернативна доповідь за новою формою звітування (Іванова, Іванов, 2024).

Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці 18 листопада 2009 року заслухав на своєму засіданні інформацію про стан виконання зазначених вище Рекомендацій і визнав роботу Кабінету Міністрів України щодо їх реалізації незадовільною. Комітет повторно 7 липня 2010 року розглянув питання про стан виконання Рекомендацій. Уряду було рекомендовано розробити та подати протягом 2010 року на розгляд Верховної Ради України законодавчі пропозиції, зокрема щодо: ратифікації ЄСХп у повному обсязі, ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення, ратифікації конвенцій Міжнародної організації праці № 102, № 117, № 118, № 130, № 157, а також ратифікації положень Додаткового протоколу до ЄСХ, який передбачає систему колективного оскарження.

20 листопада 2013 року в Комітеті Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці проводилися парламентські слухання на тему «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)», де було зазначено, що на розгляд Верховної Ради України не було внесено проекти законів, зокрема про створення в Україні гарантійного Фонду для забезпечення захисту грошових вимог працівників у разі банкрутства роботодавця, про внесення змін до деяких законів України щодо посилення економічної відповідальності роботодавців за затримку виплати заробітної плати, відповідальності посадових осіб суб'єктів господарювання за несвоєчасну виплату заробітної плати. Учасники слухань відмітили необхідність ефективної

¹ Рекомендації учасників слухань у комітеті на тему: «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)» : схвал. рішенням Комітету Верховної Ради України з питань соц. політики та праці від 18.12.2013 № 21 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr021450-13> (дата звернення: 11.04.2025).

² Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)» : постановою Верховної Ради України від 18.12.2008 № 773-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/773-VI> (дата звернення: 11.04.2025).

підготовки Україною доповідей щодо виконання положень Хартії, до яких Україна приєдналась; подальше вдосконалення національного законодавства щодо статей та пунктів Хартії, до яких Україна не приєдналась при ратифікації, з метою ратифікації документа в повному обсязі. Було озвучено також низку рекомендацій Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, а також Омбудсману України, акцентувати увагу на правах, передбачених ЄСХп¹.

У 2015 році Кабінетом Міністрів України було затверджено План заходів щодо забезпечення виконання положень ЄСХп, яким передбачалось забезпечення підготовки чергових щорічних національних доповідей уряду України відповідно до тематичних груп. Відповідальними за підготовку призначалися Міністерство соціальної політики та інші органи².

Згідно зі ст. 23 § 1 та ст. 27 § 2 ЄСХ у редакції Туринського протоколу міжнародні організації роботодавців і профспілок мають право подавати коментарі та інформацію разом із національними доповідями Європейському комітету (національні афілійовані члени Європейської конфедерації профспілок, бізнес-асоціації Business Europe та Міжнародної організації роботодавців). Федерація роботодавців України стала повноправним членом Міжнародної організації роботодавців 1 січня 2003 року, а 27 жовтня 2022 року Федерація професійних спілок України та Конфедерація вільних профспілок України офіційно стали повноправним членом Європейської конфедерації профспілок⁴. Держави – учасниці Хартії зобов'язані

надати копію своїх національних доповідей національним членам цих організацій.

Професор міжнародного права та прав людини А. Нолан (2024) робить висновок, що за останнє десятиліття спостерігається значне та послідовне зростання уваги до системи з боку інших зацікавлених сторін: соціальних партнерів, міжнародних і національних неурядових організацій, правозахисників ООН та ін. Зокрема, це проявляється в постійному збільшенні кількості поданих колективних скарг і паралельних звітів, що є частиною процесу державного звітування. Обізнаність про Хартію неухильно зростає у громадянському суспільстві, а також серед науковців і політиків, хоча в цій сфері ще багато чого належить зробити.

Коментарі до національних доповідей (або незалежні / тіньові / альтернативні доповіді) дають змогу їхнім авторам представити Європейському комітету альтернативну версію фактів і оцінок, відмінну від поданої урядом держави. Вони є можливістю: проаналізувати поточну ситуацію у країні у світлі найактуальніших викликів; надати авторам міжнародний майданчик для висловлення своїх зауважень; вплинути на висновки Європейського комітету на користь кращого захисту соціальних прав у державі. Коментарі можуть містити додаткову або альтернативну інформацію щодо всіх питань, порушених у національній доповіді, або стосуватися лише одного питання чи інформації, відсутньої в урядовому звіті. Формат подання таких коментарів не встановлено, однак Європейський комітет вітає доповіді, що є стислими та містять конкретну й глибоку інформацію з питань, які не були висвітлені або були недостатньо розглянуті в національній доповіді. Коментарі слід подавати до 30 червня того року, у якому Європейський комітет розглядає відповідну національну доповідь. Можливі винятки допускаються в разі затримок з боку держави. Рішення про те, чи брати подані коментарі до уваги та яким саме чином, ухвалюється на розсуд Європейського комітету.

Щодо коментарів до національних доповідей України, то вони подавалися кілька разів. Так, 19 березня 2012 року до четвертого Національного звіту (звітний період: 1 січня 2007 року – 31 грудня 2010 року) були подані

¹ Рекомендації учасників слухань у комітеті на тему: «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)»: схвал. рішенням Комітету Верховної Ради України з питань соц. політики та праці від 18.12.2013 № 21 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr021450-13> (дата звернення: 11.04.2025).

² Про затвердження плану заходів щодо забезпечення виконання положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) на 2015–2019 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.05.2015 № 450-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2015-r> (дата звернення: 11.04.2025).

³ Федерація роботодавців України (ФРУ) // Федерація роботодавців України: сайт. URL: <https://fru.ua/ua/about> (дата звернення: 11.04.2025).

⁴ Федерація профспілок України – членська організація Європейської конфедерації профспі-

лок // Федерація професійних спілок України: сайт. 27.10.2022. URL: <https://www.fpsu.org.ua/256-holovna-novyna/23351-federatsiiu-profspilok-ukrainy-chlenska-orhanizatsiia-yevropeiskoi-konfederatsii-profspilok.html> (дата звернення: 11.04.2025).

коментарі Міжнародною асоціацією лесбійок і геїв (Європейський регіон) з питань заборони дискримінації у сфері праці, ознак сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності¹. До п'ятої Національної доповіді (звітний період: 1 січня 2008 року – 31 грудня 2011 року) Всеукраїнською радою з прав та безпеки пацієнтів² та Українською ЛГБТ-мережі та ILGA Europe були подані коментарі до ст. 11 («Право на охорону здоров'я»)з. У 2016 році в межах проєкту «Права людини понад усе» Українська Гельсінська спілка з прав людини за фінансування Міністерства міжнародних справ Канади підготувала та видала альтернативну доповідь про виконання Україною положень ЄСХп за тематичною групою «Охорона здоров'я, соціальне забезпечення, соціальний захист»⁴. Коментарі до тринадцятої Національної доповіді (звітний період: 1 січня 2016 року – 31 грудня 2019 року) були подані Конфедерацією вільних профспілок України 1 липня 2021 року. У чотирьох сторінках коментарів звернено увагу на дотримання ст. 3 («Право на безпечні та здорові умови праці») Хартії. Акцентовано, що загальний стан виробництва та навколишнього середовища істотно не по-

кращується; кількість штатних працівників, зайнятих у шкідливих умовах праці, не зменшується; зберігається високий рівень виробничого травматизму і тяжкість його наслідків. Зазначається, що через зміни в законодавстві відбулося скорочення повноважень інспекції праці щодо здійснення перевірок, що, своєю чергою, призводить до недотримання принципів конвенцій Міжнародної організації праці № 81 і № 129⁵.

Офіс Омбудсмена України 30 червня 2023 року⁶ вперше подав альтернативний звіт до Європейського комітету, який був урахований при формулюванні його висновків⁷. Альтернативний звіт включав огляд стану реалізації положень ЄСХп щодо статей 7, 16, 17, 27 і 31 за період з 1 січня 2018 року по 31 грудня 2021 року. Звіт ґрунтується, зокрема, на зверненнях громадян України до Омбудсмена України, інформації з офіційних джерел українських та іноземних урядів, медіа, результатів опитування. У ньому звернено увагу, що 24 лютого 2022 року розпочалося повномасштабне вторгнення РФ в Україну. Унаслідок цього значно більша частина території, порівняно з 2014 роком (початком російсько-української війни), опинилася в тимчасовій окупації; тривають бойові дії, запроваджено воєнний стан; мільйони цивільних осіб були змушені залишити свої домівки, десятки тисяч людей загинули. У зв'язку із цим було надано додаткову інформацію за період

¹ European Social Charter. Comments from the International Lesbian and Gay Association (European Region) on the 4th National Report of the implementation of the European Social Charter submitted by the Government of Ukraine. Article 1.2 for the period 01/02/2007 – 31/12/2010. 5 March 2012 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168048b8f6> (дата звернення: 11.04.2025).

² European Social Charter. Comments from the All-Ukrainian Council for Patient Rights and Safety on the 5th report by Ukraine on the implementation of the European Social Charter (RAP/RCh/Ukr/5(2013). 4 March 2013 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168048b8f5> (дата звернення: 11.04.2025).

³ Там само.

⁴ Альтернативна доповідь про виконання Україною Європейської соціальної хартії (переглянутої). Тематична група «Охорона здоров'я, соціальне забезпечення, соціальний захист» (статті 3, 11 12, 14, 23, 30). Доповідь подається Українською Гельсінською спілкою з прав людини. 2016 // Українська Гельсінська спілка з прав людини : офіц. сайт. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/Alternative-Report-ESCR-19.12_ukr.pdf (дата звернення: 11.04.2025).

⁵ European social charter. Comments by the Confederation of Free Trade Unions of Ukraine (KVPU) on Thematic groups 2: health, social security and social protection related to Ukraine. 1 July 2021 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/comments-kvpu-ukraine-2021/1680a33504> (дата звернення: 11.04.2025).

⁶ European Social Charter. Comments submitted by the Secretariat of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights concerning the 14th National Report on the implementation of the European Social Charter submitted by the Government of Ukraine. Articles 7, 8, 16, 17, 19, 27, and 31 for the period 01/01/2018 – 31/12/2021. 30 June 2023 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/comments-ombudsman-human-rights-ukraine-14-nr-2023/1680ac56c6> (дата звернення: 11.04.2025).

⁷ Висновки Європейського комітету з соціальних прав щодо України за 2023 рік доступні українською мовою // Офіс Ради Європи в Україні : офіц. сайт. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-conclusions-of-the-european-committee-of-social-rights-regarding-ukraine-for-2023-available-in-ukrainian> (дата звернення: 11.04.2025).

після звітнього, адже недоліки реалізації згаданих статей ЄСХп як на рівні законодавства, так і на рівні правозастосування мали негативний вплив на вирішення нагальних соціальних питань, що значно загострилися після лютого 2022 року.

ВИСНОВКИ. Європейська соціальна хартія, яка закріплює за працівниками широкі соціальні права (право на працю, право на укладання колективних договорів, право на соціальне забезпечення, право на охорону праці, право на відпочинок, право на страхування на випадок безробіття, право на пенсійне забезпечення), була ухвалена 18 жовтня 1961 року та набрала чинності 26 лютого 1965 року. 31 серпня 1999 року набрала чинності Європейська соціальна хартія (переглянута), яку Україна ратифікувала 21 грудня 2006 року. Сьогодні 43 із 47 держав – членів Ради Європи ратифікували Хартію: 8 держав підписали ЄСХ і 35 – ЄСХп. Україна ратифікувала 76 із 98 параграфів Хартії.

Контроль за виконанням зобов'язань по Хартії здійснюється у формі: 1) подання національних доповідей; 2) процедури колективного оскарження. Скарги мають порушувати загальні питання щодо невідповідності закону або практики застосування одному чи декільком положенням Хартії і не можуть бути подані щодо окремих ситуацій. У 2022 році процедура звітування була спрощена, положення Хартії були поділені на дві групи. З 2024 року держави-учасниці, які не прийняли процедуру колективних скарг, звітують щодо

однієї групи положень кожні два роки, а ті, які прийняли процедуру, – кожні чотири роки. Доповіді повинні зосереджуватися на ситуації, що склалася на момент подання звіту, а також на діях, що вживаються або плануються для поліпшення ситуації, що склалася, та включати інформацію про законодавчу базу, вжиті заходи, відповідні показники. Заздалегідь визначається обмежена кількість цільових питань, на які необхідно відповісти у звіті і які стосуються тільки положень, ратифікованих державою. У період з 2008 по 2024 рік Україна подала 15 доповідей про застосування ЄСХп.

Процедурою звітування передбачено надання коментарів до національних доповідей (альтернативних доповідей), які можуть містити додаткову або альтернативну інформацію з усіх питань, порушених у національній доповіді, або коментувати одне питання, або інформацію, яка відсутня в доповіді уряду. Офіс Омбудсмана України 30 червня 2023 року вперше подав альтернативний звіт до Європейського комітету, який охоплював огляд стану реалізації положень ЄСХп щодо статей 7, 16, 17, 27 і 31 за період з 1 січня 2018 року по 31 грудня 2021 року та був урахований при формулюванні висновків Європейським комітетом.

Ратифікація Хартії Україною стимулює державу до впровадження заходів, спрямованих на дотримання її положень, а також до поступового приведення національного законодавства у відповідність до встановлених європейських стандартів у сфері трудових і соціальних прав.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Андрієнко І. С. Міжнародні стандарти соціального забезпечення в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4, ч. 1. С. 142–147. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.1.23>.
2. Болотіна Н. Б., Феськов М. М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і Україна. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 36–47.
3. Вишнівська-Казальс Д. Посібник з підготовки національних звітів щодо прийнятих положень Європейської соціальної хартії за процедурою звітування про її виконання. Частина 1. Грудень 2020 року // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/manualukr-preparation-of-nat-reports-social-charter-part-1/1680a209a8> (дата звернення: 11.04.2025).
4. Гарасимів Т. До проблеми адаптації українського соціального законодавства до законодавства Європейського Союзу: теоретико-правовий дискурс. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2021. № 2 (30). С. 43–50. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2021.30.043>.
5. Іванов Ю. Ф. Науково-практичний коментар Кодексу законів про працю України. Київ : Алерта, 2020. 788 с.
6. Іванова М., Іванов Ю. Інформаційно-правові аспекти діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 70. С. 144–163. DOI: <https://doi.org/10.15407/nr.70.144>.
7. Малюга Л. Ю. Європейські соціальні стандарти в контексті права на соціальний захист в Україні. *Альманах міжнародного права*. 2019. Вип. 22. С. 15–25.
8. Павлів-Самойл Н. П. Аналіз відповідності національного законодавства ратифікованим статтям Європейської соціальної хартії (переглянутої). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 302–307.

9. Пилипенко П. Д. Про право на працю в контексті Європейської соціальної хартії (переглянутої) // Актуальні проблеми соціального права : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 23 квіт. 2021 р.) / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2021. С. 3–8.
10. Смуш-Кулеша М. Посібник з підготовки національних доповідей про прийняті положення відповідно до процедури звітності за Європейською соціальною хартією. Вересень 2024 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/guide-to-preparation-of-national-reports/1680b24c7a> (дата звернення: 11.04.2025).
11. Смуш-Кулеша М., Манасян А., Федорова А. Тренінгова програма для суддів: Європейська соціальна хартія та практика Європейського комітету з соціальних прав. Лютий 2021 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/15-training-for-judges-ukr-soft-3/1680a39c12> (дата звернення: 11.04.2025).
12. Федорова А. Л. Зобов'язання України за Європейською соціальною хартією (переглянутою): юридичні наслідки в разі невиконання. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 77–81.
13. Черевко Н. О. Європейська соціальна хартія (переглянута) як фундаментальний документ забезпечення соціальних прав: історія та імплементація в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32, № 1. С. 191–204. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-1-191>.
14. Шумило М. М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3. С. 243–249.
15. Nolan A. European Social Charter: more relevant than ever // Social Europe : сайт. 20.06.2024. URL: <https://www.socialeurope.eu/european-social-charter-more-relevant-than-ever> (дата звернення: 11.04.2025).
16. Vonk G., Olivier M. The fundamental right of social assistance: A global, a regional (Europe and Africa) and a national perspective (Germany, the Netherlands and South Africa). *European Journal of Social Security*. 2019. Vol. 21, Iss. 3. Pp. 219–240. DOI: <https://doi.org/10.1177/1388262719867337>.

Надійшла до редакції: 14.04.2025

Прийнята до опублікування: 10.06.2025

REFERENCES

1. Andriienko, I. S. (2022). International social security standards in context European integration processes in Ukraine. *South Ukrainian Law Journal*, 4(1), 142–147. <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.1.23>.
2. Bolotina, N. B., & Feskov, N. N. (2011). The European Social Charter (revised) and the Ukraine. *Juridical Science*, 3, 36–47.
3. Cherevko, N. O. (2025). The European Social Charter (revised) as a fundamental document for ensuring social rights: history and implementation in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(1), 191–204. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-1-191>.
4. Fedorova, A. L. (2015). Commitments of Ukraine under the European Social Charter (revised): legal consequences in the case of non-execution. *NaUKMA Research Papers. Law*, 168, 77–81.
5. Harasymiv, T. (2021). To the problem of adaptation of Ukrainian social legislation to the legislation of the European Union: theoretical and legal discourse. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 2(30), 43–50. <https://doi.org/10.23939/law2021.30.043>.
6. Ivanov, Yu. F. (2020). *Scientific and practical commentary on the Code of Labor Laws of Ukraine*. Alerta.
7. Ivanova, M., & Ivanov, Yu. (2024). Informational and Legal Aspects of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights' Activities. *Academic Papers of the Vernadsky National Library of Ukraine*, 70, 144–163. <https://doi.org/10.15407/np.70.144>.
8. Maliuha, L. Yu. (2019). European social standards in the context of the right to social protection in Ukraine. *Almanac of International Law*, 22, 15–25.
9. Nolan, A. (2024, June 20). *European Social Charter: more relevant than ever*. Social Europe. <https://www.socialeurope.eu/european-social-charter-more-relevant-than-ever>.
10. Pavliv-Samoyil, N. P. (2016). Analysis of compliance of the national legislation with the ratified articles of the European Social Charter (revised). *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 845, 302–307.
11. Pylypenko, P. D. (2021, April 23). *On the right to work in the context of the European Social Charter (revised)* [Conference presentation abstract]. International scientific and practical conference “Current problems of social law”, Lviv, Ukraine.
12. Shumylo, M. M. (2012). International Standards in the Field of Social Protection. *University Scientific Notes, Kmelnytskyi*, 3, 243–249.

13. Smush-Kulesha, M. (2024, September). *Guide to the preparation of national reports on the adopted provisions in accordance with the reporting procedure under the European Social Charter*. Council of Europe. <https://rm.coe.int/guide-to-preparation-of-national-reports/1680b24c7a>.
14. Smush-Kulesha, M., Manasyan, A., & Fedorova, A. (2021, February). *Training program for judges: The European Social Charter and the practice of the European Committee of Social Rights*. Council of Europe. <https://rm.coe.int/15-training-for-judges-ukr-soft-3/1680a39c12>.
15. Vonk, G., & Olivier, M. (2019). The fundamental right of social assistance: A global, a regional (Europe and Africa) and a national perspective (Germany, the Netherlands and South Africa). *European Journal of Social Security*, 21(3), 219–240. <https://doi.org/10.1177/1388262719867337>.
16. Vyshnievska-Kazals, D. (2020, December). *Manual for the preparation of national reports on the adopted provisions of the European Social Charter under the procedure for reporting on its implementation. Part 1*. Council of Europe. <https://rm.coe.int/manualukr-preparation-of-nat-reports-social-charter-part-1/1680a209a8>.

Received the editorial office: 14 April 2025

Accepted for publication: 10 June 2025

YURII FEODOSIOVYCH IVANOV,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Secretariat of the Ukrainians Parliament
Commissioner for Human Rights (Kyiv);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6947-7873>,
e-mail: drivanov@ukr.net;*

MAIIA VIKTORIVNA IVANOVA,

*V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0243-3478>,
e-mail: ivanova@nbuv.gov.ua*

**NATIONAL AND ALTERNATIVE REPORTS ON THE IMPLEMENTATION
OF THE EUROPEAN SOCIAL CHARTER (REVISED) AS A PRINCIPLE
OF HUMAN RIGHTS COMPLIANCE**

The article reveals the main provisions of the European Social Charter (revised) 1996 and its interconnection with the European Social Charter 1961. The research methodology is based on general scientific and special methods of cognition. It is emphasised that Ukraine's integration into the European legal space and the fulfilment of its obligations under the Association Agreement with the European Union require the harmonisation of national legislation with European standards. Emphasis is placed on the forms of control over the fulfilment of obligations under the Charters, including the submission of national reports and the collective complaint procedure. Complaints must raise general issues regarding the incompatibility of a law or practice with one or more provisions of the Charters and cannot be submitted in relation to individual situations. The procedure for reporting by participating states on the implementation of the provisions of the Charters is defined. The latest changes in the rules for submitting national reports are noted. States Parties that have not adopted the collective complaint procedure report on one group of provisions every two years, while those that have adopted the procedure report every four years. Reports should focus on the situation at the time of submission, as well as on actions taken or planned to improve the situation, and include information on the legislative framework, measures taken, and relevant indicators. A limited number of target questions are determined in advance, which must be answered in the report and which relate only to provisions adopted by the state. Emphasis is placed on the advantages of ratifying the Additional Protocol, which provides for a collective complaint system, to which Ukraine has not yet acceded. The functions of the main supervisory bodies of the Charters – the European Committee of Social Rights, the Governmental Committee of the European Social Charter and the European Code of Social Security – are identified, as well as the role of the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly of the Council of Europe in the procedure for assessing the implementation of the Charters. Three main stages in the reporting procedure have been established: examination of reports on compliance/non-compliance with the Charters; adoption of conclusions (making recommendations if necessary); consideration of the recommendations made. Emphasis is placed on the mechanism for submitting comments on national reports (alternative reports), which may contain additional or alternative information on all issues raised in the national report, or comment on a single issue or information that is missing from the

government report. The role of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights in the process of reporting on the implementation of the provisions of the Charters was highlighted.

Keywords: *European Social Charter (revised), European standards of social rights, labour rights, social rights, European Union.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Іванов Ю. Ф., Іванова М. В. Національні та альтернативні доповіді щодо виконання Європейської соціальної хартії (переглянутої) як принцип додержання прав людини. *Право і безпека*. 2025. № 2 (97). С. 108–123. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.09>.

Citation (APA): Ivanov, Yu. F., & Ivanova, M. V. (2025). National and Alternative Reports on the Implementation of the European Social Charter (Revised) as a Principle of Human Rights Compliance. *Law and Safety*, 2(97), 108–123. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.09>.

КОСТЯНТИН ЛЕОНІДОВИЧ БУГАЙЧУК,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 2,
науково-дослідна лабораторія з проблем правового
забезпечення діяльності поліції та протидії злочинності;

 <https://orcid.org/0000-0003-2429-5010>,
e-mail: klbugaychuk@gmail.com

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Проведено комплексний аналіз організаційно-правових засад запобігання та протидії домашньому насильству в Республіці Польща, Чеській Республіці, а також у Латвійській та Литовській республіках. Проаналізовано законодавче й адміністративно-правове регулювання діяльності уповноважених суб'єктів зазначених держав – членів ЄС у сфері протидії домашньому насильству.

Визначено основні повноваження органів і підрозділів поліції Латвії, Литви, Чехії та Польщі в загальній системі профілактики та запобігання домашньому насильству: проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи, припинення протиправних дій, здійснення оцінки ризиків учинення домашнього насильства, винесення заборонних приписів, перенаправлення постраждалих до спеціалізованих установ допомоги. Наголошено на ключовій ролі органів і підрозділів поліції країн ЄС у формуванні та реалізації державної політики у сфері запобігання і протидії домашньому насильству.

Доведено, що законодавство про кримінальну й адміністративну відповідальність за вчинення домашнього насильства в досліджуваних країнах відрізняється від українського, оскільки в ньому подекуди відсутні норми, які прямо встановлюють відповідальність за вчинення домашнього насильства.

Наголошено, що в цих країнах створено дієву систему надання соціальної, психологічної та правової допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства. Зокрема, це виявляється у функціонуванні розгалужених мереж спеціалізованих кризових центрів, консультаційних пунктів, які допомагають постраждалим скласти план особистої безпеки, перенаправляють їх до профільних фахівців, вирішують питання щодо надання «екстреного» житла для тимчасового проживання, особливо жінкам із неповнолітніми дітьми. Сформульовано низку концептуальних положень щодо вдосконалення правових та організаційних засад запобігання і протидії домашньому насильству в Україні з урахуванням кращих правоохоронних практик досліджуваних країн, зокрема: встановлення адміністративної відповідальності за відмову від проходження корекційної програми для кривдників; збільшення строку адміністративного затримання особи, яка вчинила домашнє насильство, до 24 годин; закріплення на рівні підзаконних актів обов'язку кривдника здійснювати оплату (або її частину) проходження відповідної корекційної програми; розроблення інституційного закону про захист осіб, що постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, воєнний стан, домашнє насильство, Національна поліція України, безпекове середовище, Європейський Союз, поліцейські заходи.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Соціально-економічні умови, у яких нині перебуває Україна внаслідок повномасштабного вторгнення РФ, мають безпосередній вплив на криміногенну ситуацію в державі. Домашнє насильство як соціальне та правове явище, ймовірно, найбільше залежить від стану безпекового середовища в будь-якій

країні та має тенденцію змінюватися залежно від багатьох зовнішніх чинників: стану економіки, ефективності систем соціального захисту та медичного обслуговування, загального психоемоціонального стану суспільства тощо.

Так, за словами заступниці Міністра внутрішніх справ України Катерини Павліченко,

«...війна створює сприятливий ґрунт для насильства загалом. Це очевидно. Це і постійна тривога, і втрати – хтось втратив житло, хтось – рідних, хтось був змушений переїхати. Це все формує емоційне виснаження нашого суспільства, і в деяких випадках спричинює пригнічення та агресію»¹.

Звичайно, уповноважені органи держави, зокрема Національна поліція України, вживають усіх можливих заходів щодо протидії такому явищу, адаптуючись до непростих умов дії правового режиму воєнного стану. Водночас керівництво МВС України вказує, що в цій площині існує певна низка проблем, над вирішенням яких нині працює Міністерство, зокрема: «1) прогнозоване зростання випадків домашнього насильства, особливо в умовах триваючої збройної агресії РФ проти України; 2) недосконале законодавче регулювання, що негативно позначається на практиці правозастосування; 3) висока латентність цього виду правопорушення; 4) складність ідентифікації дітей, які стали свідками домашнього насильства»².

Якщо вести мову про статистичні дані, то слід зазначити, що у 2024 році органами Національної поліції України було виявлено 149 876 адміністративних правопорушень за ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Вчинення домашнього насильства», а за січень-лютий 2025 року – 17 756³.

Протягом 2021–2024 років відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення було обліковано 9 445 кримінальних правопорушень за ст. 126-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Домашнє насильство» та 1 726 правопорушень за

ст. 390-1 КК України «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників»⁴. Аналіз динаміки показує, що рівень зареєстрованих правопорушень за ст. 126-1 КК України від початку дії правового режиму воєнного стану зріс на 187 %, а за ст. 390-1 – на 740 %.

На підставі поданої вище інформації слід констатувати, що обтяжена воєнним станом проблема домашнього насильства є актуальною для нашої держави та вимагає ефективних рішень. Водночас прагнення України до вступу в Європейський Союз потребує вивчення передового зарубіжного досвіду в цій сфері з метою імплементації найкращих заходів у національну практику.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті слід визначити аналіз організаційно-правових засад діяльності уповноважених суб'єктів країн Європейського Союзу у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Для досягнення цієї мети основними завданнями статті є: 1) аналіз актуального нормативно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів держав – членів ЄС з питань протидії домашньому насильству; 2) визначення основних повноважень поліції відповідних країн у сфері боротьби з домашнім насильством; 3) окреслення основних напрямів упровадження в національну практику найбільш ефективних і дієвих заходів із протидії домашньому насильству.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Зважаючи на сучасні соціально-економічні та безпекові умови, останнім часом значно зросла кількість публікацій щодо запобігання домашньому насильству в умовах війни. Так, можна відмітити наукові доробки щодо особливостей здійснення захисту дітей від насильства під час військових дій (Дмитришин, 2024), забезпечення спеціального захисту внутрішньопереміщених осіб (Бисага, 2024), навчання працівників поліції інноваційним методам запобігання домашньому насильству в умовах війни (Літвінова, Лінчук, 2023). Необхідно також звернути увагу на дослідження, які присвячені аналізу ефективності реалізації повноважень у сфері запобігання та протидії домашньому насильству органами та підрозділами Національної

¹ Катерина Павліченко: «В Україні діють 55 спеціалізованих секторів та більше 60 мобільних груп з протидії домашньому насильству» // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. сайт. 02.11.2024. URL: <https://mvs.gov.ua/news/katerina-pavlichenko-v-ukrayini-diiut-55-specializovanih-sektoriv-ta-bilse-60-mobilnix-grup-z-protidiyi-domasnyomu-nasilstvu> (дата звернення: 05.05.2025).

² Драп'ятий Б. Домашнє насильство під час війни. Що з ним робитиме МВС? // ZN,UA : сайт. 20.05.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/domashnje-nasilstvo-pid-chas-vijni-shcho-z-nim-robitime-mvs.html> (дата звернення: 05.05.2025).

³ За домашнє насильство на обліку в Нацполіції перебувають понад 102 тисячі осіб // ZMINA : сайт. 20.03.2025. URL: <https://zmina.info/news/za-domashnye-nasilstvo-na-obliku-v-nacpolicziyi-perebuvayut-102-tysyach-osib/> (дата звернення: 05.05.2025).

⁴ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushehennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 05.05.2025).

поліції (Мороз, Хатнюк, 2023; Сукмановська, 2023) та пов'язані із застосуванням обмежувальних заходів, передбачених положеннями КК України (Романцова, 2023; Остапчук, 2023). Окремий блок становлять праці, у яких висвітлювалися особливості протидії домашньому насильству в зарубіжних країнах (Гурковська, Нікітін, 2020; Ломакіна, 2020; Мануїлова, Рудецька, 2023; Мандзик, 2023), а також роль міжнародних стандартів у цій сфері, закріплених у відповідних нормативних актах ООН та ЄС (Пісоцька, 2024; Лікаренко, 2024).

Аналіз публікацій зарубіжних фахівців засвідчує, що їхні наукові інтереси у сфері вивчення досвіду запобігання домашньому насильству в інших країнах зосереджені на дослідженні держав, які постраждали внаслідок воєнних дій або мають низький рівень життя (Ху, 2024; Phan et al., 2024). Водночас слід виокремити наукові статті з питань вивчення кращих практик запобігання домашньому насильству в різних країнах (Манн, 2019; Jegede et al., 2023).

Таким чином, можна зробити висновок, що дослідження досвіду окремих країн світу та Європи у сфері запобігання й протидії домашньому насильству є актуальними. Проте в цих дослідженнях недостатньо повно висвітлено питання подальшої реалізації кращих правоохоронних, соціальних, нормативних та організаційних практик у діяльності органів влади відповідних держав.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Використання загальнонаукових методів аналізу та синтезу дало змогу визначити особливості запобігання й протидії домашньому насильству в країнах ЄС. За допомогою методу формальної логіки сформульовано рекомендації щодо вдосконалення національної практики у сфері протидії домашньому насильству.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ

Латвійська Республіка

За статистичними даними, у Латвії кожна третя жінка, яка має партнера, зазнавала психологічного, фізичного або сексуального насильства. Найпоширенішою формою домашнього насильства в країні є психологічне насильство, якого зазнали 28 % опитаних. Іншими поширеними формами вважаються фізичне та сексуальне насильство – 15 % та 4 % відповідно¹.

¹ Katra ceturta sieviete un katrs piektais vīrietis ir saskāries ar vardarbību, liecina aptauja // TV.NET : сайт. 19.08.2022. URL: <https://www.tvnet.lv/7588082/katra-ceturta-sieviete-un-katrs-piektais->

У кримінальному законодавстві Латвії відсутня норма, яка встановлює відповідальність за вчинення домашнього насильства. Однак у статтях 126 та 130 КК Латвійської Республіки передбачено відповідальність за умисне заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень близьким особам, а також особам, з якими правопорушник перебував чи перебуває в постійних інтимних стосунках або веде спільне домогосподарство.

Крім того, ст. 174-1 КК Латвійської Республіки передбачено відповідальність за жорстоке поводження з близькими особами, подружжям або колишнім подружжям, якщо таким особам заподіяно фізичні чи душевні страждання без настання наслідків, передбачених статтями 125, 126 або 130 цього Кодексу².

Кодекс про адміністративні правопорушення Латвійської Республіки також не містить складів проступків, що безпосередньо стосуються сфери домашнього насильства. Водночас у ньому наявні норми, дотичні до цієї сфери. Наприклад, Кодексом передбачено адміністративну відповідальність за психологічне насильство та агресивні дії (ст. 11-1), сексуальні домагання (ст. 11-2), заподіяння легких тілесних ушкоджень (ст. 12)з.

Аналогічно до національної правозастосовної практики, у Латвії діє інститут тимчасового захисту для осіб, які постраждали від домашнього насильства. Процедура його реалізації закріплена у главі 30-5 Цивільного процесуального кодексу цієї країни.

Основними формами тимчасового захисту, що застосовуються судом до правопорушників, визнано: зобов'язання залишити житло, де постійно проживає потерпіла особа, та наблизитися до нього; заборону зустрічатися з потерпілою особою та підтримувати з нею будь-які контакти; заборону будь-яким чином спілкуватися з потерпілою особою; обов'язок пройти корекційну програму з метою зниження рівня насильницької поведінки⁴.

virietis-ir-saskaries-ar-var darbibu-liecina-aptauja (дата звернення: 05.05.2025).

² Krimināllikums. Latvijas Vēstnesis, 199/200, 08.07.1998 // LIKUMI : сайт. URL: <https://likumi.lv/ta/id/88966> (дата звернення: 05.05.2025).

³ Administratīvo sodu likums par pārkāpumiem pārvaldes, sabiedriskās kārtības un valsts valodas lietošanas jomā. Latvijas Vēstnesis, 96, 20.05.2020 // LIKUMI : сайт. URL: <https://likumi.lv/ta/id/314808> (дата звернення: 05.05.2025).

⁴ Civilprocesa likums. Latvijas Vēstnesis, 326/330, 03.11.1998 // LIKUMI : сайт. URL: <https://likumi.lv/ta/id/50500> (дата звернення: 05.05.2025).

Необхідно також відзначити місце та роль органів поліції Латвії у сфері запобігання вчиненню домашнього насильства. Стаття 12 Закону «Про поліцію» вказує, що за наявності безпосередньої загрози заподіяння особою, яка перебуває у житлі чи поблизу нього, шкоди життю, свободі чи здоров'ю особи, яка постійно проживає в цьому приміщенні, поліцейський має право винести щодо відповідної особи заборонний припис¹.

У заборонному приписі поліцейський вказує таку інформацію: назва та адреса установи поліції; посада, прізвище, ім'я та по батькові поліцейського; прізвище, ім'я, по батькові, адреса місця проживання правопорушника та потерпілої особи; результат оцінки ризиків вчинення насильства; обов'язки, що покладаються на правопорушника, та час закінчення строку їх виконання; обґрунтування винесення припису та механізм його оскарження.

Відповідно до положень постанови Кабінету Міністрів Латвії від 25 березня 2014 року № 161 працівник поліції після винесення заборонного припису має: 1) повідомити винну особу про місце її подальшого перебування (розміщення); 2) проінформувати потерпілу особу та правопорушника про зміст припису, а також про їхні права й обов'язки, що виникають після винесення заборонного припису².

Литовська Республіка

Нова редакція Закону «Про захист від домашнього насильства» була ухвалена в Литві у 2023 році. Нею передбачено, що при кожному органі місцевого самоврядування країни має бути створена комісія з питань запобігання домашньому насильству. Крім того, започатковано розбудову мережі центрів надання комплексної допомоги особам, постраждалим від домашнього насильства. Відповідні центри, зокрема, консультують потерпілих та їхніх близьких, організовують супровід постраждалих, надають потерпілим особам інформацію про установи соціального забезпечення та заклади охорони здоров'я тощо.

Також вищезгаданим Законом на органи поліції покладені такі повноваження: 1) про-

ведення навчання та підвищення кваліфікації поліцейських із питань запобігання домашньому насильству; 2) вжиття практичних заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству; 3) винесення заборонного припису щодо правопорушників; 4) обмеження дії чи скасування дозволів на зберігання чи носіння зброї особам, яким винесено захисний припис, а також особам, щодо яких розпочато досудове розслідування за фактом вчинення домашнього насильства³.

Після отримання повідомлення про вчинення домашнього насильства поліцейські, які прибули на місце події, фіксують її обставини і за відсутності ознак злочину вирішують питання про винесення захисного припису. В іншому випадку вони розпочинають процедуру досудового розслідування.

Захисний припис виноситься працівником поліції строком на 15 діб, який розпочинається з моменту отримання відповідного повідомлення (заяви) про вчинення домашнього насильства та після відповідного оцінювання ризиків. Рішення про винесення припису поліцейський повинен ухвалити негайно, але не пізніше 12 годин із моменту оцінювання ризиків вчинення домашнього насильства.

Відповідно до положень Інструкції про порядок реагування поліцейськими на повідомлення про домашнє насильство та винесення захисного припису, затвердженої наказом Генерального комісара поліції Литви від 20 червня 2023 року № 5-B-506, поліцейські, які прибули на місце події за повідомленням про вчинення домашнього насильства: 1) відселяють особу, яка могла зазнати насильства, від особи, підозрюваної в насильстві; 2) інформують потерпілу особу про її право подати заяву про вчинення правопорушення; 3) забезпечують охорону місця події⁴.

³ Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo Nr. XI-1425 pakeitimo įstatymas 2022-03-15 // Lietuvos Respublikos Seimas : офіц. сайт. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.400334/asr> (дата звернення: 05.05.2025).

⁴ Dėl Policijos pareigūnų reagavimo į pranešimus apie smurtą artimoje aplinkoje ir sprendimo dėl apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderio priėmimo, jo vykdymo ir kontrolės tvarkos aprašo patvirtinimo 2023 m. birželio 20 d. Nr. 5-V-506 // Lietuvos Respublikos Seimas : офіц. сайт. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a00bc0210fa111ee9ac6bb8cb9c06455> (дата звернення: 05.05.2025).

¹ Likums «Par policiju». Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 31/32, 15.08.1991 // LIKUMI : сайт. URL: <https://likumi.lv/ta/id/67957> (дата звернення: 05.05.2025).

² Ministru kabineta 2014. gada 25. marta noteikumi Nr. 161 «Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību». Latvijas Vēstnesis, 64, 31.03.2014 // LIKUMI : сайт. URL: <https://likumi.lv/ta/id/265314> (дата звернення: 05.05.2025).

Також для того, щоб правильно здійснити кваліфікацію протиправного діяння та визначити його як домашнє насильство, працівник поліції повинен поспілкуватися з учасниками події та встановити такі обставини: чи є учасники події близькими особами; коли і чому виник конфлікт; як проявилось насильство; чи мають учасники події тілесні ушкодження; чи є свідки події; які насильницькі дії були вчинені щодо потерпілого; чи була свідком події неповнолітня дитина; чи вживали учасники події алкоголь, наркотичні чи психотропні речовини; чи є в учасників події зброя; чи не був раніше винесений щодо учасників події захисний припис тощо¹.

У частині юридичної відповідальності зазначимо, що Кодексом про адміністративні правопорушення Литовської Республіки (ст. 489) встановлено відповідальність за порушення вимог Закону «Про захист від домашнього насильства». Також статтями 73 та 225 цього Кодексу додатково встановлено відповідальність за невиконання батьківських обов'язків або їх використання всупереч інтересам дитини, а також за ухилення від участі у програмах (курсах) із профілактики алкоголізму й наркоманії, ресоціалізації, зміни насильницької поведінки².

Якщо йдеться про кримінальну відповідальність, то домашнє насильство саме по собі не визнається злочином, але винна особа може бути притягнута до відповідальності, якщо вчинить одне з кримінальних правопорушень, що часто супроводжують домашнє насильство: нанесення тілесних ушкоджень, заподіяння фізичного болю або легких тілесних ушкоджень, погрозу вбивством чи завданням тяжких тілесних ушкоджень, а також залякування людини³.

¹ Dėl Policijos pareigūnų reagavimo į pranešimus apie smurtą artimoje aplinkoje ir sprendimo dėl apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderio priėmimo, jo vykdymo ir kontrolės tvarkos aprašo patvirtinimo 2023 m. birželio 20 d. Nr. 5-V-506 // Lietuvos Respublikos Seimas : офіц. сайт. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a00bc0210fa111ee9ac6bb8cb9c06455> (дата звернення: 05.05.2025).

² Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas 2015-06-25 XII-1869 // Lietuvos Respublikos Seimas : офіц. сайт. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b8d908c0215b11e58a4198cd62929b7a/asr> (дата звернення: 05.05.2025).

³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. 2000-09-26 VIII-1968 // Teisės Aktų

Чеська Республіка

У березні 2025 року в Чехії був ухвалений Закон «Про внесення змін до Цивільного кодексу та інших законодавчих актів з питань протидії домашньому насильству». Зазначеним нормативним актом до Цивільного кодексу Чеської Республіки була внесена ст. 3021, яка офіційно закріпила поняття «домашнє насильство» у правовій системі держави⁴.

Іншою особливістю законодавства Чехії у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є те, що в країні діє Закон «Про осіб, потерпілих від правопорушень», який закріплює поняття «потерпіла особа», «особливо вразлива потерпіла особа», а також встановлює механізм допомоги таким особам, зокрема потерпілим від домашнього насильства⁵. У контексті протидії домашньому насильству цим актом визначаються особливо вразливі особи, які найчастіше можуть ставати жертвами цього явища: діти; особи похилого віку або особи, що мають фізичні чи психологічні порушення розвитку; особа, що потерпіла від жорстокого поводження з боку іншої особи, яка проживає спільно з нею; особа, що потерпіла від правопорушень, пов'язаних із примусом, насильством або погрозою застосування насильства.

Необхідно зазначити, що в Чехії ведеться офіційний реєстр суб'єктів, що надають допомогу потерпілим особам, зокрема жертвам домашнього насильства. Організації та установи, внесені до реєстру, надають потерпілим професійну допомогу у вигляді психологічних і соціальних консультацій, правничої допомоги, реалізації програм підтримки потерпілих. Зазначені суб'єкти зобов'язані невідкладно та безоплатно надавати допомогу за зверненням особливо вразливих осіб, але це не перешкоджає безоплатному наданню відповідних послуг іншим потерпілим особам.

Статтями 44–47 Закону «Про поліцію Чеської Республіки» врегульований порядок

Registras : сайт. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActEditions/TAR.2B866DFF7D43> (дата звернення: 05.05.2025).

⁴ Zákon ze dne 26. února 2025, Kterým se mění zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a další zákony v souvislosti s potíráním domácího násilí // Zákony pro lidi : сайт. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2025-78> (дата звернення: 05.05.2025).

⁵ Zákon ze dne 30. ledna 2013 o obětech trestných činů a o změně některých zákonů (zákon o obětech trestných činů) // Zákony pro lidi : сайт. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2013-45> (дата звернення: 05.05.2025).

винесення працівниками поліції заборонних приписів щодо осіб, які вчинили домашнє насильство. Зокрема, якщо поліцейський може обґрунтовано припустити, що особа може вчинити протиправне діяння у вигляді фізичного або психологічного насильства, то він має право виселити цю особу з квартири чи будинку, де вона проживає спільно з потерпілою особою, а також заборонити перебування на прилеглій території.

Термін дії заборонного припису – 10 діб з дня його винесення. Цей строк не може бути скорочений навіть за згодою потерпілої особи. У разі подання клопотання про винесення судового заборонного припису відповідно до Закону «Про спеціальні судові процедури» термін дії припису продовжується до дати, коли рішення суду щодо цього клопотання стане остаточним¹.

Під час дії заборонного припису особа, щодо якої його було винесено, зобов'язана: негайно залишити територію, визначену поліцейським; утримуватися від перебування на цій території, а також від контакту з потерпілою особою та іншими особами, що проживають спільно з нею, включаючи дітей; передати поліцейському на його вимогу всі ключі від спільного житла та інших приміщень.

У Кримінальному кодексі Чехії також немає окремої статті, яка встановлює відповідальність за вчинення домашнього насильства. Проте цей нормативний акт містить кілька складів кримінальних правопорушень, дотичних до цієї сфери:

1) невиконання особою обов'язку утримувати або забезпечувати іншу особу (ст. 196);

2) знущання над особою, яка перебуває під опікою чи іншим наглядом правопорушника або будь-яким чином залежить від нього (ст. 198);

3) жорстоке поводження з близькою особою або іншою особою, яка проживає разом із правопорушником в одному житлі (ст. 199)².

Якщо йдеться про інші види відповідальності, то ст. 7 Закону Чехії «Про деякі правопорушення» встановлено, що правопорушеннями у сфері громадянського співіснування визнаються діяння, коли фізична особа:

1) завдає шкоди честі та гідності іншої особи, висміюючи її або грубо ображаючи іншим чином;

2) завдає шкоди здоров'ю іншої особи;

3) порушує правила співіснування шляхом висловлення погрози завдання тілесних ушкоджень або вчинення інших протиправних дій³.

Республіка Польща

У Польщі у 2005 році ухвалено інституційний Закон «Про протидію домашньому насильству». Відповідно до цього нормативного акта особі, яка постраждала від домашнього насильства, надається безоплатна допомога, зокрема у вигляді медичних, психологічних, юридичних, соціальних консультацій, притулку у спеціалізованому центрі підтримки постраждалих від домашнього насильства, державної допомоги в отриманні тимчасового житла⁴.

Відповідно до Закону Республіки Польща «Про поліцію» працівник поліції має право затримати особу, яка вчиняє домашнє насильство та створює загрозу для життя або здоров'я інших осіб. Для визначення правомірності затримання поліцейський оцінює ризики прямої загрози життю або здоров'ю людини (окремо для дорослої особи та дитини), враховуючи, зокрема, «акт фізичного насильства, залежність особи, яка постраждала від домашнього насильства, від особи, яка вчинила це насильство; психічні розлади особи, що вчинила домашнє насильство; доступ особи, що вчинила домашнє насильство, до холодної чи вогнепальної зброї або інших небезпечних предметів чи речовин»⁵.

Особі, яка вчинила домашнє насильство поліцейський має право видати припис про негайне залишення житла та про заборону наближатися до нього, постраждалої особи і прилеглої території. Це положення застосовується до кожного приміщення, яке використовується близькими особами для задоволення житлових потреб.

³ Zákon ze dne 15. června 2016 O některých přestupcích // *Zákony pro lidi* : сайт. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2016-251#p7> (дата звернення: 05.05.2025).

⁴ USTAWA z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej // Wolters Kluwer : сайт. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzudziennik-ustaw/przeciwdzialanie-przemocy-w-rodzinie-17219697> (дата звернення: 05.05.2025).

⁵ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji // Wolters Kluwer : сайт. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/policja-16793593> (дата звернення: 05.05.2025).

¹ Zákon ze dne 17. července 2008 O Policii České republiky // *Zákony pro lidi* : сайт. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-273> (дата звернення: 05.05.2025).

² Zákon ze dne 8. ledna 2009 Trestní zákoník // *Zákony pro lidi* : сайт. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40> (дата звернення: 05.05.2025).

Основним механізмом реагування на випадки вчинення домашнього насильства в Польщі є процедура «Синя картка». Організація діяльності уповноважених суб'єктів із запобігання та протидії домашньому насильству щодо реалізації процедури «Синя картка» врегульована постановою Ради Міністрів Республіки Польща від 6 вересня 2023 року¹.

Процедура розпочинається після заповнення форми «Синя картка – А» у разі обґрунтованої підозри у вчиненні домашнього насильства або повідомлення свідка домашнього насильства. Форму заповнюють особи, які є представниками суб'єктів, зазначених у ст. 9а Закону «Про протидію домашньому насильству» (члени міждисциплінарної групи, члени групи діагностики та допомоги). До складу міждисциплінарної групи входять представники: органів соціального захисту, міської комісії з вирішення проблем алкоголізму, поліції, органів освіти, охорони здоров'я, недержавних організацій, до складу групи діагностики та допомоги – соціальний працівник, поліцейський². Посадова особа, яка порушує процедуру «Синя картка», вживає спеціальних заходів втручання, спрямованих на забезпечення безпеки особи, яка постраждала від домашнього насильства. Зокрема, інформує органи поліції, надає першу медичну допомогу потерпілій особі, допомагає в задоволенні базових потреб потерпілих, у тому числі наданням підтримки та консультуванням. Після заповнення форми «Синя картка – А» потерпіла особа отримує форму «Синя картка – Б». Якщо потерпіла особа є неповнолітньою, то форма «Синя картка – Б» надається одному з батьків, опікуну, законному представнику, найближчій близькій особі або повнолітній особі, яку вказав неповнолітній³.

Заповнена форма «Синя картка – А» негайно, але не пізніше ніж через п'ять робочих днів з дати початку процедури, передається міждисциплінарній групі. Копія заповненої форми «Синя картка – А» залишається в особи, яка ініціює процедуру. Також ця форма не пізніше ніж три робочі дні з моменту її складання, передається до групи діагностики та до-

помоги. У межах процедури «Синя картка» група діагностики та допомоги: «1) оцінює ситуацію, потреби потерпілої особи та правопорушника; 2) надає допомогу особі, яка зазнала насильства; 3) розробляє індивідуальний план допомоги; 4) вживає заходів щодо особи, яка вчинила домашнє насильство, проводить із ним роз'яснювальну роботу; 5) надає потерпілій особі інформацію про заходи, які необхідно вжити для припинення насильства; 6) готує подання для міждисциплінарної групи щодо направлення правопорушника на участь у корекційних та виховних програмах; 7) пропонує потерпілій особі взяти участь у корекційно-просвітницьких та психолого-терапевтичних програмах для осіб, які зазнали домашнього насильства»⁴.

Поліцейський, що входить до групи діагностики та допомоги, «надає потерпілій особі необхідну допомогу, зокрема першу домедичну, якщо цього вимагає її стан здоров'я; вживає в разі необхідності інших заходів для захисту життя, здоров'я та майна потерпілих осіб, зокрема шляхом застосування до правопорушника заходів прямого примусу; проводить, за можливості, інформаційну бесіду з особою, яка вчинила домашнє насильство; проводить процесуальні дії на місці події в обсязі, необхідному для збереження доказів злочину; вживає заходів для запобігання загрозам, які можуть виникнути в сімейному середовищі, зокрема здійснює регулярні відвідування для перевірки безпеки потерпілої особи; вживає необхідних заходів щодо участі правопорушника в корекційних та виховних програмах; інформує міждисциплінарну групу про вжиті заходи»⁵.

Якщо розглянути питання адміністративної відповідальності, то відповідно до змісту статей 66-Б та 66-С Кодексу Республіки Польща про дрібні правопорушення особа несе відповідальність за невиконання приписів, заборон і постанов, виданих у справах, пов'язаних із протидією домашньому насильству та невиконанням особою, що вчинила домашнє насильство, обов'язків щодо участі в корекційно-виховних або психолого-терапевтичних програмах⁶.

У частині кримінальної відповідальності слід зазначити, що особи, які вчинили домашнє

¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 września 2023 r. w sprawie procedury “Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy “Niebieska Karta” // Wolters Kluwer : сайт. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/procedura-niebieskie-karty-oraz-wzory-formularzy-niebieska-karta-21873321> (дата звернення: 05.05.2025).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń // Wolters Kluwer : сайт. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-wykroczen-16788218> (дата звернення: 05.05.2025).

наси́льство, найчастіше притягуються до відпові́дальності за ст. 157 «Легке тілесне ушкодження або тілесне ушкодження середньої тяжкості», ст. 190 «Погроза вчинення злочину», ст. 207 «Знуцання» КК Республіки Польща. Крім того, одним із видів кримінальних покарань, передбачених законодавством Польщі, є заборона контакту (ст. 41-А КК Республіки Польща). Відповідно до змісту цієї статті суд може встановити заборону «без згоди особи перебувати в певному місці чи на певній території, спілкуватися з визначеними особами, наближатися до них або залишати визначене місце перебування в разі засудження за злочин проти статевої свободи чи інший злочин проти свободи особи, а також у разі засудження за умисний злочин із застосуванням насильства, зокрема насильства щодо близької особи»¹.

ВИСНОВКИ. Аналіз досвіду країн – членів ЄС у сфері запобігання та протидії домашньому насильству показує, що це явище є актуальним, оскільки завдає значної шкоди не лише здоров'ю громадян, а й економіці країни загалом.

1. У деяких із розглянутих країн, на відміну від України, немає профільного закону, що регулює питання протидії домашньому насильству. Проте кожна з них має схожі механізми запобігання цьому явищу: винесення обмежувальних та заборонних приписів, функціону-

вання спеціальних закладів допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства, залучення до профілактичних заходів органів соціального захисту, охорони здоров'я тощо.

2. Якщо проаналізувати питання адміністративної та кримінальної відповідальності, то в Польщі, Латвії та Чехії немає профільної статті, що передбачає відповідальність за вчинення домашнього насильства. Однак правопорушники в цих країнах найчастіше несуть відповідальність за вчинення протиправних діянь, які часто супроводжують домашнє насильство – погрози вчинення злочину, сексуальні домагання, завдання тілесних ушкоджень тощо.

3. Вважаємо, що основними напрямками впровадження зарубіжного досвіду у сфері запобігання та протидії домашньому насильству в національну практику можуть бути такі: 1) встановлення адміністративної відповідальності за відмову від проходження корекційної програми для кривдників; 2) збільшення строку адміністративного затримання особи, яка вчинила домашнє насильство, до 24 годин; 3) встановлення на рівні підзаконних актів обов'язку кривдника здійснювати оплату проходження відповідної корекційної програми (або її частину); 4) розроблення інституційного закону про захист осіб, що постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бисага Ю. М. Домашнє насильство у військовий час: правові проблеми. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 783–787. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.126>.
2. Гурковська К. А., Нікітін А. А. Протидія домашньому насильству: міжнародний досвід. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 24. С. 97–104. DOI: <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.24.12>.
3. Дмитришин О. О. Захист прав та домашнє насильство щодо дітей в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 84, ч. 3. С. 89–94. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.14>.
4. Лікаренко О. Імплементация зарубіжного досвіду запобігання та протидії домашньому насильству в українську правозастосовну практику: напрями та перспективи. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (129). С. 355–361. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-2-355-361>.
5. Літвінова І. Ф., Лінчук Б. М. Запобігання та протидія домашньому насильству в Україні в умовах воєнного стану. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2023. № 3 (68). С. 215–222. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.68.17995>.
6. Ломакіна О. В. Зарубіжний досвід протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2020. № 1. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2308-8834/2020.1.18>.
7. Мандзик П. І. Досвід зарубіжних країн у протидії домашньому насильству як ґендерно зумовленій формі насильства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2023. № 4. С. 72–76. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-12>.

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny // Wolters Kluwer : сайт. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-karny-16798683> (дата звернення: 05.05.2025).

8. Мануїлова К. В., Рудецька П. А. Світовий досвід країн на міжнародно-правові аспекти щодо домашнього насильства. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 221–227. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.2.31>.
9. Мороз О. Б., Хатнюк Ю. А. Роль органів Національної поліції в запобіганні та протидії домашньому насильству. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 80, ч. 2. С. 513–521. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.78>.
10. Остапчук Л. Г. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство: національний та зарубіжний досвід. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 485–489. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.87>.
11. Пісоцька К. Перспективи використання іноземного досвіду запобігання та протидії домашньому насильству. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (130). С. 152–160. DOI: <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-3-19>.
12. Романцова С. В. Обмежувальні заходи в системі протидії домашньому насильству. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 701–703. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/170>.
13. Сукмановська Л. М. Особливості діяльності поліції як суб'єкта у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 406–409. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/94>.
14. Jegede O. A., Vilka L., Trapenciere I., Markovic D., Žemaitaityte I., Kunle O. Domestic violence and social services in Latvia, Lithuania, Slovakia, and Nigeria: Comparative study // Society. Health. Welfare : 9th International Multidisciplinary Research Conference (Riga, Latvia, 29–31 March 2023) / ed. by L. Vilka, J. Krumina. Riga : Rīga Stradiņš University, 2023. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202418401003>.
15. Mann L. Good practices in responding to domestic violence: a comparative study. Sarajevo : UN Women, CO in BiH, 2019. 48 p.
16. Phan H. T., He V. Y. F., Clifford S., Jackson W., Guthridge S. Prevalence of exposure to domestic and family violence among Aboriginal and non-Aboriginal children in the Northern Territory of Australia. *Children and Youth Services Review*. 2024. Vol. 164. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2024.107828>.
17. Xu D. The wording matters: Gender equality laws and women's attitudes towards domestic violence in Africa. *Social Science & Medicine*. 2024. Vol. 345. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2024.116668>.

Надійшла до редакції: 11.05.2025

Прийнята до опублікування: 14.06.2025

REFERENCES

1. Bysaha, Yu. M. (2024). Domestic violence in wartime: legal issues. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 4, 783–787. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.126>.
2. Dmytryshyn, O. O. (2024). Protection of rights and domestic violence against children in the conditions of war. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 84(3), 89–94. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.14>.
3. Hurkovska, K. A., & Nikitin, A. A. (2020). Combating domestic violence: international experience. *Almanac of International Law*, 24, 97–104. <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.24.12>.
4. Jegede, O. A., Vilka, L., Trapenciere, I., Markovic, D., Žemaitaityte, I., & Kunle, O. (2023, March 29–31). Domestic violence and social services in Latvia, Lithuania, Slovakia, and Nigeria: Comparative study [Conference presentation abstract]. 9th International Multidisciplinary Research Conference “Society. Health. Welfare”, Riga, Latvia. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202418401003>.
5. Likarenko, O. (2024). Implementation of foreign experience in preventing and combating domestic violence in Ukrainian law enforcement practice: directions and perspectives. *Scientific Bulletin of Dnipro State University of Internal Affairs*, 2(129), 355–361. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-2-355-361>.
6. Litvinova, I. F., & Linchuk, B. M. (2023). Prevention and prevention of household violence in Ukraine under the conditions of marital state. *Scientific Works of National Aviation University. Series: Law Journal “Air and Space Law”*, 3(68), 215–222. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.68.17995>.
7. Lomakina, O. V. (2020). Foreign experience against domestic violence and gender violence. *Theory and Practice of Public Administration and Local Self-Government*, 1. <https://doi.org/10.35546/kntu2308-8834/2020.1.18>.
8. Mandzyk, P. I. (2023). Experience of foreign countries in against domestic violence as a gender-based form of violence. *Kherson State University Herald. Series: Legal Sciences*, 4, 72–76. <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-12>.

9. Mann, L. (2019). *Good practices in responding to domestic violence: a comparative study*. UN Women, CO in BiH.
10. Manuilova, K. V., & Rudetska, P. A. (2023). World experience of countries on international legal aspects of domestic violence. *Kyiv Law Journal*, 2, 221–227. <https://doi.org/10.32782/klj/2023.2.31>.
11. Moroz, O. B., & Khatniuk, Yu. A. (2023). The role of National Police bodies in preventions and countermeasures for household violence. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 80(2), 513–521. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.78>.
12. Ostapchuk, L. H. (2023). Restrictive measures applied to persons perpetrators of domestic violence: national and foreign experience. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 5, 485–489. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.87>.
13. Phan, H. T., He, V. Y. F., Clifford, S., Jackson, W., & Guthridge, S. (2024). Prevalence of exposure to domestic and family violence among Aboriginal and non-Aboriginal children in the Northern Territory of Australia. *Children and Youth Services Review*, 164. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2024.107828>.
14. Pisotska, K. (2024). Prospects of using foreign experience in preventing and countering domestic violence. *Scientific Bulletin of Dnipro State University of Internal Affairs*, 3(130), 152–160. <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-3-19>.
15. Romantsova, S. V. (2023). Restrictive measures in the system of combating domestic violence. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 10, 701–703. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/170>.
16. Sukmanovska, L. M. (2023). Peculiarities of the police as a subject in the field of preventing and combating domestic violence. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 6, 406–409. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/94>.
17. Xu, D. (2024). The wording matters: Gender equality laws and women's attitudes towards domestic violence in Africa. *Social Science & Medicine*, 345. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2024.116668>.

Received the editorial office: 11 May 2025

Accepted for publication: 14 June 2025

KOSTIANTYN LEONIDOVYCH BUHAICHUK,

*Doctor of Law, Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Research Institute No. 2,
Research Laboratory on the Problems of Legal Support
of Police Activities and Combating Crime;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2429-5010>,
e-mail: klbugaychuk@gmail.com*

FOREIGN EXPERIENCE IN PREVENTING AND COMBATING DOMESTIC VIOLENCE IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES AND POSSIBILITIES OF ITS USE IN UKRAINE

A comprehensive analysis of the organisational and legal framework for preventing and combating domestic violence in the Republic of Poland, the Czech Republic, as well as in the Republics of Latvia and Lithuania is carried out. The legislative and administrative legal regulation of the activities of the authorised entities of these EU member states in the field of combating domestic violence is analysed.

The main powers of police bodies and units of Latvia, Lithuania, the Czech Republic and Poland in the general system of prevention and counteraction to domestic violence are identified: conducting awareness-raising activities, suppression of unlawful acts, assessment of the risks of domestic violence, issuance of restraining orders, and referral of victims to special assistance institutions. The key role of EU police authorities and units in the formation and implementation of the state policy in the field of preventing and combating domestic violence is emphasised.

It is proved that the legislation on criminal and administrative liability for domestic violence in the studied countries differs from the Ukrainian one, since it sometimes lacks provisions that directly establish liability for domestic violence.

It is stressed that the analysed EU countries have established an effective system of social, psychological and legal assistance to victims of domestic violence. In particular, this is reflected in the functioning of extensive networks of specialised crisis centres and counselling centres which help these persons to draw up a personal safety plan, make referrals to specialised professionals, and resolve the issue of providing “emergency housing” for temporary residence, especially for women with minor children.

The paper formulates a number of conceptual provisions for improving the legal and organisational framework for preventing and combating domestic violence in Ukraine, taking into

account the best law enforcement practices of the analyzed countries, in particular: establishing administrative liability for refusal to undergo a correctional programme for offenders; increasing the period of administrative detention of a person who has committed domestic violence to 24 hours; establishing the obligation of the offender to pay (part of the payment) for undergoing a correctional programme at the level of by-laws.

Keywords: *administrative and legal regulation, martial law, domestic violence, National Police of Ukraine, security environment, European Union, police measures.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Бугайчук К. Л. Зарубіжний досвід запобігання й протидії домашньому насильству в країнах Європейського Союзу та можливості його використання в Україні. *Право і безпека*. 2025. № 2 (97). С. 124–134. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.10>.

Citation (APA): Buhaichuk, K. L. (2025). Foreign Experience in Preventing and Combating Domestic Violence in the European Union Countries and Possibilities of Its Use in Ukraine. *Law and Safety*, 2(97), 124–134. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.10>.

UDC 340.11(477+450)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.11>**VLADYSLAV IVANOVYCH TEREMETSKYI,**

*Doctor of Law, Professor,
State Organization “V. Mamutov Institute of Economic and Legal
Research of the National Academy of Sciences of Ukraine” (Kyiv),
Department of Modernizing Commercial Law and Law,
Sector of Problems of Implementation of Economic Legislation;*

 <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>,
e-mail: vladvokat333@ukr.net;

VIKTOR VIKTOROVYCH LAZARIEV,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Theory and History of State and Law;*

 <https://orcid.org/0000-0001-9468-0497>,
e-mail: judge2101@gmail.com

ISSUES OF LAWMAKING AND LAWMAKING TERMINOLOGY IN UKRAINE AND ITALY

The article focuses on the comparison of Ukrainian and Italian lawmaking activities and lawmaking terminology, which allowed to identify similar approaches to the lawmaking process and lawmaking terminology, and to outline the differences in the lawmaking process and the content of lawmaking terminology, and the peculiarities of its consolidation at the level of regulatory legal acts. The author emphasises that lawmaking is one of the main activities of a modern rule-of-law state. It is established that a special feature of the Italian Constitution is the presence of a special section devoted to the procedure for adopting laws, which contains a detailed description of the terminology of the lawmaking process. Particular attention is paid to the comparative analysis of Ukrainian and Italian lawmaking terminology, which made it possible to identify common features in the approaches to the lawmaking process, in particular, in terms of understanding of such concepts as: “legislative function”, “legislative initiative”, “draft law”, “promulgation of laws”, “popular referendum”, “delegation of the legislative function”. At the same time, the author identifies a number of differences relating to both the legal nature of these terms and the specifics of their enshrining at the regulatory level. The author emphasises that Italian legislation has a clearer terminological distinction of concepts, their consistency and stability, which ensures a higher level of legal certainty. In the Ukrainian legal system, on the other hand, some terms have a broader understanding, which sometimes complicates their practical application in lawmaking. These steps will allow Ukraine not only to increase the efficiency of lawmaking, but also to bring the national legal system closer to the standards and best practices of the European Union.

Keywords: *lawmaking, terminology, legal system, Italy, Ukraine, legislation, legislative function, draft law.*

Original article

INTRODUCTION. Lawmaking is one of the main activities of the modern rule-of-law state and is carried out within the framework of both legislative and executive power. At the same time, given the huge number of areas of public relations that require legal regulation at different levels of state power and local self-government, lawmaking requires the definition of common, primarily conceptual, principles of such activities aimed at implementing the basic principles of lawmaking, in particular: democracy, rule of law, scientific validity, systematicity, comparativity, connection with the practice of application, professionalism, etc. (Kot, Hryniak, Milovska, 2022). This issue be-

comes particularly relevant when comparing the legal systems of states with different legal traditions, in particular Ukraine and Italy. The comparative approach allows us to identify both institutional and linguistic and terminological features of lawmaking, which, in turn, affect the quality of legislation and its perception in society.

Ukraine has formed a significant body of scientific research on lawmaking. A wide range of legal terminology on lawmaking has also been formulated. The issue of scientific heritage on lawmaking in Ukraine can be divided into two historically formed periods: the formation of a scientific school and the formation of heritage

based on the need to regulate lawmaking. This was partly done through the regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine. This process was more thoroughly regulated after the adoption of the Law of Ukraine “On Lawmaking Activities”¹. The adoption of this law, as well as the socio-political events of the second decade of the twenty-first century, determined the European vector of development of the Ukrainian legal system, which set requirements for the state to harmonise Ukrainian legislation with the legal standards of the European Union (hereinafter – the EU). This fully applies to lawmaking and legal terminology.

Italy, like Ukraine, has gone through numerous high-profile social and political events. It is a country with a developed legal culture and has close historical ties with Ukraine. In this regard, there is an objective need to pay attention to the Italian experience, in particular to the achievements in the field of legal terminology and lawmaking practice, which have common features with the Ukrainian legal tradition.

The Constitution of Italy² deserves special attention, as Section II of the Constitution is valuable in terms of regulating the procedure for adopting laws. Unlike Italy, Ukraine has no constitutional regulation of lawmaking. The legislative procedure is regulated by the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine³ and the Law of Ukraine “On Lawmaking Activities”⁴. This indicates differences in approaches to the regulation of the legislative procedure: while in Italy it is constitutionalised, in Ukraine it is transferred to a lower level, i.e. to an internal document of the Verkhovna Rada of Ukraine – the Rules of Procedure. At the same time, the institutional framework for lawmaking, as well as the relevant terminology, is gradually developing and becoming more complex in the national law of Ukraine, which is reflected in the Law of Ukraine “On Lawmaking Activities”⁵. Therefore, conducting a thorough analysis and comparison of approaches to lawmaking and legal terminology in Ukraine and Italy is a necessary

condition for borrowing positive foreign experience. In particular, this will contribute to improving the quality of national lawmaking, strengthening the rule of law in conditions of martial law, increasing the effectiveness of response to military threats, and ensuring human rights and freedoms. All of the above determines the relevance of the chosen topic of scientific research.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. *The purpose* of the article is to make a comparative analysis and identify the specific features of the lawmaking process and lawmaking terminology in Ukraine and Italy.

The objectives of the article are as follows: to identify common approaches to the organisation of the lawmaking process and the formation of lawmaking terminology in Ukraine and Italy; to outline the key differences in the lawmaking process, the content of lawmaking terminology and the degree of its regulatory consolidation in both legal systems; to determine the possibilities of adapting the positive Italian experience to improve the efficiency of national law-making and bring the Ukrainian legal system closer to EU standards.

LITERATURE REVIEW. The legal terminology constantly attracts the attention of scholars, which indicates the continuing relevance of this topic. A review of scientific research on the language of law and legal terminology in Italy allows us to identify a number of important approaches to its analysis. In particular, F. Romano and A. Cammelli (2023) described an information system created for the analysis and study of the Italian legal language. R. Gualdo (2007) analysed the specifics of the modern Italian legal language in the context of European integration, focusing on terminological difficulties and efforts to simplify the legal language to increase its comprehensibility.

I. Genew-Puhalewa (2011) studied the process of unification of legal terminology in the European Union legislation both in terms of content and formal expression. E. Kościłowska Okonska (2011) devoted her work to the peculiarities of translation of legal terminology and legal texts related to EU legislation. L. Goletiani (2020) compared the use of modal verbs expressing obligation in legal texts in Ukrainian and Italian. G. Bednarek (2012) studied the problem of translating legal concepts and notions not only between different languages, but also between different legal systems. M.-T. Sagri & D. Tiscornia⁶ analysed the

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). *On Lawmaking Activities* (Law No 3354-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX>.

² Shapoval, V. M. (2018). *The Constitution of the Italian Republic*. Moskalenko O. M.

³ Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine* (Law No. 1861-VI). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.

⁴ Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). *On Lawmaking Activities* (Law No 3354-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX>.

⁵ Ibid.

⁶ Sagri, M.-T., & Tiscornia, D. (2009). *The peculiarities of legal language. Problems and prospects in the European multilingual context*. Mediazioni. <https://mediazioni.sitlec.unibo.it/images/stories/P>

specifics of the legal language in a multilingual European space, in particular, the problems of translation and interpretation of legal terms in different languages of the European Union.

In her study of the legal nature of lawmaking, M. Baschiera (2006) examined the mechanisms of delegation of legislative powers and their impact on the formation and development of the lawmaking process. R. Carocchia (2019) examined how modern legislative interpretations affect lawmaking and the enforcement of the principle of legality. W. Nardini (1998) in his dissertation research revealed the role of the Italian Constitutional Court in the formation of the legal system through its impact on the lawmaking process.

Domestic scholars have also actively studied the issues of legal terminology and lawmaking. In particular, M. Liubchenko (2015) in his monograph substantiated the general theoretical foundations of legal terminology and its role in the functioning of the legal system. N. Yatsyshyn (2013) and S. Shestakova (2018) studied legal terminology as a component of the system of legal categories which ensure effective communication between science and practice. H. Herhul (2008) comprehensively analysed the requirements for terms. V. Lazariev (2021; 2022) studied the specifics of the legal terminology of Ukraine in the context of its harmonisation with EU law. V. Teremetskyi (2025) in co-authorship with other scholars analysed the nature of legal terminology and the peculiarities of its formation, studied the mechanisms of unification and standardisation, and identified the main factors influencing its use.

Thus, in the scientific works of Italian and Ukrainian authors, considerable attention is paid to certain aspects of legal terminology and lawmaking. At the same time, legal terminology as a conceptual basis for lawmaking is considered only in a fragmentary manner. In addition, there are no thorough comparative studies of the terminology of lawmaking in Ukraine and Italy. Therefore, an urgent task of modern legal science is the need for a comprehensive study of legal terminology as the basis for the precise formulation of legal provisions. Resolving this issue will help to improve the national legal framework, enhance legal culture and improve the efficiency of legal regulation.

METHODOLOGY. The methodological basis of the study was a combination of general scientific and special legal methods of cognition, the application of which ensured the comprehensiveness and objectivity of scientific analysis. The terminological approach played a decisive role in

the work, allowing for a deeper understanding of the essence of legal terminology through a systematic analysis of its components.

The application of the terminological approach made it possible to clarify the meaning of legal terms used in national and foreign legal practice, taking into account their semantics, contextual use and logical and categorical relationships between legal concepts. In addition, this approach has helped to streamline the terminology used in lawmaking, which is an important factor in ensuring uniformity of law enforcement, consistency of rulemaking and proper legal interpretation.

The hermeneutic method allowed for a deeper understanding of the essence of legal terminology through its connection with the general context of legal science, the current regulatory framework and law enforcement practice. The application of this method involved analysing the meaning of legal terms in a broad sense, taking into account their historical evolution, socio-cultural background and peculiarities of functioning in different legal systems.

The application of the hermeneutical method made it possible to determine the place of each legal term in the system of jurisprudence, and to study its content in the context of legal provisions, doctrinal provisions and general legal principles. This made it possible not only to clarify the literal meaning of the terms, but also to reveal their deep legal essence. In addition, the hermeneutic approach contributed to the understanding of the peculiarities of using legal terminology in different legal contexts, which is important for the correct interpretation and application of legal provisions.

The method of comparison has proved to be useful not only for clarifying the properties of legal terminology, common and distinctive characteristics and interrelationships of legal terms in different legal systems, but also for determining the patterns of their functioning and use. The application of this method has made it possible to identify common and distinctive characteristics of terms in national and foreign legal traditions, as well as to establish certain patterns of their development and use. This method made it possible to carry out a deeper analysis of legal terminology through the prism of its interpretation and practical application in different legal systems.

The comparative method also helped to identify direct and indirect relationships between legal terms, which made it possible to trace how individual legal categories interact and influence each other in the law-making process. This, in turn, helped to identify problems of terminological

consistency between different legal systems. The use of the comparative method made it possible to identify general trends in the development of legal terminology and its adaptation to changes in legal regulation.

The method of abstraction made it possible to consider a legal term not only as a linguistic unit, but also as an element of the legal system that performs communicative, regulatory and cognitive functions. This made it possible to identify the general properties of terms, abstracting from the specific contexts of their use, and to form an idea of their role in lawmaking.

The empirical analysis played an important role in the study of legal terminology, as it allowed not only to get acquainted with the existing approaches to its use in legislation, but also to identify typical patterns, key trends and features of its functioning in the process of lawmaking.

RESULTS AND DISCUSSION. One of the peculiarities of the Constitution of Italy¹, compared to the Constitution of Ukraine² is the presence of a separate section devoted to the legislative process. This section uses many terms related to lawmaking: “legislative function”, “legislative initiative”, “draft law”, “promulgation of laws”, “popular referendum”, “delegation of legislative function”, “ratification of international treaties”.

We consider it appropriate to start by considering the essence of the concept of “legislative function” in the legislation and legal doctrine of Italy and Ukraine. Thus, according to one of the authoritative Italian legal dictionaries³, the legislative function is an activity aimed at creating primary legal acts, i.e. laws that form the legal order of the state. Article 70 of the Italian Constitution assigns this function to both chambers of parliament, while Article 76 allows for its delegation to the Government in exceptional cases. In addition, legislative powers are granted to the regions within their competence.

The Italian scientific literature emphasises that the legislative function is the main competence of the Italian Parliament, which is exercised jointly by the Chamber of Deputies and the Senate of the Republic in accordance with Article 70 of the Constitution. This approach is an embodiment of the principle of perfect bicameralism, which

provides that both chambers must approve the same text of the law for it to enter into force⁴.

N. Busani⁵ distinguishes between the ordinary legislative function and the constitutional legislative function, emphasising the differences not only in the scope and significance of the acts adopted, but also in the procedural requirements accompanying these processes. The ordinary legislative function involves the adoption of general laws aimed at regulating current social relations within the framework of the existing constitutional system. Instead, the constitutional legislative function concerns the adoption of acts that directly amend the text of the Constitution or have the same legal force as it, i.e., enshrine the fundamental principles of the rule of law.

Despite the outward similarity of procedures, the exercise of the constitutional legislative function involves a much higher level of procedural complexity: for example, the need for a qualified majority in parliament, the mandatory holding of several readings, the existence of time intervals between them, and the possibility or necessity of holding a national referendum. These mechanisms are aimed at ensuring the stability of the constitutional order and preventing abuse of legislative powers in the field of the fundamental law.

In his works, S. Cicconetti (2003; 2019) defines the legislative function as a political activity aimed at creating regulations that is the result of political choices made by bodies such as parliament. He emphasises that this function is free in purpose, subject to higher-level norms, and that the legislative process is governed by both mandatory and flexible provisions, such as parliamentary rules.

In his analysis of parliamentary functions, G. Fontana⁶ identifies the legislative function as one of the three main functions of parliament, along with the control and policy direction functions. He emphasises that this function consists in the production of normative acts and is central to the activities of the parliament.

As for Ukraine, V. Kolyukh (2015, pp. 137–138) defines the legislative function of the parliament as

⁴ DirittoEconomia.net. (n.d.). *The legislative function of the Parliament*. https://www.dirittoeconomia.net/diritto/parlamento/funzione_legislativa.htm.

⁵ Busani, N. (n.d.). *Legislative function – Government*. Busani & Partners. <https://www.notaio-busani.it/it-IT/diritto-governo-funzione.aspx>.

⁶ Fontana, G. (2010). *Parliament: Contribution to a dictionary of constitutional history*. Diritto @ Storia. <https://www.dirittoestoria.it/9/Contributi/Fontana-Parlamento-dizionario-diritto-costituzionale.htm>.

¹ Shapoval, V. M. (2018). *The Constitution of the Italian Republic*. Moskalenko O. M.

² Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *The Constitution of Ukraine* (Law No. 254к/96-BP). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-bp>.

³ Brocardi.it. (n.d.). *Legislative power or function*. <https://www.brocardi.it/dizionario/4846.html>.

the adoption of laws, amendments to them, recognition of their legal force, cancellation or suspension of laws. The respective function is the main, priority one in the system of parliamentary functions, since the main powers of the parliament are aimed at adopting laws that determine the quality of the rule of law. There is no denying the fact that “a comprehensive and complete understanding of the legislative function of the parliament is impossible without knowledge of the mechanism of its implementation, i.e., the elements, subjects of legislative and other activities closely related to lawmaking”.

Ya. Nazarenko (2010, p. 159) notes that the leading function of the Verkhovna Rada of Ukraine is its legislative activity, which plays a key role in the functioning of the legal system of the state. This function involves, first of all, the adoption of laws. In addition, the parliament is empowered to amend and supplement existing legislation, review and update its content in line with new challenges of social development. The Verkhovna Rada also has the right to declare laws null and void, repeal them or temporarily suspend their effect, which ensures flexibility of legislative regulation and adaptation of the legal system to changing political, social and economic conditions. Thus, the legislative function of the parliament covers not only the creation of new legal norms, but also ensuring the relevance and effectiveness of existing legislation. Agreeing with this point of view, Yu. Nechyporenko (2013, p. 365) notes that “the legislative function of a representative body is an activity aimed at adopting laws in all spheres of public life”.

At the regulatory level, issues related to legislative activity are regulated by Article 19-1 of the Law of Ukraine “On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine”¹.

Thus, the legislative function in Ukraine and Italy is exercised by the respective representative bodies – the parliaments of both countries (the Verkhovna Rada of Ukraine and the Parliament of the Italian Republic, consisting of the Chamber of Deputies and the Senate). In doctrinal studies, the concept of the “legislative function” in both countries is interpreted as a key form of exercising people’s sovereignty and as the main form of expressing the state will through the normative regulation of social relations. However, despite the conceptual similarity, there are certain differences in the way this category is enshrined in the national legal system.

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine* (Law No. 1861-VI). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.

In Italy, the legislative function is clearly defined at the level of the Constitution of 1948², which reveals not only the subject composition of lawmaking, but also the procedure for delegation of powers, restrictions on the subject matter of lawmaking and control mechanisms. Constitutional regulation provides legislative activity with stability, consistency and clarity, which reduces the likelihood of legal conflicts. Instead, in Ukraine, despite the general definition of the functions of the Verkhovna Rada in the Constitution, a more detailed disclosure of the mechanisms for the implementation of the legislative function is provided mainly through sectoral legislation (in particular, the Laws of Ukraine “On Lawmaking Activities”³, “On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine”⁴ etc.). This approach creates space for interpretations and changes that may reduce the predictability of the lawmaking process. Thus, the legal nature of the legislative function in both countries reflects similar theoretical foundations, but differs in the level of regulation, which affects the quality, hierarchy and stability of the legislative process.

As for the right of legislative initiative, according to Article 71 of the Italian Constitution⁵, it belongs to the government, each member of the parliamentary chambers, as well as to those bodies and institutions to which this right is granted by constitutional law. The people exercise legislative initiative by submitting a draft law by at least fifty thousand voters.

The legal literature at the doctrinal level provides a detailed interpretation of the legal nature of Article 71 of the Italian Constitution, which defines the range of subjects vested with the right of legislative initiative. According to the provisions of this article, this right belongs to the Government, each member of the parliamentary chambers, bodies and persons to whom it is expressly granted by constitutional law, as well as to the people, who exercise it by submitting a bill with the support of at least fifty thousand voters.

The comments to this article emphasise that legislative initiative is implemented through the

² Shapoval, V. M. (2018). *The Constitution of the Italian Republic*. Moskalenko O. M.

³ Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). *On Lawmaking Activities* (Law No. 3354-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX>.

⁴ Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine* (Law No. 1861-VI). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.

⁵ Shapoval, V. M. (2018). *The Constitution of the Italian Republic*. Moskalenko O. M.

official submission of a draft law to one of the two chambers of parliament – the Chamber of Deputies or the Senate. The doctrine also draws attention to the fact that the subjects of legislative initiative, in addition to the government, individual deputies and the people, include regional councils (consiliums), which indicates recognition of the role of territorial autonomies in shaping the national legislative order. Such an approach demonstrates pluralism in the sources of legislative initiative and provides wider democratic access to the lawmaking process¹.

Other researchers, analysing Article 71 of the Italian Constitution, point out that legislative initiative is the first step in the legislative process. The constitutional provision attributes the right of legislative initiative to the Government, to each member of Parliament and to the bodies to which it is assigned by law, as well as to the people. The Constitution explains that the Government's legislative initiative is exercised through the submission of draft laws discussed by the Council of Ministers and approved by the President of the Republic, while the initiative of citizens requires the submission of a draft law signed by at least fifty thousand voters².

In any case, the legislative initiative cannot be exercised outside this limited circle of subjects, since the granting of this right to other bodies or subjects can only take place through the adoption of a constitutional law³. At the same time, the initiative is limited to the right to submit a proposal and does not entail the right to discuss (let alone adopt) its proposals⁴.

Turning to Ukraine's legal heritage, it should be noted that Article 93 of the Constitution of Ukraine⁵ states that "the right of legislative initiative in the Verkhovna Rada of Ukraine belongs to the President of Ukraine, the People's Deputies of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine". In detailing this provision of the Constitution of Ukraine, clause 3 of Article 4 of the Law of

Ukraine "On Lawmaking Activities"⁶ states: "the subject of lawmaking initiative is a public authority, other state body, its official, or other authorised entity that, in accordance with the Constitution of Ukraine and/or the law or other regulatory act adopted in accordance with them, has the right to submit a draft regulatory act for consideration by the subject of lawmaking activity for its adoption (publication) in accordance with the procedure established by law".

At the doctrinal level, V. Panasiuk (2024, p. 88) argues that "legislative initiative is a stage of the legislative process that provides for the exercise of the right to submit to the Verkhovna Rada of Ukraine draft laws or other acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, proposals and amendments to draft laws by subjects recognised by law, and the 'right of legislative initiative' should be considered as the possibility provided for by law to submit to the Verkhovna Rada of Ukraine draft laws or other acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, proposals and amendments to draft laws".

According to V. Plaksa (2022, p. 128), "legislative initiative is a stage of the legislative process that provides for the exercise of the right to submit to the Verkhovna Rada of Ukraine draft laws or other acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, proposals and amendments to draft laws by subjects recognised by law, and the 'right of legislative initiative' should be considered as the possibility provided by law to submit to the Verkhovna Rada of Ukraine draft laws or other acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, proposals and amendments to draft laws".

S. Husarov (2015, p. 55) notes that in the legal literature the concept of "legislative initiative" has two main meanings. Firstly, legislative initiative is one of the stages of the legislative process. Secondly, it is considered as a certain private right of authorised subjects to submit draft laws to the legislature.

It is worth noting that both Italy and Ukraine regulate the issue of legislative initiative at the constitutional level, which indicates the particular importance of this legal category for the functioning of a democratic state governed by the rule of law. The constitutions of both countries contain a list of subjects authorised to initiate the legislative process. In this context, the definition and characteristics of the concept of legislative initiative are largely similar: the President, MPs, the government and other institutional actors can initiate consideration of draft laws.

¹ Brocardi.it. (n.d.). *Legislative power or function*. <https://www.brocardi.it/dizionario/4846.html>.

² Studio Cataldi. (n.d.). *Art. 71 of the Constitution*. <https://www.studiocataldi.it/articoli/44229-art-71-costituzione.asp>.

³ Shapoval, V. M. (2018). *The Constitution of the Italian Republic*. Moskalenko O. M.

⁴ Treccani. (n.d.). *Legislative procedure*. <https://www.treccani.it/enciclopedia/procedimento-legislativo/>.

⁵ Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *The Constitution of Ukraine* (Law No. 254к/96-BP). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-bp>.

⁶ Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). *On Lawmaking Activities* (Law No 3354-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX>.

However, the Constitution of Italy¹ has one significant feature: it explicitly provides for the possibility of popular legislative initiative. In particular, Article 71 stipulates that not only the Parliament and the Government, but also citizens have the right to submit a bill, provided that they collect at least fifty thousand signatures. Thus, the mechanism of direct democracy in the field of legislative activity is formalised at the constitutional level in Italy. At the same time, there is no similar provision in Ukrainian constitutional regulation. Despite the fact that the Constitution of Ukraine declares the right of citizens to participate in the legislative process in Article 5 (“the people are the only source of power in Ukraine”), which creates the basis for the implementation of mechanisms of participation in the legislative process by citizens), and Article 38 (“citizens have the right to participate in the management of public affairs, in national and local referendums...”), which guarantees the participation of citizens in the democratic process, including influence on lawmaking through the election of representatives to the Parliament, the initiation of draft laws (through people’s legislative initiative), etc.

As for the next term, it is worth noting that Article 72 of the Italian Constitution² uses the term “draft law” (*progetto di legge*) and regulates the main stages of parliamentary consideration of legislative initiatives. This article describes the procedure for passing a draft law within the parliament: first, it is subject to review by a specialised parliamentary commission, which carries out initial analysis, discussion and, if necessary, preparation of amendments. After that, the draft law is submitted to the relevant chamber of parliament – the Chamber of Deputies or the Senate – where it is voted on article by article, and then the bill is voted on as a whole.

In addition, this article provides for the possibility of delegating powers to parliamentary commissions to adopt laws under a simplified procedure, but in certain cases – in particular, when it comes to constitutional amendments, laws regulating fundamental rights and freedoms, the budget, amnesty or ratification of international treaties – such a simplified procedure is not allowed. Thus, Article 72 not only defines the technical aspects of the legislative process, but also establishes institutional guarantees of parliamentary control and compliance with the formal legislative procedure.

In Italy, the term “bill” (or “draft law”) refers to a text consisting of one or more articles that is submitted to Parliament for the purpose of enacting a law. In order to enter into force and be finally approved, a bill must be supported by both chambers of parliament – the Chamber of Deputies and the Senate of the Republic – in identical versions.

In the Chamber of Deputies, the term “draft law” is used for texts submitted by deputies, and the term “bill” is used for texts submitted by the government. In the Senate, the term “bill” is used in both cases³.

Article 74 of the Constitution of Ukraine⁴ 7 provides that “a referendum is not allowed on draft laws on taxes, budget and amnesty”. Article 89 provides: “The Verkhovna Rada of Ukraine shall establish committees of the Verkhovna Rada of Ukraine from among the members of the Parliament of Ukraine for the purpose of legislative work, preparation and preliminary consideration of issues within its powers, and performance of control functions in accordance with the Constitution of Ukraine, and shall elect chairmen, first deputies, deputy chairmen and secretaries of these committees”.

Legislative work is directly defined by the laws of Ukraine “On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine”⁵, “On Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine”⁶.

Thus, it should be emphasised that the term “draft law” is enshrined in both the Italian Constitution⁷, and the Constitution of Ukraine⁸, which indicates its key role in the structure of national legislation of both countries. At the same time, a comparative analysis shows that Italy and Ukraine apply different approaches to regulating the procedures related to the consideration of

³ Pagella Politica. (n.d.). *Draft law*. <https://pagellapolitica.it/dizionario/disegno-di-legge>.

⁴ Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *The Constitution of Ukraine* (Law No. 254к/96-ВР). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР>.

⁵ Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine* (Law No. 1861-VI). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.

⁶ Verkhovna Rada of Ukraine. (1995). *On Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine* (Law No. 116/95-ВР). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-ВР>.

⁷ Shapoval, V. M. (2018). *The Constitution of the Italian Republic*. Moskalenko O. M.

⁸ Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *The Constitution of Ukraine* (Law No. 254к/96-ВР). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР>.

¹ Shapoval, V. M. (2018). *The Constitution of the Italian Republic*. Moskalenko O. M.

² Ibid.

draft laws. In particular, the Constitution of Italy¹ (Articles 70-73) contains a detailed description of all stages of the legislative process - from submission of an initiative to promulgation of a law. These provisions define the procedure for consideration of drafts in the chambers of parliament, set deadlines, voting conditions, the possibility of making amendments, and provide for procedures for returning documents for revision. This level of detail at the constitutional level ensures a high degree of predictability, transparency and legal certainty in the legislative procedure, which guarantees the stability of the rule of law, strengthens public trust in government institutions and contributes to the effective functioning of the parliament.

In Ukraine, the Constitution² only outlines the general principles of the legislative process (Articles 85, 91, 93, etc.), without regulating in detail the procedure for consideration of draft laws. Specific mechanisms, stages and procedural requirements are set out in specialised legal acts, primarily in the Laws of Ukraine “On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine”³, “On Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine”⁴, “On Lawmaking Activities”⁵. This model provides for some flexibility in parliamentary regulation, but at the same time creates potential risks of frequent changes in the lawmaking procedure without the need to amend the Fundamental Law⁶. Thus, the Italian approach is characterised by constitutional stability and a high level of detail, while the Ukrainian approach is characterised by normative adaptability, but with a lesser degree of constitutional entrenchment of procedures.

The legal dictionary of the Italian Encyclopaedia Institute states that a promulgation is an act by which the head of state certifies the com-

pletion of the lawmaking process. He issues an order for its promulgation, which is realised by including it in the official collection of legislation, as well as for its compliance by the persons and bodies to whom it is addressed⁷. That is, after the law is adopted by the parliament, the legislative process continues at the level of the president of the republic. In fact, the head of state has the right to promulgate laws, but he can also send them back to the chambers with a reasoned message if he sees any critical comments. However, this prerogative cannot be repeated. In fact, if the parliament decides to re approve the same text, whether or not it has taken into account the comments, the president of the republic is obliged to sign and promulgate the laws⁸.

Paragraph 29 of Article 106 of the Constitution of Ukraine⁹ provides that the President of Ukraine signs laws adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine. However, unlike the Italian Constitution¹⁰, which states that “the President of the Republic shall promulgate laws within one month after their adoption”¹¹, in Ukraine, according to Article 94 of the Constitution of Ukraine¹² “the President of Ukraine shall sign the law within fifteen days after receiving it, accepting it for implementation, and officially promulgate it or return the law with his motivated and formulated proposals to the Verkhovna Rada of Ukraine for reconsideration”.

The Constitution of Italy¹³ provides that “A law shall be published immediately after its promulgation and shall enter into force on the fifteenth day after its publication, unless otherwise provided by the law itself”. In Ukraine, the procedure for the official promulgation and entry into force of laws is determined by the Law of Ukraine “On Lawmaking Activities”¹⁴. This law

¹ Shapoval, V. M. (2018). *The Constitution of the Italian Republic*. Moskalenko O. M.

² Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *The Constitution of Ukraine* (Law No. 254к/96-BP). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-bp>.

³ Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine* (Law No. 1861-VI). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.

⁴ Verkhovna Rada of Ukraine. (1995). *On Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine* (Law No. 116/95-BP). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-bp>.

⁵ Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). *On Lawmaking Activities* (Law No 3354-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX>.

⁶ Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *The Constitution of Ukraine* (Law No. 254к/96-BP). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-bp>.

⁷ Treccani. (n.d.). *Promulgation*. <https://www.treccani.it/vocabolario/promulgazione/>.

⁸ Openpolis. (n.d.). *How laws are made*. <https://www.openpolis.it/parole/come-si-fanno-le-leggi/>.

⁹ Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *The Constitution of Ukraine* (Law No. 254к/96-BP). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-bp>.

¹⁰ Shapoval, V. M. (2018). *The Constitution of the Italian Republic*. Moskalenko O. M.

¹¹ Ibid.

¹² Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *The Constitution of Ukraine* (Law No. 254к/96-BP). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-bp>.

¹³ Shapoval, V. M. (2018). *The Constitution of the Italian Republic*. Moskalenko O. M.

¹⁴ Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). *On Lawmaking Activities* (Law No 3354-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX>.

specifies the terms of signing, the terms of publication in official print media and the terms of entry into force – as a general rule, ten days after publication, unless otherwise provided by the law itself. Thus, in Ukraine, the issue of promulgation as such is not enshrined in the constitution, but is implemented through the signing of the law by the President and its official publication, which is regulated by laws.

Article 75 of the Italian Constitution¹ stipulates that a popular referendum is called to repeal a law or act having the force of law in whole or in part if five hundred thousand voters or five regional councils so request. In addition, a referendum is not allowed on laws on taxes and the budget, on amnesty and pardon, and on the ratification of international treaties.

A similar restriction is enshrined in Article 74 of the Constitution of Ukraine², which states that “no referendum shall be held on issues related to taxes, budget and amnesty”. This provision, as in the Italian Constitution, is a kind of safeguard against the use of the direct democracy instrument in areas requiring special stability, professionalism and balance of interests.

At the same time, there are significant conceptual differences between the Ukrainian and Italian constitutional models in understanding the nature of such a restriction and the general status of the referendum. In the Italian legal system, the referendum is interpreted as an effective instrument of public control over the parliament and a means of direct intervention of citizens in the legislative process. The Italian model envisages a referendum as a post factum mechanism, i.e. one that is used after the adoption of a law to repeal it in full or in part. At the same time, the Ukrainian Constitution takes a broader approach to this issue, enshrining the prohibition on holding a referendum on certain issues as part of the general principles of legal regulation, which is a restriction of democracy in the interests of the stability of financial, foreign and humanitarian policy. Thus, the provision on referendum in the Constitution of Ukraine³ reflects the doctrinal understanding of the limits of direct democracy.

It is also worth noting that Italy has an institution of abrogation referendum (referendum abrogativo), which has no direct analogue in the Ukrainian system, where the advisory or constit-

uent function of a national referendum prevails. This approach demonstrates greater flexibility and involvement of citizens in the process of controlling the current legislation in Italy.

With regard to the delegation of the legislative function, we note that Article 76 of the Italian Constitution⁴ states: “the exercise of the legislative function may be delegated to the Government only for a limited time, with the principles and criteria for such delegation and in relation to certain matters defined”. At the same time, the law on delegation of powers to the government specifies the guidelines and evaluation criteria that are binding on it, as well as the terms and scope of such delegation.

As for Ukraine, it should be noted that the Constitutional Court of Ukraine states that “delegation of powers is an important constitutional and legal institution, which is the transfer of powers from one subject of power to another. Delegation of powers is not a form of their final transfer. They remain the powers of the body from which they are delegated and can be returned or changed”⁵.

Also, the issue of delegation of legislation in Ukraine, at the doctrinal level, has been studied by a number of scholars. As noted by P. Shliakh-tun (2005, p. 101), delegated legislation is the issuance by the government, with the authority (delegation) of the parliament, of legal acts that actually have the force of laws.

According to N. Zhuk (2007, p. 186), delegation can be assessed in different ways. On the one hand, it can be seen as a deviation from the principle of separation of powers. On the other hand, in exceptional cases, the delegation of legislative powers may be justified and appropriate in view of the effectiveness of management decisions.

Thus, a comparative analysis of the delegation of the legislative function in Italy and Ukraine shows that there is a common understanding of

¹ Shapoval, V. M. (2018). *The Constitution of the Italian Republic*. Moskalenko O. M.

² Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *The Constitution of Ukraine* (Law No. 254к/96-BP). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-bp>.

³ Ibid.

⁴ Shapoval, V. M. (2018). *The Constitution of the Italian Republic*. Moskalenko O. M.

⁵ Constitutional Court of Ukraine. (2009). *Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of paragraphs 1, 4, 8, 10, subparagraph “b” of paragraph 2 of paragraph 13, paragraphs 14, 17 of Section I of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Implementation of State Architectural and Construction Control and Promotion of Investment Activity in Construction”* (Decision No. 4-пн/2009). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-09>.

this institution as an exceptional mechanism for the temporary transfer of lawmaking powers from the legislature to the executive. At the same time, while in Italy this procedure is clearly regulated by the Constitution, defining its limits, principles and timeframes, in Ukraine delegation is viewed mainly through the prism of the Constitutional Court's decisions and doctrinal approaches.

CONCLUSIONS. The study conducted to compare lawmaking and lawmaking terminology in Italy and Ukraine allows us to identify both similar approaches and differences in the content of legal categories and mechanisms of their implementation. In this regard, it is worth noting that in both countries the legislative function is equally regarded as the main mechanism for the normative regulation of social relations, which is enshrined in the respective constitutions. The Ukrainian and Italian legal systems equally recognise the parliament as the central subject of lawmaking (in Ukraine – the Verkhovna Rada of Ukraine, in Italy – the National Parliament of Italy (*Parlamento Italiano*)). The texts of the basic laws of both countries also use the term “draft law”, which underlines the similarity of approaches to regulating lawmaking at the regulatory level. At the same time, despite the external similarity of concepts, there are differences in the content of lawmaking terminology and the degree of its regulatory consolidation. In particular, the Constitution of Italy regulates the stages of passage of a draft law: legislative initiative, discussion in the chambers, adoption, promulgation by the President and entry into force. In Ukraine, similar procedures are described in the laws (“On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine” and “On Lawmaking Activities”).

The institution of people's legislative initiative is quite interesting. In Italy, it is clearly regu-

lated: citizens can submit bills to the parliament if they collect at least 50,000 signatures (Article 71 of the Constitution). In Ukraine, despite the recognition of the right of citizens to participate in lawmaking, the mechanism of such an initiative is not enshrined in the Basic Law. Italy also uses the institution of an abolition referendum, a specific form of public control that allows for the repeal of an existing law. In Ukraine, on the other hand, the referendum has a predominantly advisory or constituent function, and the Constitution explicitly prohibits referendums on the budget, taxes and amnesty.

Another difference concerns the “promulgation” procedure. In Italy, the Constitution stipulates that the President signs a law within a month of its adoption, after which the act is promulgated and enters into force 15 days later. In Ukraine, the promulgation procedure is not regulated by the Constitution, but is prescribed in ordinary laws, in particular the Law on Lawmaking, which sets the deadline for promulgation (no later than 15 days after the President's signature) and entry into force (10 days later, unless otherwise provided).

Thus, despite the common terminological basis, the Italian law-making system is distinguished by a higher level of constitutional regulation, stability of terms and institutionalised mechanisms of citizen participation. For its part, Ukrainian legislation tends to be flexible and specially regulated, but needs to be improved by detailing the lawmaking procedures in the Constitution, introducing direct popular initiative, enshrining the institution of an abolition referendum, and unifying terminology. These steps will allow Ukraine not only to increase the efficiency of lawmaking, but also to bring the national legal system closer to the standards and best practices of the European Union.

REFERENCES

1. Baschiera, M. (2006). Introduction to the Italian Legal System. The Allocation of Normative Powers: Issues in Law Finding. *International Journal of Legal Information*, 34(2), 279–326.
2. Bednarek, G. (2012). The approximation of criminal laws in the European Union: the demise of incongruency of legal terminology in legal translation? *International Journal for Legal Communication*, 1, 37–51. <https://doi.org/10.14746/cl.2012.10.03>.
3. Caroccia, R. (2019). Rule of Law in the Italian Legal Environment: a Principle still in Force? *European Journal of Transformation Studies*, 7(2), 237–244.
4. Cicconetti, S. M. (2003). *Elements of Constitutional Law*. Giappichelli.
5. Cicconetti, S. M. (2019). *Parliamentary law*. Giappichelli.
6. Genew-Puhalewa, I. (2011). European Union terminology unification – directions for the contrastive study of two Slavic and two non-Slavic languages. *Research in Language*, 9(1), 69–79.
7. Goletiani, L. (2020). *Obligation markers in Ukrainian and Italian legal language: a contrastive study of a parallel normative text*. University of Milan. <https://air.unimi.it/handle/2434/745292>.
8. Gualdo, R. (2007). The words of the law in an Italian and European perspective. In A. Cerri (Ed.), *Reasonableness in scientific research and its specific role in legal knowledge* (pp. 155–170). Aracne Editrice.
9. Herhul, H. (2008). Requirements for legal terms. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 620, 294–297.

10. Husarov, S. M. (2015). Subjects of legislative initiative in Ukraine. *Our Law*, 6, 54–60.
11. Kolyukh, V. (2015). The legislative function of the parliament and the practice of its implementation in the foreign states. *State and Law. Series: Political Sciences*, 68, 135–147.
12. Kościalkowska-Okońska, E. (2011). EU Terminology in Interpreter Training: Selected Problem Areas Connected with EU-Related Texts. *Research in Language*, 9(1), 111–124.
13. Kot, O. O., Hryniak, A. B., & Milovska, N. V. (Ed.). (2022). *Lawmaking in Ukraine: Prospects for legislative regulation*. Helvetika.
14. Lazarev, V. (2021). Features of the use of legal terminology in the countries of the European Union. *ScienceRise: Juridical Science*, 3(17), 4–8. <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2021.241513>.
15. Lazarev, V. V. (2022). Conceptualization of legal terminology: the need for a transparent terminological approach. *Law and Safety*, 1(84), 73–80. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.08>.
16. Liubchenko, M. I. (2015). *Legal terminology: concepts, features, types*. Prava liudyny.
17. Nardini, W. J. (1998). *Italian constitutional court decisions upholding unconstitutional laws: Cautionary tales for a US balanced budget amendment* [LL.M. thesis, European University Institute].
18. Nazarenko, Ya. M. (2010). Types of functions of the Verkhovna Rada of Ukraine. *Uzhorod University Herald. Series: Law*, 14, 158–163.
19. Nechyporenko, Yu. (2013). Legislative and constituent functions of the parliament of Poland: effectiveness of implementation. *Scientific Notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies of the NAS of Ukraine*, 1, 363–376.
20. Panasiuk, V. M. (2024). The Right of Legislative Initiative: Content and Forms of Implementation. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 4, 87–90. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.13>.
21. Plaksa, V. I. (2022). Problem aspects of definition of the concept “subject of legislative initiative”. *Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Public Administration*, 3, 125–129. <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.3/21>.
22. Romano, F., & Cammelli, A. (2023). The resources of the IS-LeGI database for the study of the language of law. *CHIMERA: Journal of the Corpus of Romance Languages and Language Studies*, 10, 237–245.
23. Shestakova, S. (2018). Features of legal terminology as a specialized system of legal concepts. *Scientific Herald of International Humanitarian University*, 33(1), 71–73.
24. Shliakhtun, P. P. (2005). *Constitutional Law: Dictionary of Terms*. Lybid.
25. Teremetskyi, V. I., Lazarev, V. V., Topchii, V. V., Vitiuk, D. L., & Roy, O. V. (2025). Legal terminology as the basis for the accuracy of legal norms. *Edelweiss Applied Science and Technology*, 9(3), 479–488. <https://doi.org/10.55214/25768484.v9i3.5242>.
26. Yatsyshyn, N. P. (2013). Terms of law as specialized system of legal concepts. *Terminological Bulletin*, 2(2), 99–103.
27. Zhuk, N. A. (2007). *Parliament, President, Government: From Mutual Restraint to Balance*. Kharkiv yurydychnyi.

Received the editorial office: 20 April 2025

Accepted for publication: 15 June 2025

ВЛАДИСЛАВ ІВАНОВИЧ ТЕРЕМЕЦЬКИЙ,

доктор юридичних наук, професор,
Державна установа «Інститут економіко-правових
досліджень імені В. К. Макутова
Національної академії наук України» (м. Київ),
відділ проблем модернізації господарського права та законодавства,
сектор проблем реалізації господарського законодавства;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>,
e-mail: vladvokat333@ukr.net;

ВІКТОР ВІКТОРОВИЧ ЛАЗАРЄВ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави та права;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9468-0497>,
e-mail: judge2101@gmail.com

ПИТАННЯ ПРАВОТВОРЧОСТІ ТА ПРАВОТВОРЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В УКРАЇНІ ТА ІТАЛІЇ

У статті приділено увагу порівнянню української та італійської правотворчої діяльності та правотворчої термінології, що дозволило виявити схожі підходи до правотворчого

процесу та правотворчої термінології, окреслити відмінності у процесі правотворчої діяльності і змісті правотворчої термінології, особливостях її закріплення на рівні нормативно-правових актів.

Наголошено, що правотворчість належить до основних напрямів діяльності сучасної правової держави. Встановлено, що особливістю Конституції Італії є наявність спеціального розділу, присвяченого процедурі прийняття законів, у якому детально прописано термінологію правотворчого процесу.

Особливу увагу приділено порівняльному аналізу української та італійської правотворчої термінології, що дало змогу виявити спільні риси у підходах до правотворчого процесу, зокрема щодо розуміння таких понять, як «законодавча функція», «законодавча ініціатива», «законопроект», «промульгація законів», «народний референдум», «делегованість законодавчої функції». Водночас встановлено низку відмінностей, які стосуються як юридичної природи означених термінів, так і особливостей їх закріплення на нормативному рівні. Акцентовано увагу на тому, що в італійському законодавстві спостерігається чіткіше термінологічне розмежування понять, їх системність і сталість, що забезпечує вищий рівень правової визначеності. Натомість у правовій системі України деякі терміни мають ширше розуміння, що іноді ускладнює їх практичне застосування у правотворчій діяльності.

Зазначено, що попри спільну термінологічну основу, італійська правотворча система вирізняється вищим рівнем конституційного регулювання, стабільністю термінів та інституціоналізованими механізмами участі громадян. Українське законодавство водночас тяжіє до гнучкості та спеціального правового регулювання, однак потребує вдосконалення через деталізацію процедур правотворчості у Конституції, запровадження прямої народної ініціативи, закріплення інституту аболіційного референдуму та уніфікацію термінології. Ці кроки дозволять Україні не лише підвищити ефективність правотворчої діяльності, а й наблизити національну правову систему до стандартів та передового досвіду Європейського Союзу.

Ключові слова: *правотворчість, термінологія, правова система, Італія, Україна, законодавство, законодавча функція, законопроект.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Teremetskyi V. I., Lazarev V. V. Issues of Lawmaking and Lawmaking Terminology in Ukraine and Italy. *Law and Safety*. 2025. No. 2 (97). Pp. 135–146. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.11>.

Citation (APA): Teremetskyi, V. I., & Lazarev, V. V. (2025). Issues of Lawmaking and Lawmaking Terminology in Ukraine and Italy. *Law and Safety*, 2(97), 135–146. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.11>.

УДК 343.137.3(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.12>**ТЕТЯНА ГРИГОРІВНА ФОМІНА,**

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 1,
кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства;

 <https://orcid.org/0000-0002-9513-1673>,
e-mail: tatianafomina7777@gmail.com

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЗА ВІДСУТНОСТІ ПІДОЗРЮВАНОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО (IN ABSENTIA): ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ТА СУЧАСНЕ УНОРМУВАННЯ

У статті досліджено трансформацію та сучасне унормування кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*) в контексті розвитку українського кримінального процесуального законодавства. Наголошено, що запровадження спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження у 2014 році стало реакцією законодавця на суспільний і безпековий запит щодо забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності у випадках, коли особа ухиляється від правосуддя або перебуває поза межами юрисдикції України. Встановлено, що подальші зміни протягом 2014–2025 років мали фрагментарний характер і лише частково усували наявні прогалини. Поряд із дослідженням національного законодавства окремо проаналізовано обмеження щодо відсутності обвинуваченого під час судового розгляду в практиці Міжнародного кримінального суду та можливості проведення окремих процесуальних дій без його участі.

З'ясовано, що з 2022 року спостерігається розширення сфери застосування провадження *in absentia*, оскільки масовий характер воєнних злочинів і колабораціонізму зумовив практичну необхідність у широкому використанні досліджуваних механізмів. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого стало не лише інструментом юридичного реагування, а й політичним меседжем про невідворотність відповідальності.

У статті наголошено на концептуальній неузгодженості та структурній розбалансованості правового регулювання: окремі елементи провадження *in absentia* містяться в різних главах Кримінального процесуального кодексу України, що ускладнює його цілісне сприйняття як єдиного процесуального інституту. Висловлено пропозицію передбачити порядок кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) в розділі VI Кримінального процесуального кодексу України, присвяченому регламентації особливих порядків кримінального провадження, об'єднавши в ньому особливості здійснення як спеціального досудового розслідування, так і спеціального судового провадження.

Виявлено проблеми реалізації такого провадження на сучасному етапі, зокрема: формальність участі захисника, відсутність чіткого порядку перегляду вироку, ухваленого *in absentia*, формалізм у підтвердженні факту ухилення особи, а також недосконалість механізмів її інформування. Запропоновано конкретні шляхи вдосконалення законодавства. Констатовано, що, незважаючи на наявні недоліки, інститут *in absentia* є необхідним інструментом, здатним забезпечити ефективне правосуддя в умовах виняткових обставин.

Ключові слова: кримінальне провадження, *in absentia*, спеціальне досудове розслідування, спеціальне судове провадження, практика Європейського суду з прав людини, забезпечення прав, особливі порядки кримінального провадження, Римський статут Міжнародного кримінального суду.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого – *in absentia* – є однією з найскладніших форм реалізації кримінального процесу, що вимагає особливого балансу між ефективністю правосуддя та дотриманням гарантій прав особи. Така форма судочинства традиційно виклика-

ла численні наукові дискусії щодо її сумісності з основоположними правами людини, зокрема правом на захист, участю в процесі та особистою присутністю в суді.

Особливої актуальності проблематика застосування процедури *in absentia* набуває в умовах збройної агресії російської федерації

проти України. Велика кількість осіб, які підлягають кримінальній відповідальності, перебувають на тимчасово окупованих територіях або навмисно ухиляються від участі у кримінальному провадженні, що унеможлиблює застосування класичних форм досудового розслідування та судового розгляду. У відповідь на це в національному законодавстві запроваджено можливість здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого як правовий механізм реагування на такі виклики.

Водночас реалізація цього інституту в умовах війни супроводжується низкою проблем. Зокрема, виникають труднощі з дотриманням процесуальних гарантій підозрюваного або обвинуваченого, призначенням ефективного захисту, обґрунтованим підтвердженням фактів переховування особи та забезпеченням її належного інформування про кримінальне провадження. Актуальним залишається також питання відповідності національної процедури міжнародним стандартам, які вимагають реальних гарантій дотримання прав особи, коли вона відсутня під час провадження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою цієї статті є аналіз трансформації правового регулювання кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого, виявлення проблем його практичного застосування в умовах воєнного стану та запропонування шляхів їх вирішення з урахуванням міжнародних стандартів.

Поставлена мета конкретизується завдяки вирішенню таких завдань: 1) аналіз етапів трансформації правового регулювання інституту *in absentia* в кримінальному процесуальному законодавстві України з 2012 року до сьогодні; 2) встановлення ступеня нормативної цілісності та внутрішньої узгодженості регламентації спеціального досудового розслідування і спеціального судового провадження; 3) виокремлення ключових проблем здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого в сучасних умовах; 4) аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо провадження *in absentia* та її впливу на практику національних судів; 5) формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства України з урахуванням міжнародних стандартів і необхідності забезпечення права на справедливий суд.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Питання процесуального порядку здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого привертають увагу багатьох дослідників. Зазначену проблематику

впродовж дії чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) досліджували на дисертаційному рівні. Зокрема, Г. В. Матвієвська (2013) проаналізувала порядок здійснення заочного провадження у кримінальному судочинстві України; О. О. Нагорнюк-Данилюк (2016) визначив поняття, зміст підстави, умови та порядок здійснення спеціального кримінального провадження; О. В. Маленко (2019) розглядав проблематику інституту заочного провадження у кримінальному судочинстві України; О. В. Калінніков (2021) свою розвідку присвятив порівняльно-правовому дослідженню досудового розслідування в кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного (*in absentia*) в Україні та країнах Європи; Є. М. Пеліхос (2022) розкрив питання щодо сутності забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого при здійсненні спеціального кримінального провадження (*in absentia*); О. Ю. Гурін (2025) комплексно дослідив правові, теоретичні та практичні аспекти забезпечення прав людини під час здійснення спеціального досудового розслідування (*in absentia*). На монографічному рівні теоретичні та практичні проблеми заочного провадження у кримінальному судочинстві України досліджував Д. О. Шумейко (2020).

Крім того, процедуру *in absentia* активно досліджують знані науковці, присвячуючи свої напрацювання фундаментальним питанням здійснення кримінального провадження, серед яких І. В. Гловюк (2015), О. П. Кучинська та І. В. Черниченко (2015), О. Ю. Татаров (2014). Питання реалізації засад під час здійснення цього виду провадження вивчали В. М. Трубніков та Д. С. Слінько (2014), а проблематику дотримання прав учасників кримінального провадження – В. М. Трофименко (2012). Останнім часом науково-практичні поради здійснення спеціального досудового розслідування напрацьовано в коментарі до глави 24-1 КПК України (Столітній та ін., 2024) та в практичному poradniku за авторством М. В. Членова, А. О. Тимофєєва та О. І. Букреєва (2023). Беручи до уваги наведені дослідження, у цій статті зроблено спробу комплексного аналізу нормативних змін інституту *in absentia* крізь призму сучасних викликів, зумовлених воєнним станом.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, які забезпечили комплексний аналіз правової природи та особливостей функціонування кримінального провадження *in absentia* в умовах трансформації українського

законодавства та впливу міжнародних стандартів.

Під час роботи використано історико-правовий метод, який дав змогу простежити еволюцію національного законодавства щодо можливості провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого – від ухвалення КПК України у 2012 році до сьогодні, зокрема в контексті дії правового режиму воєнного стану. За допомогою формально-юридичного методу здійснено аналіз чинних норм КПК України, що регулюють спеціальне досудове розслідування та спеціальне судове провадження, а також розглянуто пов'язані процедурні інструменти (інформування підозрюваного, обвинуваченого; можливість апеляційного оскарження тощо). Порівняльно-правовий метод дав змогу зіставити національну регламентацію з положеннями міжнародно-правових актів, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та досвідом імплементації норм ЄС. Аналіз судової практики (включно з рішеннями Верховного Суду та Вищого антикорупційного суду) здійснювався з урахуванням практико-орієнтованого підходу. Комплексне поєднання зазначених методів дозволило сформулювати об'єктивне бачення стану правового регулювання кримінального провадження *in absentia* в Україні, виявити його основні проблеми та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства й практики.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ

Трансформації законодавства щодо регламентації кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого

Дослідження трансформацій національного законодавства розпочнемо з 2012 року, тобто з моменту ухвалення чинного КПК України. Звісно, інститут *in absentia* має давнє коріння, і його витоки можна пов'язати з введенням у дію Статуту кримінального судочинства 1864 року. Проте ми прагнемо акцентувати увагу не на ретроспективному аналізі, а на трансформації законодавства саме з 2012 року, адже відтоді регламентація інституту *in absentia* неодноразово зазнавала суттєвих змін.

У Кримінальному процесуальному кодексі України, ухваленому 13 квітня 2012 року, питання здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого не було унормовано. Отже, українське законодавство не містило ефективних інструментів притягнення до відповідальності осіб у разі їх відсутності.

У відповідь на виклики, спричинені збройним конфліктом на сході України та анексією Криму, держава зіткнулася із ситуацією ухилення осіб від участі у кримінальному провадженні. Усвідомлюючи необхідність урегулювати провадження за відсутності особи, законодавець 16 січня 2014 року ухвалив Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо заочного кримінального провадження»¹ (далі – Закон № 725-VII), яким доповнив Кодекс окремою главою – 41-1 «Заочне кримінальне провадження». Ця глава закріплювала: підстави для здійснення заочного кримінального провадження (ч. 1 ст. 523-1); порядок вручення документів особі, щодо якої здійснюється заочне кримінальне провадження (ст. 523-2); порядок здійснення заочного кримінального провадження (ст. 523-3); вимоги до судового рішення, ухваленого за результатами заочного кримінального провадження (ст. 523-4); порядок подання та розгляду заяви про скасування судового рішення, ухваленого за результатами заочного кримінального провадження (статті 523-5 та 523-6). Водночас окреслені положення зазнали певної критики як у науковому середовищі, так і серед представників міжнародної спільноти. Коментар до Закону № 725-VII, підготовлений у січні 2014 року в межах проєкту Ради Європи, містив висновок про поспішність ухвалення цього нормативно-правового акта та вказівку на певні прогалини, зокрема ті, що можуть призвести до порушення права на справедливий суд (пункти 78–87)². Отже, у 2014 році законодавцем зроблено перші кроки в напрямі регламентації процедури притягнення до відповідальності осіб, які ухиляються від слідства та суду. Утім, враховуючи поспішність ухвалення цих поправок та з огляду на недосконалість правової процедури, Закон № 725-VII через декілька днів втратив чинність.

Більш виважене рішення щодо унормування процедури *in absentia* законодавець

¹ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо заочного кримінального провадження : Закон України від 16.01.2014 № 725-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725-18> (дата звернення: 03.05.2025). Втратив чинність.

² Comments on the Law of Ukraine № 725-VII off 16 January 2014 on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine Concerning Criminal Proceedings in Absentia. 27 January 2014 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/0900001680684173> (дата звернення: 03.05.2025).

закріпив з ухваленням Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини»¹. Із введенням у дію цього Закону в новій главі 24-1 КПК України було закріплено процедуру спеціального досудового розслідування, а також деякі особливості спеціального судового провадження (ч. 5 ст. 139, частини 3, 4 ст. 323, ст. 349, ст. 374, ч. 2 ст. 400 КПК України). Процедура *in absentia* на національному рівні з цього моменту отримала назву «кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого» (ч. 2 ст. 7 КПК України).

Від часу запровадження інституту *in absentia* у жовтні 2014 року й до сьогодні він неодноразово зазнавав трансформацій через внесення законодавчих змін, зокрема:

– розширено перелік злочинів у ч. 2 ст. 297-1 КПК України, за вчинення яких може здійснюватися спеціальне досудове розслідування²;

¹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини : Закон України від 07.10.2014 № 1689-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18> (дата звернення: 03.05.2025).

² Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні : Закон України від 10.11.2015 № 769-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.05.2025); Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 03.05.2025); Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20> (дата звернення: 03.05.2025); Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціо-

– уточнено підстави здійснення спеціального досудового розслідування в ч. 1 ст. 297-1 КПК України³;

– внесено зміни до ст. 323 КПК України щодо порядку опублікування повістки про виклик та особливостей судового розгляду в разі явки обвинуваченого до суду⁴;

нованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20> (дата звернення: 03.05.2025); Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20> (дата звернення: 03.05.2025); Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом : Закон України від 21.03.2023 № 2997-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2997-20> (дата звернення: 03.05.2025); Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 03.05.2025).

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції : Закон України від 15.01.2015 № 119-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119-19> (дата звернення: 03.05.2025).

⁴ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку із здійсненям спеціального досудового розслідування :

– передбачено можливість здійснення процедури *in absentia* стосовно особи, щодо якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого¹.

Хоч інститут *in absentia* було запроваджено ще у 2014 році, поширеного застосування він набув після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Масовий характер воєнних злочинів і колабораціонізму зумовив практичну необхідність у широкому застосуванні механізмів *in absentia*. У цьому контексті кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого стало не лише інструментом юридичного реагування, а й політичним меседжем про невідворотність відповідальності. Водночас масштабне застосування такого механізму, як свідчить судова практика, підвищило ризики формалізму, порушення прав підозрюваних та обвинувачених, а також поставило перед системою правосуддя виклики щодо якості доказів і дотримання принципу змагальності.

Розуміючи, з одного боку, виклики, які постають перед правозастосовною практикою здійснення кримінального провадження за відсутності особи, а з другого – визнаючи необхідність притягнення до відповідальності осіб, які ухиляються від органів слідства та суду, впродовж 2023–2025 років у правничому середовищі активізувалися обговорення потреби подальшої гармонізації інституту *in absentia* з міжнародними стандартами, зокрема у світлі зростання кількості справ *in absentia* в умовах війни. Наприклад, у межах проекту Ради Європи «Зміцнення прав людини в системі кримінального правосуддя України» проводяться експертні дискусії щодо заочних проваджень в українському законодавстві та практиці з урахуванням контексту війни. У них беруть участь представники Верховного Суду, Офісу Генерального прокурора, Національної школи суддів України, Тренінгового центру прокурорів України, Міністерства юстиції України, Координаційного центру з надання бе-

зоплатної правничої допомоги, а також міжнародні та аналітичні неурядові організації².

Окрім цього, представники Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань за підтримки міжнародних партнерів почали приділяти ще більше уваги стандартам допиту, доказам, заочному правосуддю з акцентом на практику ЄСПЛ, про що свідчать проведені у 2023–2025 роках експертно-фахові дискусії³. Увага до механізмів перегляду вироків, винесених *in absentia*, у разі появи обвинуваченого, гарантій його захисту та права на апеляцію стала центральною темою дискусій. Майбутнє вдосконалення інституту пов'язується саме з імплементацією правових позицій ЄСПЛ, що надасть більшій легітимності заочному провадженню в очах міжнародної спільноти.

У розрізі тематики дослідження на окрему увагу заслуговує питання імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – РС МКС), який було ратифіковано Україною в серпні 2024 року⁴. Це стало важливим кроком на шляху до інтеграції міжнародних стандартів кримінальної юстиції. Одним із напрямів, що впливають із ратифікації, є співпраця з МКС під час розслідування міжнародних злочинів. У цьому контексті особливої уваги набуває інститут кримінального провадження *in absentia*, оскільки РС МКС не передбачає можливості винесення вироку за відсутності обвинуваченого, а ч. 1 ст. 63 визначає, що обвинувачений має бути присутнім на судовому розгляді.

Хоча Статут не визнає можливості судового розгляду без участі обвинуваченого, утім встановлює можливість здійснення окремих

Закон України від 27.04.2021 № 1422-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20> (дата звернення: 03.05.2025).

¹ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених : Закон України від 28.07.2022 № 2472-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20> (дата звернення: 03.05.2025).

² In absentia proceedings in Ukraine: the war context. Expert discussion and experience-sharing from selected Council of Europe member States // Council of Europe Office in Ukraine : офіц. сайт. 26.11.2024. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/in-absentia-proceedings-in-ukraine-the-war-context-expert-discussion-and-experience-sharing-from-selected-council-of-europe-member-states> (дата звернення: 03.05.2025).

³ JustTalk. Професійна дискусія // Podcast App : сайт. URL: <https://podcast.app/profesiina-diskusii-justtalk-p1349429> (дата звернення: 03.05.2025).

⁴ Римський статут Міжнародного кримінального суду : від 17.07.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 03.05.2025).

процесуальних і слідчих дій у разі його відсутності, зокрема на досудовій стадії. Це дозволяє забезпечити ефективність розслідування у випадках, коли особа переховується або її місце перебування невідоме. Так, положення ч. 1 ст. 56 РС МКС дозволяють Прокурору звернутися до Палати досудового провадження з проханням про отримання показань від свідків чи отримання доказів під час розслідування та кримінального переслідування в разі загрози втрати доказу або неможливості провести такі дії в майбутньому. З урахуванням положень, сформульованих у п. «d» ч. 2 ст. 56 РС МКС, слід розуміти, що Палата досудового провадження може ухвалити рішення про збір доказів без участі особи, яка була арештована або з'явилася до Суду за повісткою про виклик, або, якщо арешту не було, за умови участі захисника цієї особи. Крім того, пункт «b» ч. 2 ст. 61 РС МКС дозволяє проводити слухання (до початку судового розгляду) за відсутності обвинуваченого, якщо особа переховується або неможливо встановити її місце перебування, і було вжито всіх обґрунтованих заходів для забезпечення її явки до Суду. У такому разі її інтереси може представляти захисник¹.

Отже, як бачимо, у РС МКС фактично заперечується можливість здійснення судового розгляду без обвинуваченого. Водночас слідчі дії, збір деяких доказів, слухання до початку судового розгляду можуть проводитись у разі його відсутності, якщо вжито всіх належних заходів для виклику та/або забезпечено захист і представництво інтересів особи.

Ратифікація Римського статуту МКС та орієнтація України на європейські стандарти правосуддя актуалізували питання вдосконалення національного законодавства щодо кримінального провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого. Сучасне унормування цього інституту в Україні покликане забезпечити баланс між ефективністю кримінального переслідування та дотриманням прав людини. Попри позитивні зрушення, національна модель провадження *in absentia* залишається складною для практичного застосування й супроводжується низкою суттєвих викликів, які буде проаналізовано далі.

Сучасне унормування кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого

З уведенням у 2014 році нової форми провадження законодавець доволі розпорешено розмістив норми, які визначають порядок здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого. Ба більше, привертає увагу асиметрія в унормуванні двох форм цього провадження: якщо спеціальному досудовому розслідуванню присвячено окрему главу 24-1 КПК України, то спеціальному судовому провадженню – лише окремі норми, розташовані в різних статтях Кодексу.

Крім того, главу 24-1 КПК України включено до розділу, який регламентує порядок досудового розслідування, тоді як норми, що стосуються спеціального судового провадження, розміщено в різних статтях розділу IV «Судове провадження у першій інстанції», а щодо можливості апеляційного оскарження (ч. 3 ст. 400 КПК України) – у главі 31 «Провадження в суді апеляційної інстанції».

Зауважимо, що в доктрині кримінального процесу вже наголошувалося на недосконалому унормуванні інституту *in absentia* в чинному законодавстві. Висловлювалась пропозиція визначити порядок здійснення спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження в межах однієї глави КПК України, наприклад, під назвою «Заочне досудове розслідування та судове провадження» (Удалова, Письменний, 2015, с. 55) або «Спеціальне кримінальне провадження» (Нагорнюк-Данилюк, 2016, с. 10). Такі позиції видаються цілком логічними. Водночас вважаємо, що назва нової глави має відповідати чинним положенням і, відповідно, йменуватись як «Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*)». До речі, як уже зазначалося вище, законодавець має певний досвід системного унормування процедури *in absentia* в межах єдиної глави. Так, у Законі № 725-VII ця глава мала назву «Заочне кримінальне провадження» й охоплювала як порядок спеціального досудового розслідування, так і порядок судового провадження.

На наше переконання, структурно нову главу доцільно розмістити в розділі VI КПК України, присвяченому регламентації особливих порядків кримінального провадження. Така позиція обґрунтовується тим, що провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого за своєю суттю є проявом диференціації кримінального процесу. Отже, глава, яка регламентує кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого, має бути розміщена поряд з

¹ Римський статут Міжнародного кримінального суду : від 17.07.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 03.05.2025).

іншими диференційованими формами провадження, тобто в межах особливих порядків.

Говорячи про сутність кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого як про прояв диференціації процесуальної форми, слід цілком погодитись з І. В. Гловюк (2015, с. 22), що в системі кримінальних проваджень кримінальне провадження *in absentia* посідає особливе місце, оскільки характеризується одночасно і спрощенням, і ускладненням кримінально-процесуальної форми. Хоча це питання не є однозначним у науковому середовищі, деякі дослідники висловлюють думку, що цей вид провадження є спрощеним (Маляренко, 2004, с. 8). Вважаємо, що кримінальному провадженню за відсутності підозрюваного або обвинуваченого притаманні як ознаки спрощення (зокрема, відсутність особи під час досудового розслідування та/або судового розгляду, що може пришвидшити провадження), так і ознаки ускладнення процесуальної форми – зокрема, у вигляді додаткових гарантій прав підозрюваного чи обвинуваченого, як-от обов'язкова участь захисника, забезпечення обізнаності особи про початок кримінального провадження щодо неї тощо.

Як засвідчує слідчо-судова практика, більшість воєнних злочинів, яких станом на 22 травня 2025 року налічувалося 163 812¹, здійснюється за процедурою *in absentia*. За даними начальника Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, Офісу Генерального прокурора Юрія Белоусова, станом на 16 квітня 2025 року у кримінальних провадженнях про воєнні злочини статус підозрюваного отримали близько 850 осіб (це ті російські військовослужбовці, які вже отримали статус). Із цієї кількості приблизно 608–610 справ перебувають на розгляді в національних судах. Уже винесено вироки щодо 158 осіб. Щодо кількісних показників судового провадження: з 158 засуджених за воєнні злочини 18 осіб відбувають покарання на території України після проголошення вироку, а щодо решти 140 осіб вироки були ухвалені за процедурою *in absentia*².

¹ Злочини, вчинені в умовах повномасштабного вторгнення рф. Злочини агресії та воєнні злочини // Офіс Генерального прокурора : сайт. URL: <https://gp.gov.ua> (дата звернення: 22.05.2025).

² Капустянська І. Від початку повномасштабного вторгнення в Україні зафіксували 159 тисяч воєнних злочинів // LB.ua : сайт. 16.04.2025. URL: https://lb.ua/society/2025/04/16/671461_vid_pochatku_povnomasshtabnogo.html (дата звернення: 03.05.2025).

Отже, коли значна кількість підозрюваних, обвинувачених переховується на тимчасово окупованих територіях або за межами нашої країни, постає необхідність забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності з одночасним дотриманням фундаментальних процесуальних гарантій прав таких осіб. Питання належного інформування особи, участі захисника, ефективного захисту та можливості перегляду вироку в разі появи обвинуваченого залишаються ключовими для забезпечення відповідності процедури вимогам справедливого суду.

У подальшому аналізі розглядатимуться окремі актуальні проблеми кримінального провадження *in absentia* в Україні, буде виявлено основні труднощі його практичної реалізації та запропоновано можливі напрями вдосконалення законодавства і правозастосовної практики.

1. Формальна участь захисника

Проблема формальної участі захисника у кримінальних провадженнях *in absentia* є однією з ключових у контексті забезпечення права на справедливий суд. Незважаючи на обов'язкову участь захисника в таких провадженнях (п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК України), на практиці нерідко спостерігається ситуація, коли захисник виконує свої функції номінально, без реального захисту інтересів підозрюваного, обвинуваченого.

Ця проблематика була предметом розгляду Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ККС ВС), який у постанові від 13 червня 2019 року у справі № 607/9498/16-к скасував вирок міськрайонного суду й ухвалив апеляційного суду та призначив новий розгляд у суді першої інстанції у зв'язку з тим, що захисник у спеціальному судовому провадженні лише формально був присутній у судових засіданнях. Свою позицію ККС ВС обґрунтував тим, що захисник не заявляв заяв, клопотань, спрямованих на захист особи, погоджувався із клопотаннями сторони обвинувачення, у зв'язку з чим судовий розгляд був неповним, однобічним та упередженим, що призвело до порушення принципу змагальності. Цей приклад засвідчує, що формальна участь захисника без реального виконання ним своїх функцій не забезпечує належного

³ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13.06.2019 : справа № 607/9498/16-к, провадження № 51-2422км18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82492181> (дата звернення: 03.05.2025).

захисту прав підозрюваного або обвинуваченого, відсутнього під час провадження, та може призвести до скасування судових рішень.

Щодо участі захисника, ЄСПЛ у п. 65 рішення у справі «*Kamasinski v. Austria*» наголосив, що призначення адвоката судом не є достатнім для забезпечення права на захист згідно з підп. «с» п. 2 ст. 6 Конвенції. Держава не несе відповідальності за кожну помилку адвоката, але зобов'язана втрутитися, якщо адвокат явно неефективно представляє клієнта¹. Це рішення підкреслює важливість ефективної правової допомоги та обов'язок держави забезпечити, щоб призначений захисник реально виконував свої функції, а не лише формально був присутній у процесі.

У науковій літературі також зверталася увага на окреслену проблематику. Зокрема, зазначалося, що КПК України не містить дієвих механізмів забезпечення права підозрюваного на отримання саме ефективної правової допомоги (Калінніков, 2020, с. 131; Гурін, 2025, с. 148). Загалом тема формальної участі захисника порушує значний пласт питань, над якими нині працюють як практики, так і науковці. Зокрема, дискусійними залишаються такі питання: чи повинен захисник самостійно встановлювати контакт із підозрюваним; чи зобов'язаний він повідомляти про сам факт такого спілкування; чи має право захисник збирати та подавати докази без погодження з підозрюваним або обвинуваченим (Коць, 2023).

Вважаємо, що формальна участь захисника у провадженнях *in absentia* є серйозною проблемою, що підриває довіру до судової системи та порушує права обвинувачених. Для забезпечення дотримання міжнародних стандартів правозастосувачі мають зосередитися не лише на дотриманні процесуального обов'язку участі захисника, а й на інституційних механізмах контролю за якістю надання правової допомоги у провадженнях *in absentia*. Йдеться, зокрема, про вдосконалення порядку призначення захисників, забезпечення їх належної мотивації, а також запровадження механізмів відповідальності за недобросовісне виконання функції захисту.

2. Формалізм у підтвердженні факту ухилення особи

Однією з основних підстав здійснення спеціального досудового розслідування або спеціального судового провадження є ухи-

лення підозрюваного або обвинуваченого від участі в процесі (ч. 5 ст. 139, ч. 2 ст. 297-1, ч. 3 ст. 323 КПК України). Водночас у матеріалах кримінального провадження має бути належне підтвердження факту свідомого ухилення особи. Законодавець встановлює, що факт ухилення має бути підтверджений об'єктивними даними. Зокрема, такими можуть бути: неприбуття за викликами без поважних причин, оголошення особи в міжнародний розшук, наявність відомостей про умисне уникнення вручення процесуальних документів тощо.

На початковому етапі запровадження кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого в Україні проблема формалізму у підтвердженні факту ухилення особи набула певного поширення. Нерідко органи досудового розслідування та суди обмежувалися поверхневою оцінкою обставин, що нібито свідчили про ухилення підозрюваного чи обвинуваченого, без належного аналізу рівня обізнаності особи щодо провадження та її свідомого уникнення участі в процесі. У зв'язку із цим Верховний Суд акцентував увагу на необхідності з'ясування переліку дій особи, які можуть визнаватись юридично значущим (а не лише фактичним) ухиленням від органів слідства або суду (п. 6 постанови Верховного Суду від 19 березня 2015 року у справі № 5-1кц15)².

На необхідності дотримання права обвинуваченого бути поінформованим про висунуті йому обвинувачення неодноразово наголошував ЄСПЛ (п. 52 рішення у справі «*Pélissier and Sassi v. France*»³; п. 90 рішення у справі «*Sejdovic v. Italy*»⁴). Водночас ЄСПЛ неодноразово визнавав порушення положень підп. «а» п. 3 ст. 6 Конвенції, відповідно до якого кожен, кого обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, має право бути негайно й детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер та причини обвинувачення,

² Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду від 19.03.2015 : справа № 5-1кц15 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43555549> (дата звернення: 03.05.2025).

³ Case of Pélissier and Sassi v. France (Application no. 25444/94). 25 March 1999 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58226> (дата звернення: 03.05.2025).

⁴ Case of Sejdovic v. Italy (Application no. 56581/00). 1 March 2006. // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72629> (дата звернення: 03.05.2025).

¹ Affaire Kamasinski v. Austria (Requête no9783/82). 19 décembre 1989 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62170> (дата звернення: 03.05.2025).

висунутого проти нього. Зокрема, в рішенні у справі «Colozza v. Italy» ЄСПЛ констатував, що неналежні спроби органів влади повідомити заявника про розгляд кримінального провадження щодо нього й подальша відмова в перегляді розглянутої *in absentia* справи щодо заявника є порушенням права на справедливий суд (пункти 28, 29 рішення «Colozza v. Italy»¹). В іншому рішенні ЄСПЛ встановив, що неналежна перевірка судом факту інформування заявника про дату попереднього судового засідання, зокрема у випадку помилок в адресі та імені в повістці, і наступне заочне засудження його до позбавлення волі також становили порушення ст. 6 Конвенції (пункти 70, 72, 73 рішення «Somogyi v. Italy»²).

Достатність підтвердження ухилення особи від кримінальної відповідальності, що є умовою для застосування процедури спеціального судового провадження, визнана у постанові Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року (справа № 415/2182/20), у якій у пунктах 111 та 112 зазначено, що «відповідно до зібраних органами досудового розслідування письмових доказів – даних облікової картки особи, побутової характеристики, актів установлення факту непроживання засудженого за адресою, де він був зареєстрований і мешкав раніше, а також показань свідка ОСОБА_38, ОСОБА_24, котрий до 2014 року впродовж тривалого часу постійно проживав у місті Лисичанську, після участі у складі незаконного збройного формування у бойових діях на боці держави-агресора і вчинення інших злочинів залишив місто, коли воно було деокуповане, і виїхав на непідконтрольну Україні територію»³ (це засвідчено конкретними матеріалами провадження). Ці факти, на переконання Верховного Суду, «свідчать про те, що засуджений усвідомлював злочинний характер власних дій, передбачав можливість настання відповідних кримінально-правових наслідків і

змінив місце проживання насамперед з метою їх уникнення»⁴.

Розуміючи важливість гарантування прав відсутньої під час провадження особи, в сучасній судовій практиці поступово спостерігається тенденція до підвищення стандартів доказування у справах *in absentia*. Суди дедалі ретельніше перевіряють обставини вручення повідомлення про підозру та про виклики, вжиття заходів до розшуку, а також факт обізнаності особи про кримінальне провадження (як приклад можна навести ухвалу Вищого антикорупційного суду від 28 серпня 2024 року у справі № 991/7119/24⁵, ухвалу Ленінського районного суду м. Дніпропетровська від 29 травня 2024 року у справі № 205/3560/24⁶).

Хоча в сучасній судовій практиці спостерігається тенденція до підвищення стандартів доказування у справах *in absentia*, нормативний порядок інформування підозрюваного або обвинуваченого про кримінальне провадження залишається, на наше переконання, недосконалим і має більш формальний характер. Нині інформування особи, щодо якої здійснюється спеціальне досудове розслідування, відбувається відповідно ст. 297-5 КПК України – шляхом направлення відповідної інформації за останнім відомим місцем проживання, публікації в загальнодержавних засобах масової інформації та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора. Враховуючи, що в більшості випадків підозрювані у воєнних злочинах (розслідування яких переважно здійснюється *in absentia*) є громадянами іншої держави та перебувають на її території, ефективність такого інформування викликає сумніви.

Із метою усунення формальності в інформуванні особи про здійснення щодо неї кримінального провадження в юридичній літературі пропонується запровадити певні механізми. Зокрема, йдеться про доповнення процедури спеціального досудового розслідування обов'язковим направленням копій процесуальних

¹ Case of Colozza v. Italy (Application no. 9024/80). 12 February 1985 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57462> (дата звернення: 03.05.2025).

² Case of Somogyi v. Italy (Application no. 67972/01). 18 May 2004 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61762> (дата звернення: 03.05.2025).

³ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 : справа № 415/2182/20, провадження № 13-15кц22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176> (дата звернення: 03.05.2025).

⁴ Там само.

⁵ Ухвала Вищого антикорупційного суду від 28.08.2024 : справа № 991/7119/24, провадження № 1-кц/991/7144/24 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121368489> (дата звернення: 03.05.2025).

⁶ Ухвала Ленінського районного суду м. Дніпропетровська від 29.05.2024 : справа № 205/3560/24, провадження № 1-кц/205/691/24 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119357104> (дата звернення: 03.05.2025).

документів, що підлягають врученню підозрюваному, не лише його захиснику, а й до центрального органу зв'язку іноземної держави в разі перебування підозрюваного на її території, наприклад до міністерства закордонних справ відповідної країни (Гурін, 2025, с. 114). Також пропонується розширити засоби повідомлення про підозру та повістки про виклик підозрюваного шляхом створення єдиного інформаційного порталу. Такий портал має забезпечити поширення серед громадськості загальнодоступної інформації про зміст, перебіг і наслідки досудових та судових проваджень, пов'язаних зі збройним конфліктом. Окрім того, він має надати можливість отримання більш детальної закритої інформації про особу у таких провадженнях після проходження відповідною особою онлайн-верифікації (з використанням ЕЦП, BankID тощо)¹.

3. Відсутність чіткого механізму перегляду заочного вироку

Однією з ключових гарантій дотримання прав особи у кримінальному провадженні *in absentia* є її право на повторний розгляд справи за певних обставин після винесення заочного вироку. Цей підхід послідовно підтримується практикою ЄСПЛ, який розглядає можливість доступу до повторного судового розгляду як визначальний критерій відповідності такого провадження вимогам ст. 6 Конвенції. Так, у рішенні у справі «Colozza v. Italy» (п. 29) ЄСПЛ наголосив, що «коли національне законодавство дозволяє проведення судового розгляду за відсутності особи, “обвинуваченої у кримінальному злочині”, ця особа, як тільки вона дізнається про провадження, повинна мати можливість отримати від суду, який її заслухав, нове рішення щодо суті обвинувачення»².

Порушення п. 1 ст. 6 Конвенції щодо нездатності особи отримати повторний розгляд справи після його засудження *in absentia* було визнано у справі «Sanader v. Croatia»: «У 1992 році, коли заявник проживав на окупованій на той час території Хорватії, хорватська прокуратура пред'явила йому обвинувачення у вчиненні воєнних злочинів проти військовополонених. Його було засуджено *in absentia*, визнано

винним за пред'явленим обвинуваченням та призначено покарання у вигляді 20 років позбавлення волі. У 2000 році Верховний Суд залишив вирок без змін, далі було видано ордер на арешт. Після того як заявник дізнався про своє засудження, у 2009 році він звернувся до хорватських судів із вимогою поновити провадження, проте його клопотання було відхилено через те, що він на той час проживав у Сербії і не був доступний хорватській владі. Заявник скаржився, що він не мав змоги отримати повторний судовий розгляд після його засудження *in absentia* та не був ефективно представлений адвокатом під час судового розгляду, який проводився за його відсутності»³. У цій справі ЄСПЛ встановив, що заявнику, якого судили за процедурою *in absentia* і щодо якого не було доведено, що він намагався ухилитися від правосуддя або однозначно відмовився від свого права з'явитися до суду, не було з достатньою визначеністю забезпечено можливості отримати новий розгляд обвинувачень по суті з повним дотриманням його права на захист (п. 95 рішення ЄСПЛ)⁴.

Водночас у Резолюції Комітету міністрів Ради Європи (75)11 від 21 травня 1975 року «Про критерії, які регламентують розгляд, що проводиться у відсутність обвинуваченого» одним зі стандартів захисту прав особи передбачено право кожного, чия справа розглядалася *in absentia*, мати можливість оскаржити це судові рішення будь-якими доступними йому засобами, якби він був присутній⁵.

Положення про можливість перегляду вироку передбачено також у Директиві (ЄС) 2016/343 Європейського Парламенту та Ради від 9 березня 2016 року «Про посилення певних аспектів презумпції невинуватості та права бути присутнім на судовому процесі у кримінальному провадженні», де у ст. 9 передбачено,

3 Огляд рішень Європейського суду з прав людини щодо судового розгляду за відсутності обвинуваченого (*in absentia*) // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_zaoch_sr.pdf (дата звернення: 03.05.2025).

4 Case of Sanader v. Croatia (Application no. 66408/12). 12 February 2015 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-151039> (дата звернення: 03.05.2025).

5 Res(75)11 – on the criteria governing proceedings held in the absence of the accused. 21.05.1975 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://search.coe.int/cm?i=09000016804f7581> (дата звернення: 03.05.2025).

1 Процедура In Absentia: концепція внесення змін у національне законодавство України // Ukrainian Legal Advisory Group : сайт. URL: <https://ulag.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/Додаток-4-1.pdf> (дата звернення: 03.05.2025).

2 Case of Colozza v. Italy (Application no. 9024/80). 12 February 1985 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57462> (дата звернення: 03.05.2025).

що «держави-члени забезпечують, щоб у випадках, коли підозрювані або обвинувачені особи не були присутні на судовому розгляді їхньої справи та умови, викладені у статті 8(2), не були виконані, вони мали право на новий судовий розгляд або інший засіб правового захисту, який дозволяє нове вирішення справи по суті, включаючи розгляд нових доказів, і який може призвести до скасування початкового рішення. У зв'язку із цим держави-члени забезпечують, щоб ці підозрювані та обвинувачені особи мали право бути присутніми, брати ефективну участь відповідно до процедур, передбачених національним законодавством, та здійснювати право на захист»¹. Слід наголосити, що не будь-який заочний вирок має бути переглянутий. Право вимагати перегляду справи в засудженого може виникати лише за умови, що розгляд справи *in absentia* відбувся за обставин, коли не були дотримані основні вимоги здійснення провадження, тобто особа не була належним чином повідомлена про судовий розгляд та наслідки неявки.

Зауважимо, що у кримінальному процесуальному законодавстві України відсутній чітко регламентований та універсальний механізм перегляду вироку, ухваленого *in absentia*. Утім, такий перегляд, вважаємо, може бути реалізований через процедуру апеляційного оскарження або в межах здійснення кримінального провадження за нововиявленими обставинами.

Положення ч. 3 ст. 400 КПК України передбачають спеціальне регулювання порядку апеляційного оскарження вироку, ухваленого за результатами спеціального судового провадження. Так, у разі подання апеляційної скарги особою, яка була засуджена *in absentia*, суд має право поновити строк на апеляційне оскарження за умови надання нею доказів поважних причин своєї відсутності, визначених ст. 138 КПК України. Очевидно, що апеляційна скарга подаватиметься засудженим із пропуском строку на апеляційне оскарження. Отже, цілком обґрунтованою є позиція окремих юристів, що разом із нею особа має одночасно подати й клопотання про поновлення строку на оскарження з обґрунтуванням поважності причин неявки. Із цього випливає,

що специфіка справ, розглянутих *in absentia*, зумовлює розширення процесуальних можливостей засудженої в цьому порядку особи: вона наділяється правом оскаржити ухвалене щодо неї судові рішення навіть за умови пропуску встановленого законом процесуального строку. Загальновідомо, що темпоральні межі подання апеляційних та касаційних скарг існують задля підвищення процесуальної дисциплінованості сторін, а головне вони є гарантією принципу остаточності судових рішень (*res judicata*). У разі заочного визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення її право на перегляд відповідного судового рішення (як компонент права на справедливий суд) превалює над принципом *res judicata*, але все ж не є абсолютним².

Слід зауважити, що згідно з висновками ККС ВС чинний КПК України містить положення, які дозволяють забезпечити перегляд заочних вироків у суді апеляційної інстанції щодо питань як права, так і фактів (постанови ККС ВС від 20 грудня 2023 року у справі № 759/22254/19з, від 28 лютого 2024 року у справі № 753/14148/214).

У контексті порушеного питання слід також звернути увагу на п. 4 ч. 2 ст. 459 КПК України, де як одну з нововиявлених обставин, що є підставою для здійснення відповідного кримінального провадження, визначено «інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути». Якщо тлумачити цю підставу в широкому значенні, можна вважати, що випадки, коли не були дотримані основні вимоги здійснення кримінального провадження *in absentia*, також охоплюються змістом п. 4 ч. 2 ст. 459 КПК України.

² Процедура *in absentia* у кримінальних провадженнях за фактами СНПК // ЮРФЕМ.ua : сайт. 17.02.2025. URL: <https://jurfem.com.ua/in-absentia-crsv/> (дата звернення: 03.05.2025).

³ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20.12.2023 : справа № 759/22254/19, провадження № 51-3248км23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115822485> (дата звернення: 03.05.2025).

⁴ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 28.02.2024 : справа № 753/14148/21, провадження № 51-6134км23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117442733> (дата звернення: 03.05.2025).

¹ Directive (EU) 2016/343 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings // EUR-Lex : сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32016L0343> (дата звернення: 03.05.2025).

Хоча національне законодавство і передбачає можливість апеляційного оскарження вироку, ухваленого за результатами спеціального судового провадження, вважаємо, що детального та чіткого процесуального порядку перегляду заочного вироку в законі не закріплено. Враховуючи, що це питання перебуває під пильною увагою ЄСПЛ та інших міжнародних організацій, вважаємо доцільним передбачити на законодавчому рівні додаткові гарантії прав засудженого на ініціювання скасування вироку й перегляд справи в загальному порядку та унормувати відповідний процесуальний порядок такого перегляду. Як варіант, це може бути реалізовано шляхом закріплення спеціальних норм у новій главі, яка регламентуватиме кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого. Умовами для перегляду кримінального провадження в загальному порядку можуть бути встановлення фактів або доведення засудженим неналежного повідомлення про виклик, необізнаності щодо факту притягнення до кримінальної відповідальності, а також неможливості з об'єктивних причин реалізувати право на участь у судовому розгляді (зокрема, у зв'язку з воєнними діями, окупацією чи статусом біженця).

ВИСНОВКИ

1. Аналіз розвитку національного законодавства щодо унормування сфери кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого свідчить про поступову еволюцію правового регулювання цього інституту. Запровадження спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження у 2014 році стало відповіддю на необхідність притягнення до відповідальності осіб, які переходять за межами юрисдикції України. Подальші законодавчі зміни протягом 2014–2025 років мали переважно уточнювальний характер, спрямований на унормування окремих процесуальних аспектів.

2. Починаючи з 2022 року, спостерігається тенденція до розширення сфери застосування кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого, зокрема через збільшення підстав для його здійснення та адаптацію процедур до умов правового режиму воєнного стану. Інститут *in absentia* почав розглядатися не лише як винятковий, а й як дієвий інструмент у справах про тяжкі злочини, насамперед воєнні. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого стає не лише засобом юридичного реагування, а й політичним меседжем про невідворотність відповідальності та відповіддю на суспільний запит на справедливість.

3. Аналіз чинного законодавства свідчить про фрагментарність і певну неузгодженість нормативного регулювання кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого. Асиметрія в унормуванні спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження вказує на відсутність єдиного системного підходу законодавця до регламентації інституту *in absentia*. Відокремлене й розпорошене розміщення відповідних норм у різних розділах КПК України свідчить про брак цілісного бачення цього інституту як єдиного правового явища. З урахуванням наявного досвіду кодифікації, зокрема Закону № 725-VII, доцільним видається повернення до моделі єдиної глави, присвяченої кримінальному провадженню за відсутності підозрюваного або обвинуваченого. Враховуючи його сутність як диференційованої форми провадження, логічним є розміщення такої глави в розділі VI КПК України поруч з іншими особливими порядками.

4. Проведене дослідження засвідчило наявність низки актуальних проблем, що істотно впливають на ефективність і легітимність застосування кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого. Серед найбільш суттєвих труднощів, які були проаналізовані в межах статті, виокремлюються: формальна участь захисника без реального забезпечення права на захист; формалізм у встановленні факту ухилення особи від участі в процесі; недосконалість порядку інформування підозрюваного чи обвинуваченого про кримінальне провадження; відсутність чіткого механізму перегляду вироку, ухваленого *in absentia*. У статті запропоновано певні напрями вдосконалення правового регулювання цього інституту: вдосконалити порядок призначення й контролю ефективності роботи захисника у провадженнях *in absentia*; встановити чіткі стандарти доведення слідчим або прокурором умисного ухилення особи з урахуванням об'єктивних обставин; переглянути порядок інформування підозрюваних чи обвинувачених, які перебувають за межами України; передбачити чітку процедуру перегляду вироку, ухваленого за результатами спеціального судового провадження, з метою забезпечення права особи, засудженої *in absentia*, на справедливий судовий розгляд.

5. Проаналізовані у статті проблемні моменти не є вичерпними. Поза межами цього дослідження залишилися такі аспекти, як оцінювання ефективності кримінального провадження у справах про воєнні злочини, а також питання дотримання стандартів доказування

в умовах відсутності обвинуваченого. Очевидно, що подальше осмислення проблематики *in absentia* потребує як теоретичної глибини, так і постійного моніторингу судової практики. Попри виявлені недоліки, кримінальне провадження за відсутності особи є необхідним і виправданим інструментом, який дає змогу реагувати на виклики, що не можуть бути

врегульовані в межах загального порядку кримінального провадження. Його подальший розвиток має відбуватися з урахуванням дотримання стандартів забезпечення права на справедливий суд, засади верховенства права та належного балансу між публічним інтересом і захистом прав особи.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Глава 24¹ КПК України «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень». Науково-практичний коментар, Практика Європейського суду з прав людини, окремі думки суддів, національна судова практика, листи та узагальнення, міжнародні документи, законодавство України, зразки процесуальних документів, схеми та таблиці : наук.-практ. посіб. / А. В. Столітній, С. В. Шмалення, М. В. Членов та ін. ; за заг ред. А. В. Столітнього. Київ : Норма права, 2024. 536 с.
2. Гловюк І. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) у системі кримінального провадження України. *Право України*. 2015. № 7. С. 16–25.
3. Гурін О. Ю. Забезпечення прав людини під час спеціального досудового розслідування : дис. ... д-ра філософії : 081. Одеса, 2025. 267 с.
4. Калінніков О. В. Гарантії прав підозрюваного під час спеціального досудового розслідування (*in absentia*) за КПК України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 128–137. DOI: <https://doi.org/10.33270/01201152.128>.
5. Калінніков О. В. Досудове розслідування у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного (*in absentia*) в Україні та країнах Європи (порівняльно-правове дослідження) : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 314 с.
6. Коць Є. П. Проблемні аспекти залучення та участі захисника під час спеціального досудового розслідування (*in absentia*). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 342–346. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.59>.
7. Кучинська О. П., Черниченко І. В. Спеціальне досудове розслідування і судове провадження (*in absentia*) та відеоконференція: порівняльний аналіз. *Право України*. 2015. № 7. С. 43–50.
8. Маленко О. В. Інститут заочного провадження в кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 247 с.
9. Маляренко В. Т. Про заочне провадження у кримінальному судочинстві. *Право України*. 2004. № 9. С. 3–12.
10. Матвієвська Г. В. Заочне провадження у кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2013. 150 с.
11. Нагорнюк-Данилюк О. О. Спеціальне кримінальне провадження в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 238 с.
12. Пеліхос Є. М. Забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого при здійсненні спеціального кримінального провадження (*in absentia*) : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2022. 256 с.
13. Татаров О. Ю. Заочне провадження в кримінальному судочинстві України: проблеми та перспективи реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 29, ч. 2, т. 2. С. 125–130.
14. Трофименко В. М. Заочна форма кримінального провадження та її значення для захисту прав і законних інтересів сторін. *Форум права*. 2012. № 4. С. 913–918. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_4_152.pdf (дата звернення: 03.05.2025).
15. Трубніков В. М., Слінько Д. С. Реалізація засад кримінального провадження в процесуальній формі заочного кримінального судочинства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2014. № 1137, вип. 18. С. 177–181.
16. Удалова Л., Письменний Д. Здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого. *Право України*. 2015. № 7. С. 51–57.
17. Членов М. В., Тимофеев А. О., Букреев О. І. Здійснення спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні : практ. посібник. Харків : ІПЮК для СБУ, 2023. 48 с.
18. Шумейко Д. О. Здійснення спеціального кримінального провадження в Україні: теорія і практика : монографія. Київ : Алерта, 2020. 438 с.

Надійшла до редакції: 23.05.2025

Прийнята до опублікування: 20.06.2025

REFERENCES

1. Chlenov, M. V., Tymofeiev, A. O., & Bukrieiev, O. I. (2023). *Conducting a special pre-trial investigation in criminal proceedings*. Institute of Legal Training for the Security Service of Ukraine.
2. Hloviuk, I. (2015). Criminal proceedings in the absence of a suspect or accused (in absentia) in the criminal justice system of Ukraine. *Law of Ukraine*, 7, 16–25.
3. Hurin, O. Yu. (2025). *Ensuring human rights during special pre-trial investigation* [Doctor of philosophy dissertation, Odesa State University of Internal Affairs].
4. Kalinnikov, O. V. (2020). Safeguards for Rights of Suspect during Special Pre-Trial Investigation (in Absentia) under Criminal Procedure Code of Ukraine. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2(115), 128–137. <https://doi.org/10.33270/01201152.128>.
5. Kalinnikov, O. V. (2021). *Pre-trial investigation in criminal proceedings in the absence of a suspect (in absentia) in Ukraine and European countries: A comparative legal study* [Doctor of philosophy dissertation, National Academy of Internal Affairs].
6. Kots, E. P. (2023). Problematic aspects of involvement and participation of a defense attorney during a special pre-trial investigation (in absentia). *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 2, 342–346. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.59>.
7. Kuchynska, O. P., & Chernychenko, I. V. (2015). Special pre-trial investigation and court proceedings (in absentia) and videoconferencing: A comparative analysis. *Law of Ukraine*, 7, 43–50.
8. Malenko, O. V. (2019). *The institute of trial in absentia in the criminal procedure of Ukraine* [Candidate dissertation, Academy of Advocacy of Ukraine].
9. Maliarenko, V. T. (2004). On trial in absentia in criminal proceedings. *Law of Ukraine*, 9, 3–12.
10. Matviievskia, H. V. (2013). *Trial in absentia in criminal procedure of Ukraine* [Candidate dissertation, National University “Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine”].
11. Nahorniuk-Danyliuk, O. O. (2016). *Special criminal proceedings in the criminal process of Ukraine* [Candidate dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv].
12. Pelikhos, Ye. M. (2022). *Ensuring the right to defense of the suspect, accused during special criminal proceedings (in absentia)* [Doctor of philosophy dissertation, National Academy of Internal Affairs].
13. Shumeiko, D. O. (2020). *Conducting special criminal proceedings in Ukraine: Theory and practice*. Alerta.
14. Stolitnii, A. V., Shmalennia, S. V., Chlenov, M. V. et al. (2024). Chapter 24¹ of the CPC of Ukraine “Peculiarities of Special Pre-trial Investigation of Criminal Offenses”. *Scientific and practical commentary, practice of the European Court of Human Rights, separate opinions of judges, national case law, letters and formations, international documents, legislation of Ukraine, samples of procedural documents, schemes and tables* (A. V. Stolitnii, Ed.). Norma prava.
15. Tatarov, O. Yu. (2014). Correspondence hearing of case in Ukrainian legislation of criminal procedure: problems and prospects realization. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 29(2), 125–130.
16. Trofymenko, V. M. (2012). The trial in absentia and its significance for protecting the rights and legitimate interests of the parties. *Forum of Law*, 4, 913–918. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_4_152.pdf.
17. Trubnikov, V. M., & Slinko, D. S. (2014). Implementation of the principles of criminal proceedings in the procedural form of trial in absentia. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Law*, 1137(18), 177–181.
18. Udalova, L., & Pysmennyi, D. (2015). Conducting criminal proceedings in the absence of a suspect or accused. *Law of Ukraine*, 7, 51–57.

Received the editorial office: 6 May 2025

Accepted for publication: 13 June 2025

TETIANA HRYHORIVNA FOMINA,

Doctor of Law, Professor,

Kharkiv National University of Internal Affairs,

Educational and Scientific Institute No. 1,

Department of Criminal Procedure and Organization of Pre-trial Investigation;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9513-1673>,

e-mail: tatianafofomina7777@gmail.com

CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE ABSENCE OF THE SUSPECT OR ACCUSED (IN ABSENTIA): LEGISLATIVE TRANSFORMATIONS AND CURRENT REGULATION

The article examines the transformation and current standardisation of criminal proceedings in the absence of a suspect or defendant (in absentia) in the context of the development of Ukrainian criminal procedural law. It is emphasised that the introduction of special pre-trial investigations and special court proceedings in 2014 was the legislator's response to public and security demands to ensure the inevitability of criminal liability in cases where a person evades justice or is outside the jurisdiction of Ukraine. It has been established that further changes during 2014–2025 were fragmentary in nature and only partially eliminated the existing gaps. Along with the study of national legislation, the restrictions on the absence of the accused during court proceedings in the practice of the International Criminal Court and the possibility of conducting certain procedural actions without his participation were analysed separately.

It has been found that since 2022, there has been an expansion in the scope of application of in absentia proceedings, as the mass nature of war crimes and collaborationism has created a practical need for the widespread use of the mechanisms under study. Criminal proceedings in the absence of a suspect or defendant have become not only an instrument of legal response, but also a political message about the inevitability of responsibility.

The article highlights the conceptual inconsistency and structural imbalance of legal regulation: individual elements of proceedings in absentia are contained in different chapters of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which complicates its holistic perception as a single procedural institution. A proposal is made to provide for the procedure for criminal proceedings in the absence of the suspect or accused (in absentia) in Section VI of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which is devoted to the regulation of special procedures for criminal proceedings, combining in it the peculiarities of both special pre-trial investigation and special court proceedings.

Problems with the implementation of such proceedings at the present stage have been identified, in particular: the formality of the participation of the defence counsel, the lack of a clear procedure for reviewing a judgment rendered in absentia, formalism in confirming the fact of a person's evasion, as well as the imperfection of the mechanisms for informing them. Specific ways to improve the legislation have been proposed. It has been established that, despite the existing shortcomings, the institution of in absentia is a necessary tool capable of ensuring effective justice in exceptional circumstances.

Keywords: *criminal proceedings, in absentia, special pre-trial investigation, special judicial proceedings, practice of the European Court of Human Rights, ensuring rights, special procedures of criminal proceedings, Rome Statute of the International Criminal Court.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Фоміна Т. Г. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*): трансформації законодавства та сучасне унормування. *Право і безпека*. 2025. № 2 (97). С. 147–161. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.12>.

Citation (APA): Fomina, T. H. (2025). Criminal Proceedings in the Absence of the Suspect or Accused (*in absentia*): Legislative Transformations and Current Regulation. *Law and Safety*, 2(97), 147–161. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.12>.

UDC 347.961(594)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.13>**WANDA IZZUQIA AIRLANGGA,***Candidate of Law,**Brawijaya University (East Java, Indonesia),**Faculty of Law;* <https://orcid.org/0009-0004-4048-4254>,*e-mail: airlanggawanda@student.ub.ac.id;***SIHABUDIN,***Doctor of Law,**Brawijaya University (East Java, Indonesia),**Faculty of Law;* <https://orcid.org/0009-0003-0770-3809>,*e-mail: sihab@ub.ac.id;***LETIZIA DESSY ANDREASSARI,***Doctor of Law,**Brawijaya University (East Java, Indonesia),**Faculty of Law;* <https://orcid.org/0009-0009-5233-5164>,*e-mail: dessy79@ub.ac.id***LIMITATION OF NOTARY OBLIGATION IN MONITORING THE FAIRNESS OF LIMITED LIABILITY COMPANY SERVICE USER TRANSACTIONS**

A notary plays a critical role in the Indonesian legal system by ensuring the validity of transactions, especially those involving limited liability companies. As a public official, a notary is entrusted with the responsibility of applying the Principle of Recognizing the Service User, which includes the identification, verification, and monitoring of transactions to prevent illegal activities, such as money laundering. However, regulations like the Minister of Law and Human Rights Regulation No. 9 of 2017 remain vague and do not provide clear guidelines regarding the “fairness of transactions”, resulting in legal uncertainty for notaries. This lack of clear parameters places notaries in a challenging position as they must balance their legal duties, especially when determining what constitutes a suspicious or unfair transaction. This study aims to analyze the limitations of notaries’ obligations in monitoring the fairness of transactions involving PT service users. By using a normative legal research methodology, this research evaluates the legislative and conceptual approaches to building a comprehensive legal framework for notarial duties. The findings highlight that the absence of explicit guidelines causes inconsistent interpretations among notaries, leading to potential conflicts between their obligation to maintain client confidentiality under the Notary Act and their responsibility to report suspicious transactions to the Financial Transaction Reporting and Analysis Center as mandated by the Anti-Money Laundering Law. This study concludes that there is a critical need for clearer regulations and technical guidelines that balance these two competing obligations, thereby enhancing legal certainty and improving the effectiveness of notaries in preventing financial crimes. Strengthening cooperation between notaries and supervisory authorities, as well as providing legal protection for notaries who comply with their reporting obligations, is essential for improving transparency and accountability in the legal profession.

Keywords: *notary, transaction monitoring, legal certainty, financial crime, principle of recognizing service users.*

Original article

INTRODUCTION. In the Indonesian legal system, notaries have a crucial role in ensuring the validity of legal transactions, acting as public officials authorized to make authentic deeds and other authorities in accordance with laws and regulations (Aisyiah, Wisnuwardhani, 2022, p. 243). This authority includes the making of deeds relat-

ing to various legal transactions, including those involving limited liability companies (PT) (Nabilah, 2023, p. 16). In carrying out their duties, notaries are faced with the challenge of ensuring that the transactions they facilitate are not used as a means of criminal acts, such as money laundering. Therefore, the government has designated

notaries as one of the reporting parties in the efforts to prevent and eradicate money laundering (TPPU), as stipulated in the Minister of Law and Human Rights Regulation No. 9/2017 on the Application of the Principle of Recognizing Service Users for Notaries¹. However, the provisions regarding the monitoring of the reasonableness of service user transactions, especially related to PT, still cause uncertainty in its implementation.

Previous research has discussed the role of notaries in preventing ML and the application of the principle of recognizing service users. For example, research by R. P. I. Muhammad and S. Amad highlights the authority of notaries in applying the principle, including identification, verification, and monitoring of service user transactions (Ibrahim, Sudiro, 2022, p. 193). In addition, research by A. Armansyah and T. Triastuti (2018) emphasizes the challenges of notaries in determining whether a transaction is suspicious or not, but does not provide concrete guidance on the parameters of transaction fairness. Therefore, there is a gap in the literature regarding the limitations of notary obligations in this context, which is the focus of this research.

The lack of clarity regarding the limits of a notary's obligation to monitor the fairness of a HEI transaction may pose legal risks to notaries and reduce the effectiveness of ML/TF prevention efforts. In addition, without clear guidance, notaries may struggle to fulfill their role as reporting parties, which may negatively impact the integrity of the legal system and public trust in the notary profession. This research is important to provide clarity and guidance for notaries in carrying out their obligations, so as to support the creation of a fair and transparent legal system.

Notaries have an important role in ensuring that transactions involving service users, especially limited liability companies (PT), run in accordance with legal provisions and prudential principles (Siddiqiyah, Santosa, Muda, 2024, p. 902). The obligation of notaries in monitoring the fairness of service user transactions is regulated in the Minister of Law and Human Rights Regulation No. 9/2017 on the Application of the Principle of Recognizing Service Users for Notaries². However, the limitations of notary obligations in this context are still debatable and require a comprehensive understanding.

¹ Regulation of the Minister of Law and Human Rights Number 9 of 2017 concerning the Implementation of the Principle of Recognizing Service Users for Notaries. <https://peraturan.bpk.go.id/Details/133189/permenkumham-no-9-tahun-2017>.

² Ibid.

The Permenkumham PMPJ requires notaries to implement the Principle of Recognizing Service Users (PMPJ), which includes identification, verification, and monitoring of service user transactions (Simbolon, Sinaga, 2023). Transaction monitoring aims to ensure that transactions conducted by service users are not unlawful or used for illegal purposes, such as money laundering or terrorism financing (Sulchan, Musofiana, Rusydi, 2021, p. 69). However, this regulation does not explicitly explain the extent to which notaries should conduct monitoring of service user transactions, especially in the context of PT.

This lack of clarity raises questions regarding the limits of notaries' obligations in monitoring the fairness of transactions. On the one hand, notaries have an obligation to maintain the confidentiality of information obtained in carrying out their duties, as stipulated in Law Number 2 of 2014 concerning the Notary Position³. On the other hand, notaries are also required to report suspicious transactions to the Financial Transaction Reports and Analysis Center (PPATK) in accordance with Law Number 8 of 2010 on the Prevention and Eradication of Money Laundering⁴. This dual obligation may pose a dilemma for notaries in carrying out their duties.

In addition, the absence of clear guidelines regarding the parameters of transaction fairness may lead to different interpretations among notaries. This may result in inconsistencies in the application of PMPJ and potentially lead to legal risks for notaries. Therefore, clear guidelines are needed regarding the limitations of notaries' obligations in monitoring the fairness of transactions of PT service users. The guidelines should include a clear definition of transaction fairness, the parameters used to assess fairness, and the procedures to be followed by notaries in conducting monitoring.

With clear guidelines in place, notaries can perform their duties more effectively and efficiently, and reduce legal risks that may arise due to regulatory ambiguity. In addition, the guidelines can also improve notary compliance with applicable regulations and support the government's efforts to prevent and eradicate money laundering and terrorism financing.

³ Law Number 2 of 2014 concerning Amendments to Law Number 30 of 2004 concerning the Position of Notary. <https://peraturan.bpk.go.id/Details/38565/uu-no-2-tahun-2014>.

⁴ Law Number 8 of 2010 concerning the Prevention and Eradication of Money Laundering Crimes. <https://peraturan.bpk.go.id/Details/38547/uu-no-8-tahun-2010>.

This study aims to determine the limits of notary's obligation in monitoring the fairness of limited liability company (PT) service user transactions. Notaries, as public officials authorized to make authentic deeds, have the responsibility to apply the Principle of Recognizing Service Users (PMPJ) which includes identification, verification, and monitoring of service user transactions. However, the provisions regarding the monitoring of transaction fairness in the Minister of Law and Human Rights Regulation No. 9/2017¹ do not explicitly explain the extent to which notaries must conduct such monitoring. This lack of clarity raises questions regarding the limitations of a notary's obligation in monitoring transactions of PT service users, especially in identifying suspicious or potentially unlawful transactions. This research will analyze the parameters of transaction fairness and the extent to which notaries should be involved in such monitoring, with the aim of providing clear guidance for notaries in carrying out their duties in accordance with applicable regulations.

Based on the above description, this research focuses on the limitations of notary obligations in monitoring the fairness of transactions of limited liability company service users. By analyzing the parameters of fairness and the role of notaries in accordance with applicable regulations, it is hoped that this research can provide clear guidance for notaries in carrying out their duties, thus supporting efforts to prevent money laundering and terrorism financing.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. This study aims to analyze the limitations of notary obligations in monitoring the fairness of transactions of limited liability company service users. In performing their duties, notaries have the obligation to ensure that transactions made by service users do not violate the law or are used for illegal purposes, such as money laundering. However, the lack of clarity in the existing regulations, especially regarding the “reasonableness of transactions”, creates confusion in the implementation of this duty. Therefore, this study aims to provide clarity regarding the extent to which notaries should be involved in monitoring suspicious or improper transactions in the context of HEIs.

The main objective of this study is to identify the parameters of transaction fairness that nota-

ries should be aware of and the extent to which they should involve themselves in the monitoring of such transactions. In addition, this study also aims to provide clear legal guidance for notaries in carrying out their obligations in accordance with applicable regulations, as well as provide recommendations to improve existing regulations in order to increase legal certainty and the effectiveness of the role of notaries in preventing money laundering and other illegal activities.

METHODOLOGY. The method used in this study is the normative legal research method (Rizkia, Fardiansyah, 2023), which aims to analyze legal norms related to the obligations of notaries in monitoring the fairness of transactions of users of limited liability companies. This study uses a normative approach because it focuses on the laws and regulations governing the obligations of notaries and the legal principles underlying their duties, especially related to the prevention of money laundering. This approach is relevant given the lack of clarity of the parameters of fairness of transactions in Regulation of the Minister of Law and Human Rights Number 9 of 2017², as well as its relationship to the principle of legal certainty as explained in legal theory by Gustav Radbruch, who emphasized that the law must provide certainty and justice.

The theory of legal certainty put forward by Gustav Radbruch emphasizes that the law must provide certainty (*Rechtssicherheit*), justice (*Gerechtigkeit*), and expediency (*Zweckmäßigkeit*) in every application (Kurniawan, 2024, p. 44). Legal certainty is the main pillar in notarial practice, given that the main duty of a notary is to ensure that every transaction set out in an authentic deed has clear legal force and does not create uncertainty for the parties concerned.

In the context of this study, legal certainty relates to the extent to which notaries can understand and apply the provisions in Regulation of the Minister of Law and Human Rights Number 9 of 2017 concerning the Application of the Principle of Recognizing Service Users³. This provision requires notaries to monitor the transactions of service users, but does not provide clear parameters regarding what is meant by “reasonableness” in these transactions. This lack of clarity creates a dilemma for notaries in carrying out their duties, because on the one hand they are obliged to carry out monitoring, but on the other hand they are also bound by the obligation to maintain client confidentiality as regulated in the Notary Office Act (UUJN).

¹ Regulation of the Minister of Law and Human Rights Number 9 of 2017 concerning the Implementation of the Principle of Recognizing Service Users for Notaries. <https://peraturan.bpk.go.id/Details/133189/permenkumham-no-9-tahun-2017>.

² Ibid.

³ Ibid.

Based on the Theory of Legal Certainty, unclear regulations will open up space for different interpretations, which can lead to legal uncertainty in the application of regulations. This is in line with research by G. Lisanawati (2023) which states that regulations that do not have clear parameters can lead to inconsistencies in their application by law enforcement officials, including notaries. Therefore, this study proposes the need to strengthen regulations so that the notary's obligation to monitor the fairness of transactions has clear boundaries and can be implemented consistently without causing conflicts with other obligations.

This study uses two main approaches, namely the Statute Approach and the Conceptual Approach (Efendi, Rijadi, 2022, p. 188, 192). The Statute Approach is used to analyze various regulations that form the legal basis for the notary's obligations in carrying out his duties, including Regulation of the Minister of Law and Human Rights No. 9 of 2017¹ and other related laws. The Conceptual Approach is used to understand the theoretical aspects of notary obligations in carrying out their duties, with reference to the Theory of Legal Certainty by Gustav Radbruch, who proposed that the law must be understood and applied with certainty to guarantee justice. Uncertainty in regulations regarding the fairness of transactions can lead to multiple interpretations in notary practice, which can risk creating legal uncertainty. Therefore, this study aims to identify the limitations of notary obligations in monitoring transactions and provide recommendations regarding regulatory improvements to increase legal certainty in notarial practices in Indonesia.

In this study, primary legal materials are used as the main basis for analyzing notary obligations (Peter Mahmud Marzuki, 2017, p. 181). These primary legal materials include relevant laws and regulations, such as Law Number 30 of 2004 concerning the Notary Position² (as amended by Law Number 2 of 2014), Law Number 8 of 2010 concerning the Prevention and Eradication of Money Laundering Crimes³, Government Regu-

lation Number 43 of 2015 concerning Reporting Parties in the Prevention and Eradication of Money Laundering Crimes⁴, and Regulation of the Minister of Law and Human Rights Number 9 of 2017 concerning the Application of the Principle of Recognizing Service Users for Notaries⁵. In addition, relevant court decisions are also used to provide an overview of the application of notarial obligations and the principle of prudence in financial transactions. Secondary legal materials are obtained from legal literature which includes academic books, scientific journal articles, and previous research results that discuss the practical and theoretical aspects of the role of notaries in preventing suspicious transactions and ensuring legal certainty in the notarial system (Rizkia, Fardiansyah, 2023). By combining primary and secondary legal materials, this study not only examines the applicable legal norms but also provides a broader perspective on the limitations of notaries' obligations in monitoring the fairness of PT transactions, thus producing a comprehensive analysis.

RESULTS AND DISCUSSION

The Role of Notary in the Indonesian Legal System

Notaries play a vital role in the Indonesian legal system as public officials appointed by the state to provide legal certainty through the making of authentic deeds. As public officials, notaries have the authority to make authentic deeds that function as written evidence that has perfect evidentiary power in court (Sihaan, Hasanah, 2023, p. 26). This is in accordance with Article 1 number 1 of Law Number 2 of 2014 concerning Amendments to Law Number 30 of 2004 concerning Notary Offices, which states that a notary is a public official authorized to make authentic deeds and has other powers as regulated in this law or based on other laws⁶.

The main function of a notary is to ensure that every legal act, agreement, and decree made by or before a notary fulfills the formal and material requirements stipulated by the laws and regulations (Chandra, Purwanto, 2024, p. 1943). Thus,

¹ Regulation of the Minister of Law and Human Rights Number 9 of 2017 concerning the Implementation of the Principle of Recognizing Service Users for Notaries. <https://peraturan.bpk.go.id/Details/133189/permenkumham-no-9-tahun-2017..>

² Law Number 2 of 2014 concerning Amendments to Law Number 30 of 2004 concerning the Position of Notary. <https://peraturan.bpk.go.id/Details/38565/uu-no-2-tahun-2014>.

³ Law Number 8 of 2010 concerning the Prevention and Eradication of Money Laundering

Crimes. <https://peraturan.bpk.go.id/Details/38547/uu-no-8-tahun-2010>.

⁴ Regulation of the Minister of Law and Human Rights Number 9 of 2017 concerning the Implementation of the Principle of Recognizing Service Users for Notaries. <https://peraturan.bpk.go.id/Details/133189/permenkumham-no-9-tahun-2017>.

⁵ Ibid.

⁶ Law Number 2 of 2014 concerning Amendments to Law Number 30 of 2004 concerning the Position of Notary. <https://peraturan.bpk.go.id/Details/38565/uu-no-2-tahun-2014>.

the notary guarantees that the deeds he makes have legal force and can be used as strong evidence in court. In addition, notaries also play a role in providing counseling on their obligations in an agreement or certain legal actions.

As a public official, a notary also has the responsibility to maintain the confidentiality of everything regarding the deed he makes and all information obtained for the purpose of making the deed. This is done to protect the interests of all parties related to the deed so that there is a guarantee of legal certainty. Notaries must act honestly, carefully, independently, impartially, and safeguard the interests of the parties involved in legal actions (Ningsih et al., 2022, p. 175).

With these roles and responsibilities, notaries contribute significantly to creating legal certainty, order, and legal protection for the community. Notaries ensure that every deed they make meets the applicable legal provisions, so as to prevent disputes in the future. In addition, notaries also play a role in supporting the government in its efforts to prevent and eradicate criminal acts, such as money laundering and terrorism financing, by applying the Principle of Recognizing Service Users (PMPJ) in every transaction they facilitate.

Aspects of Law Building, Principles, and Legal Systems

As part of the efforts to prevent and eradicate money laundering (ML), notaries in Indonesia are required to implement the Principles of Recognizing Service Users (PMPJ) in accordance with the Minister of Law and Human Rights Regulation No. 9/2017¹. This regulation emphasizes the importance of notaries to recognize and understand the identity and transaction purpose of their service users, in order to prevent the use of notary services for illegal activities such as money laundering.

The implementation of PMPJ by notaries involves three main steps: identification, verification, and monitoring of service user transactions. At the identification stage, the notary gathers information regarding the identity of the service user, including personal data, occupation, source of funds, Tax Identification Number (NPWP), and the purpose of the transaction to be conducted. This information is essential to ensure that the notary has a comprehensive understanding of

who their service user is and the purpose of the transaction (Puspareni, Wisnaeni, 2023, p. 758).

After identification, the next stage is verification, where the notary ensures the validity of the information provided by the user of services. This process involves checking identity documents and other supporting data to ensure that the information submitted is accurate and valid. Careful verification assists the notary in preventing the misuse of notarial services for unlawful purposes (Naufaldy, Bonaparta, 2023).

The last stage is transaction monitoring, where the notary supervises the service user's transaction activities to detect any indications of suspicious or unusual transactions. If discrepancies or indications of suspicious activity are found, the notary has the obligation to report the matter to the Financial Transaction Reports and Analysis Center (PPATK) (Harahap, Purba, Suprayitno, 2024, p. 4583). This step is part of the preventive efforts to prevent money laundering and ensure the integrity of the financial system.

The implementation of PMPJ by notaries is not only to fulfill legal obligations, but also to maintain the integrity of the notary profession in the Indonesian legal system. By effectively implementing PMPJ, notaries play an active role in supporting the government in its efforts to prevent and eradicate ML, as well as ensuring that notary services are not misused for illegal purposes. This is in line with the role of notaries as public officials who have the responsibility to ensure legal certainty and protect the interests of the public in every transaction they facilitate.

Obligation of Notary in Monitoring the Fairness of Transactions of Limited Liability Company (PT) Service Users

In an effort to prevent and eradicate money laundering (ML), notaries in Indonesia have an important role as reporting parties. The establishment of notaries as reporting parties is regulated in Government Regulation No. 43/2015², which places notaries in the category of professions that are required to report suspicious financial transactions to the Financial Transaction Reports and Analysis Center (PPATK) (Samiya, Susetyo, 2021). This provision aims to prevent the misuse of notary services by ML offenders who seek to hide or disguise the origin of illegally obtained assets (Alifa, Djaja, Sudirman, 2024, p. 1023).

¹ Regulation of the Minister of Law and Human Rights Number 9 of 2017 concerning the Implementation of the Principle of Recognizing Service Users for Notaries. <https://peraturan.bpk.go.id/Details/133189/permenkumham-no-9-tahun-2017>.

² Government Regulation (PP) Number 43 of 2015 concerning Reporting Parties in the Prevention and Eradication of Money Laundering Crimes. <https://peraturan.bpk.go.id/Details/5611/pp-no-43-tahun-2015>.

As a reporting party, notaries have the responsibility to implement the Principle of Recognizing Service Users (PMPJ), which includes identification, verification, and monitoring of service user transactions. In the context of a limited liability company (PT), a notary is required to identify the identity of the parties involved in the establishment or amendment of the PT's articles of association, including shareholders and beneficial owners. Verification is conducted to ensure the validity of documents and information provided by service users, to prevent the use of false identities or invalid documents. Transaction monitoring aims to assess the fairness of transactions carried out by the PT, so that the notary can detect any indications of suspicious transactions potentially related to ML (Kismawardani, Cahyarini, 2023, p. 1323).

The notary's responsibility in monitoring the fairness of transactions of PT service users includes the obligation to record and store data and documents related to transactions. The notary must ensure that the facilitated transactions do not violate legal provisions and are not used as a means to commit ML. If the notary finds indications of suspicious transactions, such as discrepancies between the service user profile and the value or type of transaction, the notary is obliged to report the findings to PPATK. This obligation is in line with national and international efforts in combating ML, where notaries play a role as gatekeepers that prevent the entry of illegal funds into the legitimate financial system.

The implementation of PMPJ by notaries also includes the obligation to refuse or terminate the service relationship with service users who do not meet the identification and verification requirements. For example, if the service user refuses to provide the required information or documents, or if the notary doubts the validity of the information provided, the notary has the right to refuse to provide services or terminate the ongoing relationship. This step is important to maintain the integrity of the notary profession and prevent indirect involvement in ML activities.

However, the notary's role as a reporting party also poses challenges related to the obligation to maintain official secrecy. Notaries are bound by the code of ethics and laws and regulations to maintain the confidentiality of information obtained in carrying out their duties. On the other hand, the obligation to report suspicious transactions to PPATK may be considered contrary to the principle of confidentiality. To resolve this dilemma, legislation provides legal protection for notaries who report suspicious transactions in accordance with the applicable provisions, so that

notaries can carry out their role in preventing ML without worrying about violating confidentiality obligations.

Thus, the role of notaries in monitoring the fairness of transactions of PT service users is an integral part of efforts to prevent and eradicate ML in Indonesia. Through effective implementation of PMPJ and compliance with reporting obligations, notaries can significantly contribute to maintaining the integrity of the financial and legal systems in Indonesia, as well as protecting their profession from abuse by economic criminals.

Notary Dilemma in Monitoring Transaction Fairness: Legal Certainty VS Reporting Obligation

Notaries in Indonesia face a dilemma between the obligation to maintain client confidentiality and the obligation to report suspicious transactions to the Financial Transaction Reports and Analysis Center¹. According to Law No. 30/2004 on the Position of Notary (UUJN)², notaries are obliged to keep confidential everything regarding the deeds they make and the information obtained for making the deeds, unless the law determines otherwise. However, Law No. 8/2010 on the Prevention and Eradication of Money Laundering Crimes³ (Anti-Money Laundering Law) establishes notaries as reporting parties who are required to report suspicious financial transactions to PPATK.

The conflict between these two obligations creates legal uncertainty for notaries. On the one hand, notaries must maintain client confidentiality in accordance with UUJN. On the other hand, the Anti-Money Laundering Law requires notaries to report suspicious transactions, which may be considered a breach of confidentiality. The lack of clarity regarding which should take precedence puts notaries in a difficult position (Yalid, Simamora, 2021).

In addition, the absence of clear parameters regarding the "reasonableness" of transactions in the regulations adds to the complexity of the notary's role. Without specific guidelines, the assessment of transaction fairness is subjective and prone to multiple interpretations (Zuhdi, Ablamskyi, Anggara, 2025, p. 48). This can lead

¹ PPATK. <https://www.ppatk.go.id/>.

² Law Number 2 of 2014 concerning Amendments to Law Number 30 of 2004 concerning the Position of Notary. <https://peraturan.bpk.go.id/Details/38565/uu-no-2-tahun-2014>.

³ Law Number 8 of 2010 concerning the Prevention and Eradication of Money Laundering Crimes. <https://peraturan.bpk.go.id/Details/38547/uu-no-8-tahun-2010>.

to inconsistencies in reporting and increase legal risks for notaries.

To resolve this dilemma, harmonization between the UUJN and the Anti-Money Laundering Law is required. The government and notary professional associations need to work together to formulate clear guidelines regarding reporting obligations and confidentiality limits. Thus, notaries can perform their duties without worrying about violating one of their legal obligations.

In addition, training and socialization on suspicious transaction identification needs to be improved. With a better understanding, notaries can more effectively apply the Principle of Recognizing Service Users (PMPJ) and fulfill reporting obligations without compromising client confidentiality (Fitriyani, Setiawan, 2024, p. 90).

Finding the Limits of Notary's Obligation in Monitoring Transaction Fairness

Notaries in Indonesia have an important role in preventing money laundering (ML) by applying the Principles of Recognizing Service Users (PMPJ), which includes identification, verification and monitoring of service user transactions. However, current regulations do not provide concrete parameters to assess the reasonableness of transactions, so notaries often face difficulties in determining whether a transaction should be reported as suspicious or not.

To overcome this ambiguity, there is a need for concrete parameters that notaries can use in assessing the fairness of the transaction. Some parameters that may be considered include:

Table 1

Parameters for Assessing Transaction Fairness

No.	Parameters	Description
1.	Service User Risk Profile	Assess the background of the service user, including occupation, source of income, and previous transaction history. If there is a mismatch between the service user's profile and the value or type of transaction made, this can be an indicator of suspicious transactions.
2.	Purpose and Nature of Transaction	Understand the purpose behind the transaction and ensure that the transaction is in line with the business activities or personal needs of the service user. Transactions that do not have a clear purpose or do not fit the profile of the service user may be considered improper.
3.	Transaction Value	Comparing the transaction value with similar transactions in the market. Transactions with values that are significantly higher or lower than market standards may raise suspicion.
4.	Transaction Structure	Pay attention to the complexity and pattern of transactions. Transactions involving multiple parties or conducted through unusual channels can be an indicator of potential money laundering.
5.	Funding Source	Ensure that the source of funds used in transactions comes from legitimate sources and can be accounted for.

Source: Secondary data processing results by Wanda I. A. which is processed based on the source (<https://gunungrajapaksi.com/keterbukaan-informasi>).

In addition to setting these parameters, it is important for policy makers to formulate clearer regulations to ensure legal certainty in the prac-

tice of notaries. Recommendations that can be given include:

Table 2

Recommendations for Policymakers to Ensure Legal Certainty in Notarial Practice

No.	Recommendation	Description
1.	Preparation of Technical Guidelines	Develop technical guidelines that provide detailed guidance for notaries in implementing PMPJ, including how to assess the fairness of transactions based on predetermined parameters.
2.	Training and Socialization	Conduct regular training and socialization for notaries to improve their understanding and ability to identify and report suspicious transactions.
3.	Collaboration with PPATK	Improve cooperation between notaries and PPATK to facilitate the reporting process and get feedback on the reports submitted.

No.	Recommendation	Description
4.	Legal Protection for Notary	Guarantee legal protection for notaries who report suspicious transactions in accordance with applicable regulations, so that notaries do not hesitate in carrying out their obligations.

Source: Results of data processing by Wanda I. A. based on the analysis of Tertiary, Secondary, and Primary legal materials for this research.

With clear parameters and supporting regulations, notaries can carry out their role in preventing ML more effectively, as well as obtain legal certainty in carrying out their duties.

Legal Implications and Regulatory Recommendations for Notary Legal Certainty

Regulatory uncertainty in notarial practice can have a significant impact on the performance of notarial duties. This uncertainty not only affects the quality of services provided, but also increases the risk of notaries becoming entangled in legal issues. For example, the lack of clarity regarding the limits of a notary's responsibility in reporting suspicious transactions can cause notaries to hesitate in taking appropriate action, thus potentially violating applicable legal provisions (Sumarno, 2024, p. 81).

As a result of this lack of clarity, notaries may be subject to various legal sanctions. Administrative sanctions, such as reprimands, written warnings, or temporary dismissal, can be imposed by the Notary Supervisory Council if the notary is deemed negligent in carrying out their duties. In addition, civil sanctions in the form of an obligation to pay compensation to the injured party can also be imposed. In more serious cases, a notary may face criminal sanctions if proven to be involved in a criminal offense, such as money laundering or document forgery (Oktavia, Afriana, Lubis, 2019, p. 38).

This situation emphasizes the urgency of establishing more concrete guidelines for notaries in monitoring the fairness of service user transactions. The guidelines should include clear and measurable parameters, so that notaries have a definite reference in assessing potentially suspicious transactions. With clear guidelines in place, notaries can perform their duties with more confidence and avoid possible sanctions due to regulatory uncertainty.

In addition, the establishment of a comprehensive and clear regulation is necessary to increase legal certainty and effectiveness (Anggara, Sukarmi, Ruslijanto, 2022, p. 347) of the role of notaries in the prevention of money laundering. The regulation must regulate in detail the obligations of notaries in implementing the Principle of Recognizing Service Users (PMPJ), suspicious transaction reporting procedures, as well as legal protection mechanisms for notaries who carry

out their obligations in accordance with applicable regulations.

The implementation of regular training and socialization for notaries is also an important recommendation. Through this training, notaries can improve their understanding and skills in identifying and reporting suspicious transactions. In addition, collaboration between notaries and the Financial Transaction Reports and Analysis Center (PPATK) needs to be improved to facilitate the reporting process and obtain feedback on the reports submitted¹.

Legal protection for notaries who report suspicious transactions in accordance with the applicable provisions must be guaranteed. This is important to ensure that notaries do not hesitate in carrying out their obligations and avoid possible sanctions or unfounded lawsuits. Thus, notaries can play an effective role in efforts to prevent money laundering, while maintaining the integrity of their profession.

CONCLUSIONS. The role of notaries in monitoring the fairness of limited liability company service user transactions still faces regulatory challenges that do not fully provide clear boundaries. This lack of clarity creates the potential for multiple interpretations in the application of notary obligations, especially in implementing the Principle of Recognizing Service Users and reporting obligations to PPATK. The conflict between the interest in maintaining client confidentiality and reporting obligations further complicates the notary's task in ensuring legal certainty. Therefore, more specific regulations are needed regarding the parameters of transaction fairness and technical guidelines that can serve as a reference in notarial practice. In addition, increased cooperation between notaries and supervisory institutions, as well as clearer legal protection for notaries in carrying out their duties, are important aspects in

¹ Regional Office of the Ministry of Law of the Republic of Indonesia. (2024, December 24). *Central Java Notaries Receive Important Briefing on PMPJ and Prevention of Money Laundering Crimes*. <https://jateng.kemenkum.go.id/berita-utama/notaris-jawa-tengah-dapatkan-pembekalan-penting-tentang-pmpj-dan-pencegahan-tindakan-pencucian-uang>.

increasing the effectiveness of the role of notaries in preventing money laundering. With regulatory clarity and stronger policy support, it is expected that notaries can perform their duties more effectively, transparently, and in accordance with the principles of legal certainty.

REFERENCES

1. Aisyiah, C., & Wisnuwardhani, D. A. (2022). Notary, Public Official or Public Official: Implications for The Position of Notary. *Journal Cakrawala Hukum*, 13(3), 242–252. <https://doi.org/10.26905/idjch.v13i3.9012>.
2. Alifa, A., Djaja, B., & Sudirman, M. (2024). The Role of Notaries as Reporting Parties in the Prevention of Money Laundering. *Journal of Social Technology*, 4(12), 1018–1026. <https://doi.org/10.59188/jurnalsostech.v4i12.31740>.
3. Anggara, A., Sukarmi, S., & Ruslijanto, P. A. (2022). General Standart Changes of State-Owned Business Entities Based on General Benefits. *International Journal of Social Science Research and Review*, 5(12), 347–356. <https://doi.org/10.47814/ijssrr.v5i12.690>.
4. Armansyah, A., & Triastuti, T. (2018). Beneficial Ownership and Reporting Obligations for Suspicious Financial Transactions. *ADIL: Law Journal*, 9(2). <https://doi.org/10.33476/ajl.v9i2.825>.
5. Chandra, I. G. A. W., & Purwanto, I. W. N. (2024). The Role and Responsibilities of a Notary in Public Services Based on Professional Ethic Morals and Law. *Journal of Law, Politic and Humanities*, 4(6), 1937–1945. <https://doi.org/10.38035/jlph.v4i6.601>.
6. Efendi, J., & Rijadi, P. (2022). *Normative and Empirical Legal Research Methods* (2nd ed.). Prenada Media.
7. Fitriyani, A., & Setiawan, I. K. O. (2024). Legal Efforts to Address Notaries' Difficulties in Identifying Suspicious Financial Transactions in the Preparation of Deeds. *Sasana Law Journal*, 10(2), 76–92. <https://doi.org/10.31599/sasana.v10i2.2970>.
8. Harahap, M. R., Purba, H., & Suprayitno, S. (2024). Comparison of the Application of the Principle of Recognizing Service Users to Land Deed Officials (Ppat) and Notaries in the Perspective of Preventing Money Laundering and Terrorism Financing Crimes. *Journal Intelek Insan Cendikia*, 1(9), 4578–4591.
9. Ibrahim, M. R. P., & Sudiro, A. (2022). Legal Authority and Protection for Notaries as Reporters of Suspicious Transactions. *Legal Issues*, 51(2), 188–198. <https://doi.org/10.14710/mmh.51.2.2022.188-198>.
10. Kismawardani, K., & Cahyarini, L. L. (2023). The Relevance of Notaries as Reporting Parties in Efforts to Prevent Money Laundering. *Notarius*, 16(3), 1321–1332. <https://doi.org/10.14710/nts.v16i3.42407>.
11. Kurniawan, I. D. (2024). The Principle of Legal Certainty in the Perspective of Legal Positivism. *NUSANTARA: Journal Of Law Studies*, 3(2), 43–49.
12. Lisanawati, G. (2023). Unraveling Legal Issues Related to Financial Transactions in Money Laundering. *AML/CFT Journal: Journal on Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism*, 1(2). <https://doi.org/10.59593/amlcft.2023.v1i2.59>.
13. Nabillah, A. Z. (2023). Notary's Liability for the Cancellation of the Deed of Establishment of A Foreign Investment Limited Liability Company due to Violation of the Notary Profession. *Authentica*, 6(1), 12–24. <https://doi.org/10.20884/1.atc.2023.6.1.369>.
14. Naufaldy, M. B., & Bonaparta, G. L. (2023). The Role of Notaries as Reporting Parties in the Prevention and Eradication of Money Laundering. *UNES Law Review*, 6(2). <https://doi.org/10.31933/unesrev.v6i2.1238>.
15. Ningsih, D. A., Ginting, B., Suprayitno, S., & Nasution, F. A. (2022). Implementation of Public Official Functions that can be Performed by Notaries in Exercising their Authority as Public Officials. *Notary Journal*, 1(2), 173–181.
16. Oktavia, W. A., Afriana, A., & Lubis, T. N. (2019). The status of deeds and legal consequences for notaries who hold concurrent positions. *ACTA DIURNAL Journal of Notarial Law*, 3(1), 24–42.
17. Peter Mahmud Marzuki. (2017). *Legal Research* (Revised Edition). Kencana Prenada Media Group.
18. Puspareni, A. S., & Wisnaeni, F. (2023). The Relevance of Applying the Principle of Recognizing Service Users to the Authority of Notaries. *Notarius*, 16(2), 753–763. <https://doi.org/10.14710/nts.v16i2.41360>.
19. Rizkia, N. D., & Fardiansyah, H. (2023). *Legal Research Methods (Normative and Empirical)*. CV Widina Media Utama. <https://repository.penerbitwidina.com/publications/564622/>.
20. Samiya, A. I., & Susetyo, H. (2021). Notaries as Reporting Officers in the Prevention and Eradication of Money Laundering Based on Government Regulation No. 43 of 2015. *The Juris*, 5(2). <https://doi.org/10.56301/juris.v5i2.288>.
21. Siddiqiyah, A., Santosa, I., & Muda, I. (2024). Notary's Responsibilities in Preventing the Crime of Money Laundering by Applying the Principles of Knowing the Service User. *Journal Info Science: Informatics and Science*, 14(1), 894–908.
22. Sihaan, A. Y., & Hasanah, A. N. (2023). The Role of Notaries as Authentic Document Drafters in the Court of Law. *Al-Usrah: Journal of Personal Status Law*, 11(1), 23–37. <https://doi.org/10.30821/al-usrah.v11i1.16650>.

23. Simbolon, A., & Sinaga, I. P. A. S. (2023). Implementation of the Principle of Recognizing Service Users (PMPJ) for Notaries in Indonesia. *Asian Journal of Law and Governance*, 5(1). <https://myjms.mohe.gov.my/index.php/ajlg/article/view/21550>.

24. Sulchan, A., Musofiana, I., & Rusydi, A. A. (2021). Implementation of Principles in Identifying Service Users Regarding the Prevention and Eradication of Money Laundering Offense. *International Journal of Law Reconstruction*, 5(1), 62–74. <https://doi.org/10.26532/ijlr.v5i1.15492>.

25. Sumarno, S. (2024). *Legal Protection for Notaries in Performing Their Duties as Public Officials in Batam City Based on the Notary Position Law* [Masters, Sultan Agung Islamic University Semarang]. <https://repository.unissula.ac.id/33524/>.

26. Yalid, Y., & Simamora, B. (2021). Conflict between the Notary's Duty of Confidentiality Regarding Deeds and the Duty to Report Suspicious Financial Transactions. *Era Hukum – Scientific Journal of Law*, 19(2). <https://doi.org/10.24912/erahukum.v19i2.12175>.

27. Zuhdi, A., Ablamskyi, S., & Anggara, A. (2025). Judicial Review of Presidential Threshold Decisions: The Dynamics of Constitutional Injury. *Kosmik Law*, 25(1), 48–65. <https://doi.org/10.30595/kosmik hukum.v25i1.24476>.

Received the editorial office: 25 March 2025

Accepted for publication: 30 May 2025

ВАНДА ІЗЗУКІЯ АІРЛАНГА,

кандидат юридичних наук,
Університет Бравіджая (Східна Ява, Індонезія),
факультет права;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4048-4254>,
e-mail: airlanggawanda@student.ub.ac.id;

СІХАБУДІН,

доктор юридичних наук,
Університет Бравіджая (Східна Ява, Індонезія),
факультет права;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0770-3809>,
e-mail: sihab@ub.ac.id;

ЛЕТІЦІЯ ДЕССІ АНДРЕАССАРІ,

доктор юридичних наук,
Університет Бравіджая (Східна Ява, Індонезія),
факультет права;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5233-5164>,
e-mail: dessy79@ub.ac.id

**ОБМЕЖЕННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ НОТАРІУСА ЩОДО КОНТРОЛЮ
ЗА СПРАВЕДЛИВІСТЮ УГОД КОРИСТУВАЧІВ ПОСЛУГ ТОВАРИСТВА
З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ**

Нотаріус відіграє ключову роль в індонезійській правовій системі, забезпечуючи дійсність угод, особливо тих, що стосуються товариств з обмеженою відповідальністю. Як державний службовець нотаріус несе відповідальність за застосування принципу визнання користувача послуг, що включає ідентифікацію, перевірку та моніторинг угод із метою запобігання незаконній діяльності, такої як відмивання грошей. Однак такі нормативні акти, як Постанова Міністра юстиції та прав людини № 9 від 2017 року, залишаються нечіткими і не містять вказівок щодо «справедливості угод», що призводить до правової невизначеності для нотаріусів. Відсутність чітких параметрів ставить нотаріусів у складне становище, оскільки вони повинні балансувати своїми юридичними обов'язками, особливо при визначенні того, що є підозрілою або несправедливою угодою. Проаналізовано обмеження обов'язків нотаріусів щодо моніторингу справедливості угод, в яких беруть участь користувачі послуг РТ. За допомогою нормативної методології правового дослідження оцінено законодавчі та концептуальні підходи до створення всеосяжної правової бази для обов'язків нотаріусів. Наголошено, що відсутність чітких вказівок призводить до неоднозначного тлумачення нотаріусами, що може спричинити конфлікт між їхнім обов'язком зберігати конфіденційність клієнтів відповідно до Закону про нотаріат і відповідальністю за повідомлення про підозрілі операції до Центру аналізу та звітності про фінансові операції, як того вимагає Закон про протидію відмиванню грошей.

Зроблено висновок, що існує потреба у більш чітких нормативних актах і технічних вказівках, які би збалансували ці два суперечливі обов'язки, тим самим підвищивши правову визначеність та ефективність нотаріусів у запобіганні фінансовим злочинам. Посилення співпраці між нотаріусами та наглядовими органами, а також забезпечення правового захисту нотаріусів, які виконують свої обов'язки щодо повідомлення, є надзвичайно важливим для підвищення прозорості та підзвітності в юридичній професії.

Ключові слова: нотаріус, моніторинг угод, правова визначеність, фінансові злочини, принцип визнання користувачів послуг.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Airlangga W. I., Sihabudin, Andreassari L. D. Limitation of Notary Obligation in Monitoring the Fairness of Limited Liability Company Service User Transactions. *Law and Safety*. 2025. No. 2 (97). Pp. 162–172. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.13>.

Citation (APA): Airlangga, W. I., Sihabudin, & Andreassari, L. D. (2025). Limitation of Notary Obligation in Monitoring the Fairness of Limited Liability Company Service User Transactions. *Law and Safety*, 2(97), 162–172. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.13>.

UDC 349.2:351.74(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.14>**SERHII MYKOLAIOVYCH BORTNYK,***Doctor of Law, Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs;* <https://orcid.org/0000-0002-5281-6007>;**KOSTIANTYN YURIIHOVYCH MELNYK,***Doctor of Law, Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Scientific Institute No. 1,
Department of Civil, Labor and Economic Law;* <https://orcid.org/0000-0002-8960-0234>,
e-mail: melnik_k.u@ukr.net

LEGAL REGULATION OF MILITARY SERVICE IN UKRAINE BY FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS

It is emphasised that today, along with its citizens, Ukraine is also being defended against Russian aggression by citizens of other countries. Over the past three years, a number of amendments and additions have been made to national legislation regarding the legal status of foreign military personnel and stateless persons and the procedure for their military service.

The points of view of scholars on the sectoral nature of military service relations are studied. The categories of “labour”, “service” and “contract” are considered. The close connection between the categories of “labour” and “service” is pointed out. It is substantiated that the category of “service” is manifested in the mental activity of an employee, which corresponds to one of the two types of employee’s activity, which can be physical and mental.

It is proved that military service under a contract has the characteristics of non-independent, hired labour. Therefore, by its very nature, military service under a contract is a non-independent, specialised hired labour. The relations regarding the performance of military service under a contract are labour relations which are the subject matter of labour law.

The attention is drawn to the fact that the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” devotes only one article to the peculiarities of military service by foreigners and stateless persons (Article 21-2) and another article is devoted to their financial support (Article 21-3). The incorrectness of separate coverage of the procedure for financial support is pointed out, since it is an important condition for military service.

Based on the analysis of Art. 21-2 of the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service”, it is noted that, despite the title, it has a rather laconic content, essentially not defining the specifics of military service by foreigners and stateless persons. The provision of Part 2 of Article 21-2 of this Law, which provides for the terms of military service of foreigners and stateless persons, cannot be called peculiar, since Article 23 “Terms of Military Service” provides for similar terms of military service in calendar terms for Ukrainian citizens who are enlisted for military service under a contract. The provision on the possibility of termination of the contract is hardly related to the performance of service.

The article proposes to amend Article 21-2 “Peculiarities of Military Service by Foreigners and Stateless Persons” of the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” to provide for differences in the rights, duties and responsibilities, terms of service, service time and rest time, and financial support of foreign military personnel and stateless persons compared to military personnel who are citizens of Ukraine.

Keywords: *legal regulation, military service, foreigner, stateless person, serviceman, labour, employee, contract.*

Оригінальна стаття

INTRODUCTION. These days, citizens of other countries are defending Ukraine from Russian aggression alongside its citizens. According to The Washington Post, about 20.000 foreigners have joined the Ukrainian army since the beginning of the full-scale invasion of the aggressor state, Rus-

sia¹. According to the UNIAN news agency, citizens from 72 countries are currently serving in

¹ Ukrainian News. (2024, March 1). *The media reported the number of foreigners fighting for the*

the Defence Forces, 40 per cent of them from South America. According to Lieutenant Colonel K. Milevskiy, chief specialist of the department for coordination of military service by foreigners in the Armed Forces, 400 to 600 foreign nationals are recruited to the Armed Forces every month¹.

In order to facilitate the process of attracting volunteers from other countries to the Armed Forces of Ukraine, the President of Ukraine issued a Decree "On the Temporary Introduction of a Visa-Free Regime" of 28 February 2022. No. 82/2022, which provided for the introduction of a temporary visa-free regime for entry into Ukraine for citizens of foreign countries wishing to join the International Legion of Defence of Ukraine, except for citizens of a state recognised as an aggressor state, starting from 1 March 2022, for the period of martial law until the President of Ukraine makes a relevant decision².

Over the past three years, a number of amendments and additions have been made to national legislation regarding the legal status of foreign military personnel and stateless persons and the procedure for their military service. The above necessitates a scientific study of the legal regulation of military service in Ukraine by foreigners and stateless persons.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. The purpose of the article is to improve the national legislation regulating military service in Ukraine by foreigners and stateless persons. The objectives of the study are: to study the views of scholars on the sectoral affiliation of relations related to military service; to consider the categories of "labour", "service", "contract"; to investigate the state of legal regulation of military service in Ukraine by foreigners and stateless persons.

METHODOLOGY. The research was carried out using general scientific and special scientific methods. In particular, formal-logical, comparative legal and systemic-structural methods were used. These methods allowed for a comprehensive scientific study of the legal regulation of mili-

tary service in Ukraine by foreigners and stateless persons.

The scientific basis of the article is provided by the works of national scholars, provisions of the Constitution of Ukraine, the Labour Code of Ukraine, the Laws of Ukraine "On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons" No. 3773-VI of 22 September 2011 and "On Military Duty and Military Service" No. 2232-XII of 25 March 1992, and the Decree of the President of Ukraine "On Temporary Introduction of the Visa-Free Regime".

RESULTS AND DISCUSSION. Of particular importance for the proper coexistence of an individual, society and the state is the establishment and observance of rules of lawful behaviour, which is achieved primarily through legal regulation. According to the authors of the textbook "General Theory of State and Law", a prerequisite for the existence and harmonious development of every society, and for the fair satisfaction of the interests of all its members, is the establishment and maintenance of a certain order in relations between them. The main burden in performing these functions falls on an extensive system of social regulation specially adapted to the peculiarities of social life, an important place in which is occupied by legal regulation (Tsvik et al., 2009, p. 207).

The leading role in the process of legal regulation belongs to the legislature, which has exclusive competence to adopt laws that are acts of supreme legal force adopted within a special procedure.

The legal status of foreign servicemen and stateless persons and the peculiarities of their military service in Ukraine are enshrined, first of all, in the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons" of 22 September 2011 No. 3773-VI and the Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service" of 25 March 1992 No. 2232-XII. Thus, Article 26 of the Constitution of Ukraine provides: "Foreigners and stateless persons who are in Ukraine on legal grounds enjoy the same rights and freedoms, as well as bear the same duties as citizens of Ukraine, with the exceptions established by the Constitution, laws or international treaties of Ukraine"³.

The national legislation establishes special rules for entry and exit from Ukraine and stay on its territory for foreigners and stateless persons performing military service in the Armed Forces of Ukraine, the State Special Transport Service

AFU. <https://ukranews.com/ua/news/988434-zminazvaly-skilky-inozemtsiv-voyuyut-za-zsu>.

¹ UNIAN. (2024, December 10). *How many foreign nationals are joining the Ukrainian military: the Armed Forces of Ukraine reveal the details*. <https://www.unian.ua/war/inozemci-u-viyni-v-ukrajini-uzshu-rozkrili-silki-inozemciv-vstupayut-do-armijishchomisnyacya-12847326.html>.

² President of Ukraine. (2022). *On the Temporary Introduction of a Visa-Free Regime* (Decree No. 82/2022). <https://www.president.gov.ua/documents/822022-41441>.

³ Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *Constitution of Ukraine* (Law No. 254к/96-BP). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вп>.

and the National Guard of Ukraine. Thus, Part 19 of Article 4 of the Law of Ukraine “On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons” states: “Foreigners and stateless persons who have duly concluded a contract for military service in the Armed Forces of Ukraine, the State Special Transport Service, the National Guard of Ukraine are considered to be legally residing on the territory of Ukraine for the period of validity of the contract for military service in the Armed Forces of Ukraine, the State Special Transport Service, the National Guard of Ukraine and for three months after its termination (cancellation). Temporary residence on the territory of Ukraine of such foreigners and stateless persons is confirmed by a military registration document (service certificate) of servicemen, the form, procedure of registration (creation) and issuance of which are determined by the Ministry of Defence of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine respectively”¹. Article 15 of the same Law stipulates that entry into and exit from Ukraine of foreigners and stateless persons performing military service under contract in the Armed Forces of Ukraine, the State Special Transport Service, and the National Guard of Ukraine is carried out on the basis of a passport document and a military registration document (service certificate) of military personnel, the form, procedure for registration (creation) and issuance of which are determined by the Ministry of Defence of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, respectively².

Thus, the legality of the stay of foreigners and stateless persons in Ukraine is, among other things, directly related to their military service. Such persons do not need a temporary residence permit. For foreign military personnel and stateless persons, a military registration document actually serves as a temporary residence permit.

National legislation provides that foreigners and stateless persons performing military service in Ukraine receive the status of a serviceman with a voluntary procedure for performing military service in Ukraine on the basis of a contract.

It should be noted that in the legal literature, relations related to public service, including military service, are usually referred to as the subject matter of administrative law. For example, the authors of the textbook “Administrative Law of Ukraine” state that “the subject of administrative

law is social relations that arise with the aim of realising and protecting the rights of citizens, creating normal conditions for the functioning of civil society and the state. Such relations are connected with: 1) activities of executive authorities; 2) internal organisational activities of other state bodies, enterprises, institutions, organisations; 3) management activities of local self-government bodies; 4) exercise of delegated powers of executive authorities by other non-state actors; 5) administration of justice in the form of administrative proceedings” (Bytiak et al., 2007, pp. 25–26). According to R. Liashuk (2016, p. 83), “the subject matter of administrative law of Ukraine is a group of homogeneous social relations of regulatory or protective, material or procedural nature, which are formed in the process of: a) administration of various spheres of public life; b) implementation and protection of subjective rights of citizens and legal entities in administrative order; c) activities and internal management of executive authorities, local self-government bodies and non-governmental institutions to which the State may delegate powers; d) provision of administrative services to the public”. O. Drozd (2016, p. 106) considers the civil service in Ukraine to be an indisputable component of the subject matter of administrative and legal regulation. According to V. Venediktov (2004, p. 11), “there are categories of persons whose labour relations are not included in the subject matter of labour law. These include military personnel in regular service, including persons performing alternative (non-military) service. The labour of these categories is not the result of their exercise of their right to work on the basis of free choice of employment, but of the performance of military duty”. P. Pylypenko (2003, pp. 13–14) notes that “labour legislation does not cover labour relations with citizens called up for active military service in the course of fulfilment of their military duty by male citizens. The labour of persons called up for alternative (non-military) service is the result not of their exercise of the right to work, but of the performance of military duty”.

Indeed, the relations on the performance of regular military service and alternative (non-military) service arising from the constitutional duty of Ukrainian citizens to defend the independence and territorial integrity of Ukraine undoubtedly belong to the subject of legal regulation of administrative law, which is based on imperative principles (principles of power and subordination).

The legal nature of military service under a contract is somewhat different, which is primarily related to the voluntary choice of a person’s place

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (2011). *On the Legal Status of Foreigners and Stateless Person* (Law No. 3773-VI). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.

² Ibid.

of work, profession, etc. This is typical for hired labour, which is the basis of labour relations and is regulated by labour law.

As noted by V. Zhernakov (1999, p. 35), “freedom of labour as freedom of labour activity is expressed in many provisions of labour law. Freedom to engage in labour is a characteristic feature of labour relations regulated by such branches as labour and civil law, as opposed to administrative and criminal law relations, where the law permits the use of labour not based on free will”. O. Kovalenko (2015, p. 269) points out that “for modern labour law, the principle of freedom of labour is manifested in solving issues of engagement in labour, based on free decision-making by the holder of the ability to work: only he can decide whether to exercise his right to work or not and, if so, in what form. The embodiment of this cross-sectoral principle in labour law is that everyone has the exclusive right to dispose of their ability to work. This right is exercised by entering into a contractual relationship with the employer”.

It is necessary to pay attention to a certain difference in terminology when defining these types of human activity – the use of the terms “service” and “labour”. The very use of different terms, according to some scholars, is a sign that the relations of service and labour are the subject matter of different branches of law.

At the same time, an analysis of encyclopaedic literature shows that the concepts of “work” and “service” are closely related. Thus, Wikipedia interprets the word “service” as follows: “1. An action in the sense of serving... // Duty determined by the position... 2. Labour, occupation as a means of subsistence... // A place where someone works, serves... 3. Staying in the army, performing military duty... // A certain branch of military knowledge, duties, and a system of service institutions within the army. Quartermaster service. Sanitary service... 4. A branch of production, as well as an institution or organisation in charge of a particular area of work. Audit service... Marketing service... Metrological service... Weather service... Time service...”¹.

The legal literature identifies the following features of the category “service”: “a) it is not directly aimed at the production of material values, but at creating conditions for material production; b) the performance of service activities is conditioned by the possession of a specific subject of labour – information, which is also a means of influence (collection, processing, transmission,

storage, creation of information) on the objects of management or objects of provision of management services; c) it is usually associated with the employment of mental labour; d) it is paid; e) it is performed by persons holding positions in state or municipal bodies, corporate or public organisations” (Bila-Tiunova, 2009, pp. 142–143); “this term refers to a type of labour activity that is mainly related to the performance of managerial and administrative functions of a non-productive nature” (Lemesh, 2016, pp. 16–17).

The foregoing does not in any way imply that when the term “service” is used, the relevant legal relations automatically fall within the scope of administrative law. It follows that the category of “service” is manifested in the mental activity of an employee, which corresponds to one of the two types of employee’s activity – physical and mental.

Labour relations, which are the core of the subject matter of labour law, are based on non-independent, hired labour. The legal literature distinguishes the following features: 1) labour relations arise on the basis of an agreement between an employee and an employer; such an agreement in labour law has a special name – an employment contract; 2) it is legally non-independent work performed within a certain enterprise, institution, organisation (legal entity) or for an individual (employer); 3) it involves the performance of a certain type of work (labour function); 4) it is carried out in compliance with the labour regulations established at a particular enterprise or determined by an individual employer; 5) it is performed not on the basis of own means of production, but at the expense of the employer’s funds (capital); 6) work is performed not at one’s own risk, but by following the instructions and orders of the employer or his/her authorised body for guaranteed payment; 7) an employment contract is usually concluded for an indefinite period and only in cases provided for by law – for a fixed term; 8) work is usually performed in a team of employees (labour collective); 9) performance of a certain amount of work (labour standards) during the established working hours; 10) receipt of remuneration from the employer within a certain period of time for the performed work 10) receipt of remuneration for work performed from the employer within a certain timeframe; 11) provision of guarantees by the employer established by labour legislation in certain cases; 12) mandatory participation of the employer in financing social insurance of the employee (Bolotina, 2004, pp. 50–51).

With a view to clarifying the sectoral affiliation of relations related to military service under a contract, we will carry out a comparative analysis

¹ Wikipedia. *Service*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Служба>.

of the features of this service with the above-mentioned features of non-independent, hired labour.

Thus, the studied relations on military service arise on the basis of a contract, which is a type of labour contract. Part 3 of Article 21 of the Labour Code of Ukraine states that a special form of an employment contract is a contract in which the term of its validity, rights, obligations and liability of the parties (including financial liability), conditions of material support and organisation of work of the employee, conditions of termination of the contract, including early termination, may be established by agreement of the parties. The scope of the contract is determined by the laws of Ukraine¹.

The above shows that the national legislator recognises the contract as a special form of employment agreement. At the same time, we agree with the arguments of V. Prokopenko (1995, p. 112), who emphasises the fallacy of this rule: "In the philosophical sense, the form is the outer shell of a phenomenon. Such a shell of labour contracts may be oral or written. But even earlier, in some cases, employment contracts were concluded in writing, for example, in the case of organised recruitment, work with special natural geographical and geological conditions, conditions of increased health risk, etc. These agreements do not constitute a special form of an employment contract, but are its separate types. Therefore, the definition in Art. 21 of the Labour Code of Ukraine of a contract as a special form of an employment contract is erroneous". Thus, we share the position that a contract is considered a type of employment agreement.

The conclusion of a contract gives rise to labour relations, the content of which is determined by the parties. Thus, a contract is an agreement on the content of labour relations. As noted by S. Vereitin (2024, p. 44), "when the employment contract was first introduced in the early twentieth century, it was limited to the employee's consent to obey the internal regulations of the business enterprise and the economic power of the employer. In the middle of the twentieth century and later, in the former USSR, an employment contract was an agreement on employment for a specific job, due to the fact that most types of socially useful work were performed at state-owned enterprises and were subject to strict state regulation of working conditions. Today, when it comes to private companies, it is true that an em-

ployment contract is an agreement of substance. However, with regard to state-owned enterprises, civil service, and law enforcement agencies, where working conditions and remuneration are clearly defined by national legislation, an employment contract remains, for the most part, an agreement on employment (service)". Agreeing with the scholar, the relationship regarding military service under a contract should be considered an agreement on acceptance for military service, since the conditions of such service are clearly defined by national legislation.

A contract is traditionally considered a special type of fixed-term employment agreement. At the same time, B. Stychynskyi, I. Zub and V. Rotan (2002, p. 148) point to the possibility of the existence of open-ended contracts: "A contract need not be concluded for a fixed term. The parties are free to specify or not to specify a specific term of the employment contract".

It should be noted that the contractual military service relationship is of a fixed-term nature. Thus, Art. 23 of the Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service" establishes clear terms of military service under a contract in calendar terms.

In general, the practice of using contracts in Ukraine shows that they are exclusively fixed-term. It is important to distinguish between a contract and an ordinary fixed-term employment agreement, the difference between which is as follows: "Firstly, the scope of a contract is determined exclusively by law; secondly, a contract may set out the liability of the parties (including material liability), the terms and grounds for its termination, including early termination; thirdly, a contract cannot be converted into an employment contract for an indefinite period. The possibility of converting a fixed-term employment contract into an employment contract for an indefinite period is provided for in Article 39-1 of the Labour Code of Ukraine. As for the contract, the rule of paragraph 24 of the Regulation on the Procedure for Concluding Contracts for the Recruitment (Hiring) of Employees, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 19 March 1994 No. 170, applies, according to which two months before the expiry of the contract, it may be extended or concluded for a new term by agreement of the parties" (Melnyk, 2014, p. 161).

Military service under a contract is not legally independent. A serviceman performs it in a particular military unit, subordinated to its regulations and the relevant command. He is a member of the unit's staff and acts not in his own interests, but in the interests of the military service, contributing to the achievement of its goals and fulfilment of its tasks.

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (1971). *The Labor Code of Ukraine* (Law No. 322-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

The essence of military service under a contract is the performance by a serviceman of official duties defined by national legislation, contract and job description. Service is carried out as part of military teams – platoon, company, battalion, regiment, brigade, etc.

For the performance of official duties, a serviceman receives remuneration at the expense of the state, which is the employer in the relations under study. Also, the serviceman is provided with weapons, communications, transport, personal protective equipment, etc. at the expense of the state. The state guarantees social protection to servicemen and their families in case of social risks.

Thus, military service under a contract is characterised by signs of non-independent, hired labour. Therefore, by its very nature, military service under a contract is a non-independent, specialised hired labour. The relations concerning the performance of military service under a contract are labour relations that fall within the scope of labour law.

The Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” sets out a list of requirements for the recruitment of foreigners and stateless persons for military service. Thus, part 12 of Article 2 of the Law provides that a foreigner or stateless person who is first enlisted in the Armed Forces of Ukraine, the State Special Transport Service or the National Guard of Ukraine shall make an official commitment to strictly observe the Constitution and laws of Ukraine and to faithfully perform the duties of military service¹. In accordance with Article 21-1 of the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service”, foreigners and stateless persons who have not been previously convicted and who are legally residing in Ukraine and who meet the following requirements for military service, in particular: are of the age specified in Article 22 of this Law; have passed a special examination; are fit for military service for health reasons; have passed a professional and psychological selection; and have a sufficient level of Physical Training, are enlisted for military service under a contract².

National legislation establishes the age limit for military service, i.e. the age at which a serviceman is dismissed from service. A person who has already reached the age limit cannot be recruited for military service. When setting the age

limit, a differentiated approach is applied depending on the category of positions. Thus, in accordance with part 1 of Article 22 of the Law “On Military Duty and Military Service”, the age limit for military service is established:

1) for servicemen holding the rank of private, junior sergeant and sergeant major who perform military service under a contract – up to 45 years of age;

2) for servicemen holding the rank of senior sergeant and sergeant major who are carrying out military service on a contractual basis – up to 50 years of age;

3) for servicemen holding the rank of higher sergeant and sergeant major who are carrying out military service on a contractual basis – up to 55 years of age;

4) for servicemen holding the rank of junior officer – up to 45 years of age;

5) for senior officers: majors (captains of the 3rd rank), lieutenant colonels (captains of the 2nd rank) – up to 50 years of age; colonels (captains of the 1st rank) – up to 55 years of age;

6) for servicemen of senior officer rank – up to 60 years of age;

7) for servicemen performing military service during a special period, from among the following persons:

– privates, non-commissioned officers and sergeants, junior and senior officers – up to 60 years of age;

– senior officers – up to 65 years of age³.

In Ukraine, foreigners and stateless persons can apply to various institutions for military service. First of all, this is done by the Recruitment Centre for Foreigners and Stateless Persons, which operates on the basis of the Regulation on the Recruitment Centre for Foreigners and Stateless Persons, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on 29 November 2024, No. 1374⁴. Foreigners and stateless persons may also apply for military service at recruitment centres, administrative service centres, employment centres, territorial recruitment and social support centres at their place of residence or temporary stay or directly to the military unit in which they wish to serve under contract.

The enlistment of foreigners and stateless persons for military service is carried out in stages and includes the following steps 1) consideration of the application of a foreigner or stateless

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). *On General Military Duty and Military Service* (Law No. 2232-XII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). *Regulations on the Recruitment Centre for Foreign Nationals and Stateless Persons* (No. 1374). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1374-2024-п>.

person for military service; 2) passing a special examination; 3) passing a military medical commission; 4) passing a professional and psychological selection; 5) passing a Physical Training test.

The above indicates that national legislation establishes quite significant requirements for foreigners and stateless persons wishing to perform military service in Ukraine. This is also confirmed by the chief specialist of the department for coordination of military service by foreigners in the Armed Forces of Ukraine, Lieutenant Colonel K. Milevskyi, who said that “a certain number of foreigners are eliminated at the stages of Physical Training, Preliminary Medical Examination, etc.”¹.

It should be noted that the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” devotes only one article to the specifics of military service by foreigners and stateless persons – Article 21-2, and another to their financial support (Article 21-3). We consider the latter to be an important condition for military service, and therefore there is a need for separate coverage of the procedure for financial support along with the provisions of Article 21-2 of the Law.

Article 21-2 “Peculiarities of Military Service by Foreigners and Stateless Persons” of the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” provides that the contract for military service of foreigners and stateless persons shall include a probationary period of two months. For servicemen from among foreigners and stateless persons who are enlisted for military service under a contract and appointed to positions, the following terms of military service are established in calendar terms: for privates – 3 years; for sergeants and non-commissioned officers – from 3 to 5 years; for officers – from 1 to 5 years. During the special period, foreigners and stateless persons performing military service under a contract are guaranteed the possibility of terminating (cancelling) their contract at their own request, but not earlier than six months of continuous military service. Foreigners and stateless persons have access to state secrets in accordance with the Law of Ukraine “On State Secrets”².

¹ UNIAN. (2024, December 10). *How many foreign nationals are joining the Ukrainian military: the Armed Forces of Ukraine reveal the details*. <https://www.unian.ua/war/inozemci-u-viyni-v-ukrajini-u-zsu-rozkrili-skilki-inozemciv-vstupayut-do-armiji-shchomislyacya-12847326.html>.

² Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). *On General Military Duty and Military Service* (Law No. 2232-XII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.

An analysis of the above-mentioned article indicates that, despite its title, it is rather concise in content and, in essence, does not define the specific features of military service performed by foreign nationals and stateless persons. Indeed, it is difficult to regard the provision of Part 2 of Article 21-2 of the Law, which sets out the terms of military service for foreigners and stateless persons, as a distinctive feature, since Article 23, “Terms of Military Service”, of the same Law provides for identical calendar-based service terms for Ukrainian citizens who enlist under contract. Moreover, the provision regarding the possibility of terminating (or rescinding) a contract can hardly be considered a feature of the actual service process.

Article 21-3, “Monetary Allowance for Foreigners and Stateless Persons Serving in the Armed Forces of Ukraine, the State Special Transport Service, and the National Guard of Ukraine”, of the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service”, stipulates that the amount of monetary allowance for foreigners and stateless persons serving in the Armed Forces of Ukraine, the State Special Transport Service, and the National Guard of Ukraine shall be set at the same level as that established for Ukrainian citizens serving under contract³.

The foregoing indicates that national legislation does not provide for any special provisions regarding the monetary allowance of foreign nationals and stateless persons serving in the military in Ukraine, despite the fact that the relevant article is located in Chapter III-1, “Peculiarities of Enlistment and Military Service in the Armed Forces of Ukraine, the State Special Transport Service, and the National Guard of Ukraine by Foreign Nationals and Stateless Persons”, of the Law.

We believe that monetary allowance is the main motivating factor for foreign nationals and stateless persons to undertake military service in Ukraine. Therefore, setting a higher level of monetary allowance for them in comparison to Ukrainian citizen servicemen would contribute to a broader recruitment of professional military personnel and law enforcement officers from other countries into the Armed Forces of Ukraine, the State Special Transport Service, and the National Guard of Ukraine.

CONCLUSIONS. Contract-based military service bears the characteristics of dependent, remunerated labour. Therefore, by its very nature, it constitutes dependent, remunerated work of a special kind. Relations pertaining to the performance of military service under contract are

³ Ibid.

labour relations and fall within the scope of labour law.

There is a rationale for amending Article 21-2, “Peculiarities of Military Service by Foreign Nationals and Stateless Persons”, of the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service”,

to introduce distinctions in the rights, duties, and responsibilities, terms of service, service hours and rest periods, as well as in the monetary allowance of foreign service members and stateless persons, in comparison with service members who are citizens of Ukraine.

REFERENCES

1. Bila-Tiunova, L. R. (2009). Public service as an administrative and legal category. *Scientific Works of the Odessa National Law Academy*, 8, 142–154.
2. Bolotina, N. B. (2004). *Labor law of Ukraine* (2nd ed.). Vikar.
3. Bytiak, Yu. P., Harashchuk, V. M., Diachenko, O. V. et al. (2007). *Administrative law of Ukraine* (Yu. P. Bytiak, Ed.). Yurinkom Inter.
4. Drozd, O. Yu. (2016). Passing civil service in Ukraine as a component of the subject of administrative and legal regulation. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 10, 102–106.
5. Kovalenko, O. O. (2015). *Legal problems of freedom of will of the parties when concluding, amending and terminating an employment contract* [Doctoral dissertation, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University].
6. Lemes, D. L. (2016). *Administrative and legal status of police officers in Ukraine* [Candidate dissertation, Open International University of Human Development “Ukraine”].
7. Liashuk, R. M. (2016). The concept of subject administrative law of Ukraine. *Actual Problems of Native Jurisprudence*, 4, 81–83.
8. Melnyk, K. Yu. (2014). *Labor law of Ukraine*. Disa plus.
9. Prokopenko, V. I. (1995). The relationship between the concepts of “employment contract” and “contract” in the labor law of Ukraine. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3, 109–117.
10. Pylypenko, P. D., Burak, V. Ya., Kozak, V. Ya. et al. (2003). *Labor law of Ukraine* (P. D. Pylypenko, Ed.). In Yure.
11. Stychynskyi, B. S., Zub, I. V., & Rotan, V. H. (2002). *Scientific and practical commentary on the legislation of Ukraine on labor*. ASK.
12. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. et al. (2009). *General theory of state and law* (M. V. Tsvik, & O. V. Petryshyn, Eds.). Pravo.
13. Venediktov, V. S. (2004). *Labor law of Ukraine (General part)*. DOLIA.
14. Vereitin, S. V. (2024). *Contract for service in the National Police of Ukraine* [Candidate dissertation, Kharkiv National University of Internal Affairs].
15. Zhernakov, V. V. (1999). Freedom of labor as a principle of modern labor law. *Law of Ukraine*, 3, 34–36.

Received the editorial office: 11 April 2025

Accepted for publication: 13 June 2025

СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ БОРТНИК,

доктор юридичних наук, професор,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5281-6007>;

КОСТЯНТИН ЮРІЙОВИЧ МЕЛЬНИК,

доктор юридичних наук, професор,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

навчально-науковий інститут № 1,

кафедра цивільного, трудового та господарського права;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8960-0234>,

e-mail: melnik_k.u@ukr.net

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ІНОЗЕМЦЯМИ ТА ОСОБАМИ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

Сьогодні Україну від російської агресії, поряд із її громадянами, захищають також громадяни інших держав. Упродовж останніх трьох років до національного законодавства було внесено низку змін і доповнень щодо правового статусу іноземних військовослужбовців та осіб без громадянства, а також порядку проходження ними військової служби. Вивчено наукові підходи до визначення галузевої належності правовідносин, що виникають у зв'язку з проходженням військової служби. Проаналізовано категорії «праця», «служба» і «контракт», звернено увагу на їхній тісний взаємозв'язок. Обґрунтовано, що

категорія «служба» виявляється у розумовій діяльності службовця, яка відповідає одному з двох основних видів діяльності працівника – фізичній або розумовій.

Доведено, що військовій службі за контрактом притаманні ознаки несамостійної, найманої праці. Тому за своєю суттю вона є несамостійною, найманою працею спеціального характеру. Відносини, що виникають у зв'язку з проходженням військової служби за контрактом, належать до предмета трудового права.

Звернено увагу на те, що особливостям проходження військової служби іноземцями та особами без громадянства у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» присвячено лише одну статтю – ст. 21-2, а питання їх грошового забезпечення окремо висвітлено у ст. 21-3. Вказано на неправильність окремого висвітлення порядку грошового забезпечення, оскільки воно є важливою умовою військової служби.

На основі аналізу ст. 21-2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» зазначено, що, попри її назву, вона має надто стислий зміст і фактично не визначає реальних особливостей проходження служби іноземцями чи особами без громадянства. Не можна назвати особливостями норму ч. 2 ст. 21-2 цього Закону, яка передбачає строки військової служби іноземців та осіб без громадянства, адже у ст. 23 передбачено аналогічні строки військової служби в календарному обчисленні для громадян України, які приймаються на військову службу за контрактом. Норму ж про можливість припинення (розірвання) контракту взагалі складно віднести до проходження служби.

Запропоновано внести зміни до ст. 21-2 «Особливості проходження військової служби іноземцями та особами без громадянства» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», які б передбачали відмінності у правах, обов'язках, відповідальності, строках служби, режимі службового часу й часу відпочинку, а також у грошовому забезпеченні іноземців та осіб без громадянства порівняно з військовослужбовцями – громадянами України.

Ключові слова: *правове регулювання, військова служба, іноземець, особа без громадянства, військовослужбовець, праця, працівник, контракт.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Bortnyk, S. M., Melnyk, K. Yu. Legal Regulation of Military Service in Ukraine by Foreigners and Stateless Persons. *Law and Safety*. 2025. No. 2 (97). Pp. 173–181. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.14>.

Citation (APA): Bortnyk, S. M., & Melnyk, K. Yu. (2025). Legal Regulation of Military Service in Ukraine by Foreigners and Stateless Persons. *Law and Safety*, 2(97), 173–181. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.14>.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції

Запрошення до співпраці

Шановні автори та читачі нашого журналу!

Прагнучи подальшого вдосконалення нашої спільної з Вами діяльності, ми продовжуємо вести окремий розділ журналу, де роз'яснюємо окремі аспекти щодо порядку подання матеріалів для публікації та висвітлюємо зміни, що відбуваються в редакційній політиці видання. Тим самим ми сподіваємося на досягнення більшого порозуміння з Вами, що сприятиме покращенню якості публікацій за результатами Ваших досліджень і водночас просуванню журналу у світовому інформаційному просторі.

Звертаємо Вашу увагу, що було змінено вимоги до оформлення та подання статей. Нові вимоги наведено нижче, також з ними можна ознайомитися на сайті видання в розділі «Для авторів» (<http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/information/authors>).

Порядок подання МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

1. Мови публікацій

Публікації подаються українською, російською або англійською мовами, але певні елементи подаються кількома мовами.

2. Способи подання матеріалів

Автор (або один з авторів, якщо публікацію підготовлено кількома авторами) може подати матеріали в електронному вигляді на сайті видання через платформу OJS (за посиланням).

3. Оформлення статті

3.1. Основні технічні вимоги:

- формат основного документа – лише DOC або DOCX;
- обсяг основного тексту – від 4000 до 6000 тис. слів;
- шрифт – Times New Roman 14 кегля (всі елементи);
- міжрядковий інтервал – 1,5;
- поля документа: ліворуч – 25 мм, решта – 20 мм; відступ перед та після абзацу – 0;
- абзацний відступ – 1.25
- переноси не використовуються;
- необхідно чітко диференціювати тире (–) та дефіс (-);
- забороняється ущільнення або розрідження інтервалів між літерами;
- забороняється відбивати абзаци табуляціями або багаторазовими пробілами;
- між словами використовується один пробіл (забороняється розріджувати слова декількома пробілами);
- використовуються лапки формату «»;
- між ініціалами та прізвищем ставиться нерозривний пробіл (Ctrl + Shift + пробіл);
- вимоги щодо подання формул, рисунків, таблиць можуть бути визначені окремо в процесі подання матеріалів.

3.2. Вимоги щодо структури статті та її елементів:

- обов'язковими елементами статті є: шифр УДК (визначають фахівці бібліотек), відомості про авторів, назва, анотація з ключовими словами, основний текст, списки посилань;
- обов'язкові елементи мають бути розміщені за відповідним зразком;
- переклад елементів статті на англійську мову (з англійської, якщо статтю підготовлено англійською мовою), крім відомостей про авторів, здійснюють або перевіряють фахівці редакції;
- у відомостях про авторів зазначають електронну пошту як мінімум для одного з авторів, якого визначають інші автори як контактну особу, а в разі подання одноосібної статті автор зазначає свою електронну пошту; такі відомості підлягають опублікуванню.

Зверніть увагу! Редакція приймає до розгляду оригінальні й оглядові статті і рецензії.

Оригінальна стаття – це рукопис, в якому представлено результати завершеного дослідження з конкретно обраної проблематики. У висновках такої статті має бути чітко зазначено особистий вклад автора(ів) у вирішення порушеної проблеми.

Оглядова стаття – це рукопис, в якому аналізуються, систематизуються та інтегруються результати проведених досліджень у певній галузі з конкретної теми з метою демонстрації існуючих досягнень і визначення подальших тенденцій розвитку в цій галузі знань.

Оглядова стаття має містити не менше 25 посилань.

Також у журналі можуть бути опубліковані рецензії на монографії, підручники, навчальні посібники та інші видання з проблем права і безпеки.

3.3. Вимоги щодо назви

Назва статті має відповідати її змісту, складатися не більше, ніж з 10 слів, не повинна містити аббревіатур, крім (за потреби) загальноприйнятих.

Технічні вимоги: шрифт Times New Roman, 14 пунктів, вирівнювання по центру, прописними літерами, напівжирним шрифтом.

3.4. Вимоги щодо відомостей про авторів

Відомостями про авторів є:

- ім'я, по батькові, прізвище (повністю);
- науковий ступінь, вчене звання (за наявності);
- місце роботи (організація повністю), назва підрозділу (кафедра, лабораторія, відділ і тощо); посаду не зазначають;
- ORCID (zareestruvati);
- e-mail автора як контактної особи.

Ці елементи повторюють для кожного автора (як вони повинні бути вказані в публікації).

Технічні вимоги: вирівнювання по ліву сторону, прописними літерами, шрифт напівжирний, Times New Roman.

3.5. Вимоги, що стосуються анотацій

У цілому анотація має бути описовою, включати в себе мету роботи, характеристику проблематики статті, її результати та висновки, зроблені за результатами проведеного дослідження.

Викладення матеріалу в анотації має бути стислим і точним, інформативним, змістовним, структурованим. У тексті слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій, застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

У випадку, коли анотацію підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до усунення автором допущених порушень, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Мови та обсяги анотацій. Анотація подається на початку статті мовою публікації для подальшого її перекладу фахівцями редакції англійською (якщо мовою публікації є українська) або українською (якщо мовою публікації є англійська) мовами. Обсяг анотації має становити 250–300 слів.

Текст анотації повинен бути написаний шрифтом Times New Roman, 14 кегель, інтервал – 1,5.

Ключові слова. Наприкінці кожної анотації наводяться ключові слова відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження та описує тему статті. Сукупність ключових слів повинна відображати основний зміст наукової праці; вони мають бути конкретними у своїй предметній галузі, змістовними й унікальними. Кількість ключових слів становить від 5 до 8. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок через кому. Необхідно уникати скорочень (допускаються тільки загальноприйняті аббревіатури), оскільки ключові слова будуть використовуватися для індексації. Ключові слова повинні бути написані шрифтом Times New Roman, 14 кегель, через кому.

4. Структура основного тексту

Незалежно від виду статті вона має містити обов'язкові структурні елементи. За бажанням (необхідності) у статті може міститися літературний огляд.

Технічні вимоги до структурних елементів: шрифт Times New Roman, напівжирний, 14 кегель, усі літери прописні.

ВСТУП. У вступі описується актуальність дослідження, постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями, обґрунтовується новизна дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі аналізу використаної літератури з обов'язковим розглядом останніх публікацій, в яких започатковано або продовжено вирішення проблеми, з виокремленням не вирішених раніше частин.

У вступі має бути представлена конкретна досліджувана проблема, якій присвячено статтю. Автор(и) повинні розуміти, що гарний вступ має узагальнювати відповідні аргументи, дані та факти, щоб дати читачеві чітке уявлення про актуальність і важливість для наукової спільноти досліджуваного питання. У цьому розділі також пояснюється передісторія або причини, які спонукають автора(ів) дослідити обрану тему. Вступ не повинен перевищувати 20 % основного тексту статті.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Автор(и) мають чітко сформулювати мету статті, з урахуванням якої необхідно чітко визначити завдання, що будуть вирішуватися у статті. Метою дослідження не може бути дослідження саме по собі, має бути вказано на досягнення певного наукового результату, який буде отримано у процесі дослідження.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ (розділ не є обов'язковим і включається до статті за бажанням автора). У цьому розділі наводяться та коротко описуються наукові праці, в яких досліджувалися проблемні питання, порушені у статті (із вказівкою на конкретні аспекти, що в них розглядалися). З урахуванням цього необхідно визначити невирішені проблеми та зазначити, які саме з них будуть досліджуватися у статті.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Цей розділ повинен бути написаний чітко та стисло, оскільки він надає інформацію щодо методів, інструментів і матеріалів, що використовувалися у процесі дослідження. Виклад матеріалу має бути послідовним, з обґрунтуванням вибору конкретного методу та його сприяння в досягненні поставленої мети і визначених завдань. Такий опис дозволяє читачеві оцінити доцільність використаних методів, а також достовірність отриманих результатів. Автор(и) повинні не просто навести перелік використаних методів, а описати, з якою саме метою їх було застосовано. У разі використання емпіричних матеріалів (нормативно-правових актів, судових рішень, результатів узагальненої судової практики) також доцільно їх описати.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У цій частині викладаються теоретичні дані, обґрунтовуються нові підходи в осмисленні матеріалу та нове вирішення проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями.

Цей розділ є основною та найважливішою частиною статті, оскільки призначений для інтерпретації результатів роботи відповідно до поставлених мети і завдань, а не просто для пояснення порушеної проблематики.

У цьому розділі автору(ам) необхідно пояснити важливі моменти своїх результатів, щоб існувала відповідність до обговорення. Аналіз досліджуваної проблематики має бути чітким і всебічним. Власні твердження доцільно посилювати за допомогою статистичних даних, судової практики, що додатково підтверджуватиме використання широкого спектра методів збору аналітичної інформації. Якщо отримані результати містять форму таблиць, графіків, словесні описи або їх комбінацію, то вони не повинні бути занадто довгими і занадто великими.

Дискусія повинна бути збагачена посиланнями на результати попередніх досліджень, які були опубліковані в науковій літературі.

Результати дослідження та дискусія повинні складати не менше 60 % від усього рукопису.

ВИСНОВКИ. Висновки мають бути органічно пов'язаними з назвою, метою і завданнями дослідження. У цьому розділі потрібно всебічно узагальнити викладений матеріал, особливо з точки зору критичної оцінки основних результатів дослідження. Висновки – це не просто повторне викладення даних чи фактів, а узагальнення ключових моментів порушеної проблематики та наведення відповідних шляхів її вирішення. Також у висновках доцільно навести перспективи подальших розвідок із дослідженої проблематики.

5. Оформлення посилань

Під час написання статті обов'язковими є посилання на використані джерела. Такі посилання мають відповідати політиці протидії плагіату й оформлюватися відповідно до стилю *APA*.

Законодавство та нормативні документи потрібно наводити у виносках унизу сторінки, вони не включаються до загального списку бібліографічних посилань. Знаки виносок позначаються цифрами та є однотипними в межах однієї роботи. Цифри вказуються біля слова вгорі, без відступу між словом і знаком.

Посилання у статті надаються в дужках, наприклад: для одного автора – (Кузьмович, 2017); для двох авторів – (Кузьмович, Попович, 2017); для трьох авторів – (Кузьмович, Попович, Александрович, 2017). Якщо більше трьох авторів, то вказується лише перший автор, наприклад (Кузьмович та ін., 2017).

Якщо в тексті статті зазначається автор(и), то посилання оформлюється таким чином: *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017), норма права – це ...* або *У 2017 році відомий правник Є. О. Кузьмович зазначав, що норма права – це ...*

Якщо згадане в рукописі посилання є прямою цитатою або конкретним фактом, необхідно вказати номер сторінки, наприклад: *У науковій літературі норма права визначається як ... (Кузьмович, 2017, с. 6)* або *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017, с. 6), норма права – це ...*

Рекомендується використовувати більше непрямі цитати, ніж прямі.

Усі посилання, зроблені в рукописі, повинні бути зазначені у списку бібліографічних посилань і розміщені в алфавітному порядку. Список бібліографічних посилань оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор DOI (<http://doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати.

Якщо стаття написана українською мовою, додатково додається *References*, який подається англійською мовою (відповідно до 6 видання стилю APA). При оформленні *References* автору(ам) необхідно звертатися до першоджерела, що забезпечить надання коректного бібліографічного опису відповідного джерела.

Оформити бібліографічний опис відповідно до стилю APA можна на сайтах автоматичного формування посилань: <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

Отже, автор(и) повинен подати 2 списки: за національним стандартом («Список бібліографічних посилань»), який буде розміщено у друкованому версії видання, та за міжнародним стандартом («*References*»), який буде розміщено на сайті журналу, що має міжнародну реєстрацію як самостійне серійне видання. До міжнародних баз даних списки посилань подаються редакцією у формі, яка ними вимагається, зазвичай за міжнародним стандартом.

Правильний опис використаних джерел у списках бібліографічних посилань є запорукою того, що цитована праця буде врахована під час оцінювання наукової діяльності її автора(ів), організації, країни. Ми також хочемо, щоб за правильними цитуваннями можна було визначати не лише внесок конкретного автора в наукову діяльність, а й науковий рівень нашого журналу, його авторитетність тощо.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Редагування *С. С. Тарасової, Н. Й. Михайличенко*
Внесення правок *С. С. Тарасової, Н. Й. Михайличенко*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій англійською *О. О. Статівки*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса, І. Є. Єсіної*

Зареєстровано в Національній раді України з питань телебачення
та радіомовлення рішенням № 1739 від 23.05.2024
(ідентифікатор медіа R30-05239)

Підписано до друку 25.06.2025. Формат 60х84/8.
Ум. друк. арк. 21,93. Тираж 50 прим. Зам. № 2025- .

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.